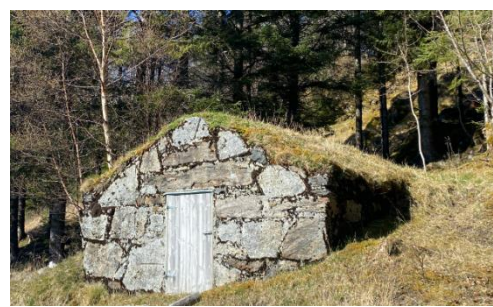

Vega kommune

Utkast:

Kulturminneplan

Margrethe Wika
02.05.2023

Kulturminneplan for Vega kommune og Vegaøyen verdensarvområde med buffersone 2023-2026

Innhold

Forord	4
1. Innledning.....	5
1.1. Bakgrunn	6
1.2. Kulturminneplanprosessen	8
1.3. Mål og rammer for planen.....	10
2. Kulturminnevern	11
2.1. Begreper	11
2.2. Lovverk og andre føringer.....	13
2.3. Verdensarv	15
2.4. Verdisetting	17
2.5. Aktører tilknyttet kulturminnevern	19
2.6. Databaser	22
2.7. Tilskudd.....	24
3. Førreformatoriske kulturminner	25
3.1. Definisjoner, avgrensning og forvaltningsansvar.....	26
3.2. Perioder	27
3.3. Utvalgte objekter/områder.....	28
4. Ærfugldrift.....	45
4.1. Ærfuglarkitektur	47
4.2. Egg- og dunværene.....	47
4.3. Beskrivelse av enkelte egg- og dunvær	49
5. Fiskeri, sjøferdsel og fiskehandel.....	50
5.1. Brygger, naust og kaier	51
5.2. Fiskevær og rorbuer	53
5.3. Fiskemottak, tilvirking, handel og frakt.....	54
5.4. Fiskemeder og medvarder	56
5.5. O-skjelldynger	56
5.6. Vrak	56
5.7. Fortøyningsbolter og -ringer	57
5.8. Båtstøer og Steinvører	58
5.9. Moloer og statsbrønner.....	58

5.10. Varder og jernstaker	58
5.11. Utvalgte kulturminner/kulturmiljøer	59
6. Landbrukets kulturminner	75
6.1. Gårdsdrift og gårdsmiljøer	75
6.3. Stabbur	105
6.4. Eldhus	109
6.5. Utedo	110
6.6. Uthus	111
6.7. Fjøs og driftsbygninger	115
6.8. Jordkjellere	122
6.9. Sommerfjøs	129
6.10. Steingjerder og rydningsrøyer	131
6.11. Gårdsbrønner	133
6.12. Bureisningsbruk	133
6.13. Meierier	134
7. Handel, samferdsel og kommunikasjon	135
7.1. Jektefart	135
7.2. Borgere, gjestgivere og proprietærer	136
7.3. Landhandel, kolonialbutikker, samvirkelag	136
7.4. Dampskip	137
7.5. Post og telefon	138
7.6. Sentrale steder	138
8. Fellesskapets kulturminner / kulturmiljøer	164
8.1. Kirke, kapell, kirkegård, bedehus og prestebolig	165
8.2. Skoler	167
8.3 Hus for helse	174
8.4 Administrasjonsbygninger	175
8.5 Forsamlingslokaler	176
9. Samiske kulturminne	177
9.1. Reinbeiting	177
9.2. Huler, huler og steiner	179
9.3. Sagnet om Peder Tønder som ble gandet	180
9.4. Stedsnavn med «Finn»	180
10. Krigsminner	180
10.1. Kystfortet på Ylvingen	182
10.2. Storheia og Kjelkdalen	185
10.3. Sundsvoll	185

10.4. Vegsteinfjellet	185
10.5. Steinan fyr	185
10.6. Våpenlager i Baksundet	185
10.7. Lånan	185
10.8. Kjulsveten.....	186
11. Handlingsprogram 2023-2026.....	187
11.1. Kommunal planregulering.....	187
11.2. Digital registrering	189
11.3. Skilting	189
11.4. Istandsetting/restaurering	189
11.5. Formidling	189
11.6. Informasjon	189
11.7. Kulturvernpris	189
11.8. SEFRAK-registrerte bygninger.....	189
11.9. Fritak fra eiendomsskatt	189
11.10. Veileder om byggeskikk.....	190
11.11. O skjelldynger	190
11.12. Ærfugldrift.....	190
11.13. Samiske spor	191
11.14. Krigshistorie	191
11.15. Jordkjellere	191
11.16. Sommerfjøs	192
11.17. Møller	192
Litteraturliste.....	193

Forord

Vega har en lang og sammensatt historie med mengdevis av kulturspor som er verdt å ta vare på. Havlandet her har blitt brukt av mennesker i minst 11 000 år, og det har gjort at minnene fra fortida er gåtefulle, mangfoldige, spennende og tallrike.

Over 6500 øyer, holmer og skjær utgjør Vega. Mange av disse er, eller har vært, tatt i bruk. Deler av kommunen ble i 2004 skrevet inn på Unescos verdensarvliste, som det første norske kulturlandskapet. Kommunen har et stort ansvar for en god forvaltning av kulturminnene og kulturmiljøet i området for å sikre verdensarvverdiene for fremtiden.

Målet med denne planen er at vi som lokalsamfunn og kommune skal kunne ta bedre vare på spor etter levd liv. Vi håper derfor planen vil bidra til interesse og bevissthet omkring Vegas historie og identitet, og at både planen og kulturminnene / kulturmiljøene kan brukes som ressurs i formidling og utvikling, samtidig som kulturminner og kulturmiljøer bevares og sikres på en best mulig måte. Kanskje får flere innbyggere og besøkende lyst til å ta vare på våre kulturminner, og eiere får økt stolthet over å eie et kulturminne.

Kulturminner og kulturmiljøer på Vega er i sterk grad knyttet til øyværene med både jordbruk, fiske og andre havbaserte næringer. De er tett sammenvevd med ærfuglen og omsorgen, tilretteleggingen og sanking av egg og dun. Men også hovedøya Vega og større øyer som Ylvingen er rik på spor fra fortida. På Vega finnes spor fra eldre og yngre steinalder og fremover, i et særegent rikt kulturlandskap kombinert med enestående natur. Området er preget av mangfoldighet. Det har lange tradisjoner for gjenbruk og mer eller mindre bærekraftig ressursutnytting. Brygger og kaianlegg, naust, støer, sjømerker, veier og stier, kirke, skoler, boliger av ulik årgang, uthus med forskjellige funksjoner, varianter av ærfuglhus, steintufter, fyrlykter og anlegg for utnytting av marine ressurser danner et spennende og variert kulturlandskap.

Øykommunen Vega har hatt en sterk kopling til havet og kysten, og vi har hundrevis av år bak oss som fiskebønder. De seinere årene er fisket kraftig redusert. Vi har mistet mange kulturminner knyttet til landbruk, fiske og fangst. I planarbeidet har vi sett nærmere både på enkeltobjekter, konstruksjoner og bygningsmiljøer som ennå finnes etter disse næringene.

Vegas verdensarvstatus i 2004 medførte at kulturlandskapet på Vega fikk større oppmerksomhet. Statusen forplikter og legger premisser for hva vi gjør i dag, men også med tanke på samfunnsutviklingen fremover. Det gir ansvar og muligheter innen bevaring, forankring, næringsutvikling, bo- og fritidsmiljø og opplevelser.

Utarbeidelse av denne planen gjør at vi nå har fått en mer helhetlig oversikt over kulturminner og kulturmiljøer i Vega. Den gjør at spor som tidligere har vært lite kjent kan få oppmerksomhet. Å ta vare på og løfte fram kulturarven på Vega vil også bidra til tilhørighet, bevisstgjøring og attraktivitet både for fastboende, tilflyttere og besøkende.

I kulturminneplanen har vi valgt ut noen tema, og innenfor dem enkelte kulturminner og miljøer, som vi mener kan få særlig oppmerksomhet med påfølgende tiltak i denne planperioden. I en kulturminneplan finnes det alltid rom for revidering og påfyll, da kulturminnearbeid aldri er statisk arbeid. Prioriteringslisten i denne planen inneholder muligheter til konkrete tiltak i nærmeste fire-årsperiode 2023-2026. I løpet av disse årene vil det bli tydeligere hvilke områder vi må arbeide spesielt med i fremtiden for å sikre et godt samspill mellom bevaring, bruk næringsutvikling og bosetting.

Innsamling av materiale er utført av oppnevnte arbeidsgruppe og referansegruppe samt faglaga i landbruket. Innleide prosjektmedarbeidere Ann Kristin Klausen har systematisert informasjonen og skrevet det meste av kulturminneplanen. Takk for innsatsen til alle informanter og bidragsyttere.

Stedsnavnene er i hovedsak skrevet slik de gjøres av Kartverket, og kommer frem på Norgeskart.no.

Margrethe Wika, 2.5.2023, Vega
Signatur, dato, sted

1. Innledning

Kulturminner blir definert som spor etter all menneskelig aktivitet. Likevel ser man at enkelte områder og enkelte kulturminner får større oppmerksomhet og prioritet enn andre. Dette handler om hvilke ressurser som finnes tilgjengelig – blant annet til et mer systematisk kartleggingsarbeid og bevaring, men det handler også om valg og makt.

Kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap er unike kilder til kunnskap, opplevelser og ressurser. Kommunene har ansvar for å legge til rette for en bærekraftig kulturminneforvaltning, og til å forvalte sporene i henhold til overordnede nasjonale og regionale føringer og mål.

Gjennom denne kulturminneplanen har det vært ønskelig å se på strategisk og systematisk kulturminnearbeid i kommunen rent lovmessig. Samtidig er det et mål å sørge for økt oppmerksomhet rundt den pågående og fremtidige lokale formidlingen av kulturminner. Dette for å danne felles narrativ for den lokale historiske tidslinjen, som sier noe om Vega som sted og øysamfunn, fra steinalder og frem til i dag. Et viktig ledd er også å kunne se for seg fremtidige Vega, hvor planarbeid og utvikling følger røde tråder fra eldre og nyere historie og inn i fremtiden. Kulturminneplanen skal kunne vise til typiske kulturminner for Vega kommune, samt si noe om Vega historie.

Planen inneholder også informasjon om de mest sentrale deler av lovverket, oversikt over aktører i kulturminnevernet, definisjon av begreper som berører kulturminnefeltet, databaser, noen søkemuligheter og kartlegging av rollefordeling på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå.

I planarbeidet er de materielle kulturminnene, og nyere tids kulturminner som ikke allerede er beskyttet av kulturminneloven, vektlagt. De kjente automatisk fredede kulturminnene i Vega har sterk beskyttelse gjennom lovverket, og ved at de er registrert. Men det finnes et stort potensial i formidling av kunnskap rundt de automatisk fredede kulturminnene, som for eksempel steinalderboplassene.

Kulturminneplanen er en tematisk plan som omfatter hele kommunen for perioden 2023-2026. Planen inkluderer noen objekter og miljøer som er underlagt ulike typer vern, og en del som ikke har særskilt beskyttelse. Denne planen legger ikke juridiske rammer for kulturminneforvaltningen. Kulturminner og -miljøer som er prioritert i handlingsdelen, og som mangler vern, får det heller ikke gjennom planen. I så fall må tiltakene følges opp gjennom plan- og bygningsloven i kommuneplanens arealdel og i reguleringsplaner. De

prioriterte kulturminnene er likevel, gjennom arbeidet med kulturminneplanen, tillagt en verdi som synliggjøres og som skal tas hensyn til ved utbygging og planlegging.

Metoden som er brukt som danner grunnlag for utvelgelse av ulike tiltak i planen er Riksantikvarens anbefalinger til handlingsplan for kommunenes kulturminneplaner.

Kulturminneplanen inneholder ikke en fullstendig oversikt over kulturminner og kulturmiljøer i Vega kommune. Åtte overordnede tema er valgt ut. Temaene er valgt fordi vi mener de har vært vesentlige for den historiske utviklingen i kommunen, og særpreger Vega. Innenfor disse temaene har vi valgt ut enkelte objekter og miljøer som blir særlig omtalt, og som er knyttet til tiltak i handlingsdelen. Grunnlaget for utvalget er tidligere registreringer, litteratur og innspill underveis i arbeidet med planen.

Vi har i planen ikke satt opp verdensarv som et eget overordnet tema. Årsaken er at verdensarvområdet og verdensarvverdiene i Vega er så omfattende at de gjenfinnes under mange av de andre temaene, men kapittel 2 har et eget underkapittel om verdensarven.

Den immaterielle kulturarven er en viktig del av våre kulturminner og det vil være naturlig at dette tema også blir tatt opp i kulturminneplanen, men vi har av kapasitetshensyn valgt å ikke ta med denne delen av kulturarven i første omgang.

Kulturminneplanen kan være et fortrinn ved søknader om nasjonale og regionale midler til istandsetting, skjøtsel og tilrettelegging av kulturminner. Ressurser til kommunal oppfølging av handlingsprogrammet utover dette, avhenger av budsjettvedtakene i Vega kommune.

Kulturminneplanen er inndelt i 11 kapitler, i tillegg til forord og kilde- og litteraturliste (vedlegg 1). Kapittel 1 og 2 omhandler selve planen og generelle forhold innenfor kulturminnevern. Kapittel 3 til og med kapittel 10 inneholder informasjon om de ulike kulturminnene/kulturmiljøene. Disse kapitlene er inndelt i tema. Under hvert tema er et utvalg av kulturminner, som det er ønskelig å fremheve, ført opp. Kapittel 11 inneholder handlingsprogram hvor tiltak i forhold til noen kulturminner, områder og tema er løftet fram. Vi foreslår at disse tiltakene blir prioritert de neste årene. Etter fire år revideres og oppdateres planen.

1.1. Bakgrunn

Vega kommune består av tusenvis av øyer. Vega er hovedøya, men det skal visstnok være over ca. 6500 øyer, holmer og skjær i tillegg innenfor kommunens grenser. Hva som er øy, og hva som er holme og skjær kan diskuteres, men mangfoldig er det. Det hele er for det meste et skjærgårdslandskap av øyer og holmer, gruppevis samlet til såkalte vær, men med tre store og nokså høye øyer, Vega, Ylvingen og Søla, som markerte unntak. Igerøy er lav, og henger sammen med Vega med en bru. Kommunens areal består av ca. 1840 km² sjøareal og ca. 160 km² landareal.

Funn viser at mennesker har holdt til på Vega i minst 11.000 – 12.000 år. Noen av landets eldste spor etter mennesker er funnet på hovedøya. Det finnes spor etter bosetting og tilholdssteder fra både yngre og eldre steinalder. For rundt 5000 år siden begynte de mindre øyene rundt hovedøya å stige opp fra havet, og de ble etter hvert bosatt. På Vega finnes også spor etter jernalderens bosetting, blant annet i form av gravminner.

Næringslivet og de økonomiske forhold har fra de eldste tider og helt opp til våre dager i det aller vesentligste vært basert på fiske og jordbruk, og gjerne ikke enten/eller, men både/og. En slik vekselrift var ikke bare naturlig, men en forutsetning som eksistensgrunnlaget. Folk bodde spredt, men sentralt midt i matfatet, og tilværelsen var basert på et utstrakt mangesystem. Bosettinga var lokalisert nær ressursene, ofte kun ett eller to hushold på hver øy.

De mange øyværene utgjør et karakteristisk trekk ved Vega. Her ligger bygninger, innretninger og anlegg med tilknytning både til fiske, ærfugldrift, jordbruk og stor- og småfehold. De mange e-husene og e-banene, og gårdsanleggenes plassert på rekke med lik orientering etter landskapet er et annet trekk ved kulturlandskapet.

Bygningsmiljøet på Gladstad, «inne» på øya» forteller om utvikling som tettsted fra 1800-tallet og fram til i dag. Stedet har ikke tilknytning til havet, men servicefunksjoner som butikker, bensinstasjoner, administrasjonsbygg m.m. Den gamle prestegården, gammelskolen og Vega kirke står her. Sistnevnte er listeført av Riksantikvaren. På øya Ylvingen er det kapell og et tysk festningsanlegg fra andre verdenskrig.

Etterkrigstida har vært preget av sentralisering og fraflytting. De minste og ytterste øyene og utværene ble forlatt som helårsbosted for godt. Noen av beboerne flyttet til hovedøya Vega, mens andre dro fra kommunen. Fra 1960 til 1980 sank antall innbyggere på Vega fra 2443 til 1742. Flere fraflyttete vær og øyer har endret funksjon til fritidsvær.

Fra nyere tid finnes mange og mangfoldige spor av varierende alder, form og størrelse. Noen er svært synlige og markerte. Andre er små, vanskeligere å se og ikke så innlysende kulturminner. I tillegg utgjør det immaterielle, det vi ikke kan berøre, også en del av kulturarven.

Kulturminner er ikke statisk. Sporene er kilder til kunnskap om fortida, men de varer ikke evig. Gradvis forsvinner de, i ulikt tempo. Nye kommer til. Vi både definerer og verdsetter kulturminner ulikt, blant annet basert på kontekst som tid og sted.

Klimaet utsetter kulturminner for påkjenninger. På sikt brytes alt ned, men tempoet varierer avhengig av materialer og ytre påvirkning, som vind, temperatursvingninger, vann og fuktighet. Det harde, våte og vindfulle kystklimaet med hyppig uvær utsetter kulturminner for kort levetid. Treverk får fort råteskader. Kraftige bølger og ekstremflo påfører strandlinjen erosjonsskader. Saltvann påvirker objekter på land og det som havner i havet.

Klimatiske forhold medfører tilpasning. Tranmaling på brygger og andre hus langs kysten skulle hindre råte. Bygningskonstruksjoner ble tilpasset klima. Mangel på trevirke medførte utstrakt gjenbruk. Den gamle utedoen fikk ny funksjon som e-hus. Saltbuer fra fiskeværene ble flyttet, og brukt som bolig. Rekved fungerte til bygninger og brensel. En gammel utslitt båt fikk nytt liv som naust eller e-hus.

Kulturminnevern med gjenbruk, ombruk og vedlikehold har vært en del av tilværelsen i Vega, men kanskje mest knyttet til nøysomhet og bruksverdi, og ikke i så stor grad med tanke på verdsetting og bevaring av kunnskap om fortida for ettertida.

På 1970-tallet ble spor etter bosetting, datert 10 000 år tilbake i tid, funnet på Mohalsen. Det førte til interesseutsetninger mellom Universitetet i Trondheim, som hadde

forvaltningsansvaret, og lokale myndigheter. Vega-prosjektet fra 1985 til 1988 hadde som formål å få til både bevaring og lokal næringsaktivitet, gjennom formidling. Prosjektet ga gode resultater.

Riksantikvaren vedtaksfredet i 1995 det gamle fiskeværret Skjærvær vest i Vega som et enestående kystkulturminne. Kulturmiljøet hadde forfalt raskt etter at været hadde blitt avfolket i 1985. Solid lokal innsats gjorde at været til slutt ble fredet. Formålet var å bevare et kulturhistorisk og arkitektonisk anlegg med bygninger knyttet til kystkultur, egg- og dunsanking og fiske. Fredningen omfatter 29 bygninger. Deler av bebyggelsen, inkludert ehusene, er restaurert. Siden er fiskerihavna i Skjærvær med de to moloene fra 1930-tallet fredet.

Fyrstasjonen i Bremstein, bygd i 1925 på Geiterøya i Steinan, ble i 1999 fredet av Riksantikvaren etter lov om kulturminner.

13. februar 2003 vedtok Vega kommune sin første kulturvernplan, skrevet av daværende kultursjef og museumsbestyrer Per Morten Gullsvåg. Planperioden spente fra 2003 til 2006. Denne planen var mer omfattende og ambisiøs enn en kulturminneplan. En rekke tiltak ble planlagt gjennomført, blant annet vedlikehold av bygningene på Vega bygdemuseum, utarbeide samarbeidsavtalen om bruken av Skjærvær, være rådgiver ovenfor private innen bevaring av eldre bygninger og bygningsmiljø, og å arbeide for å utvikle krigsminnene på Ylvingen til opplevelsesområde. Vega bygdemuseum skulle fungere som pådriver, koordinator og utøver innen realisering av mange av de lokale kulturvern- og museumsoppgavene. Samme år som planen ble vedtatt inngikk museumsdrifta på Vega i den konsoliderte enheten, stiftelsen Helgeland Museum.

I 2004 fikk deler av Vega status som verdens kultur- og naturarv, og kom dermed på Unescos verdensarvliste. At Vegaøyene er listeført, begrunnes med det unike integrerte kultur- og naturlandskapet med røtter tilbake til steinalderen. Det tradisjonelle samspillet mellom natur og mennesker, defineres som unikt i verdenssammenheng.

Verdensarvområdet på Vega omfatter totalt over 1072 kvadratkilometer med øyer, holmer, skjær og sjø. Mesteparten av arealet er utenfor hovedøya. Kulturminnene består blant annet av gamle fiskevær med brygger, naust og bolighus, handel, kommunikasjon, ærfuglarkitektur av gammel og nyere dato, og rester av flere generasjoners gårdsdrift.

1.2. Kulturminneplanprosessen

I 2011 startet Riksantikvaren «Kunnskapsløftet i forvaltningen». Kommunenes kulturminnekompetanse skulle styrkes. Riksantikvaren igangsatte prosjektet «Kulturminner i kommunene» (KIK) som en del av satsningen. Målet var å få en kunnskapsbasert, målrettet og effektiv kulturminneforvaltning, med styrket kommunal kompetanse og forbedret oversikt over verneverdige kulturminner. En viktig del av dette arbeidet er utarbeidingen av kommunale kulturminneplaner. Riksantikvaren hadde som mål at 90 prosent av alle kommuner skulle ha utarbeidet og politisk vedtatt egne kulturminneplaner innen 2020/2021. Økonomiske tilskudd kanalisert gjennom fylkeskommunene har vært Riksantikvarens fremste virkemiddel. Riksantikvarens evaluering fra 2020 viste at 49 % av landets kommuner hadde fått ferdigstilt kulturminneplaner. Målet om 90 % ferdigstilling var dermed ikke nådd, men 90 % av kommunene hadde fått tilskudd.

Nordland fylkeskommune har, som regional myndighet for kulturminnevern, ansvar for koordinering av den nasjonale satsningen på kunnskapsløftet for kulturminneforvaltningen i Nordland. Fylkeskommunen bidrar i fordeling av midlene til å få utarbeidet kulturminneplaner, sørger for veiledning og arrangerer seminarer.

Ifølge Riksantikvaren er en kommunal kulturminneplan kommunens egen oversikt over viktige kulturminner og kulturmiljøer, men samtidig en plan for forvaltningen av kulturminnene. Kommunene definerer selv hvilke kulturminner som er verneverdige og som skal inngå i kulturminneplanen. I den seinere tid har begrepet kulturmiljøplan delvis erstattet begrepet kulturminneplan.

Det finnes ikke noen eksakt fasit på hvordan kulturminneplaner utarbeides, men Riksantikvaren har lagt noen føringer og anbefalinger. I hovedsak skilles det mellom tre typer kulturminneplaner:

1. Planen kan være et kapittel i kommuneplanens samfunnsdel.

2. Planen lages som en egen kommunedelplan for kulturminner/kulturmiljøer. En slik plan utarbeides etter reglene i PBL, med en handlingsdel som revideres årlig og koples til økonomiplanen i kommunen. (Plan- og bygningsloven § 11.2).

3. Planen lages som en temaplan. Sakbehandlingsreglene i PBL må ikke følges. Blant annet kreves det ikke utarbeidelse av planprogram og medvirkning, men Riksantikvaren presiserer at medvirkning og politisk forankring er viktig også ved utarbeidelse av temaplaner.

Vega kommune har valgt det tredje alternativet, altså en temaplan for kulturminner. Mandatet for utarbeidning av kulturminneplan ble gitt i vedtak gjort av Vega formannskap 3. oktober 2019. Arbeidet ble påbegynt i 2020, og planen ferdigstilt i 2022. Planen skal rulleres hvert fjerde år.

Til planarbeidet har Vega kommune mottatt 100 000 kroner av Riksantikvaren, 25 000 kroner fra Stiftelsen Vegaøyan verdensarv og Vega verdensarvsenter og 120 000 kroner gjennom tilskuddsordningen «Tilskudd til tiltak i Utvalgte kulturlandskap i jordbruket og verdensarvområdene Vegaøyan og Vestnorsk fjordlandskap» (LUF-tilskudd) Kommunen har beregnet verdi av eget arbeid til 202 000 kroner.

Vega kommune står selv om prosjektansvarlig for kulturminneplanen, med formannskapet som styringsgruppe og miljø / plan og ressursavdelingen som leder av arbeidet. Ei prosjektgruppe, med mandat å synliggjøre og bevisstgjøre kunnskap om kulturminnene i kommunen, har også drevet fram arbeidet. Medlemmer har vært Margrethe Wika, Ina Andreassen, Berit Martinussen og Rita Johansen. I tillegg ble en større referansegruppe opprettet, med engasjerte og kunnskapsrike privatpersoner og representanter fra noen lag og foreninger. Prosjektgruppa har hatt flere møter, og gjennomført en rekke befaringer. Referansegruppa har hatt et møte. Ann Kristin Klausen fra Helgeland Museum har en periode i 2022 vært innleid for å ferdigstille planen.

Kartlegging av kulturminner og kulturmiljøer er utført i samarbeid med ressurspersoner, landbruksorganisasjoner og med lag og foreninger med kulturhistorie som sitt interessefelt. Innleide prosjektmedarbeidere har utført deler av kartleggingsarbeid, systematisert

registreringer, tilrettelagt informasjon, sørget for medvirkning og dialog, samt utformet planen i samarbeid med prosjektgruppa.

Prosjektgruppa dro på befaringer til utvalgte kulturminner sammen med eiere eller andre privatpersoner. Ved befarings på Kjøl - Rørøy deltok Einar Moen. På befarings på Gullsvåg - Brannsvika var Ole Arne Davidsen kjentmann. Prosjektgruppa opprettet også en egen Facebookgruppe, [Kulturminner i Vega kommune \(KIK\)](#). De oppfordret publikum til å komme med tips om kulturminner. Informasjon om arbeidet er publisert på kommunens hjemmeside, gjennom avisartikler og Facebook. I tillegg ble et åpent foredrag med arkeolog Hein Bjerck arrangert 28. mai 2021 som en del av arbeidet med planen. Tittel på foredraget var: «Når tingene må snakke for seg selv». Hein Bjerck ledet Vega -prosjektet på 1980 tallet. Foredraget omhandlet erfaringer og funn fra dette arbeidet. Hein Bjerck deltok også på flere befaringer sammen med prosjektgruppa. Befaringen gikk til viktige og kjente utgravningsområder Åsgarden, Mohalsen og Åkvika/Middagskarsheia. Tilrettelegging ble diskutert og ulike tiltak foreslått.

Siden dette er en temaplan, er ikke kommunen pålagt å følge medvirkningskravene etter PBL. Medvirkning ansees uansett som vesentlig, ikke minst fra et samfunns- og demokratiperspektiv. Planen sendes derfor ut på høring.

1.3. Mål og rammer for planen

Formålet med kulturminneplanen kan oppsummeres som å:

- Skaffe en helhetlig oversikt over hva som finnes av kulturminner i kommunen.
- Gjennom tiltak i handlingsdelen i planen redusere tapet av bevaringsverdige kulturminner.
- Prioritere et utvalg kulturminner for bevaring.
- Utvikle kommunens kompetanse og forvaltning innen kulturarv.

Innholdet i en temaplan for kulturminner og kulturmiljøer må tilpasses det tiltenkte bruksområdet for planen. Kommunen kan velge å lage et plandokument som kun er myntet på saksbehandlere i kommunen. Men mange ønsker også å bruke planen til formidling, verdiskaping og lokal samfunnsutvikling, og legger mer arbeid i selve utformingen av planen. Vega kommune ønsker også å bruke planen som et oppslagsverk med konkrete opplysninger om lovverk, aktører i kulturminneforvaltningen og begrepsforklaringer, samtidig som planen setter noen føringer for tiltak gjennom en handlingsdel.

Kulturminneplanen skal kunne stimulere til økt fokus på et mer systematisk arbeid rundt registrering av kulturminner lokalt. Dette gjelder særlig registrering inn mot systemer som Askeladden, kulturminnesøk og SEFRAK-registeret.

Et annet moment er at kulturminneplanen skal være med på å stimulere til økt oppmerksomhet om kulturminner generelt, særlig med hensyn til historiebevaring og vern, men også som fremtidig verktøy i arbeid og planer knyttet til landbruk, bærekraftige tiltak og saker knyttet til stedsutvikling og turisme. Lokal formidling og en fellesplattform i historieforståelse er også tenkt på.

2. Kulturminnevern

2.1. Begreper

Kulturminner betyr i vid definisjon alle spor etter menneskelig virksomhet, altså svært mye av det som omgir oss i vårt fysiske miljø. Det inkluderer lokaliteter som har relasjoner til historiske hendelser, tro eller tradisjon og immaterielle kulturminner som sagn, dialekt og musikk m.m.

Med kulturmiljøer menes områder der kulturminner inngår i en større helhet. Kulturarv inkluderer meningsinnhold som egenskaper og virkninger tillagt fysiske objekter. Verdier og andre faktorer i samtida preger innholdet i kulturarven. Vi velger hvilke elementer fra fortida vi tar med oss, og hvordan vi gjør det.

Kulturminner, kulturmiljøer og kulturarv knyttes til sted og identitet, og brukes i stadig større grad som virkemiddel for utvikling, blant annet for å motvirke stagnasjon og utflytting, og gjøre steder attraktive.

Med faste kulturminner menes jord- eller stedsfaste objekter som er integrert i landskapet slik at de vanskelig kan flyttes. Dette i motsetning til løse, fysiske kulturminner (vanligvis gjenstander). Løsfunn som dateres til tida før 1537 tilhører staten dersom rettmessig eier ikke kan finnes. Myntfunn er statens eiendom når myntene er fra før 1650.

Arkeologiske kulturminner er de fysiske sporene etter menneskelig aktivitet som finnes i og under markoverflaten. Arkeologiske kulturminner kan både være svært gamle, fra forhistorisk tid, og fra nyere tid.

Kulturminner kan ha ulike vernestatus:

- Kulturminner som er formelt vernet gjennom kulturminneloven med fredning eller nasjonal listeføring.
- Verneverdige kulturminner.
- Kulturminner som er formelt vernet gjennom plan og bygningsloven.

Fredning er det sterkeste virkemiddelet for å sikre varig vern, og langt mer omfattende enn vern gjennom PBL. Det er et tiltak som foretas relativt sjelden, hvis vi ser bort fra kulturminner som i kraft av sin alder omfattes av automatisk fredning.

Ved fredning ansees kulturminnet å ha betydning for hele nasjonen, med unike kvaliteter som må sikres for fremtida. Et fredet kulturminne er dermed vurdert til å være av nasjonal, eventuelt vesentlig regional verdi. Endringer på kulturminnet / kulturmiljøet, ut over vanlig vedlikehold er ikke tillatt.

Ifølge kulturminneloven finnes tre hovedtyper fredning: automatisk fredning, vedtaksfredning og fredning ved forskrift.

Automatisk fredning innebærer at angitte typer kulturminner er fredet direkte i henhold til kulturminneloven §4 (1978). Alle kulturminner fra før 1537, stående byggverk fra perioden 1537-1649, skipsfunn eldre enn 100 år og samiske kulturminner eldre enn 1917, er automatisk

fredet. Automatisk fredete kulturminner har en sikringssone på minimum fem meter i alle retninger rundt seg, fra objektets ytterkant.

Automatisk fredning betyr at kulturminnet er fredet uavhengig av om folk kjenner til det eller ikke. Kulturminnet fredes ikke når det oppdages, det er allerede fredet. Derfor er det viktig å oppfylle undersøkelsesplikten før igangsetting av tiltak. Hvis noen ønsker å fjerne et automatisk fredet kulturminne, eller på annen måte påvirke det, er det nødvendig å søke om dispensasjon fra fredningen.

Automatisk fredning og fredningsvedtak skal tinglyses. Dette vil fremgå gjennom Statens kartverk. Informasjon er tilgjengelig på seeiendom.no.

Riksantikvaren kan frede nyere kulturminner / kulturmiljøer ved enkeltvedtak. I 1995 fredet Riksantikvaren kulturmiljøet i fiskeværet Skjærvær etter kulturminnelovens paragraf 15 og 19. Det vil si at kulturmiljøet i form av bygninger og anlegg m.m. fra nyere tid, og området rundt disse kulturminnene, ble fredet ved enkeltvedtak. Fredninga var et ledd i prosjektet «Vern av faste kulturminner langs kysten». Bygningene og det helhetlige kulturmiljøet var ansett som kulturhistorisk og arkitektonisk verdifullt, med sin tilknytning til kystkultur, egg- og dunværdrift og fiskeri. Bygningsmassen i fiskeværet var den gang svært forfallent. Siden er omfattende arbeid med restaurering, reparasjon, bevaring og skjøtsel gjennomført. 20 av 29 bygninger er satt i stand, inkludert flere av de gamle ærfuglhusene, trandamperi, rorbuer, fjøs og våningshus.

I 1999 ble Bremstein fyr fra 1925 fredet etter lov om kulturminner. Fyrstasjonen står på Geiterøya i Steinan, og har et 27 meter høyt støypejernstårn med intakte linser, tårntrapp og vaktrom. I tillegg er det naust, bolighus og kombinert maskinhus og uthus på fyrstasjonen.

Forskriftsfredning innebærer vanligvis en forenklet prosedyre sammenliknet med fredning ved enkeltvedtak. En landsverneplan er en oversikt over verneverdige eiendommer i statlig eie innen en sektor, for eksempel bygg og anlegg knyttet til undervisning, samferdsel, militæranlegg, prestegårder med mer. Landsverneplanene skal danne grunnlaget for en eventuell forskriftsfredning.

En av landsverneplanene omfatter kulturminner i Vega. «Kystverkets Landsverneplan for maritim infrastruktur», fra 2009, har som formål å verne noen av kulturminnene som dokumenterer Kystverkets virksomhet og historie. I denne verneplanen er Bremstein fyrstasjon og Skjærvær fiskerihavn med de to moloene, i Vega kommune inkludert som viktige kulturminner.

At et kulturminne eller kulturmiljø er vernet vil si at det har en eller annen form for juridisk bindende vern, enten ved lov eller andre virkemidler. De viktigste lovene er kulturminneloven, plan- og bygningsloven, kirkeloven, svalbardmiljøloven og naturmangfoldloven. Andre virkemidler for vern er statlige verneplaner, kirkerundskrivet, avtaler, listeføring, forpliktelser knyttet til tilskuddsordninger m.m. Alle inngrep i slike kulturminner skal avklares med kommunen.

Begrepene «verneverdig» og «bevaringsverdig» brukes om hverandre, men betyr det samme. I denne planen brukes begrepet verneverdig. Verneverdig er ikke et objektivt definert begrep, og det tillegges ulik betydning i ulike fagmiljøer. Verneverdig kan i snever forstand brukes om kulturminner som har gjennomgått en faglig kulturhistorisk vurdering, etter

Riksantikvarens kriterier. I vid forstand kan verneverdige kulturminner sies å omfatte alle kulturminner eller kulturmiljøer som ønskes bevart av noen. Begrepet verneverdig gir ikke i seg selv noen formell beskyttelse.

Vega kirke er vernet fordi den er listeført i en nasjonal liste. Alle kirker bygget mellom 1650 og 1850, og en rekke kirker bygd etter 1850 er listeførte. Det betyr at kirka er definert som verneverdig, og at den er gitt nasjonal verdi. Planer om endringer, inkludert istandsetting- og vedlikehold, må sendes Riksantikvaren for faglig uttalelse. Etter kirkeloven er det likevel biskopen som gir endelig vedtak.

At et kulturminne eller kulturmiljø er regulert til bevaring innebærer beskyttelse gjennom PBL gjennom planer hvor objekter eller miljøer er regulert til spesialområde bevaring eller regulert med hensynssone kulturminne.

2.2. Lovverk og andre føringer

Kulturminneloven og plan- og bygningsloven utgjør det viktigste lovgrunnlaget for vern av kulturminner, men også andre lover påvirker feltet. Gravferdsloven legger føringer for fredningstid for grav og gravplass. Naturmangfoldloven inneholder bestemmelser om landskap. Jordloven og skogbruksloven bidrar til rammer for kulturlandskap, kulturminner og forvaltning i landbruket.

Flere NOUer og stortingsmeldinger på kulturminnefeltet er også utarbeidet. I den siste meldingen fra 2019- 2020) Mid. St 16 ble nye nasjonale mål i kulturminnepolitikken foreslått:

- Alle skal ha mulighet til å engasjere seg og ta ansvar for kulturmiljø.
- Kulturmiljø skal bidra til bærekraftig utvikling gjennom helhetlig samfunnsplanlegging.
- Et mangfold av kulturmiljø skal tas vare på som grunnlag for kunnskap, opplevelse og bruk.

Hensynet til kulturminner og kulturmiljøer er også en del av de nasjonale miljømålene for Norge. Tapet av verneverdige kulturminner skal minimeres. Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging inkluderer at kommunene registrerer og verdisetter lokale kulturminner og kulturmiljøer, og at kommunene innarbeider disse i planer etter PBL.

I tillegg til de nasjonale føringene kommer internasjonale konvensjoner m.m. som gir retningslinjer for forvaltningen av kulturminner. Den mest kjente er UNESCOs verdensarvkonvensjon fra 1972, om beskyttelse av verdens kultur- og naturarv.

Kulturminneloven

Kulturminneloven inneholder retningslinjer for vern av kulturminner og kulturmiljøer, både med utgangspunkt i kulturarv og miljø- og ressursforvaltningen. På nasjonalt nivås forvalter Riksantikvaren loven, mens fylkeskommuner, arkeologiske landsdelsmuseer og sjøfartsmuseer forvalter loven på regionalt nivå. Sametinget er forvaltningsmyndighet for samiske kulturminner i hele Norge, og høringsinstans på lik linje med fylkeskommunene.

Kulturminneloven § 25 fastslår en meldeplikt for kommunen til fylkeskommunen når kommunen kommer i berøring med, dvs. blir kjent med, tiltak som omfattes av

kulturminneloven. Kulturminnemyndighetene skal bidra til at kommunene har tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag til å kunne avklare forholdet til kulturminner i oppstartsmøte.

I 1992 ble kulturmiljø tillagt kulturminneloven. Feltet ble utvidet fra enkeltobjekter til større sammenhenger hvor kulturminner inngår.

Plan og bygningsloven (PBL)

Kulturminner og kulturmiljøer kan få vern gjennom plan og bygningsloven (PBL). Kommunen er da øverste reguleringsmyndighet for eiendommer med kulturminner og kulturmiljøer.

Mens kulturminnelovens felt spesifikt omhandler kulturminner, brukes PBL for å klarlegge arealutnyttelsen ved utbygging eller vern. Plan- og bygningsloven § 12-7 nr. 6 gir adgang til å «sikre verneverdier i bygninger og andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør».

Gjennom PBL benyttes ulike tiltak i forhold til kulturminner og kulturmiljø, for eksempel utredninger, analyser og utarbeidelse av planer. Vern kan iverksettes ved at området defineres som hensynssoner i kommuneplanens arealdel og gjennom etablering av hensynssoner gjennom reguleringsplaner.

Kommuneplanen er kommunens overordnede styringsdokument. Den gir rammer for utvikling av kommunesamfunnet og definerer hvordan arealressursene skal forvaltes. Kommuneplanen består av en samfunnsdel, en arealdel, og en handlingsdel. I Vega kommune fungerer økonomiplanen som handlingsdel. Denne planen rulleres årlig.

I samfunnsdelen i gjeldende kommuneplan (2007-2020) er verdensarv, natur og kulturarv et av fem satsingsområder. I en av målsettingene heter det at «I 2020 har vi ivaretatt og foredlet de verdiene som lå til grunn for verdensarvstatusen. Vega skal bli et internasjonalt ledende kunnskapsenter for formidling, forvaltning og bruk av natur- og kulturlandskap langs kysten.» Delmål innen kulturarv i kommuneplanens samfunnsdel er:

- De mange tusen års bosetting har blitt førende for Vegasamfunnet og er synliggjort gjennom barnehage, skole og kommunens øvrige aktiviteter.

-Vegas natur er preget av menneskers bruk gjennom mange tusen år, og skal fortsatt ivaretas etter vern ved bruk prinsippet.

-Vega kommune skal bidra til å forsere gjennomføringen av «Forvaltningsplanen for Vegaøyene verdensarvområde».

I kommuneplanen står det at kulturminner, kulturmiljø- og landskap skal «sikres som ressurs og grunnlag for kunnskapsutvikling, opplevelse av historisk kontinuitet, stedsidentitet og aktiv bruk.» Estetisk legges høy standard ved planlegging av fysiske tiltak /utbygging til grunn. I verdensarvområdet skal bygningsmiljøet «opprettholde sin kvalitet, verdi og betydning som element i kulturlandskapet, slik det fremsto ved nominasjonstidspunktet.»

Reguleringsplaner er kommunenes planer for bestemte området. I disse planene har kommunene mulighet til å innføre detaljerte vernebestemmelser. Retningslinjer og

restriksjoner kan settes i forhold til enkeltbygninger, kvartal, punkt og større og mindre områder.

Kommuneplan og reguleringsplan vedtas av kommunestyret, etter medvirkningsprosesser som høringer m.m. Hvis vedtakene utfordrer nasjonale eller regionale kulturminneinteresser, kan statlige og regionale myndigheter benytte sin innsigelsesrett.

Dispensasjon fra planer og planbestemmelser gis etter plan- og bygningsloven kap. 19. Da i form av tillatelse til å fravike bestemmelsene i det aktuelle tilfellet.

Flere kulturminner og kulturmiljøer på Vega er regulert til spesialområde med formål bevaring etter § 25.6 i tidligere plan- og bygningslov. Disse bygningene og bygningsmiljøene ligger i området Nes-Kirkøy-Holandsjøen og Holand-Grytingen. For Nes-Kirkøy er en egen byggeskikkveileder utarbeidet. Dette ble gjort for å sikre at bygningsarven og bygningsmiljøene i buffersonen og verdensarvområdet ble tatt vare på og utviklet på en best mulig måte i et pressområde for utbygging og endring.

I tillegg er Tyskerhåjen på Ylvingen merket LNF-F område. Kommunens regulerings- og kommuneplaner finnes tilgjengelig på Vega kommunes nettsider.

Naturmangfoldloven

I Vega er ni områder vernet etter naturvernloven /naturmangfoldloven. Verneområdene er opprettet for å ivareta ulike naturkvaliteter, men inkluderer i en del tilfeller også kulturminner og kulturmiljøer. Alle disse områdene inneholder kulturminner. Verneformene for de ni områdene er:

- Landskapsvernområde, det vil si «(...) natur- eller kulturlandskap av økologisk, kulturell eller opplevelsesmessig verdi, eller som er identitetsskapende.» Denne verneformen brukes ofte ved bevaring av kulturlandskap som fortsatt brukes. Bygninger er en del av kulturlandskapet.
- Naturreservat, det vil si den strengeste formen for områdevern etter naturmangfoldloven.
- Fuglefredningsområde.

2.3. Verdensarv

Da Vegaøyen fikk verdensarvstatus i 2004 var det særegne kulturlandskapet med ærfugltradisjonen en hovedårsak. I UNESCOs innskrivingstekst fremheves ~~sju attributter~~, blant annet nettopp kulturlandskapet som var skapt av fiskerbondens mangesysleri med landbruk, fiske og ærfugl gjennom lang tid. Innskrivingsvedtaket vedtatt på verdensarvkomiteens 28. sesjon av Verdensarvkomiteen:

1.Fører opp Vegaøyen – The Vega Archipelago, Norge på verdensarvlisten som kulturlandskap på grunnlag av kulturkriterium (v): «Vegaøyen viser hvordan generasjoner av fiskere og bønder gjennom de siste 1500 år har opprettholdt en bærekraftig levemåte i et værhardt havområde nær Polarsirkelen, basert på den nå enestående tradisjonen med ærfugldrift, noe som også er en hyllest til kvinnes bidrag til dunarbeidet».

2.Anmoder myndighetene om å utvikle en egen strategisk plan for området som inngår i verdens kultur- og naturarv, som et bidrag til kommuneplanen for øyområdet. Planen bør omhandle:

- a. tiltak som støtter tradisjonelle driftsformer innen landbruket, særlig sauebeiting på øyene.
- b. opprettholdelse av mosaikken i landskapet.
- c. grensen mellom bevaring og bærekraftig utvikling med hensyn til havbruket.
- d. dokumentasjon.
- e. hvordan private grunneiere kan bli engasjert i forvaltningen.

3. Anbefaler at myndighetene registrerer ærfuglhusene på øyene og utarbeider en bevaringsplan for å sikre at disse enestående byggverkene blir bevart.

4. Oppmuntrer myndighetene til å formalisere innsamlingen av tradisjonell immateriell kunnskap om tradisjoner og gjøremål på øyene for å kunne overvåke at de består.

5. Oppmuntrer videre statsparten til å utrede måter å redusere den visuelle virkningen i landskapet av den store radiomasten på Vega.

6. Anbefaler også at statsparten vurderer å utvide verdensarvområdet – eller buffersonen – slik at det også omfatter øyer og sjøområder i nord og nordøst.

7. Anbefaler videre at statsparten, der det er hensiktsmessig, vurderer å erverve forlatte øyer slik at disse kommer under offentlig eiendomsrett for å opprettholde kulturlandskapet og beskytte det biologiske mangfoldet på disse øyene.

Selve verdensarvområdet er på 1072 km², og består hovedsakelig av hav. Tidligere hadde mange av øyene fast helårlig bosetting. Men med unntak av hovedøya Vega og Ylvingen er øyene i dag nesten helt fraflyttet. I 2021 var det registrert 5 fastboende i Skogsholmen grunnkrets. De gjenværende bygningene brukes til fritidsformål. 80 av øyene i Vegaøyen verdensarvområde har vært bebygde. Verneområdet inneholder ca. 3100 ærfuglhus- og reir. Noe sau beiter på en del av øyene, men mye av kulturlandskapet trues av gjengroing.

Mesteparten av verdensarvområdet ligger i øyriket utenfor hovedøya. Men på sør og sørvestsida av hovedøya finnes høye fjell, og på nordsida ligger omfattende våtmarksområder. Disse områdene er også en del av verdensarven, og gir andre innblikk i natur- og kulturhistorien i øyverdenen, blant annet med spor av bosetting datert til steinalderen.

Kulturminnene og kulturmiljøene i verdensarvområdet inngår som del av begrunnelsen for verdensarvstatusen. Forvaltningsmessig følger ansvaret for verdensarven vanlig arbeidsdeling. Tiltak utover ordinært vedlikehold på fredete bygninger skal f.eks. sendes fylkeskommunen til behandling, i likhet med for fredete bygninger utenfor verdensarvområdet. Kommuneplanens arealdel gjelder også for verdensarvområdet. Verdensarvstatusen krever en ekstra bevissthet slik at verdiene som kvalifiserer til statusen ikke forringes. 22 prosent av verdensarvområdet har ellers vern som naturvernområder eller vern etter kulturminneloven.

Forvaltningsplanen for verdensarvområdet

Første utgave av forvaltningsplanen for Vegaøyen Verdensarv ble utarbeidet av Fylkesmannen i Nordland på oppdrag fra Direktoratet for naturforvaltning, for perioden 2005 - 2010. Miljødirektoratet godkjente en ny forvaltningsplan i 2014.

Forvaltningsplanen for Vegaøyen Verdensarv (2015 - 2022) skal «danne grunnlaget for en positiv utvikling i verdensarvområdet som sikrer natur- og kulturlandskapsverdiene.» Målsettingen med forvaltningsplanen er ivaretagelse av tradisjonelle aktiviteter, og at disse videreutvikles og nyskapes. Planen skal bidra til å legge grunnlaget for utvikling av lokalsamfunnet i positiv retning, basert på bærekraftig bruk. Forvaltningsplanen er bygd opp over enkelttema, og inneholder mange punkter som berører og inkluderer kulturminner og kulturmiljøer. Den følges av en handlingsplan som skal rulleres hvert 3. år. Planen er utarbeidet som en faglig tilrådning for ivaretagelse av verdensarvstatusen.

2.4. Verdisetting

Når kulturminneforvaltningen gir et kulturminne eller et kulturmiljø verdi, som tilsier at det skal bevares best mulig i fremtida, må forvaltningen kunne vurdere og begrunne hvorfor akkurat dette kulturminnet eller kulturmiljøet er mer verdifullt enn andre. Forskjellige verdikriterier legges til grunn.

Innen offentlig forvaltning deles kulturminner gjerne inn i tre nivåene: nasjonal, regional og lokal verdi. De mest verneverdige kulturminnene tillegges nasjonal eller særlig regional verdi, og det er først og fremst er det disse som fredes etter kulturminneloven. Vernet til kulturminner av lokal verdi sikres gjennom PBL.

For at kulturminner, kulturlandskap og naturområder skal få verdensarvstatus, må de ha en enestående verdi globalt. Å sikre verdens unike kultur- og naturarv for ettertida innebærer et stort ansvar.

Kulturminner og kulturmiljøers verdi vurderes ut fra forskjellige kvaliteter. I Riksantikvarens veileder for registrering av verneverdi er verdisetting og verdivekting av kulturminner og kulturmiljøer grundig beskrevet. Det må uansett brukes skjønn når vi vektverdiene og bruker kriteriesettet. (<https://www.riksantikvaren.no/veileder/verdisetting-og-verdivekting-av-kulturminner>)

I hovedsak knyttes kulturminner og kulturmiljøer opp mot de tre verdikategoriene kunnskaps-, opplevels- og bruksverdier, alle med underpunkter. I tillegg kommer egenskaper som særpreger kulturminnet f.eks. autentisitet, alder, kontinuitet, sammenheng, sjeldenhet og representativitet, sårbarhet, interaksjon natur-kultur m.m.

Vega har kulturminner som kan tilskrives lokal og regional, så vel som nasjonal verdi. Med lovens vide definisjon av hva som er et kulturminne, det vil si alle spor etter menneskelig virksomhet, sier det seg selv at alt ikke kan tas vare på, og det må gjøres utvalg.

Hvilke kulturminner i Vega er det spesielt viktig å verne om? I planen er et utvalg av kulturminner og kulturmiljøer tatt med. Utvalget er gjort ut fra dialog i arbeidsgruppa, og i henhold til de temaområdene/kapitlene som planen omfatter. Kulturminner som løftes fram er i stor grad hentet fra tidligere registreringer og evalueringer. Dette betyr ikke at alle verneverdige og viktige kulturminner har kommet med. Mange er fremdeles ikke registrert. Planen må derfor først og fremst betraktes som en begynnelse på en prosess, og et langsiktig, strategisk arbeid med kulturminner. En generell regel er at hvert enkelt kulturminne må vurderes både ut fra seg selv og i sammenheng.

I utvelgelsen av kulturminner har vi benyttet noen av kriteriene som Riksantikvaren har utarbeidet for arbeid med kulturminneplaner:

-Representativitet. Representerer kulturminnet tidsepoker, hendelser, begivenheter eller virksomheter med særlig betydning for historien, eller for sosiale grupper?

-Er kulturminnet av særlig betydning for en eller flere etniske grupper?

-Har kulturminnet særlig arkitektonisk eller arkitekturhistorisk verdi?

-Historisk kildeverdi. Har kulturminner særlig betydning som kilde til historie hvor skriftlige kilder mangler eller er fåtallige?

-Alder. Jo lengre bakover i tid vi går, jo færre kulturminner finnes. Derfor er det spesielt viktig å verne om de med høy alder.

-Hvor autentisk er kulturminnet? Med autentisitet menes opprinnelighet. Få kulturminner og kulturmiljøer beholder opprinnelig form, materialer og funksjon uendret. De som har stor grad av autentisitet har dermed en stor kildeverdi, og er det all grunn til å sikre dem. En del kulturminner på Vega bærer fortsatt preg av autentisitet, men ved såkalte restaureringsarbeidet byttes stadig mer av originalt materiale, vinduer, dører, tak m.m. ut. Dermed reduseres autentisiteten gradvis. Samtidig er gjenbruk et særtrekk ved kulturmiljøene.

-Hvor sårbart er kulturminnet i forhold til endring? Mange av kulturminnene i tre er f.eks. sårbare med tanke på klima.

-Ærfuglhusene er eksempler fra kulturminner som viser interaksjon natur-kultur. De viser samspillet mellom natur og kultur på en særlig god måte.

-Identitet handler om hvorvidt kulturminnet eller kulturmiljøet har et potensiale til å være en identitetsskaper, f.eks. til stedsidentitet og tilhørighet, eller bidra til trygghet og trivsel. Kulturminner kan gi følelsen av kontinuitet og sammenheng med samfunnet.

-Symbolverdi. Er kulturminnet knyttet til en hendelse, en person eller sted slik at det symboliserer stedet el.?

-Miljøverdi, variasjon og homogenitet. Et kulturmiljø som inneholder tydelige spor etter sammenhengende bruk bakover i tid, viser ofte en stor variasjon. Andre kulturmiljø, som er lagd etter helhetlig plan eller bygd over kort tid, får et homogent trekk. Endringer i begge typer miljø kan få store konsekvenser for helhetsinntrykket.

-Estetisk verdi. Estetiske opplevelser gir verdi i seg selv, men kan oppleves forskjellig. Det noen synes er vakkert synes andre er stygt.

-Kvalitet. Kulturminner kan representere høy kvalitet innen råstoff og materiale, håndverk og utforming.

-Bruksverdi. Kulturminner kan ha stor bruksverdi slik de er i opprinnelig utforming, eller ved at endringer og tilpasninger utføres.

-Fysisk tilstand. Står valget mellom to likeverdige kulturminner eller kulturmiljø, vil trolig det mest hensiktsmessige være å velge det som har best fysisk tilstand.

-Pedagogisk verdi. Kulturminner og kulturmiljøer kan gi utvidet forståelse av fortida og nåtida.

2.5. Aktører tilknyttet kulturminnevern

Nasjonalt

Klima- og miljødepartementet (KLD) har ansvar for å ivareta helheten i regjeringens klima- og miljøpolitikk. Departementet kulturminneavdeling besørger strategi- og politikktutvikling innen kulturminnefeltet, og har etatsstyringsansvar for Riksantikvaren og Kulturminnefondet.

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning innen den statlige kulturminnepolitikken, og faglig rådgiver for KLD. Riksantikvaren har et særskilt ansvar for nasjonalt verdifulle kulturminner og den statlige kulturminnepolitikken, men har også et overordnet faglig ansvar innen kulturminnefeltet overfor kommunene, fylkeskommunene, Sametinget, Sysselmannen på Svalbard og forvaltningsmuseene.

Riksantikvaren er fredningsmyndighet, utarbeider retningslinjer og kriterier for vernearbeid, kan selv foreslå fredning og er klageinstans for vedtak fattet av fylkeskommunen. Behandling av eventuelle klager på Riksantikvarens vedtak oversendes Klima- og miljødepartementet.

For automatisk fredete kulturminner kan Riksantikvaren gi dispensasjon og pålegg. Fylkeskommunen og Sametinget har fått delegert ansvar for å ivareta de nasjonale kulturminneinteressene, og skal bistå kommunene med veiledning.

Regionalt

Statsforvalteren er statens representant i fylkene. Statsforvalteren har ikke forvaltningsansvar innenfor kulturminnevern, men i mange tilfeller knyttes likevel Miljø- og landbruksavdelingens saker til kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap. I saker etter PBL hvor det har kommet innsigelser, er statsforvalteren megler.

Fylkeskommunene har ansvaret for regional kulturminneforvaltning, og er delegert oppgaver for forvaltning av de fleste faste kulturminnene av nasjonal verdi. Fylkeskommunen forbereder fredningssaker for Riksantikvaren og kan vedta midlertidig fredning. I tillegg registrerer fylkeskommunene kulturminner.

Fylkeskommunene har også ansvar for å veilede kommunene i planprosesser, og plikt og rett til medvirkning, samarbeid, rådgivning i form av faglig veiledning og tilrådning ovenfor kommunene, grunneiere og andre interessenter. I kommunale plansaker, som inkluderer nasjonale eller regionale verneverdier, kan fylkeskommunen komme med innsigelser og klager. Kommunene plikter etter kulturminneloven å sende søknader om rivning og vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 til fylkeskommunen.

Nordland fylkeskommune har siden 2007 utarbeidet tre regionale kulturminneplaner, inkludert «Regional kulturminneplan for Sør-Helgeland», som ble ferdigstilt i 2013. Denne er

publisert, og inneholder oversikt over utvalgte kulturminner og kulturmiljøer i Vega, Vevelstad, Brønnøy, Sømna og Bindal. 36 kulturminner / kulturmiljøer fra Vega er tatt med.

De regionale kulturminneplanene gir oversikt og retning, men er ikke juridisk bindende i forhold til vern. Når fylkeskommunen har ført opp et kulturminne/kulturmiljø i slike planer, er det et sterkt signal til kommunene om å følge opp med regulering til bevaring. Det er likevel ikke noen automatikk i at kommunene igangsetter en reguleringsprosess for eiendommer med kulturminner av regional verdi.

For samiske kulturminner har Sametinget tilsvarende myndighet som fylkeskommunene. Universitetsmuseene / de arkeologiske landsdelsmuseene og sjøfartsmuseene har en geografisk og tematisk ansvarsfordeling seg imellom. På Helgeland er ansvaret for førreformatoriske funn fra Træna, Røddøy og Lurøy lagt til Norges arktiske Universitetsmuseum i Tromsø. De 15 andre kommunene, inkludert Vega, kommer inn under NTNU Vitenskapsmuseet i Trondheim sitt ansvarsområde.

Lokalt

Som plan- og bygningsmyndighet er kommunen ved formannskapet/planutvalg og kommunestyret/planmyndighet, vesentlig i forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer lokalt. Kommunen har ansvaret for forvaltningen av kulturminner av lokal verdi, og har ansvar for at det blir tatt hensyn til kulturminner og kulturmiljøer i forbindelse med arealplanleggingen, og ved behandling av enkeltsaker. Dette gjelder både nasjonale, regionale og lokale verdifulle kulturminner og kulturmiljøer. Kulturminnenes omgivelser skal ikke endres på en slik måte at det forstyrrer eller støter et fredet kulturminne. Ny bebyggelse skal harmonere med eldre, verneverdige bygningsmiljøer. Kommunene har også her et ansvar for å følge med. Kommunene har i tillegg utredningsplikt. Hvis kulturminneverdien i tilknytning til f.eks. utbyggings- og rivningssaker ikke vurderes, kan dette påklages.

I henhold til PBL skal kommunene søke samarbeid og innhente uttalelser fra offentlige myndigheter. Kommunene har også myndighet etter særlover som berører kulturminner, for eksempel innen landbruket.

Kommunene har ansvar for vedlikehold av kirker og kirkegårder (se over), og for forvaltning av bygg med kulturminneverdi som kommunen selv eier.

Kulturminner eller kulturmiljøer kan ha verdi selv om de ikke er fredet eller regulert til bevaring gjennom PBL. I plan og byggesaker må kommunen vurdere verdien til disse. Da er nærhet og lokal kompetanse viktig.

Lag og foreninger

Frivillige lag og foreninger utfører en solid innsats innen kulturminnevern. De kan både drive forvaltning og formidling, samt være pådrivere ovenfor myndighetene i f.eks. lokale utbyggingsaker. Mange lag og foreninger engasjerer seg i konkrete bevaringsprosjekter. Noen eier også kulturminner eller kulturmiljøer.

Fortidsminneforeningen har en særstilling siden foreningen er juridisk part i saker som gjelder kulturminner i forbindelse med byggesaker- eller reguleringsplaner. Fortidsminneforeningen kan som part i en sak påklage den til fylkeskommunen.

På Vega er flere lag og foreninger engasjert innen kulturminnevern. Vega husflidslag driver virksomhet knyttet til husflid og håndverk. De disponerer ikke eget lokale, men holder møtene på Verdensarvsenteret. Vega kystlag har sitt interessefelt innen kystrelatert kulturarbeid. Kystlaget forvalter Jarle Ulriksens to brygger, et storbåtนาust og et nyere hus med båtmotorer på Vegstein. Vega kvinne- og familielag leier gammelskolen på Gladstad, og gjennomfører forskjellige aktiviteter, også innenfor kulturarvspekteret. UL Skogholt, ungdomslaget på Ylvingen, deltar innen kulturminnevern- og formidling. Vegaøyans Venner ble dannet i 2003 som en lokal støttespiller for oppfølgingsarbeidet i tilknytning til verdensarvstatusen. Foreningen bidrar til å ta vare på kulturminner og kulturlandskap, arrangere turer, gjennomfører dugnad, samler dokumentasjon m.m. Utværet Lånan og Nordland ærfugllag formidler ærfugltradisjon og øyhistorie. Organisasjoner innen primærnæringen og bygdelag gjør i visse tilfeller en innsats for kulturminnevernet gjennom frivillig arbeid. Bremstein fyr's venner, Bremstein fyr DA, Vega skjærgårdspark / Bremstein fiskevær, Vega historielag m.fl. er andre aktører. Det er også verdt å nevne enkeltpersoner som gjør en stor innsats med formidling av øyhistorie f.eks. i Hysværøyan og på Store Emårsøy.

Eiere

Eierne kan være privatpersoner, offentlige, næringsaktører eller lag og foreninger. De er svært viktig for ivaretagelse av kulturminner og kulturmiljøer. Mange eiere sørger også for solid bevaring, mens andre opplever ansvaret som en belastning, eller mangler kunnskap. Eiere av fredete kulturminner har et særskilt ansvar for å forvalte nasjonale verdier. De må sette seg inn i kulturminneloven, og kjenne til regelverk og sikringssoner. Innsatsen til eiere av kulturminner som er regulert til vern spiller en stor rolle for ivaretagelse av verdiene. Eiere av andre kategorier kulturminner har ikke samme ansvar, men må forholde seg til reguleringsplaner og andre gjeldende planer og vedtak.

Museer

Museene er kulturinstitusjoner med samfunnsoppdrag å forvalte, bevare, dokumentere, forske, synliggjøre og formidle kulturarv. Dermed er museene naturlige samarbeidspartnere og ressurser i mange kulturminnesammenhenger. Museene eier eller forvalter i tillegg ofte fredete og verneverdige bygninger og andre typer kulturminner og kulturmiljøer.

Innen kulturminneforvaltningen har ikke museene noe formalisert ansvar, men de kan formidle kunnskap og informasjon om kulturminner og kulturlandskap, være initiativtakere, høringsinstans og stå bak arrangement, prosjekt og kurs. Flere museer har egne bygningsvern-avdelinger eller ansatte med kompetanse og ansvarsområde innen bygningsvern, kulturminner, lokalhistorie, formidling m.m.

Vega bygdemuseum ble opprettet i 1976, som kommunalt foretak, med støtte fra tilskuddsordningen for halvoffentlige museer. Prestegårdstunet ble museets anlegg. Museet spilte en viktig rolle ved undersøkelsene av steinalderboplassene i Vega, og ved restaurering i fiskeværet Skjærvær. Fra 2004 ble museet en del av stiftelsen Helgeland Museum, et nyetablert regionalt museum i søndre del av Nordland. Helgeland Museum har avtaler og tilstedeværelse i alle 18 kommuner på Helgeland, også Vega. Etter reforhandling mellom Helgeland Museum og Vega kommune de seinere år, forvalter Helgeland Museum nå den gamle låven og Halmøystua på prestegården på Gladstad. Låven planlegges ominnredet til bygningsvern-senter, mens Halmøystua skal flyttes til Verdensarvsenteret.

E-huset var et ærfuglmuseum lokalisert i ei gammel handelsbrygge i havna på Nes. Museet ble drevet i 21 år fram til 2020, delvis av Inga E. Næss som privatperson, delvis under forvaltning av Helgeland Museum, men med Inga Næss som primus motor. E-huset med formidling av ærfugltradisjon var en del av Vega kommunes Fotefar mot nord-prosjekt. Brygga heter nå Eliasbrygga, og drives som privat museum med fokus på kystkultur og natur, og med krambu.

Stiftelsen Vegaøyen Verdensarv

I 2005 etablerte Vega kommune Stiftelsen Vegaøyen Verdensarv. Stiftelsen skal bidra til å ivareta de verdiene og kvalitetene som dannet grunnlag for at Vegaøyen ble utnevnt som verdensarvområde. Stiftelsen søker årlig statlige midler til ivaretagelse og formidling av verdensarvverdiene. Daglig leder er også verdensarvkoordinator. Les mer på www.verdensarvvega.no

Verdensarvsenteret

Sommeren 2019 åpnet Vega Verdensarvsenter på Gardsøya. Senteret inneholder sanselige utstillinger om kulturen og naturen i området. Det gir innblikk i øyværingsliv, ærfugldrifft med samspillet mellom menneske, natur og vill fugl, og kulturlandskapet som er skapt gjennom levd liv i 1500 år. Her er også filmrom, skaperverksted, og om sommeren åpen kafé og butikk. Rundt senteret går en natursti. Senteret skal også formidle Unescos arbeid.

2.6. Databaser

Askeladden

Askeladden er Riksantikvarens offisielle database over fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge. Den omfatter alle kulturminner og kulturmiljøer som er fredet etter kulturminneloven, nyere tids kulturminner som er fredet, midlertidig fredet, eller som kommunene har gitt et formelt vern etter PBL.

Askeladden inneholder også informasjon om kulturminner som krever videre undersøkelser før fredningsstatus kan fastsettes (uavklart vernestatus) og kulturminner der fredningen er opphevet, deriblant funnsteder som er undersøkt.

Denne databasen er først og fremst et verktøy for kulturminneforvaltningen, og ikke tilgjengelig for allmenheten. Flertallet av registreringene finnes i databasen Kulturminnesøk.

Etterslep og manglende oppdatering i databaser som Askeladden forekommer. Derfor kan det være nødvendige å sjekke andre kilder.

Kulturminnesøk

Nettstedet kulturminnesok.no driftes av Riksantikvaren, og er i liket med Askeladden en nasjonal database og nettportal for kulturminner, men tilgjengelig for alle. Både forvaltning og publikum kan registrere kulturminner i denne databasen. Kulturminnesøk inneholder eldre og nyere kulturminner, kulturminner som er fredet, vernet, verne- og bevaringsverdig og kulturminner som ikke er det. At et kulturminne er registrert i Kulturminnesøk gir ikke noe formelt vern. Det blir heller ikke avmerket i matrikkelen, slik SEFRAK-registrerte kulturminner og fredete kulturminner blir.

Collections / UNIMUS

Førreformatoriske løsfunn fra Midt- Norge, inkludert Vega, forvaltes av Vitenskapsmuseet, NTNU. Informasjon om Vitenskapsmuseets samlinger finnes på nettstedet <https://collections.v.m.ntnu.no>. Denne databasen inneholder informasjon om arkeologiske og kulturhistoriske gjenstander fra stein-, bronse-, jern- og middelalderen og nyere tid.

Gjenstandsfunn eldre enn 1537 er også tilgjengelige i den åpne databasen og nettportalen UNIMUS (Universitetsmuseenes samlingsportal). Den inneholder informasjon om Universitetsmuseenes kulturhistoriske samlinger, dermed inkludert alle løse automatisk fredete kulturminner (gjenstander). UNIMUS er tilknyttet Askeladden slik at gjenstander og funnsted kan kobles. Dersom det nøyaktige funnstedet er kjent, er dette registrert i Askeladden.

SEFRAK

SEFRAK er forkortelse for «Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge», og er et landsomfattende register over i hovedsak bygninger fra før 1900, i Finnmark før 1945. Registreringen foregikk på landsbasis i tidsrommet 1975 til 1995. Målet var å få gjennomført en systematisk dokumentasjon og registrering av samtlige bygninger i Norge anslagsvis bygget før 1900, i byer og tettsteder før 1927.

Hver bygning skulle kartfestes, måles opp, fotograferes og registreres i et standardisert skjema med eget nummer og opplysninger. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen. Dermed ble ikke alle bygninger eldre enn 1900 registrert, mens noen fikk påført feil byggeår. På landsbasis skjemmes registeret til dels av feilføringer. Det gir likevel et visst bilde av de eldste bygningene i kommunene, og er en viktig kunnskapsressurs for bygningsforvaltningen i kommunene.

For hele landet inneholdt SEFRAK-registeret 515 000 objekter. Nesten 400 000 av disse er bygninger som fortsatt står. 686 kulturminner, så å si kun bygninger og ruiner ble registrert i Vega. Oversikten for Vega er grundig og omfattede.

Riksantikvaren har i etterkant av registreringa valgt ut enkelte kommuner, og undersøkt status for SEFRAK-registrerte kulturminner. Vega er en av disse. Kontrollregistreringene ble gjennomført i 2008, 2013 og 2020. Kontrollregistreringen i Vega i 2020 viste at 15 % av bygningene som ble SEFRAK-registrert i 1990 var tapt. 9 % av de gjenstående bygningene var truet av forfall og 55 % var endret. Det årlige gjennomsnittstapet av SEFRAK-bygninger i Vega var på 0,5 % i perioden 2013-2020. Det var en reduksjon av tap i forhold til tidligere perioder.

At et hus er SEFRAK-registrert vil fremgå av Kartverkets eiendomsregister, tilgjengelig på www.seeiendom.no. Opplysninger om SEFRAK-bygg finnes også på nettsiden til Statsforvalteren i Nordland og Nordland fylkeskommune sine kartsider. <https://www.nordlandsatlas.no> eller www.miljostatus.miljodirektoratet.no. SEFRAK-registeret har ikke blitt gjennomgående oppdatert, men nettstedet Miljøstatus har et eget tegn for bygninger som er fjernet. Dersom feil blir oppdaget i registeret, har fylkeskommunen ansvar for å endre dette i SEFRAK-modulen i Matrikkelen. Når et SEFRAK-bygg endrer status (rives, brenner, etc.) har kommunen ansvar for å registrere dette i Matrikkelen.

Fylkeskommunen oppbevarer originalskjema fra SEFRAK, mens mesteparten av fotomaterialet er oppbevart hos Nasjonalbiblioteket i Mo i Rana. Kommunene og noen museer har kopier av skjemaene på papir. Her finnes utfyllende opplysninger, tegninger, kopi av bilder og oppmålinger.

Det at en bygning er SEFRAK-registrert betyr ikke at den har et formelt vern. Registreringen indikerer at bygningen kan ha verneverdi eller at den tilhører et verneverdig kulturmiljø eller kulturlandskap. Mange kommuner har derfor innført særskilte rutiner i sin saksbehandling av SEFRAK-registrerte bygninger. I aktuelle byggesaker i Vega undersøker teknisk avdeling om et hus er SEFRAK-registrert, og sender slike saker videre til Nordland fylkeskommune. Registeret er også et utgangspunkt når det utarbeides kommunale kulturminneplaner.

Se.eiendom

Automatisk fredning og fredningsvedtak skal tinglyses. Gjennom Statens kartverk vil dette komme frem. Informasjon er tilgjengelig på seeiendom.no. Opplysninger om hvorvidt eiendommen er SEFRAK-registrert fremgår som nevnt også, men uten opplysninger om bygningen for øvrig. Hvorvidt eiendommen er vernet etter PBL eller lokalt listeført opplyses ikke.

Miljøstatus

Miljøstatus i Norge er et nettsted med over 1000 artikler om miljø og klima. Miljødirektoratet har redaktøransvar. Nettstedets karttjeneste er tilknyttet Askeladden, og SEFRAK-registeret. Den gir oversikt over kulturhistorie og prioriterte kulturlandskap. Dataene som ligger til grunn for Miljøstatus er åpne. Statens kartverk leverer grunnkartet til kartløsningen.

2.7. Tilskudd

Det finnes forskjellige økonomiske støtteordninger innenfor kulturvernfeltet. Nedenfor nevnes noen av disse. Eiere som har spørsmål om søknadsprosesser og tilskuddordninger oppfordres til å ta kontakt med kommunen.

Kulturminnefondet

Kulturminnefondet er en statlig tilskuddsordning hvor private og næringsliv som eier verneverdige kulturminner eller kulturmiljøer kan søke tilskudd. Tilskuddene skal bidra til bevaring og bruk for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping. Det kan også gis tilskudd til samarbeidsprosjekter mellom offentlige og private aktører. Les mer på www.kulturminnefondet.no.

SMIL-midler

Disse tilskuddene er øremerket spesielle miljøtiltak i landbruket. Midlene skal fremme natur- og kulturminneverdier i jordbrukslandskap, og redusere forurensing fra jordbruket. For å søke må foretaket være registrert i Enhetsregisteret, og for å få tilskudd må tiltaket gjennomføres på en landbrukseiendom hvor det foregår en tilskudds berettiget jordbruksproduksjon. Det betyr ikke at eierne må drive arealene selv, men at aktivt landbruk drives på eiendommen. Les mer på www.landbruksdirektoratet.no

Tilskuddsmidler fra Stiftelsen Vegaøyen Verdensarv

Stiftelsen Vegaøyen Verdensarv lyser ut årlige tilskuddsmidler til lag og foreninger som arbeider for å fremme og støtte opp om verdiene i Vegaøyen verdensarvområde. Midlene forutsettes brukt til konkrete prosjekter og tiltak.

LUF midler

Gjennom «Forskrift om tilskudd til tiltak i utvalgte kulturlandskap i jordbruket og verdensarvområdene Vegaøyen og Vestnorsk fjordlandskap», av 18.12. 2019 nr. 2024, kan det gis midler til landbrukstiltak knyttet til kulturarv og verdensarvverdier i Vega. Disse statlige midlene lyses ut, og søkes, via kommunen. Midlene skal fordeles til tiltak og prosjekter slik at verdensarvområdene er fyrstårn for den beste praksisen innen natur- og kulturminneforvaltning når det gjelder tilstand, forvaltning og formell beskyttelse. Se: RA/ NFK – tilskudd til verdensarv <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2021-08-13-2514> <https://www.riksantikvaren.no/veileder/post-79-verdensarv/>.

Post 79 Riksantikvarens Verdensarvmidler

Gjennom overføringer fra Riksantikvaren til verdensarvområder, har Nordland fylkeskommune siden 2006 mottatt tilskudd til bygningsvernarbeid. Fylkesrådet har fordelt midlene til prosjekter i Vega verdensarvområde med buffersonen. I de årene tilskuddsordningen har fungert, har Nordland fylkeskommune samarbeidet med Vega kommune, Stiftelsen Vegaøyen Verdensarv, Verdiskapings-programmet (Riksantikvaren), Kulturminnefondet, Helgeland Museum, organisasjoner og privatpersoner i gjennomføringen av flere større prosjekter i verdensarvområdet og buffersonen.

Post 80 Miljødirektoratets verdensarvmidler

Miljødirektoratet tildeler midler til verdensarvområdene Vestnorsk Fjordlandskap og Vegaøyen etter årlige søknader. Midlene brukes til tiltak for å ta vare på naturverdier i verdensarvområdene som lå til grunn for innskrivingen på verdensarvlisten.

3. Førreformatoriske kulturminner

Arkeologiske kulturminner er fysiske spor etter menneskelig aktivitet som finnes i og under markoverflaten. Disse kan ha ulik alder, og inkluderer nyere tids kulturminner som dokumenteres med arkeologiske metoder. Ofte brukes begrepet synonymt med det som kalles forhistoriske eller førreformatoriske kulturminner, altså kulturminner datert til tida før 1537. Slike kulturminner har fått mye oppmerksomhet i Vega. Hovedøya er kjent som et særdeles rikt funnsted for materiale fra steinalderen. En rekke arkeologiske utgravninger på 1970- og 1980-tallet skaffet mengdevis av spor fra et vidt tidsspenn av eldre og yngre steinalder. På 1980-tallet foregikk et eget Vega-prosjekt, som resulterte i funn av mer enn 70 tufter eller steinformasjoner etter boliger, havner og fangststeder og svært mange løsfunn.

I 1999 ble 10.000 års jubileet til Vega markert. Da Vegaøyen ble innskrevet på Unescos liste over verdens natur- og kulturarv i 2004, ble deler av hovedøya Vega med fjellene på sørsiden og våtmarksområdene nord på øya inkludert i verdensarven. I disse områdene er de eldste boplassene etter steinalderens innbyggere funnet. I 2012-2013

avdekket arkeologiske forskningsundersøkelser gjenstander som tyder på sport etter menneskelig virksomhet minst 11.000 år før oss.

De rikholdige og spennende funnene fra eldre steinalder har gitt Vega en særskilt arkeologisk posisjon i Norge. Studenter i arkeologi ved Vitenskapsmuseet NTNU har hatt feltkurs på Vega. Det har vært arrangert et eget prosjekt om steinalderen på Vega, kurs, seminarer, foredrag, vandringer og en rekke utgravninger. I Åkvika/Vika er en egen steinalderløype tilrettelagt med skilting og merking i samarbeid med Vitenskapsmuseet i Trondheim. Vega har også mange interessante funn fra jernalder og middelalder, men disse har fått mindre oppmerksomhet enn funn fra steinalderen, og få utgravninger er gjennomført.

Amatørarkeologen Edvard J. Havnø fra Rødøy og arkeologer som Hein Bjerck og Birgitta Berglund m.fl. fra Vitenskapsmuseet NTNU, har gjort en stor innsats for å avdekke mer kunnskap om vår fjerne fortid.

3.1. Definisjoner, avgrensing og forvaltningsansvar

I Norge er kulturminner eldre enn 1537 automatisk fredet etter kulturminneloven. I tillegg er samiske kulturminner eldre enn 1917 automatisk fredet. Arkeologiske kulturminner yngre enn 1537 har i utgangspunktet ikke noe formelt vern. Det betyr ikke at de ikke har kulturhistorisk verdi. Arkeologiske kulturminner fra nyere tid kan gi oss viktig informasjon om fortida, blant annet ved å supplere eller bekrefte andre typer kilder. I dette kapitlet av kulturminneplanen handler det likevel om førreformatoriske kulturminner.

Gjenstandsfunn eldre enn 1537 finnes tilgjengelige og søkbare gjennom NTNUs nettside <https://collections.vm.ntnu.no/> eller i databasen og nettportalen UNIMUS. Søk på Vega i UNIMUS pr. 1. juni 2022 gir 6530 treff. Hvert treff kan bestå av flere gjenstander eller deler av disse. Det gjelder for eksempel ødelagte gjenstander, men også flere avslag funnet på steinalderboplasser.

Museene har gitt gjenstandene et registreringsnummer, med sin signatur først. «T» betyr at gjenstanden tilhører Vitenskapsmuseet, NTNU i Trondheim. «C» betyr at den tilhører Oldsaksamlingen, Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo. Sistnevnte institusjon har sin opprinnelse tilbake til 1811 da en Antikvitetskommissjon ble opprettet i Oslo. Seinere ble den omdøpt til Oldsaksamlingen. Til å begynne med hadde denne kommisjonen hele Norge som arbeidsområde. Da den første fornminneloven kom i 1905 ble oldsakene fordelt etter et geografisk ansvarsprinsipp, til ulike arkeologiske landsdelsmuseer. I Trondheim var et vitenskapelig selskap etablert allerede i 1760. Dette selskapet opprettet sin Oldsaksamling i 1874. Ansvar for funn fra mesteparten av Helgeland ble fra 1905 lagt til denne institusjonen. Oldsaksamlingen byttet navn flere ganger, og heter nå Seksjon for arkeologi og kulturhistorie, Vitenskapsmuseet, NTNU. På Helgeland er ansvaret for førreformatoriske funn og skipsfunn fra Træna, Rødøy og Lurøy lagt til Norges arktiske Universitetsmuseum i Tromsø. De 15 andre kommunene, inkludert Vega, kommer inn under NTNU Vitenskapsmuseet i Trondheim sitt ansvarsområde.

Faste, førreformatoriske kulturminner registreres i Riksantikvarens lukkede database Askeladden og de fleste i publikumsvarianten Kulturminnesøk. En lokalitet kan inneholde flere enn ett kulturminne.

Totalt 261 faste arkeologiske lokaliteter er per 1. juni 2022 oppført i Kulturminnesøk. Åtte av disse er på Ylvingen, mens Sjøla har 17 lokaliteter. Resten er på hovedøya Vega. De 261 lokalitetene inkluderer også funnsteder, det vil si steder hvor løsfunn er registrert, men hvor man ikke kjenner til at det i dag er noen kulturminner. Lokaliteter som er fjernet, har likevel blitt registrert.

109 lokaliteter har fått datering steinalder, to er datert til steinalder - bronsealder. 35 er datert til bronsealder - jernalder. 71 har datering til jernalderen, hvorav kun to fra yngre jernalder. Sju har datering vikingtid, en er fra folkevandringstid og 16 fra middelalderen. 29 lokaliteter har fått oppgitt «uviss tid». Inkludert i disse er de 17 lokalitetene på Sjøla.

41 av lokalitetene står oppført med førreformatorisk tid, som da spenner over vide muligheter. Noen av lokalitetene har flere dateringer. Når det står f.eks. steinalder - bronsealder betyr det at det er usikkert om lokaliteten skal dateres til bronsealderen eller jernalderen.

Riksantikvaren har som direktorat ansvaret for den overordnede og helhetlige nasjonale kulturminnepolitikken. For samiske kulturminner har Sametinget tilsvarende myndighet som fylkeskommunene. Fylkeskommunens ansvarsområde er de respektive fylkene. Universitetsmuseene/de arkeologiske landsdelsmuseene og sjøfartsmuseene har en geografisk og tematisk ansvarsfordeling seg imellom.

Ansvar for skjøtsel av automatisk fredete kulturminner er lagt til fylkeskommunene og Sametinget. Skjøtsel innebærer vedlikehold, tilrettelegging, formidling av kunnskap om kulturminnet, skilting og eventuell restaurering og istandsetting.

Fylkeskommunene og Sametinget har også oppgaver som oversikt, informasjon, tilsyn og forvaltning av fredete kulturminner. Fylkeskommunen skal blant annet sikre at hensynet til automatisk fredete kulturminner blir ivaretatt i forbindelse med arealplaner og planlagte tiltak, og gjennomfører arkeologiske registreringer i forkant av utbyggingstiltak.

Fylkeskommunen forbereder også fredningssaker for Riksantikvaren, og kan vedta midlertidig fredning. I tillegg registrerer fylkeskommunene og Sametinget kulturminner i Askeladden.

3.2. Perioder

Steinalder	Yngre bronsealder 1200 f.Kr. - ca. 500 f.Kr.	Yngre jernalder 575 til ca. 1030
Eldre steinalder 9200 f.Kr. - 4000 f.Kr.	Jernalder	Merovingertid 575 - 800
Yngre steinalder 4000 f.Kr. - cirka 1800 f.Kr.	Eldre jernalder 500 f.Kr. til 575:	Vikingtid 800 - 1030
Bronsealder	Førromersk jernalder (keltertid) 500 f.Kr. - 0	Middelalder 1030-1537
Eldre bronsealder ca.1800 f.Kr. - 1200 f.Kr.	Romersk jernalder (romertid) 0 - 400	Tidlig middelalder 1030-1130
	Folkevandringstid 400 - 550	Høymiddelalder 1130 - 1350
		Senmiddelalder 1350 - 1537

3.3. Utvalgte objekter/områder

Steinalder

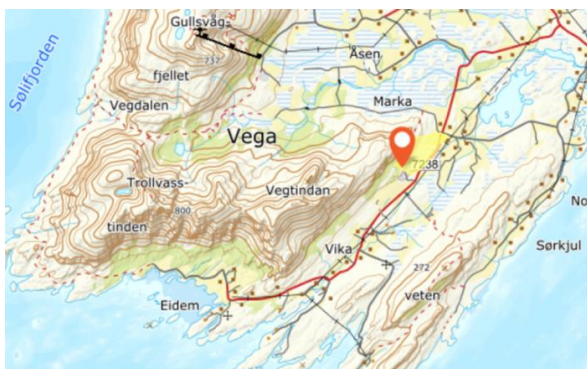
Da de første menneskene kom til Vega sto havet trolig rundt 80 meter høyere enn i dag. Landet besto av tre steile fjelløyer, dagens Søla, Vegafjellene og Kjøl. Mesteparten av hovedøya lå under vann. Skjærgården rundt Vega, som i dag er så karakterisk, var den gang havbunn. Marine ressurser i form av fisk, skjell, fugler og havpattedyr ga grunnlag for levekår. Langs de gamle strandlinjene er en rekke bosteder oppdaget, datert over et vidt tidsspenn i steinalderen. Boplassene lå på nordøstsida av fjellene og i dalføret mellom Vika og Floa. Kanskje bodde 40-60 på øya samtidig. De hadde en hovedleir, hvor de fleste boligene lå, med mindre fiske- og fangststasjoner lengre unna.

I Kulturminnesøk per 1. juni 2022 får man opp fem funn fra eldre steinalder, 20 fra yngre steinalder og to fra steinalder-bronsealder. Et av kulturminnene er på Ylvingen. Det dreier seg om et bosetnings- og aktivitetsområde datert til yngre steinalder. Resten finnes på hovedøya Vega. Det skal være funnet kulturminner fra steinalderen på Søla, men disse står datert med «uvisst tid». Nedenfor følger informasjon om noen av Vegas bosetnings- og aktivitetsområder datert til steinalderen.

Ljøsåsen, Vika/Floa (gnr. 16, bnr. 48 og gnr. 13, bnr. 6)

Edvard Jensen Havnø fra Rødøy var en dyktig amatørarkeolog som samarbeidet med Videnskapsselskapets Museum i Trondheim. Han reiste rundt på Helgeland, kartla spor fra vår fjerne fortid og sendte inn funn til museet i Trondheim. Blant annet oppdaget han at Helgelands steinalder strakte seg lenger bakover enn antatt.

I 1923 kom Havnø på befaring til Vega. Han ble da framvist en boplass i et stort flyvesandfelt på Ljøsåsen mellom gårdene Vika og Floa. Området lå på en bakkeskråning på vestsiden av en langstrakt myrlendt dalsenkning som en gang hadde vært hav. På berget hadde sandflukten blottlagt rundt 30 ildsteder som var plassert tett sammen. Spredt rundt disse lå arbeidsavfall og redskap, særlig av flint. Havnø varslet museet i Trondheim. Konservator Theodor Petersen derfra befarte stedet sammen med Havnø samme høst. I 1924 vendte Petersen tilbake for å foreta oppmålinger og kartlegginger av funnet.

Den gang var kun et mindre område på Ljøsåsen avdekket ved sandflukten. I påfølgende år utvidet vinden flyvesandområdet. Stadig nye funn og ildsteder kom fram. Gjenstandsfunnene besto av mye avfall etter redskapstilvirking av flint, kvartsitt, bergkrystall og litt skifer. Trolig dreier det seg om en ansamling av svært mange boplasser, bebodd i lange perioder i mesteparten av yngre steinalder. Noen funn datert til eldre steinalder er også registrert. Det kan ha vært opptil 100 ildsteder totalt, men boplassområdene befant seg sannsynligvis også et

godt stykke utenfor flyvesandfeltet. Siden ble sand og grus tatt ut, så lokaliteten er sterkt skadet. I dag er kun 3-4 ildsteder kjent.

Langåsen, Gladstad, Kolstad, Nordgård (gnr. 39, bnr. 90)

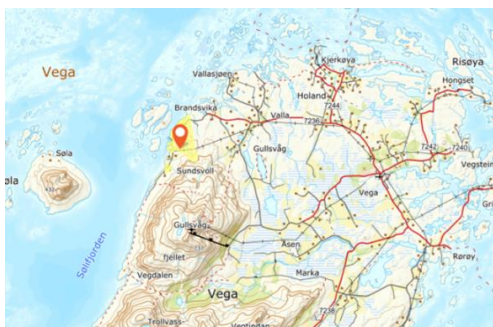
Rett ved tettstedet Gladstad gravde arkeolog Kristian Pettersen fra Vitenskapsmuseet i Trondheim i 1978 ut et område fra yngre steinalder. I det som trolig var en avfallsdyngje ble en mengde redskaper med flintavslag og -splinter, avslag av kvartsitt og skiferstykker og over 10.000 beinfragmenter fra pattedyr, fugler og fisk funnet. Det var bein fra torsk, hyse, sei, lange, brosme og andre fiskeslag, hund, oter, sel og hval, storskarv, havsule, ærfugl, havørn, lunde og alkefugl- muligens en geirfugl. To fragmenter av menneskebein ble også funnet. Fuglene var trolig spiddet og stekt på bål, men fisken muligens kokt. Torsk dominerte av fiskeslagene. Det dreide seg om en sjeldent godt bevart boplass, ca. 3000 år gammel.

Den delen av boplassen som lå under veien og veigrøfta er fjernet, men området som strekker seg videre mot nordvest er bevart. Et informasjonsskilt har vært satt opp, men dette er ødelagt.

Åsgarden, Sundsvoll (gnr. 24, bnr. 5)

Hustuftene i rullesteinsura i Åsgarden på nordvestsiden av Gullsvågfjellet nord på Vega ble funnet i 1985. Arkeolog Hein Bjerck ledet et treårig prosjekt som ga svært gode resultater. Ved å benytte tverrfaglige metoder basert på landskapsanalyse kartla man systematisk hvor steinalderfolket teoretisk sett kunne ha bodd. Faktorer som havneforhold, drenering, fiskeplasser, skjul for vær og vind m.m. ble vektlagt. Deretter ble disse områdene undersøkt, med flere vellykkete resultat. Særlig oppsiktsvekkende var funnet i Åsgarden. Øverst i en frodig dal, 65-72 moh. ble et stort antall steinaldertufter avdekket i ei gammel rullesteinsfjære. Området med boplassen var 2300 kvadratmeter stort. Beregninger utfra funnprøvene anslo at så mye som rundt 280.000 gjenstander kunne befinne seg i området, for det meste flintfliser som resultat av produksjon. Den store boplassen Åsgarden hadde spor av omfattende produksjon av redskap og utstyr. Seks sikre og ti mulige hustufter og en heller er registrert i Kulturminnesøk. Det eldste huset er anslagsvis minst 9400 år gammel, men folk kan ha bodd her før det. I tillegg til den store boplassen i Åsgarden er mindre bosteder i form av hustufter og funn av redskap oppdaget. Arkeologene tolket det slik at Åsgarden har vært en hovedbase for bosetting, mens de mindre stedene rundt har fungert som fangststasjoner. Fangststedene ligger i Moen, på Middagsskarheia på Vika, i Skavdalen og Hestviken.

Åsgarden hadde trolig en god og sikker havn, men den kraftige landhevinga gjorde at landskapet endret seg nokså raskt. I løpet av noen hundre år var havna uegnet. Nye generasjoner flyttet kanskje til nye steder, og etablerte sine fangstbaser der det passet best. Vanligvis er sporene etter steinalderens folk diffuse. Landskapet i Åsgarden med gropene etter boplassene er spesielt ved at det domineres av steinalderbosetningene.

Befaring i Åsgarden mai 2021 med Hein B. Bjerck, NTNU Vitenskapsmuseet. Foto: Ina Andreassen.

Porsmyrdalen (gnr. 24, bnr. 15 og gnr. 25)

I Porsmyrdalen finnes steinalderboplasser datert til flere perioder i eldre og yngre steinalder, fra ca. 7500 f.Kr til ca. 2300 f.Kr. Arkeologene har tolket det slik at de fleste av bostedene har fungert som fangststasjoner. Flere gjenstander er funnet. I restene av en avfallshaug nedenfor en av tuftene lå blant annet hasselnøttskall. Totalt 11 boplasser med 28 hustuffer er avdekket i Åsgarden og Porsmyrdalen.

Ørnheia, Flatåsen (gnr. 10, bnr. 1)

Denne boplassen ligger 2 km nord-nordøst for de kjente funnene i Mohalsen. Den er datert til siste del av eldre steinalder, og er yngre enn boplassene i Mohalsen og Moen. 2/3 av området har i nyere tid blitt fjernet ved grustaking. Utgravning ble foretatt i 1979 da dispensasjon fra kulturminneloven for grusuttak var gitt.

Mohalsen, Skjeggemoen (gnr. 11, bnr. 1 og 2)

Edvard J. Havnø befarte muligens også fjellområdet Mohalsen mellom Vikafjellet og Gullsvågfjellet i 1923. Ordfører og bygdebokforfatter Haakon O. Wika hadde kommet over noen flintfliser på en jakttur. I 1960 tok han arkeolog Fredrik Gaustad fra Vitenskapsmuseet i Trondheim med seg til funnstedet Mohalsen 80 moh. De fant en rekke flintsaker som ble levert til museet i Trondheim. Sommeren 1972 vendte Gaustad tilbake sammen med en gruppe studenter. Plasseringa ut fra havnivået og strandlinje tilsa at stedet kunne ha vært bebodd for 9000 år siden. Over et areal på flere mål lå boplasslag med spor etter ildsteder, redskaper og avfall fra flintarbeid. Mohalsen er utsatt for vinderosjon. Enkelte steder hadde vinden blåst bort flyvesanden. Funnene lå igjen på en småsteinete overflate, og mange av de opprinnelige boplassene var antatt ødelagt av sandflukten.

I 1973 ble området undersøkt, og året etter ledet arkeolog Knut Alterskjær fra NTNU utgravningen. Vega kommune støttet utgravningen økonomisk. En 20-25 m² stor boplass som fortsatt var dekket av flyvesand ble gravd ut. Arkeologene fant små pilspisser, kniv, øks, og tusentalls avfallsstykket etter tilvirking av redskap. Funnet fikk stort oppmerksomhet. To steder med kullkonsentrasjon ble også funnet. Vannsig hadde ødelagt det ene, men prøver fra den andre ble datert til ca. 8400 f.Kr. Boplassen var en av landets eldste. Tufter ble også funnet lavere i terrenget, og antatt å være noe nyere. Under nye utgravninger i 2012-2013 ble det gjort nye funn i regi av NTNU Vitenskapsmuseet og under ledelse av arkeologene Hein

Bjerk og Birgitte Skar. Disse tydet på at bosettinga var noe eldre enn først antatt, opptil 11.000 gammel.

På Skjeggemoen (gnr. 11, bnr. 1 og bnr. 2) foretok Hein Bjerck en testundersøkelse i 1985 i forbindelse med Vegaundersøkelsene. Lokaliteten som ble undersøkt da, fikk navnet «Moen 85». Den ligger nordøst for Moheia, i nordlige delen av et dalsøkk. Fire av 12 prøvestikk ga funn.

Foto: Ina Andreassen.

Foto: Hein B Bjerck

Vegdalen (gnr. 22, bnr. 1)

Vegdalen ligger øst på yttersida av Vega. Fra dalen kommer man gjennom veiskaret til Mohalsen i vest. I 1923 undersøkte Edvard J. Havnø en heller under en klippeblokk i Storuren i Vegdalen. Han fant blant annet spaltestykke av flint og dyreknokler. I 1982 ble steinalder bosetningene i Vegdalen gjenopdaget av arkeologer. Det ble funnet flere kulturspor i helleren: store mengder albueskjell, enkelte blåskjell og fuglebein, skjørbrent stein, pimpstein og to flintavslag. Bosetningene er antatt å være fra 5000-6000 f.Kr., altså fra yngre steinalder. Ved registrering i 1983 ble også fem tufter registrert. Tre av hustuftene lå samlet inntil en bergvegg. De være fra eldre steinalder, men de er ikke datert.

Middagsskarheia, Vika (gnr. 16, bnr. 48)

For omtrent 9600 år siden dannet landet mellom Vegafjellene og Kjul sørøst på øya et sund. I munningen av dette brede sundet lå noen holmer. Rundt holmene fantes fiskerike og attraktive grunnvannsområder. På holmene holdt folk til, trolig hadde de to fiske- og fangststasjoner her. I dag er holmene toppen av Middagsskarheia. I den gamle rullesteinsfjæra her er 2-3 tufter funnet. De eldste boplassene er datert til 7600 f.Kr. Havet sto da ca. 60 m høyere enn dagens nivå. Fangststasjonen kan ha vært tilknyttet Åsgarden, hovedbasen på øyas nordspiss, lokalisert ca. 10 km unna Middagsskarheia. Flere andre funnsteder i nærheten er også tolket

som fangststasjoner. Etter istida gikk landhevinga nokså fort. For 9000-10 000 år siden steg landet anslagsvis med rundt 3 m per århundre. Etter noen århundrer var derfor disse stedene ikke sentrale i forhold til fiske mer. En rundtur med steinaldersti med skilting og merking er lagd på Middagsskarheia. Den er en del av fornminneløypa som starter innerst i Åkvika.

Åkvikskaret, Vika (gnr. 16, bnr. 7 og 48)

Denne ca. 5500 år gamle boplassen omfattes av steinalderløypa. De tre hustuftene måler anslagsvis ca. 10 kvadratmeter hver, og er plassert i en bratt og naken steinur. For 5000-6000 år siden lå den strategisk nært sjøen. På gulvene under den seinere tilførte torva lå mengder av steinavfall og rester av redskaper. Nedenfor husene fant arkeologene en stor avfallsdyngge og et mulig båtopptrekk. Dynga inneholdt noen rester av steinkull, men ellers var det kun stein tilbake. Arkeologene beregnet at lokaliteten kunne inneholde ca. 20 000 menneskeskapte gjenstander. To liknende boplasser med tilsvarende datering er funnet langs dette sundet.

Bronsealder

Bronsealderen defineres som perioden ca. 1700-500 f.Kr. Bronse lages av kobber og litt tinn, som ikke finnes i Norge i store forekomster. Mye kobber kom den gang fra Østerrike, etter hvert Sveits. Mange gjenstander stammet trolig fra Sentral-Europa og Danmark, men også Sør-Europa.

Bronse ble brukt i smykker, våpen og redskap. Materialet var kostbart, og erstattet ikke stein, bein og tre. Gjenstandene fungerte i stor grad som pynt og statussymbol. Kun de rikeste hadde råd til å skaffe seg bronsegjenstander. Gjenstander ble også lagt i graver og brukt som offer. Bronsealderfunn forteller om ferdsel, kontakt, status og prestisje.

På landsbasis er lite arkeologisk materiale fra bronsealderen funnet, og særlig i Nord-Norge. Samtidig utgjør helleristninger datert til bronsealderen verdifulle kulturminner. Gjenstandsfunnene av bronse består blant annet av økser, sverd, spydspisser, smykker og belteplater. På Helgeland er kun 14 slike gjenstander registrert, ingen fra Vega. Men det finnes gjenstander av annet materiale, skjeletter, gravsteder m.m. som er datert til bronsealderen, også fra Vega.

I bronsealderen fikk jordbruk og husdyrhold sterkere innflytelse i Norge. På den tida fantes trolig landbruksdrift i Vega, men det kjennes ikke til klare kulturminner som dokumenterer dette. Basert på funn, stedsnavn m.m. antar arkeologene at de eldste gårdene på Vega trolig er Eidem-Vika, Kjøl, Bø, Igerøy, Vegstein, Nes og Brandsvik-Gullsvåg.

I Kulturminnesøk er to lokaliteter i Vega datert til steinalder - bronsealder, og 35 lokaliteter datert til bronsealder - jernalder. Blant de to første er ei hule i Lauplia på Eidem, som kan ha blitt brukt som bolig. Den andre lokaliteten fra steinalder - bronsealder er rester av ei gravrøys i Rørøy. De 35 lokalitetene fra bronsealder - jernalder dreier seg i stor grad om fjernete gravrøys, mulige rester av gravrøys, mer eller mindre synlige gravrøys – noen i gravfelt, men også gravhauger, steinring og steinlegninger. Noen av disse er:

Brandsvika

I Brandsvika er tre rundrøys fra bronsealderen - jernalderen registrert nært hverandre på Trondåsen (gnr. 26, bnr. 1,2 og 5). (16896, 36453 og 46490). I tillegg er ei gravrøys på Brandsåsen (gnr. 26, bnr. 1) datert til samme epoke. (56255).

Starrushaugen gravfelt, Vegstein (gnr. 40, bnr. 1)

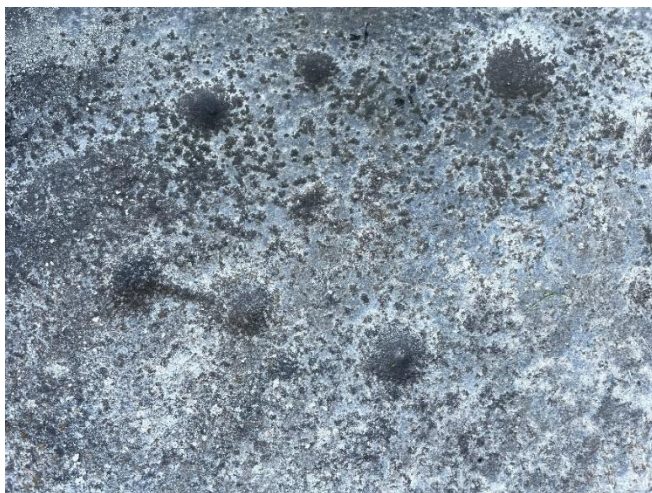
Gravfeltet her har to rundrøys og to rundhauger. De er datert til jernalder og jernalder - bronsealder (36445).

Sturushåjen røysfelt, Vegstein (gnr. 40, bnr. 12)

Fire gravrøys datert til førreformatorisk tid. (56250).

Skålgropstein på Nes (gnr. 35, bnr. 88)

Den eneste bergkunsten som er registrert i Vega er ei helle med skålgroper som brukes som trappehelle på et tidligere våningshus. Bygningen er nå fritidsbolig. Minnet består av 8-9 groper. Seks er svært tydelige og to er forbundet med ei linje. Groperne er 4-8 cm i diameter. Datert til førreformatorisk tid (155094).

Skålgropsteinen på Nes. Foto: Ann Kristin Klausen.

Olderåsen gravfelt (gnr. 37, bnr. 8)

To rundrøys datert til bronsealder - jernalder. (73238). På dette åkerlandet skal det ifølge grunneier ha ligget en rekke små røys som ble fjernet ved dyrking. Det er funnet aske og kull etter noen av disse.

Skiferdolk fra Gullsvåg (gnr. 27)

En liten dolk eller liten tveegget kniv av rødbrun skifer ble levert inn til Vitenskapsmuseet i Trondheim i 1923. Den var funnet i en åker, og ble sendt inn av lensmann Christian Finbak. Dolken måler kun 6,6, cm i lengden.

Pilspiss fra Gullsvåg (gnr. 27)

Hjerteformet pilspiss av flint, innsendt til Vitenskapsmuseet i Trondheim i 1923. Datert til steinalder - bronsealder. (T12763 eller T12771).

Gravrøyser og gravhauger

De fleste faste kulturminnene fra bronsealder og jernalder i Vega, som ellers i Norge, er graver. Gravene lå på eller nært gårdene, gjerne i innmarka og synlig ut mot sjøen. Etter innføring av kristendommen skulle gravlegging foregå i vigslet jord, på kirkegårder. Skikken med hauger opphørte. I dag er gravene svært gode kilder til fortida, selv om skjelettene i mange tilfeller har smuldret bort.

Grovt sett skiller vi mellom to hovedvarianter av forhistoriske graver: gravrøyser som i sin helhet består av stein, og gravhauger som er hauger av jord, sand og stein plassert over gravstedet, eventuelt iblandet steiner, og med steiner og heller innerst. Både røyser og hauger kan ligge enkeltvis eller samlet i gravfelt. En grav kan inneholde mer enn én person. Gravfeltene og enkeltgravene kan inneholde graver fra flere epoker. Størrelsene og fasongen på røysene og haugene varierer. Man kan skille mellom rundhauger og avlange hauger kalt langhauger. Båthauger har fått navnet på grunn av formen, men det behøver ikke å bety at det er en båt inne i dem.

Røysene er kjent fra yngre steinalder til sein vikingtid, men flesteparten av de som er funnet er datert til bronsealder og jernalder. De fleste gravhaugene er datert til jernalderen. Slik er det også i Vega.

Gravrøyser og -hauger var i de fleste tilfeller knyttet til de enkelte gårdene. Derfor gir plasseringen av gravene et signal om gårdsdannelser og bosetting i førkristen tid. Trolig bodde det altså noen i nærheten av røysene og haugene. Begge variantene kan ha hatt kulturfunksjoner hvor f.eks. forfedrene og -mødrene ble hedret.

I vikingtida signaliserte store gravhauger styrke, status og eiendomsrett. Perioden utmerker seg med prangende gravskikker. Sosiale forskjeller syntes både ved hva man fikk med seg i grava og i størrelsen på haugen. Noen ble begravd med kostbare skatter, hunder, hester og slaver. Andre fikk knapt noe. I store graver lå ofte høvdingen og storbønder begravd. Trolig var bonden og hans familie begravd i slike hauger. De fleste ble nok bare gravd ned i jorden uten synlig markering. I perioder har også flatmarks graver vært utbredt.

I Vega er 18 gravfelt fra bronsealder og jernalder funnet og registrert i Kulturminnesøk. Hvert felt har flere gravrøyser og/eller gravhauger. Totalt har det vært rundt 50 røyser og hauger på disse feltene. Gravfeltene kan ha flere dateringer. 11 er datert til bronsealder - jernalder, ett til eldre jernalder, 18 til jernalder og ett til yngre jernalder. De 18 gravfeltene er (ID-nummer fra kulturminnesøk til slutt):

-Eidem. To gravhauger utgravd i 1907-08 og planert rundt 1930. Eldre jernalder. 67169.

-Jakobsbakken, Eidem. 5-6 rundhauger. To ble utgravd i 1907-08. Alle ble utjevnet før 1930. Yngre jernalder. 7046.

- Vika. To rundrøyser. Jernalder. 56261 (gnr. 16, bnr. 9).
- Hestviken. Mulige rester av to rundrøyser hvorav en mulig tuft eller naturdannelse. Bronsealder - jernalder. 7323.
- Toftan/Grindhaugen/Burshaugen, Kjul. 5-6 gravhauger og to små røyser. Fjernet ved nydyrking. Bronsealder - jernalder. 7050.
- Sørkjul. Tre gravhauger og en delvis fjernet haug. Førreformatorisk tid og jernalder. 46502.
- Sørkjul. Tre gravhauger. Jernalder. 7054.
- Sørkjul. To gravrøyser. En ble fjernet ved nydyrking i 1983. Bronsealder - jernalder. 26565.
- Tosodden, Sørkjul. To gravrøyser. Den ene med bautastein som er flyttet på området. Bronsealder - jernalder. 16911.
- Stuhaugen, Bø. Tre rundrøyser. Bronsealder - jernalder. 16915.
- Vega prestegård, Burshaugen. En rundhaug, en rest av rundhaug og en fjernet gravhaug. Jernalder. 67159.
- Vegstein øvre. Tre gravrøyser. Jernalder. 7033.
- Starrushaugen, Vegstein øvre. To rundrøyser og to rundhauger. Bronsealder - jernalder/jernalder. 36445.
- Olderåsen, Risbakken. To rundrøyser. Bronsealder - jernalder. 73238.
- Sveahaugen. En rundrøys og en båtformet langhaug. Bronsealder - jernalder/jernalder. 7034
- Grøthaugen, Gullsvåg. En rundrøys og en mulig gravhaug/-røys. Bronsealder - jernalder/jernalder. 26552.
- Ylvingen gravfelt, to rundrøyser. Bronsealder - jernalder. 16918.
- Ylvingen gravfelt, tre rundrøyser. Bronsealder - jernalder. 46511.

Gullsvåg (gnr. 27) og en rundrøys på Grøthaugen (ID 26552). Foto: Ina Andreassen.

De fleste røysene og gravene som er funnet i Norge har vært plyndret. På toppen er det ofte forsenkninger. Det kan være spor etter tidligere gravplyndring, arkeologiske undersøkelser, at gravkammer eller kiste inne i haugen har kollapset, eller andre årsaker. I Vega er flere gravrøyser og gravhauger gravd opp, og skjeletter og andre funn avdekket. Til dels har dette skjedd ved veiutbygging, pløying m.m. Noen få graver eller røyser er åpnet av arkeologer. Enkelte hauger er gjenbrukt som potetkjellere. Flere av de 18 gravfeltene ble fjernet i løpet av 1800- og 1900-tallet.

I tillegg til de 18 gravfeltene er 52 gravminner, det vil si enkeltgraver, registrert i Vega i Kulturminnesøk. Totalt blir det mer enn 100 gravrøyser og gravhauger som er kjent på Vega, men noen har som nevnt blitt borte i løpet av årene. 24 av gravminnene er datert til bronsealder – jernalder, 42 har datering jernalder, fem fra vikingtida, to fra førreformatorisk tid, to med tidsdatering «uviss tid» og ei fra folkevandringstida. Sistnevnte er ei mulig flatmarksgrav på prestegården.

Jernalder

Vega er særlig kjent for alle steinalderfunnene. Som vi har sett finnes få funn fra bronsealderen, i likhet med andre steder i landsdelen. Fra jernalderen er noen flere oppdaget, først og fremst graver, men få utgravninger er foretatt fra denne epoken. Her nevnes noen av funnene fra jernalderens Vega.

Gravfunn på Eidem (gnr. 17)

På Eidem finnes to sikre steder med gravfunn, men det kan godt være flere. Dette området er også det eneste i Vega hvor det er gjort utgravninger fra jernalderen, og det foregikk for over 100 år siden.

Høsten 1907 gravde bonde og fisker Bernhard Henriksen ut en jordkjeller i en stor sandhaug på Jakobsbakken på Eidem. Han fant da et enegget sverd av jern, en spydspiss av jern, et halskjede med perler og en stridsøks som ble ødelagt under gravinga. Sverdet var sterkt preget av korrosjon.

Lenmannen ble varslet. Han stoppet arbeidet og kontaktet Trondhjem museum. Våren 1908 ankom Karl Rygh Vega. Karl Rygh var arkeolog og styrer for Oldsaksamlingen i Trondheim. Først avdekket han tre gravhauger. De inneholdt i tillegg til det som allerede er nevnt et bispel, en sigd, et mulig plogjern, et bryne av skifer, rester av to spenner og 75 perler.

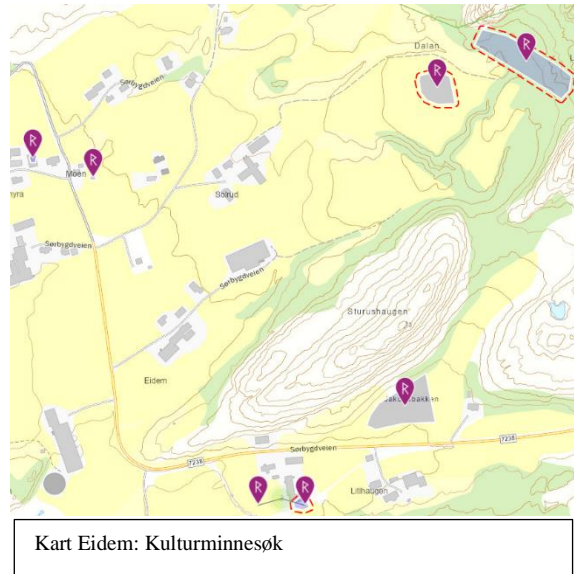
Det mest oppsiktsvekkende var de svært forseggjorte perlene. De var fordelt på to smykker. Noen få besto av rav og stein, mens resten var av glass med dekor. Perlenes opphav kan ha vært Sør-Skandinavia eller lenger sør i Europa. Smykkene ble funnet i to forskjellige graver som lå rundt seks meter fra hverandre. Arkeologene antok ut fra innholdet at det handlet om to kvinnegraver. Rett ved den ene grava lå også en mannsgrav. Kvinnen og mannen i disse to gravene hadde sannsynligvis blitt begravd samtidig. Den andre kvinnegrava kan ha vært noe eldre enn de to andre. Det skal også ha vært menneskelevninger i haugene, men disse ble ikke samlet inn. Gravene ble tolket som et gravfelt fra vikingtida. Funnene vitnet om velstand og kontakt med Europa, om korndyrking og hestehold. Jakobsbakken kalles i dag Lisshåjen. Det finnes verken spor av gravhauger eller jordkjeller mer.

På ei uteng på Eidemsmoen, rundt en kilometer nordvest for Jakobsbakken, gjennomførte Karl Rygh i 1908 ytterligere en utgraving. Han fant to gravrøys. Den inneholdt et rikt gjenstandsmateriale, som ble datert til eldre jernalder: to korsformete bronsespenner – den ene lå på et stykke never og hadde rester av sort og brunt ulltøy, en ring med ulltråd, mulig øverste del av en nøkkel av bronse og mulig rester av lærbelte med ring eller nagle av bronse. Av jernsaker fantes skjoldbule, saks i trefutteral, flere stykker av knivblader, fem-seks mulige pilspisser, hektekrok, noen nagler, beslagstykker og en spydspiss fastrustet til noe tre. I tillegg fantes mulig oval ildslagningsstein av kvartsitt, et stykke flint og klump med svovelkis. Disse to gravene ble antatt å ha vært mannsgraver, og datert til eldre jernalder, mer spesifikt 500-tallet.

Ytterligere ei røys ble gravd ut på en jordbanke på Eidem, nært haugen hvor Bernhard Henriksen hadde gravd seg jordkjeller. Denne røysa inneholdt kun stein, sand og noen strimer av kulljord. Utvendig hadde den en fordypning i midten, og i midten innvendig et steinkammer. Rygh ble fortalt at enn mann for en tid tilbake skulle ta noen flate steiner fra røysa. Han hadde da funnet noen «rare ting af messing». Kammeret var dermed gjennomrotet og innholdet borte.

Rett ved denne røysa lå en utjevnet gravhaug. Utgravningene avdekket flere sneller til håndtein, klink søm, en skjoldbule, flintstykker, pilspisser av jern, spiker og bolter av jern, en merkelig gjenstand av skifer og rustne jernstykker som syntes å være bladet på en smalbladet kniv. Oppe i haugen lå noen dyrebein. Rygh antok at en mann og en kvinne hadde vært begravd i haugen. På denne jordbanken skal det tidligere ha vært flere gravhauger, og noen løsfunn var gjort i området.

Nils Anfinset skriver i en artikkel fra 2016 om bronsealdergraver som inneholder noen karakteristiske trekk med tilbrakt fjæresand, skjell, snegler og sandsteiner. Slike røyer finnes ifølge Anfinset langs kysten fra Agder og nordover. De to nordligste kjente er disse to på Eidem. Det kan tolkes mot en felles meningsforståelse og gravritualer tilknyttet religiøse forestillinger i sammenheng med livet, havet og samfunnet.

Karl Rygh nevnte at bunnen på den ene røysa var dekket med skjellblandet sand, og at sanda måtte ha vært var brakt dit av en grunn da grava ble bygd. Den andre røysa hadde tre striper med fjæresand over bunnen. Rundt 1930 ble gravene planert ut for å gi plass til ny gårdsbosetting. I kulturminnesøk er disse to gravene på Eidem datert til eldre jernalder.

Funnene tyder på at Eidem hadde gårdsbosetting både i eldre og yngre jernalder, og da med opphav i hvert fall til 500-tallet. Det rike funnmaterialet vitner om velstand og om kontakt med Europa.

Bryne, perler, klinknagler og håndtein i Vika (gnr. 16)

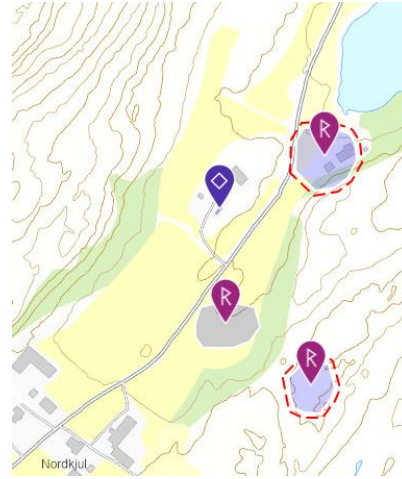
På Sømstubbakken fant Haakon O. Wika et kvartsbryne, som ble levert til museet i Trondheim i 1936. Brynet kan være fra eldre jernalder (T15167).

I 1924 ble et skiveformet håndteinhjul av kleberstein funnet på Ljøsåsen ved det store flygesandsfeltet med boplass fra steinalderen. I 1925 dukket fire-fem glassperler og 10 bruddstykker av klinknagler av jern opp et stykke unna. De lå like i nærheten av en gravrøys i østre og nedre kant av det store flygesandsfelt. Sakene ble avdekket ved sandflukten. Hvorvidt de har hørt til i gravrøysa eller en grav ved siden av denne er uklart. Funnet antas å stamme fra yngre jernalder (T13025). I 1953 ble tre glassperler i blått og en nagle funnet på samme sted (T17422).

Bautastein og andre funn på Kjøl (gnr.14)

Ei gravrøys på Kjøl har en bautastein stående oppå seg. Selve gravrøysa er ikke synlig, mens bautasteinen vises godt i landskapet. Bautasteinen lå en lang periode langs bakken, men ble gjenreist høsten 1970 ved hjelp av midler fra fortidsminneforeningen. Den er datert til bronsealder - jernalder.

*Bautasteinen på Kjul ble gjenreist i 1970.
Foto: Ann Kristin Klausen.*

Bautasteinen på Kjul er den ene av to gjenværende oppreiste bautasteiner i Vega. På 1880-tallet skal Vega ha hatt fire bautasteiner totalt. De sto på Floa, Kjul, Gullsvåg og Gladstad. Amund Helland skreiv i oversiktsverket «Norges land og folk» på begynnelsen av 1900-tallet at det hadde stått eller sto bautasteiner på gårdene Floa og Kjul. Haakon O. Wika opplyste i en avisartikkel fra 1971 at det var kjent hvor bautasteinen på Gullsvåg lå. Den hadde lenge

ligger nede, men det var planer om å gjenreise den. Dette ble også gjort. Bautasteinen på Floa er bygd inn i muren på en fjøs.

Kart: Kulturminnesøk

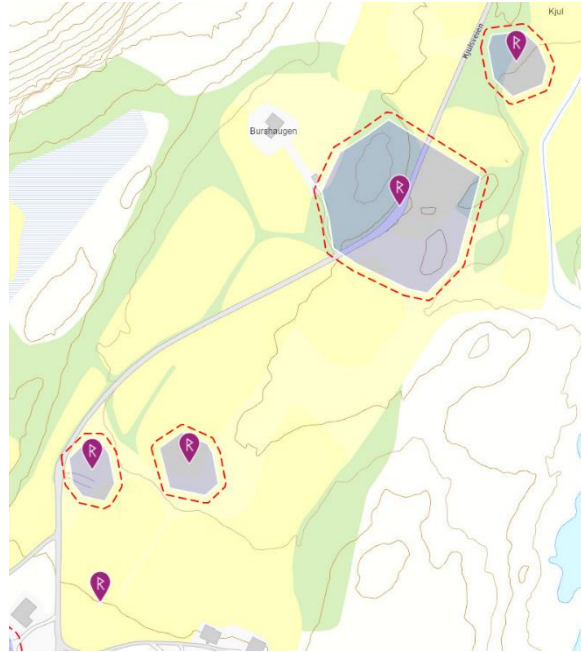

*Bautastein på Gullsvåg
Foto: Ina Andreassen.*

Kjul er ellers et funnrikt sted. Minst 13 gamle graver er registrert i bygda. Ytterligere ei rundrøys ligger like i nærheten av bautasteinen, også den er lite synlig. Edvard J. Havnø foretok utgravninger i Kjul på 1920-tallet. Han fant blant annet håndteinhjul, heiner, skår av kar av kleberstein, flint, flekker, avslag, dolk og steinsaker.

*Bilde: Kjøl, Penghågen (Id 63803)
Foto: Ina Andreassen.*

Kart: kulturminnesøk, Kjøl

Gravfunn fra Færset (gnr. 9)

I en åker på Færset er en tynn fingerring av sølv, en perle av rav og et halvkuleformet spinnehjul funnet. Gjenstandene er tolket som funn fra en kvinnegrav. Spinnehjulet tyder på at den kan være fra yngre jernalder, mens ringen trolig er nyere (T15075).

Gravfunn på Tettinghaug, Igerøya (gnr. 3)

På bruket Tettinghaug på Igerøy ble i 1958 et spennende funn gjort under gravning av en vannledningsgrøft nær husene på gården. Gårdens eier Petter Haug fant et tveegget sverd. Det målte 85 cm i lengden. Sammen med sverdet fant han også en del skjelettrestre hvor blant annet kjevebeinet var godt bevart. Museets tillitsmann ordfører Haakon O. Wika foretok en ettergraving. Da fant han en spydspiss som målte 23 cm i lengden, fragmenter av skjoldbule, rester av kniv og nagler av jern, i tillegg til et hengebryne av skifer. Funnet ble sendt til Oldsaksamlingen i Trondheim, og registrert der i 1959. Det som trolig var en grav for en 40-50 år gammel mann, ble ut fra gjenstandene datert til vikingtid, ca. år 1000 (T18000).

Gravfelt Øvre Vegsteinen (gnr. 40, bnr. 1)

Dette gravfeltet består av minst tre gravrøyser fra jernalderen, men det kan godt hende det egentlig er flere (7033).

Sverd i Jansvika, Vegsteinen (gnr. 41, bnr. 32)

Høsten 1885 ble et tveegget sverd av jern og en del bein funnet under trappa til et bolighus i Jansvika i Vegstein. Sverdet var sterkt rustet, men helt bevart. Det målte 79 cm i lengden. Håndtaket hadde spor av riflet sølvbelegg og bronse. (C12576). I tillegg fantes rester av menneskeskjelett, spyd og bein av hund. Sogneprest Marstrander ga sverdet i gave til Oldsaksamlingen i Oslo. Det ble datert til yngre jernalderen, rundt år 900. Arkeologene har tolket funnet som en flatmarksgrav. Huset ble siden revet, og en oljetank plassert der funnet var gjort. I dag står et annet bolighus rett ved funnstedet. (26548).

Båtrester, Nesjan Vegstein (gnr. 40, bnr. 5)

Da Andor Johnsen på bruket Nesjan på Vegstein i desember 1934 jobbet med nydyrking, fant han noen svært gamle båtrester i ei myr. I leira under myra lå to deler av spant av furu med surringshull, to andre båtdeler og flere rester av oppråtnet treverk. Båthuden hadde trolig vært surret til spantene med sener. Og båten ble tolket til å ha vært nokså flatbunnet. Haakon O Wika kontaktet Oldsaksamlingen i Trondheim og ba dem om å foreta en ettergraving. Museets folk fulgte anmodningen, men gjorde ingen funn. Bårestene er antatt å stamme fra eldre jernalder.

Gravfelt på Sveahaugen (gnr. 41, bnr. 1 og gnr. 42, bnr. 3)

På et av brukene på Sveahaugen er det funnet en gravhaug fra jernalderen og en rundrøys fra bronsealder/jernalder (7034). På et annet brukt fant eieren to spinnehjul av kleberstein under våningshuset i forbindelse med graving av grunnmur (16893).

Gravfelt på Vega prestegård (gnr.38, bnr. 214)

På prestegården er en rundhaug, en rest av en rundhaug og en fjernet gravhaug funnet. Alle datert til jernalderen (67159).

Spydspiss i Brandsvika (gnr. 26)

I 1878 ble en rund sandhaug omgitt av en grøft gravd ut. Midt i haugen lå en spydspiss av jern. Den var svært rusten, men den hadde rester av futteral/slire i tre og never. Spydspissen er antatt å være et gravfunn fra yngre jernalder, spesifisert 800-tallet (C8885).

Gårdshauger

Gårdshauger er en egen kategori minnesmerker fra fortida. Disse kulturhaugene vises som mer eller mindre synlige forhøyninger i terrenget. Noen kan forveksles med naturformasjoner, mens andre er tydelig avgrensede menneskeskapte. Enkelte er ikke synlige over bakken i det hele tatt. Gårdshaugene er rester etter langvarig bosetting. De består av tykke lag med delvis nedbrutt organisk materiale og jord. Sannsynligvis dreier det seg om en blanding av avfall som husdyrbein, rester av bygningsmasse som torv-voller, tregulv, stokker, ildsteder, brannlag, matjord og gjødsel danner utgangspunktet for lagene. Lag på lag med levninger av levesett, i noen tilfeller med spor tilbake til vikingtiden nederst. Noen ganger finnes stolper etter langhus og ildsteder fra tidligere deler av jernalderen, men gårdshauger flest har trolig mest spor fra middelalderen.

Slike hauger er utbredt langs den nordnorske kysten, og særlig mektige og tydelige i de gamle fiskeværerne fra Lofoten, Vesterålen og nord til Senja. På Helgeland er ikke haugene like store og tydelige med så tykke kulturlag som de lengre nord. Disse gårdshaugene finnes i noen tilfeller på de gamle fellestunene. Nettopp den langvarige bosettinga med virksomheten fra flere bruk samlet på ett felles tun skapte haugene. Med utskiftet i landbruket på andre halvdel av 1800-tallet ble de gamle fellestunene løst opp og brukene satte egne hus på eget bruk. I noen tilfeller ble et av brukene værende på det gamle fellestunet. Andre steder ble de gamle tuftene forlatt. Noen steder står det fortsatt hus tilbake på gårdshaugen.

Stedsnavnet kan i seg selv indikere gårdshaug. Mange av de kjente haugene er plassert på steder som har fått navnet tuft eller toft, gammelgård, haug, gård el.

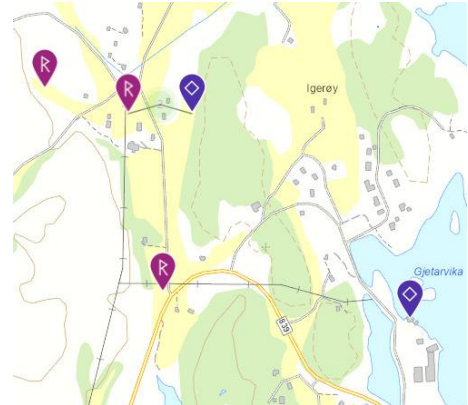
På Vega finnes flere gårdshauger. Noen knytter det seg usikkerhet til om det kan være en gårdshaug. Usikre boplasshauger er funnet i Holand, Nes, Gullsvåg, Ferset, Igerøy og Kjul, muligens kan det også være en gårdshaug i Bø, men den er ikke registrert i Kulturminnesøk. Disse gardsnavnene er i tillegg gamle og antas å være fra den eldre delen av jernalderen.

Gammel boplass, Haugen, Gullsvåg (gnr. 27, bnr. 24)

På dette stedet fant Nils Dahl Olsen en kvernstein, tre fiskesøkker av kleberstein og en del krittpipehoder funnet ca. en halv meter under jorda. Funnene tyder på at en gammel boplass har ligget her, kanskje en gårdshaug. Boplassen stammer trolig fra jernalder/middelalder (26555).

Gårdshaugen på Igerøy (gnr. 3, bnr. 2 og bnr. 3)

På Igerøy finnes det en gårdshaug der hvor det gamle fellestunet lå fram til 1869. Området ligger i dag ved et veikryss ca. 350 sør for gården, og er oppdyrket. Ved oppdyrkinga for en del år siden skal det ha blitt kjørt borte et ca. 1 meter tykt kulturlag. I dag er det ikke mulig å se at det dreier seg om en gammel gårdshaug. En rekke gjenstander er samlet inn fra gårdshaugen, og sendt inn til Vitenskapsmuseet i Trondheim. Disse er datert til yngre jernalder, middelalder eller nyere tid. Bosettinga kan være så gammel som 800-tallet.

I gårdshaugen er blant annet et dorgesøkke med runeinnskrift funnet (T19171). Olafr à mik (Olav eig meg) står det på søkket. Skrifta er datert til 1200-tallet. Øvrige funn fra haugen er blant annet sjetong, lås, skospenne, deler av beslag, lite beger, knapp og bånd av bronse, pilspiss, flere rester av knivblad, nøkkel, diverse redskap og dor av jern, mosaikkperle av glass, flintavslag, leirkarfragmenter, beinnål, krittpipehoder, hvalbeinstykker, smalt, tynt bein, beinskift, søkke eller lodd av kleberstein, hjul av kleberstein med hull i midten, bruddstykker av kleberstein avlangt og forarbeidet klebersteinstykke og fragmenter av heiner. Den dekorerte glassperlen ligner på de som er funnet i Eidem, og datert til 800-tallet. Gjenstandene ble levert til Fredrik Gaustad ved Vitenskapsmuseet i 1971.

Diverse funn fra Bø (gnr. 4, bnr. 6 og bnr. 7)

På Bø er flere funn gjort der gårdens gamle tun lå før utskiftningen. En skiveformet del av en bronselysestake av renessansetype (diameter 6,6 cm), et stykke av et skiferbryne (lengde 10,5 cm) og et stykke brunt brent leire med rester av gråhvit glasur ble sendt inn til museet i Trondheim. Den ene siden av det brente leirstykket var dekorert med en stilisert ansiktsmaske. Største tverrmål er 2,5 cm. Trolig har delen sittet som knast på et leirkar. Slike figurer med ansiktsmasker var mye brukt i keramikken på 1200- og 1300-tallet. Liknende leirkar og leirkarbiter er funnet andre steder i Norge.

Gårdshaug på Færset (gnr. 9, bnr. 2)

I forbindelse med forundersøkelser for Vega-prosjektet i 1983 ble en arkeologisk registrering/forundersøkelse gjennomført på Færset. Gårdshaugen var ikke synlig i terrenget. Arkeologene fra Vitenskapsmuseet i Trondheim identifiserte tre lag i gårdshaugen. Det eldste laget inneholdt funn fra steinalderen. Det midterste laget hadde funn fra både steinalder og middelalder, mens det øverste laget inneholdt gjenstander som ble datert til middelalder/nyere tid. I haugen lå også avslag av flint, fragment av kvarts, jern, keramikk, kleberstein, glass, krittpipe, en sannsynlig frøkapsel, brente bein, dyretann, potte av keramikk, brent leire, slagg, ildslagningssteiner, bryne av skifer, deler av en beinkam, skjørbrent stein, nagler av jern, rester av nagleplate, trekull, brent leire og mulige rester av vindushasper (16894). En boplass fra steinalderen er registrert på samme eiendom (26571). Flere andre rester av bosetting er funnet på Færset.

Gårdshaug, Flåget, Holand (gnr. 7, bnr. 34)

I 1938 sendte gårdbruker Anton Petersen Holand inn to stykker kleberstein til museet i Trondheim. Siden ble små flintstykker og knokler av fugl og fisk funnet, men ikke tatt vare på. Under bryting av nytt land fant gårdbrukere deler av gryter, bryne, flere spinnehjul, vevlodd, søkke, stein og flintklump. To dyreknokler viste seg å være fra steinkobbe, og en tann var fra en spekkhogger (T16599). Gjenstandene kan stamme fra flere epoker.

Øvre Nes (gnr. 35, bnr. 8, 133, og 115)

På Tofte på Nes skal det være funnet tre vevlodd, et spinnehjul, en kølle og et fiskesøkke av kleber, to kleberemner til fiskesøkke, et bryne og ei vevskje av bein. Disse er ikke levert inn til Vitenskapsmuseet. Edvard J. Havnø skreiv i 1924 at på gården Nes ble diverse funn fra en hustuft fra middelalderen eller nyere tid oppbevart. Det kan dreie seg om de samme gjenstandene. Under pløying, grøfting og annet jordarbeid i 1972-1973 fant Sivert Alexandersen følgende under plogen: to spinnehjul av kleberstein, to bryner av sandstein, et hengebryne av rødskifer, tre vevlodd av kleberstein, fem fiskesøkker av kleberstein, et stykke av ei klebersteinsgryte og ett klebersteinskår. Inn mot en tilgrodd hage med gamle tuntrær lå en rekke skiferheller. De fleste funnene var gjort i den nedgrodde hagen på Tofte. Funnene indikerte en gårdshaug fra middelalderen. I tillegg hadde Sivert Alexandersen i 1972-1973 funnet redskaper som ble datert til steinalderen, en slipt skrape av stein og en slipt øks av grønnstein. Gårdshaugen dekker et område på 75 x 35 m. Jorda er svart og kullholdig.

Mulig gårdshaug, Sørkjul (gnr. 14, bnr. 2)

Under jordarbeid er flere funn gjort, blant annet en salvekrukke/relikviekrukke i gulbrun glasur med to små ører (T12757). Den ble levert inn til museet i Trondheim i 1923. I 1935 fikk museet inn et spinnehjul av kleberstein. Salvekrukka er datert til middelalderen, og kommer fra Rhinområdet i nåværende Tyskland. Flere gjenstander skal være funnet, men ikke levert inn (56266).

Funn fra middelalderen

Gårdshaugene inneholder en rekke enkeltfunn fra forskjellige tispoker, og særlig fra middelalderen. Noen andre funn fra Vega datert til middelalderen eller jernalder - middelalder er:

Bryne fra Åkvika, Vika (gnr. 16, bnr. 5)

Bryne funnet av grunneieren i 1977 ved nydyrking (T20359). Brynet ble sendt inn til Vitenskapsmuseet i juli 1982. Nedenfor funnstedet lå flere kullansamlinger dekket av stein. Funnet er datert til jernalder - middelalder.

Naustrester/havneområde i Jektvika/Bøvågen, Igerøya (gnr. 4, bnr. 4)

Inntil foten av Jektvikhaugen ligger en tydelig tuft. Den er datert til jernalder - middelalder, men kan være nyere (7063).

Hustuft, Igerøy (gnr. 3, bnr. 3)

Flere gjenstander fra ei hustuft er sendt inn til Vitenskapsmuseet. Det dreier seg om skår av leirkar, steintøy og glass, en samling bein- og hornstykker – blant annet nål og vadbein, hjørnetanna fra en hest, fragment av jernbeslag, skiferbryne, bronsefigur med form som hals og hode til et dyr eller en fugl, en liten slagglump, noen små flintknoller og et lite stykke av

en bløt, meget finkornet sandstein. Gjenstandene er datert til seinmiddelalderen og begynnelse av nyere tid (T18571 og T18572).

Vevlodd fra Vegstein

I 1923 ble et vevlodd med korsformet riss funnet på Vegstein (T12801). Det er datert til middelalderen.

Fingerring fra Flåget, Holand (gnr. 34, bnr. 7)

En spesiell fingerring av gull ble funnet i ei hustomt i Flåget i Holand (T18268). Ringen har et merke med et ansikt med hår og skjegg innrisset. Trolig forestiller det Kristus ansikt. Slike pilegrimsmerker er kjent fra Roma. De ble produsert fra 1200-tallet. Bjarne Johansen som bodde på bnr. 2 på Holand leverte ringen til Vitenskapsmuseet i Trondheim. Bnr. 7 var den gang eid av Nils Pedersen. Man vet ikke om det var Bjarne Johansen som fant ringen eller om det var noen andre, heller ikke nøyaktig hvor den ble funnet.

Foto: NTNU Vitenskapsmuseet / UNIMUS.

Søla (gnr. 23, bnr. 1)

Søla ligger 1,8 km vest for Vega, og er ei stor øy nokså rund form. Den høyeste toppen midt på øya rager 432 meter til værs. Langs fjellfoten ligger et flatere land som skråner ned mot havet. Her finnes svært gamle spor etter bosetting, jakt, fiske og etter hvert jordbruk. 17 lokaliteter på Søla er avmerket i Kulturminnesøk. Alle 17 har uavklart vernestatus og er datert til «uviss tid».

-Havneområde bestående av en stor nausttuft på 4 x 12 m. Ved Hanssjøen, havneområdet til hovedbruket Søla. Den har ikke blitt brukt i manns minne (179976).

-Bosetning-aktivitetsområde. Groptuft på Oksneset (179920).

-Fangstlokalitet. Grop på Oksneset. Kan ha vært utkikksted ved jakt (179921).

-Bosetning- og aktivitetsområde. Stor groptuft på Oksneset, 6 m i tverrmål (179922).

-Bosetning- og aktivitetsområde. Groptufter på Oksneset (179923).

-Bosetning- og aktivitetsområde. Heller ved Oksneset, under en stor steinblokk (179924).

-Bosetning- og aktivitetsområde. Heller med tuft, ved Oksneset (179925).

-Båttø-anlegg. Tufter på Oksneset (179927).

-Bosetning- og aktivitetsområde. Rektangulær tuft på Selneset. 4 x 6,5 m (179944).

-Båttø-anlegg. Stor Stø på Selneset (179946).

-Båttø-anlegg med to rom (dobbeltbåttø). Selneset (179948).

- Bosetning- og aktivitetsområde. Tuft, 5 x 5 m. Harphaugen (179949).
- Gravminne. Gravrøys, bygd inntil en bergvegg. 80 cm høy. Harphaugen (179953).
- Gjerde / innhegning. Stort mursystem, 20 x 25 m, med grøfter utenfor. Sørjordet (179958).
- Gjerde / innhegning. 35-40 m lang steinmur, trolig brukt til selfangst. Sørjordet (179960).
- Bosetning- og aktivitetsområde. Liten steinmur som utgjør vegg i ei tuft. Sørjordet (179961).
- Bosetning- og aktivitetsområde. Groptuft i Ertvika (179973).

Ylvingen (gnr. 1)

Ylvingen er ei langstrakt øy, ca. ei mil lang, beliggende omtrent midtveis mellom Brønnøysund og Vega. Øya ble særlig kjent i forbindelse med NRK-serien Himmel Blå som ble spilt inn og sendt i årene 2007-2009. Bosettinga og gårdsdrifta på Ylvingen er trolig svært gammel. Åtte førreformatoriske funn fra Ylvingen er innført i Kulturminnesøk.

- Mulig rundrøys, men kan være naturdannelse (gnr. 1, bnr. 7). Bronsealder-jernalder (7066).
- Mulig rasert gravrøys, men usikkert om det er et kulturminne (gnr. 1, bnr. 14). Førreformatorisk tid (26576).
- Gravfelt bestående av to rundrøysar (gnr. 1, bnr. 5). Bronsealder-jernalder (16918).

Kleiven, Ylvingen (gnr.1, bnr. 3)

- Mulig gravrøys. Bronsealder-jernalder (7068).
- Gravrøys. Bronsealder-jernalder (26581).
- Bosetnings-aktivitetsområde. Yngre steinalder. (36466). Diverse funn (T21241).
- Gravfelt med tre rundrøysar. Bronsealder-jernalder (46511).
- Rester av et gammelt steingjerde/innhegning rundt dyrket mark på gårdene Engen og Kleiven. Gjerdet følger ikke dagens grenser for dyrket mark, men krysser berg og knauser. Deler av gjerdet har blitt fjernet i forbindelse med nydyrking. Førreformatorisk tid (63823).

4. Ærfugldrif

Ærfugldrif innebærer arbeid med ærfuglens hekking gjennom omsorg, beskyttelse og samspill mellom fugl og menneske. Sanking av egg og dun, og rensing og bruk av duna, har i flere hundre år vært en vesentlig del av livet i Vega, særlig i Vegaøyane som nå er verdensarvområde. Det er en viktig del av kulturarven, og en av årsakene til at området fikk innpass på den eksklusive verdensarvlista i 2004.

Ærfuglen hekker gjerne nær hus og folk. Hvis hun får ro og reirforholdene er gunstige, vender fuglene tilbake år etter år. Dermed er kultivering av ærfugl mulig selv om fuglen egentlig er en villfugl. Enkelte steder langs kysten holdes hunn-fuglen nærmest som husdyr i rugeperioden. Forholdene tilrettelegges for hekking. Vokterne sørger for fred og ro under hekkinga, og rovdyr og rovfugl jages bort. Ærfuglen kan søke reirplass helt inn mot bolighuset, rundt og under uthus og naust, eller legge seg i små skjul; naturlige eller menneskeskapte.

Ederdun, dun fra ærfuglen, har utmerket kvalitet og isolerer godt samtidig som den er lett. Den var et attraktivt salgsprodukt, og utgjorde tradisjonelt ei betydelig attåtning i egg- og dunværene. Duna ble også brukt til å betale skatt og avgifter, og til egne dyner.

Flere av grunneierne eller brukerne tinglyste fra 1700-tallet eiendommen som fredlyst egg- og dunvær. Slik kunne de unngå forstyrrelser for fuglene, og sørge for at andre ikke forsynte seg av ressursene. Forskjellige andre tiltak ble også iverksatt for å ikke skremme fuglene. For

eksempel å unngå å henge ut hvitt tøy, være stille, ikke bruke kaffekverna eller la det ryke fra ovnsrør om morgenen.

Egg- og dunværtradisjonen holdes levende et fåtall steder, særlig på Helgeland. Vegaøyen står her i en særstilling. Alle de gamle dunværene er fraflyttet på helårsbasis, men om våren blir mange av værene igjen befolket. Da reiser utflyttete beboere, etterkommerne deres, grunneiere eller andre fuglevoktere ut i øyen, også for å stelle for ærfuglen. Ærfuglen har fortsatt en særskilt status for kystfolket, og særlig i Vega. Den er blant annet brukt som symbol, innen opplæring og turisme, i produktutvikling, formidling på Verdensarvsenteret m.m. Ærfuglen knyttes nå i stor grad til Vega.

Nedgang

De fleste egg- og dunvær ble avvirket og fraflyttet i løpet av 1900-tallet, i Vega særlig fra 1960- til 1980-tallet. På 1980- og 1990-tallet inntok mink de gamle dunværene. Kun på tre til fire øyer fortsatte røktinga av ærfugl i sommersesongen. Bestanden er redusert. Årsaken kan være: svikt i næringstilgangen, minkoppdrett og andre rovdyr, garnfiske eller andre forstyrrende elementer, endring i bosettingsmønster, utbygging og økende næringsvirksomhet, forurensning, oljeutslipp og miljøgifter, fiskegarn, næringsmangel med påfølgende hekkesvikt, nedtråling av tareskogen, blåskjelloppdrett, overbeskatning av fiskeslag og endring av strømforhold m.m. Antall ærfugl er i verdensarvområdet er bare en tiendedel av bestanden på 1980-tallet. Også i resten av landet har det vært markant nedgang. En sjøfuglbestand er ustabil. Antallet fugler påvirkes av flere faktorer som næringstilgang, klima, sykdommer, fiender og menneskelig aktivitet. Lokale svingninger i bestanden kan oppstå.

Dersom de gamle egg- og dunværene skal holdes i hevd, må det foregå kontinuerlig pass og stell gjennom hele hekkesesongen. Utfordringen blir å finne løsninger for å opprettholde driften i egg- og dunværene, og fortsatt forvalte naturarv og ressurser på en bærekraftig og livskraftig måte.

Fuglevoktere

Stiftelsen Vega Verdensarv har ei tilskuddsordning for ærfuglvoktere som har som mål å få reetablert de gamle egg- og dunværene. Arbeidet pågår i samarbeid med fuglevokterne, Nordland fylkeskommune / Riksantikvaren og Miljødirektoratet. Sistnevnte gir midler til Stiftelsen Vega Verdensarv som fordeler midlene til stimulering og rekrutteringsordninger for dunværstradisjonen, etter søknad fra fuglevokterne. I 2020 ble 22 fuglevoktere frikjøpt. Ærfuglrøkterne gjør en viktig jobb med å ivareta og videreføre tradisjonen til fremtidige generasjoner.

Aktører

Vega Verdensarvsenter arbeider med formidling av verdensarvverdiene. Det foregår både gjennom faste og midlertidige utstillinger, prosjekter, arrangementer, undervisningstiltak, innsamling m.m.

Nordland Ærfugllag har arrangert flere kurs med bl.a. laging av reir og bygging av e-baner.

Vegaøyens Venner arrangerer hvert år en ærfuglpatrulje hvor de hjelper fuglevoktere å lage ærfuglreir og reparere e-hus. Foreningen arrangerer også «Øyens Dag» og fortellerkvelder om de forskjellige øyværene.

Bygningsvern og nybygg

Vegaøyen opplever et visst press på nybygg, både i forbindelse med friluftsliv, turisme og annen ferdsel. Verdensarvstatusen har gitt økt oppmerksomhet og attraktivitet, som igjen medfører ønsker og behov for fritidsboliger og tilbud tilpasset turisme. Når folk skal bo i verdensarvområdet i to måneder i forbindelse med ærfugldriften, trengs boliger, brygger, lager, kaier m.m. Verneforskrifter etter kulturminneloven og naturvernloven gir begrenset mulighet for nybygg. I noen av områdene kan man søke om å sette opp bygninger som er knyttet til ærfugldriften og fiskeri.

Implisitt i verdensarvstatusen ligger målsetting om bevaring av kulturarv, men også om livskraftige samfunn. Ønsket om nybygg kommer ofte i konflikt med behovet for bevaring av den eldre bygningsmassen. Å bevare eldre bygninger istedenfor å bygge nytt kan i mange tilfeller både være mer miljøvennlig, økonomisk, estetisk og lokaltilpasset gunstig. Verdensarvstatusen fordrer at områdenes autenticitet (ekthet/opprinnelighet) og integritet sikres.

Vern

I kommuneplanens arealdel (2007-2020) er det innenfor verdensarvområdet fastsatt egne bestemmelser til arealbrukskategorien landbruk-, natur- og friluftslivsområde (LNF-område med særlig viktig natur- og kulturlandskap), og bestemmelser for å ivareta bygningsarven innenfor Vegaøyen verdensarvområde. Vegaøyen inkluderer sju områder som er vernet etter naturvernloven og to bygningsmiljø som er vernet etter lov om kulturminner. I Lånan / Skjærvær naturreservat er det ferdselsforbud i fuglenes hekkeseong.

4.1. Ærfuglarkitektur

Arkitekturen på flere av øyene preges av et mangfold av ærfuglhus i varierende størrelse, materiale og alder. Husene er beregnet på en eller flere fugler. De enkleste består av tre steinheller satt mot hverandre så det blir en åpning foran. Taket kan bestå av ei fjerde steinhelle, torv, en plankebit, bølgeblikk eller takpapp. Murstein, tre eller annet materiale brukes også til vegger. Hvis taket er av tre eller annet lett materiale, kan en stein, tang el. legges på for å holde taket nede. Dette er gratis og lett tilgjengelig materiale. Gjenbruk er utbredt. En hvelvet, gammel båt med kjølen i været duger for eksempel utmerket som skjul for fuglen. Gamle kasser, tønner, teiner, taukveiler og kistelokk kan også brukes som krypinn for ærfuglen. Mye av det som dukker opp på rak i fjæra er brukbart, enten det utgjør selve huset eller deler av det. Hus kan også bygges av planker. Enten en rekkehusbebyggelse, det vil si lange kasser inndelt i flere små rom, eller e-baner, store felleshus. Husene verner fuglene og gjør at duna blir lettere å rense.

4.2. Egg- og dunværene

Egg- og dunværene i Vega kan være riktig gamle, men den første kjente skriftlige kilden som sier noe sikkert er matrikkelutkastet fra 1723. Der er Lånan nevnt som dunvær, og egg og dun ført opp under ressursene til Nautøy, men uten å være taksert. I 1785 betalte leilendingen i Flovær deler av den årlige avgiften til godseieren på Tjøtta i dun. I en kilde fra 1814 er egg og dun nevnt som ressurser i Hysvær, Muddvær, Lånan og Omnøy. Jens Kraft forteller i sin beskrivelse fra 1835 at de beste dunværene i Vega var Hysvær, Muddvær og til dels

Engelsøy. Disse tre stedene var fuglene fredet. I tillegg ble egg og dun samlet i Lånan, Omnøy og Lissøy som da tilhørte Tjøtta. Kraft mente at Hysvær var det aller beste egg- og dunværet.

I matrikkelrevisjonen av 1863 ble dun og egg verdsatt som skattbare ressurser på 18 gårdsbruk i det som nå er Vega. Brukene var Engelsøy, Burøy, Hysvær, Skjærvær, Bremstein, Halmøy, Muddvær, Kilvær, Sørvær, Flovær, Lånan, Tåvær, Nautøy, Lissøy, Olderøy, Omnøy, Skogsholmen og Kvalholmen. De 11 sistnevnte værene lå i daværende Tjøtta. Der det var flere bruk, hadde samtlige brukere denne ressursen.

Ifølge Amund Hellands oversiktsverk fra rundt 1900 fantes minimum 7080 rugende fugl i daværende Vega kommune. Disse fuglene hekket i hovedsak i Hysværet, Muddværet og Engelsøya. Øyer og vær som den gang tilhørte Tjøtta var ikke opplistet, så antall hekkende ærfugl må ha vært atskillig høyere, sannsynligvis minst 10 000. Med fraflyttinga etter 2. verdenskrig ble antall egg- og dunvær redusert.

I «Lokal forvaltningsplan for ærfugl i Vega kommune» fra 2004 refereres det til en undersøkelse fra 1986, hvor det fremgikk at sanking av ærfugldun til eget bruk og/eller salg foregikk i 10-12 vær: Muddværet, Halmøya, Hysværet, Omnøya, Kilværet, Lånan, Flovær, Flesen, Skjærvær, Tåværet og muligens Skogsholmen og Bukkøya. I tillegg har det blitt arbeidet med reir og høsting av dun langs strandlinjen på hovedøya Vega. I 1999 viste en undersøkelse at sju dunvær fortsatt var i aktivitet: Flovær, Halmøya, Hysværet, Kilværet, Lånan, Muddværet og Tåværet.

Siden Vega fikk verdensarvstatus, har flere personer tatt opp røktinga igjen. I 2006 hekket 967 ærfugl i tilrettelagte hus i verdensarvområdet. I 2011 var åtte av de gamle værene i Vega i virksomhet, og vellykket hekking registrert for cirka 1200 fugl i ærfuglhus, hvorav nesten halvparten i Lånan. 2014 var et toppår med 1647 hekkende ærfugl i verdensarvområdet. Deretter kom en nedgang som følge av predatorangrep i et par av dunværene.

I 2016 hekket 1273 fugler i syv av de gamle egg- og dunværene. De 18 fuglevokterne hadde lagd 3200 reir det året. I 2017 var antall hekkende ærfugl 1415. 761 av disse hekket på Lånan. Deretter fulgte Muddværet med 167, Hysværet med 158, Flovær med 140 ærfugl, Kilværet med 61, Bremstein med 60 og Skjærvær med 20 ærfugl.

Ærfugldriften er en levende kulturarv som fortsatt foregår. De synlige, faste kulturminnene består først og fremst av ærfuglhusene. Det lages stadig nye slike hus, og gamle repareres. På fraflytta øyer og holmer finnes rester av ærfugldriften i form av gamle ærfuglhus, selv om det ikke røktes for ea mer. Særlig de gamle steinhusene har vist seg solide, om ikke alltid like synlige. De kjente værene som fortsatt har drift, og hvor husene stadig fornyes er Muddværet, Halmøya, Hysværet, Bremstein, Lånan, Skjærvær, Kilværet og Flovær. Flere av værene i landskapsvernområde eller fuglefredningsområde. Skjærvær er fredet etter kulturminneloven. Fredninga inkluderer ærfuglhusene.

I alle de nevnte værene, og andre steder i Vega, finnes en mengde ærfuglhus. Det er reir i steinhus, kasser og gamle båter. Kulturlandskapet preges i stor grad av de mange ærfuglhusene av ulik årgang. De er absolutt verdt å ta vare på og av både nasjonal og internasjonal verdi. Ivaretagelse av den levende kulturarven med ærfuglrøkting og dunrensing handler både om materielle og immaterielle verdier som kunnskap, holdninger og ferdigheter. Bevaring handler da i stor grad videreføring til nye fuglevoktere og nye generasjoner.

4.3. Beskrivelse av enkelte egg- og dunvær

Utvalget består av vær hvor det fortsatt røktes for ærfuglen og hvor det samtidig er kjennskap til eldre ærfuglhus. Vi har inkludert to vær hvor det ikke røktes, men hvor det finnes flere kjente rester av ærfuglhus. Omnøya og Tåværet, hvor det ikke driftes for ærfugl lenger, er inkludert fordi det der finnes flere kjente, eldre hus. Det er garantert gamle ærfuglhus en rekke andre steder. Bremstein se kap 5.

Muddvær (gnr. 18) har lang tradisjon som dunvær, og ærfuglen har her blitt røktet kontinuerlig i flere hundre år. Muddvær ble fredlyst som dunvær i 1832. Nå røkter fire-fem familier ærfuglen. En rekke særpregete ærfuglhus er fortsatt spredt utover Heimlandet. Materialene varierer fra tre og stein til plast og metall. Flere er lagd av rester av gamle båter. Det eldste e-huset er opp mot 100 år gamle. Under og ved naust, fjøs og skott ligger reir. Muddvær er fredet som fuglefredningsområde, og var før oterangrepet i 2018 et av de største dunværene i Vegaøyen verdensarvområde. Øya er bebodd fra 1.mai til 1.juli.

Halmøyvær (gnr. 19) var et stort egg- og dunvær, som ga gode inntekter. Rundt 1500 ærfugl skal ha ligget på reir i årene rundt 1. verdenskrig. Bestanden ble redusert etter som beboerne flyttet. Den siste beboeren flyttet i 1948. Været ble fortsatt røktet som egg- og dunvær en tid, men mink bidro til reduksjon av ærfuglen. Drifta ble derfor avvirket. Fra 1995 tok Aud Halmøy gradvis opp igjen ærfugltradisjonen på Halmøya og småøyene rundt. Hun lyktes i å øke ærfuglbestanden. Været er fortsatt i drift.

Hysvær (gnr. 31). Hysværet er i dag delt opp i 24 bruk, enkelte bruk med underbruk. Mange av brukene eies av flere parter. Enkelt personer tok opp ærfugldriften før Vega fikk verdensarvstatus. I 2022 var det 5 ærfuglvoktere som stelte for fuglene i været. Eldre og nyere e-hus finnes på mange av øyene. Hysvær er vernet som en del av Hysvær-Søla landskapsvernområde med dyrelivsfredning. Der er ikke ferdselsforbud.

Skjærvær (gnr. 32) Riksantikvaren vedtaksfredet i 1995 Skjærvær etter kulturminneloven, som et enestående kystkulturminne. Formålet var å bevare et kulturhistorisk og arkitektonisk anlegg med bygninger knyttet til kystkultur, egg- og dunsanking og fiske. Fredninga omfatter 29 bygninger og et ukjent antall ærfuglhus. Ved fredninga var fiskeværet preget av sterkt forfall. Mesteparten av bebyggelsen, inkludert ærfuglhusene, er nå restaurert. De siste årene har det vært arbeidet med å øke ærfuglbestanden i Skjærvær. I 2020 hekket rundt 40 ærfugl i Skjærvær. Skjærvær er vernet som fuglefredningsområde.

Omnøy (gnr. 92)

Fruktbare Omnøya ligger nordvest i Vega, helt på grensen til Alstahaug. Øyene tilhørte i likhet med Lånan, Flovær og Kilværet Tjøtta kommune fram til 1965. I 1907 var tre bruk registrert på øya. På det meste skal rundt 40 personer ha bodd i Omnøya. Øya er fortsatt bebodd. Også Omnøya er et gammelt egg- og dunvær, men ærfuglen der ble utryddet av mink på 1970-tallet. I dag legger ærfuglen seg vill på øyene, men det bygges ikke nye ærfuglhus mer. Flere gamle steinhus står imidlertid igjen i kulturlandskapet.

Kilvær (gnr. 94)

Kilværet er ett av de gamle egg- og dunværene som fortsatt har noe ærfugldriften. Én person vokter ennå for ea. På det meste skal rundt 1000 ærfugl ha hekket i været. På 1970-tallet hadde alle de 10-12 husholdene fortsatt ærfugldriften med 60-70 ærfugl hver. Ærfuglhusene var en blanding av alle slags typer. Innbyggerne brukte det de hadde. Noen sagde gammelbåten i

to, så fikk de to e-baner. Landskapet her er ikke i like stor grad som de andre værene preget av ærfuglhus, men det finnes fortsatt mange gamle steinhus, og nyere hus av planker med blikktak og lignende. I 1865 hadde Kilværet 44 innbyggere. I 1900 var antallet økt til ca. 70. I 2011 hadde Kilværet fortsatt to helårsboende.

Tåværet (gnr. 96)

Tåværet var en periode sentrum i Vesterøyen, øyene nordvest i Vega som tidligere tilhørte Tjøtta. Her var også et handelssted, som er bevart. Stedet hadde jektefart, fiskeoppkjøp, klippfisktørking posthus, lokalbåtanløp, gårdsdrift og var egg- og dunværet. Bygselen ble på begynnelsen av 1900-tallet betalt med dun. Husholdet leverte 12 mark dun, det vil si tre kilo, til godseieren på Tjøtta hvert år. Det gikk med dun fra omtrent 180 reir for å skaffe dette. I dag drives ikke Tåværet som egg- og dunværet, men det finnes rester av ærfuglhus i området.

Lånan (gnr. 101). Lånan har hatt kontinuerlig ærfugldrif sjøl om været ble fraflyttet på 1980-tallet. De fem familiene som driver fuglevokting i Lånan har gått sammen og dannet aksjeselskapet Utværet Lånan A/S. Fuglevokterne satser på småskalaturisme med utgangspunkt i dunvæstradisjonen. Fra slutten av juni til ca. 1 august tilbys turistene omvisning, historiefortelling, matservering, overnatting og de kan kjøpe eksklusive dunprodukter, som dyner og votter. Lånan tar i mot besøksgrupper, skoleklasser og båtturister i egne båter visse dager. Lånan er nå trolig det største været i landet. I 2008 hekket 520 fugl der. I 2011 cirka 600.

Floværet (gnr. 102). I Floværet er kun én av de mange båtene som ble brukt som e-baner bevart. Den kjente fotografen Wilse tok i 1913 en rekke bilder herfra, hvor nettopp disse hvelvede båtene brukt til e-baner var dominerende i kulturlandskapet. I tillegg er det en mengde steinhus, lave enkelt- eller dobbelthus av trevirke med flatt- eller mønetak, og en god del e-baner. Her ligger fuglene på rekke og rad. I hvert fall åtte slike e-baner er bygd før 2000. Noen er trolig svært gamle. De er tatt vare på og reparert. Etter år 2000 er to eller tre nye e-baner tilført. Det gamle våningshuset brukes som fritidseiendom og er bolig for ærfuglvokterne i sesongen. I 2021 var det litt over 100 fugl på reir i Floværet. Blant bygningene er et eget lite hus- katthus for å ha katta i ærfugllesesongen.

5. Fiskeri, sjøferdsel og fiskehandel

Fisket har alltid spilt en vesentlig rolle i Vega. Forståelig nok, med tanke på øyas beliggenhet med hav på alle kanter, og fiskerike områder i nærheten. Fisket foregikk for eget konsum, men også i vesentlig grad for tilvirking og salg. Fiskeriene var nært knyttet til handel, transport og jordbruk.

En rekke kulturminner og kulturmiljøer finnes etter fiskerivirksomheten. Blant annet fiskevær, kaianlegg, båter og båtvrak, støer, naust, rorbuer, brygger, kai, fiskebruk, levninger etter trankoking, ishus, berg brukt til klippfisktørking, skjelldynger, fiskemed, fiskehjeller, fortøyningsbolter m.m. Mange av disse kulturminnene har også tilknytning til tema som handel, gårdsdrift, samferdsel og bygningsmiljø. Kaier, brygger, rorbuer og naust tas med i dette kapitlet. Andre tema, som handelssteder, er beskrevet i andre kapitler.

I Vega er mange kulturminner innenfor fiskeri bevart, spesielt flere sjøhusmiljø står i særstilling. Samtidig er alle eldre fiskehjeller borte, og eldre rorbuer og naust bevart i mindre grad enn brygger.

Dette kapitlet er bygd opp ved at hvert tema først behandles for seg, deretter følger utvalgte objekter i kapittel 5.11 hvor forskjellige kulturminner og kulturmiljøer i Vega relatert til fiskeri beskrives.

5.1. Brygger, naust og kaier

Brygger kan defineres som innretninger hvor båter legger til. Det inkluderer også flytebrygger. Her handler det om brygger i form av hus. Det som tidligere kaltes sjøbod, og som på Østlandet kalles sjøhus.

Bryggene står langs sjøen, vanligvis med gavlen mot sjøen. Noen er delvis fundamentert ute i sjøen på påler e.l., mens resten av bygningen står på land. Understøttelser i sjøen brukes der bygninger eller kaier er bygd over sjøen, i hvert fall ved flo. Bryggene danner en sammenheng og samtidig et skille mellom hav og land. Det dreier seg om enkle, rektangulære bygninger, funksjonelle, med tradisjonelt saltak, korte takutstikk og uten pynt. Fundamentet kan være i stein, betong, tømmer og bjelker eller annet materiale, gjerne gjenbruk. Både kaier og sjøhus kan ha kreative understøttelser når det gjelder materialer. Noen brygger har for eksempel fått oljefat som fundamentering eller forskaling rundt betongpålene. De fleste støttekonstruksjonene er åpne uten inngripen i terrenget, og man kan se sjø og land møtes under dem. Noen brygger mangler vinduer. Lyset kommer inn gjennom den åpne døra. Langveggene har ofte få vinduer, men i endel tilfelle inngangsdør. Gavlene kan ha vinduer.

Naust står gjerne rett på bakken, evt. på grunnmur av stein. De eldre naustene har vanligvis naturgulv og brukes til oppbevaring av båt, redskap m.m. Naustene er enkle bygg i én etasje, uisolert og gjerne bygd av gjenbruksmateriale. Ofte har naustet port/dobbeltdør mot sjøen slik at båten kan dras ut og inn, og ei dør på oversida for inn- og utgang. Naust kan ha vinduer i gavlene, men er vanligvis vindusløse. Utenfor naustet ligger ei stø, hvor man drar båten opp i

naustet. Det fantes storbåtnaust for større båter, og småbåtnaust for de mindre. I dag er de fleste storbåtnaust borte, mens mange av de mindre er bevart. Noen er fortsatt i bruk som oppbevaringssted for båt og utstyr, andre fungerer som lagerhus for andre formål.

I et naust kan du dra opp en båt, men ikke i ei brygge. Slik kan hovedforskjellen mellom de to bygningstypene beskrives, men så enkelt er det ikke. Mindre brygger har gjerne hatt nokså lik funksjon som naust, et sted å oppbevare båt, bruk m.m. Noen ganger er overgangen mellom disse to typer bygningstypene glidende. Naustet kan f.eks. delvis stå på påler, hvis terrenget er av en slik art at det er mest funksjonelt.

Bygging av større brygger hang sammen med salgsfiske. Fisket man kun til eget bruk holdt det med naust og eventuelt ei bu for oppbevaring av fangst og redskap. Bryggene ble bygd større enn buene, med mer grunnflate og i to etasjer. De store sesongfiskeriene, særlig etter torsk og sild, bidro til at behovet økte for lagring og et sted å bearbeide fisken.

På Vega, som mange andre steder, hadde de enkelte gårdene sine egne brygger. Dersom fiskerbondefamilien også dreiv litt småhandel var dette praktisk. Det vanligste var å bygge slik at gavlen kom mot sjøen. Diverse anordninger ble konstruert for heising av varene. Dette medførte større plassbehov, og arker ble da påbygd. Mot land, vanligvis i 1. etasje, kunne det være innredet en handelsbu. Andre etasje fungerte kanskje som periodevis bolig. Bryggene ble også brukt til klippfisktilvirking og sildesalting, eventuelt som verksted eller til annen produksjon.

Bryggene var hensiktsmessig i en tid hvor transport og frakt foregikk sjøveien. Utover 1900-tallet erstattet veien sjøen som hovedferdselsåre. Når det gjaldt mottak av fisk og produksjon av fiskevarer ble bryggene avløst av egne fiskemottak og fiskebruk. Bevarte brygger har fått andre funksjoner, blant annet som feriehus og utleie for overnatting.

De første kaianleggene skal ha blitt bygd allerede i vikingtida. Men de fleste stedene ble større skip lenge ekspedert med småbåt ute i havna. Med dampskipstrafikken utover 1800-tallet kom det kaier. Motorisering fra begynnelsen av 1900-tallet, og stadig større båter og andre krav, førte til at større kaianlegg ble etablert. Havnebassenger ble gravd dypere og større. Kaia ble et naturlig trafikknutepunkt og møtested, med last og ekspedisjon, folk og små og store båter. Varer ble løftet og båret med håndmakt og kraner montert for avlastning. I enkelte tilfeller oppsto handel, butikker, kiosker og fiskebruk i tilknytning til kaia. Det kom lagerbygninger og venterom. De første kaiene var bygd i tre. Seinere er mange erstattet av betong. Mindre kaier har også vært, og blir bygd separat for den enkelte brygge.

På Vega er mange brygger, naust og enkelte eldre kaier bevart. De fleste av miljøene, med flere brygger og naust står samlet i klynger, og ligger på nordsida av hovedøya Vega. Langs kystlinja ellers, og på øyene, finnes flere spredte kulturmiljøer av denne typen.

Bygningene langs sjøen tilhørte stort sett gårdene. Den særpregete kombinasjonsdrifta med jordbruk og fiske var typisk for kysten fra Vestlandet og nordover mot Troms og Finnmark. Opp mot vår tid har fisket tapt betydning i forhold til jordbruk.

En god del av bryggene og naustene vedlikeholdes uten store endringer, mens andre har gjennomgått mer inngripende forandringer, f.eks. med påbygg av verandaer, terrasser og tilbygg tilpasset utleie som sesongboliger.

Ved SEFRAK-registreringa i Vega i 1988-1992 ble færre bygninger knyttet til fiske, samferdsel og handel registrert enn jordbruksbygninger. Av de SEFRAK-registrerte bygningene i Vega besto rundt 15 % av naust, brygger eller fyr. MOV-undersøkelsen i 2003 viste at de fleste SEFRAK-registrerte bryggene i Vega var bevart. Tapene var tilknyttet Skogsholmen, hvor to brygger var helt borte. Naust og brygger hadde lavere tapsprosent enn driftsbygningene i jordbruket, men noen flere naust enn brygger hadde gått tapt. De gjenværende bryggene og naustene var jevnt over i god stand. Disse hustypene benyttes i flere tilfeller til turisme, ferie, og friluftsliv. De tas vare på, men de er også utsatt for fornying og endringer som forandrer bygningenes særtrekk.

5.2. Fiskevær og rorbuer

Kanskje er fiskeværene blant de eldste bosettingsformene vi har langs kysten? Med et næringsgrunnlag basert på fiske og fangst av sjødyr har fiskeværene røtter helt tilbake til eldre steinalder. De store, helårsbosatte fiskeværene antas å være av yngre dato. Utviklingen av disse værene hang sammen med etableringa av et økonomisk system hvor tørrfisk, særlig av skrei, var viktigste handelsvare. Også fiske etter andre fiskeslag som kveite, sild og sei ga grobunn for etablering av fiskevær.

Enkelte rorvær utviklet seg til bosatte vær. Fiskeværenes størrelse, struktur og eierskap varierte. Fiskevær er dermed ikke et entydig begrep. Værene har likevel noe til felles. De er bebyggelse ved havet, ligger nært fiskeplassene og har gode havner fra naturens side. Ordet vær betyr veide eller fiskested ved havet.

Ofte sto bygningene tett sammen, og nærheten mellom husene kjennetegner byggeskikken i et fiskevær. Husene ble bygd slik at det tjente adkomsten fra sjøen. Et vær kunne ha en nokså enkel bebyggelse med noen rorbuer og sjøhus. Utover 1700- og 1800-tallet pågikk mer utstrakt og variert produksjon av varer og tjenester. I fiskevær fantes butikk, bakeri, rorbuer, naust, skjåer, buer, fiskehjeller, nothjeller, røykeri, trandamperi, smier, fjøs, våningshus og etter hvert kaier. Fra slutten av 1800-tallet fikk mange fiskevær post, telegraf, lokalbåtanløp m.m., i likhet med handelsstedene. Akkurat som handelsstedene fungerte fiskeværene som møtesteder og sentre.

Vega er omgitt av et fiskerikt hav. Fra Bremstein og Muddvær er det nært til Sklinnabanken. Skreien kom opp mot Muddvær, og det var rikt sildefiske i områdene. Likevel dro mange menn fra Vega til Lofoten i skreisesongen om vinteren. Noen kvinner dro også, for det meste som kokker. Særlig på siste halvdel av 1800-tallet og fram til 2. verdenskrig deltok mange fra Vega på lofotfisket. Samtidig hadde Vega sine egne fiskevær: Muddvær, Halmøy, Skjærvær, Bremstein og Hysværøyan. Disse værene hadde lang tradisjon som samlingssted for fiskere i sesongene, men var mindre av størrelse enn værene i Lofoten.

I løpet av 1900-tallet ble fiskeværene færre, og større. Mange små vær forsvant. De fraflytta fiskeværene har i mange tilfeller blitt fritidsvær, og husene benyttes som fritidsboliger.

Rorbu var tidligere navnet på et enkelt sesonghus hvor fiskerne kunne overnatte, ei slags fiskerhytte. I mange tilfeller bodde fiskerne i brygger, da gjerne på loftet. I bu-rommet nede oppbevartes redskap o.l.

Noen av dagens rorbuer er restaurert med tanke på autentisitet, men mange nybygde «rorbuer» preges av samme komfort som hytter og hotellrom. Nærheten til sjøen er likevel et

fellestrekk for de gamle og de nye rorbuene. I Vega finnes eldre rorbuer bevart i Bremstein, Skjærvær og Muddvær.

Rorbuer i Bremstein. Foto: Ann Kristin Klausen.

5.3. Fiskemottak, tilvirking, handel og frakt

Omsetning av fisk og tilvirking av fiskeprodukter har foregått gjennom tilreisende og lokale handlende, ved handelsstedene, og etter hvert ved egne fiskemottak og fiskebruk.

Fiskeprodukter har vært grunnpilaren i handelen i Nord-Norge, selv om også andre varer har vært viktige. Det viktigste fiskeproduktet var lenge tørrfisk.

Tørrfisk er usaltet fisk, naturlig tørket av sol og vind. Tørrfisken la grunnlaget for det enorme salget av fisk fra Nord-Norge. Den viktigste eksportthavna for tørrfisken var Bergen.

Forskjellig fisk har blitt tørket på denne måten, trolig over store deler av verden der fisk fanges. I Nord-Norge er særlig skreien sentral når vi tenker på tørrfisk. Mest vanlig er vinterfisket torsk tørket på hjell, stillas av tre. Torsken henger på hjell fra februar til mai. I Vega er de store fiskehjellene borte, bortsett fra på Igerøya hvor flathjeller ennå benyttes til fisketørking.

På 1700-tallet sank prisen på salt. Tørrfisken fikk konkurranse av klippfisk, det vil si saltet fisk tørket på svaberg. På Vega var det flere velegnete tørkeplasser for klippfisk. Bergene ble flekket for gress, mose og torv for å gi plass til fisken. Noen steder ble fisken tørket på fjæresteiner i mangel av svaberg. Klippfisktilvirkinga ga lokale arbeidsplasser i sesongen. Lokale ungdommer, kvinner, menn og eldre, men også mindre barn deltok i arbeidet.

På Vega ble klippfisk tørket mange steder, blant annet i Tangvika ved Sundsvoll, i Vikasjøen, Dragan på Kirkøya, Godraget utenfor Husøya, på Gardsøya, på Burholmen/Buøya vest i Tåvær og på småøyene rett ved Vegstein. Det kan finnes spor i terrenget i form av nokså nakne berg, der vegetasjonen ikke har kommet skikkelig tilbake. Noen klippfiskhatter er også bevart.

Tran var et annet eksportprodukt. Den utvinnes av levra til torsk, eller annen fisk og sjødyr. Tran ble kokt i store gryter og panner over oppmurte ildsteder i fjæra. Rester av ildstedene finnes enkelte steder langs kysten.

Fram til 1850-tallet ble tran produsert ved gjæring og forråtnelse eller koking av levra. Så ble fabrikkmessig framstilling introdusert. Det muliggjorde en mer effektiv framstilling, og en kvalitetsmessig forbedring.

Fiskekjøpere og handelsmenn kjøpte opp lever og satset på damperier i fiskeværene langs norskekysten, både flytende og landfaste. Etter andre verdenskrig ble trandamperiene modernisert og effektivisert. Da sank antallet. På landsbasis var det i 1944 cirka 1000 damperier, hvorav 312 i Nordland. Ti år etter var det 93 i Nordland, av disse 72 i Lofoten. I Bremstein er bygningen til et trandamperi bevart og renoveret.

På 1800-tallet medførte bedre transportmuligheter muligheter for salg av frossen eller fersk fisk. Ishus ble bygd for nedfrysing eller nedkjøling av fisk. Om vinteren ble is sagd ut i blokker fra naturlige frosne tjern og vann eller kunstige dammer, og lagret i ishusene utover våren og sommeren. Slike ishus ble bygd som egne hus, eller som en integrert del av brygger, fiskemottak eller fiskebruk. De hadde gjerne isolasjon med doble vegger, og halm eller sagflis som isolasjonsmateriale mellom veggene.

Ishus, dammer og renner ble satt opp på handelssteder og i fiskevær. Ishus ble også bygd av lokale sammenslutninger, fiskeorganisasjoner, foreninger, firmaer og privatpersoner. Delvis ble utbygginga støttet av staten, men de fleste i Nordland var finansiert av private midler. Også andre matprodukter enn fisk ble lagret i ishus. I 1906 var seks ishus i drift i Vega: Rørøy ishus, Rørøy Meieris ishus, Vega meieris ishus på Valla, Holand ishus, Sundsvoll ishus og Nes ishus. Eivind Thorsvik skriver i boka «I storm og stilla» (1982) at Nordland hadde 180 ishus i 1926. 154 av disse var ført opp etter 1916. Bruken av ishus forsvant etter hvert som andre kjølemetoder (elektrisk drevne apparater) ble vanligere.

På Svinskjæret i Hysværøyan finnes isdammen. I Muddvær er ishuset på fiskemottaket nord på Heimlandet bevart. Mottaket besto av brygge med ishus, butikk og kai for anløp av lokalbåt. Loftet på brygga ble brukt som rorbu av tilreisende fiskere. I dag gjenstår to tredjedeler av brygga, inkludert det gamle ishus. Brygga brukes som feriebolig.

Fisken og handelen medførte rikdom. Ofte utviklet storgårder og kommunikasjonssteder seg sammen med fiskehandelen. I Vega har det vært privilegerte handelssteder, hvor fisk og fiskeprodukter var en vesentlig handelsvare. Rørøy, Vegstein og Kirkøy hadde handelsprivilegier. Det har i tillegg vært fiskehandlere blant annet i Bremstein, ved Vallasjøen, Gullsvågsjøen, Vikasjøen og Muddvær. Flere av fiskehandlerne i Vega ekspanderte og startet opp andre steder, særlig i Lofoten.

Fiskemottak hvor fiskerne leverte fangsten, utviklet seg i en del tilfeller til fiskebruk i naust og brygger, etter hvert industrianlegg. Ved kaiene la båtene til og leverte fisken. I egne bygg foregikk foredling av fisk og skalldyr. Fisken ble sløyd, skyllet og veid, flekket for salting, råskjært for tørking, eller frosset med is. Den kunne skjæres til filet og fiskemat produseres. På slike bruk kunne salting, frysing, tørking på hjell, sortering av lodde, rekepilling og foredling av krabbe foregå. Noen fiskebruk hadde egen rom eller bygninger for lineegning og opphold, slik at det ble rorbuer inne på brukene.

Etter hvert ble fiskerne, fiskemottak og fiskehandlere færre. I desember 2008 stengte Kjell Inge Jakobsen i Seløy Fisk fiskemottaket på Vega. Fiskerne på Vega måtte da levere fangsten i Brønnøysund. Etter hvert ble alle fiskemottakene på Vega avviklet. Fram til 2020 var det én mottaksstasjon for fisk tilbake på Vega. Fiskemottaket på Gardsøya var ombygd på 1990-

tallet, men det gikk konkurs. Det har vært drevet av forskjellige aktører i perioder fram til 2020. Vega delikatesser på Igerøy ble etablert i 1995.

5.4. Fiskemeder og medvarder

For at fiskerne skulle finne tilbake til gode fiskeplasser satte de opp steinvarder, kalt mevarder på forskjellige øyer. Disse ble brukt til krysspeiling for å finne tilbake til de gode stedene. Det har delvis vært jobbet for å samle inn og ta vare på de gamle medene i Vega. Inger Pedersen har samlet ca.320 fiskemeder fra eldre fiskere i havet rundt Bremstein. Det er gitt ut et hefte som heter «Fiskemedene i Bremstein». Temaet er i stor grad knyttet til immateriell kulturarv og vil bli grundigere gjennomgått i en eventuell seinere satsning på dette tema.

5.5. O-skjelldynger

Skjellgraving for å skaffe agn foregikk også i Vega. Mange av de som fisket og handlet med fisk, kombinerte produksjon og salg av agn med sild, tørrfisk, klippfisk, saltfisk, ferskfisk, tran m.m.

Fra begynnelsen av 1950-tallet gikk omsetninga av skjellagn drastisk ned. Det kom billigere og mindre arbeidskrevende alternativer på markedet, som reker, frossen sild og makrell. Populariteten sank. I heimefisket ble agn skjell brukt litt lengre.

Mange fiskere fra Tjøtta/Vegaøyen før og delvis etter 2. verdenskrig sanket O-skjell som tilleggsnæring. Skallet ble fjernet, og innmaten solgt til agn. På enkelte øyer vises fortsatt store ansamlinger av hvite O-skjell-skall. Blant annet finnes synlige skjelldynger på Rognan som først var husmannsplass under Nautøygården, på Omnøya og i Sørvær.

5.6. Vrak

Vrakgods dreiv i land ute mot fallgarden. Mange fartøy forliste i området. I Vega bygdebok, bind 3 (s. 220) har Haakon O. Wika listet opp følgende skipsforlis fra 1799 og de påfølgende 60 år. Lista er basert på tingbøker på Helgeland.

Kingfisher. Engelsk 1799

Enksnud. Holland 1810

Aktiv (Fredrikshald) Norsk 1854

The Brilliant. Engelsk 1806

Lizzete. Tysk 1837

Caprichosa, Spansk 1857

Ei natt i november 1886 forliste den tyske barken «Belle Alliance» ved Flovær. Det var et 148 fot fullrigget skip som hørte hjemme i Stettin. På vei fra Arkhangelsk med tømmer kom det ut for uvær, men ble manøvrert inn gjennom fallgarden og havarerte i Flovær. Mannskapet på 11 ble reddet og kom seg i land. Det bergede godset ble i april 1887 auksjonert bort. Ca. 7000 planker russisk last, lå berget på forskjellige holmer, og ble solgt. Handelsmann Røring i Skålvær kjøpte mye av materialet for videresalg. Mange hus, brygger o.l. rundt på Helgeland skal ha blitt bygd av disse plankene. To menn i Lånan kjøpte selve vraket. Det skal ha blitt brukt til tennved, men spantene ble liggende på holmen det hadde strandet på, og vistes helt til 1960-tallet. Inventar som anker, kjettinger, spill, tauverk, rigg, seil og flere mindre båter ble solgt. Salongbordet havnet i Lånan, I Flovær finnes en flaske med skipets navn på. Veggklokke og tallerkener ble solgt til noen på hovedøya Vega. I 1910 ble en mengde planker

funnet i Flovær og Lånan, trolig etter at en lastebåt forliste. Det dreide seg om minst 700 stk. tømmerstokker av større dimensjoner. Også disse ble auksjonert bort.

5.7. Fortøyningsbolter og -ringer

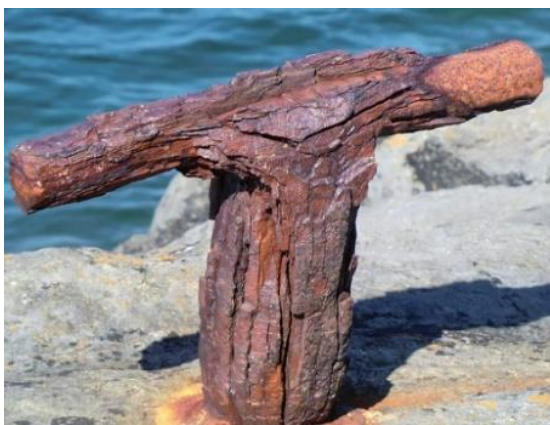
En rekke steder finnes store, rustne fortøyningsbolter eller -ringer som er boret ned i berget. Disse ble installert i regi av myndighetene, slik at fartøy kunne legge til. I riktig gamle dager fungerte såkalte åborder som kunstige fortøyninger. Dette var steindunger av varierende størrelse, kastet sammen rundt en trepåle. Det kjennes ikke til at åborder er bevart i Vega.

Bolter og ringer var et statlig ansvar allerede på 1600-tallet, men de ble ofte montert og vedlikeholdt av private mot privilegier. På midten av 1600-tallet ble et statlig ringvesen opprettet. I 1735 kom en grundig forordning om ringvesenet. Den medførte mer ordnete forhold, særlig med tanke på ringprivilegiene. Det var likevel vanskelig å få privatpersoner til å sørge for og vedlikeholde nye ringer.

Fra 1790-årene økte aktiviteten. Staten satte ned flere ringer, og privatpersoner deltok i større grad. Ringvesenet fikk fastere former. Nye og bedre fortøyningsmodeller ble innført. Mens fortøyningsringer av jern hadde eksistert i hvert fall siden 1500-tallet, ble de T-formede boltene tatt i bruk etter 1800. Utover 1800-tallet ble en god del ringer og stolper etablert. I storsildtidene, på 1860- og 1870-tallet, kom mange ringer og stolper opp langs hele kysten. Vi kan anta at flere av de gamle fortøyningsanordningene i Vega ble etablert i dette tidsrommet. I 1860-årene ansatte Ringvesenet faste arbeidslag som overtok ansvaret med fortøyningene. Fra 1872 til 1878 ble 1186 fortøyninger montert i Norge.

Ringene og boltene ble brukt så lenge seilskutene trafikkerte langs kysten. I 1912 frasa staten seg ansvaret for ringene og boltene. De lokale havnestyrene gikk sammen og kjøpte ut ringprivilegiene. Statens havnevesen overtok Ringvesenets oppgaver i 1922. Da fantes det 12.200 offentlige fortøyninger av alle slag langs kysten.

I Vega fantes en rekke bolter og ringer. De fleste er i ferd med å ruste bort. Mange er allerede helt borte. For kysten har manøvrerings- og fortøyningsmulighetene ved havner og ankerplasser hatt stor betydning. Ringene og boltene er små, men betydningsfulle kulturminner. Ofte er de de eneste sporene etter virksomheten som pågikk i området.

*Fortøyningsbolt nord på Andøya, Nes.
Foto: Inga Elisabeth Næss.*

*Fortøyningsring i Møllehusvika, Kjøl.
Foto: Ina Andreassen.*

5.8. Båtstøer og Steinvører

Alle øyene som det har bodd folk på har minst ei båtstø hvor man hadde mulighet til å dra opp mindre og større båter. I tilknytning til at disse ble ryddet for stein, kunne også en steinvør bli lagd. Det vil si en liten steinmolo. Bak en sånn liten molo fant man ly for vær og vind når man skulle ta om bord eller i land varer eller det som måtte fraktes mellom øyene. Så lenge øyene var bebodd ble båtstøene og steinvørene holdt ved like.

Steinvør i Møllehusvika i Kjøl. Foto: Ina Andreassen.

5.9. Moloer og statsbrønner

På flere av øyene i Vega anla staten fra begynnelsen av 1900-tallet egne moloer for sikrere havneforhold, og brønner for å sikre vannforsyningen. Anleggene ble særlig bygd i fiskeværerne. I Bremstein er de to brønnene renoverte. Det finnes også brønner i Skjærvær og Muddvær. Noen av brønnene er i dårlig forfatning. Moloene som ble anlagt i Bremstein og Skjærvær (1930) er solide og godt bevarte vitnesbyrd om statlig satsning på fiskeriene for mer enn 100 år siden. Moloene og brønnene fremstår som viktige, fiskerirelaterte- og samferdsels kulturminner. De er fredet av Riksantikvaren.

Bygging av molo på Skjærvær. Arkiv: Lofotmuseet.

5.10. Varder og jernstaker

Steinvarder og jernstaker er sjømerker, og en viktig del av merkinga langs kysten. Fra langt tilbake i tid har sjømerker fungert som veivisere og advarsler. Merkene kunne være private eller offentlige tiltak, lagd av stein, tre eller annet materiale. Mye av den offentlige merkinga langs kysten kom på slutten av 1800-tallet, men også tidligere tok staten ansvaret for å sette opp sjømerker og tilrettelegge for ferdsel sjøveien. Beskrivelser og kartlegging var igangsatt tidligere. Noen av disse sjømerkene er i dag i ganske dårlig forfatning. De har selvfølgelig ikke samme sentrale funksjon som da de ble satt opp, men de representerer en svært viktig kulturhistorie fra en epoke. Både vardene og jernstakene er fortsatt statens ansvar.

5.11. Utvalgte kulturminner/kulturmiljøer

I dette kapitlet er først og fremst kulturmiljøer og kulturminner knyttet til fiskeri, tilvirking, handel og transport oppført.

Bremstein

Det gamle fiskeværet Bremstein ligger ytterst mot storhavet sørvest i Vega. Hele fiskeværet er inkludert i fylkeskommunens oversikt over regionale og nasjonale verneverdige kulturminner på Sør-Helgeland (2013).

Bremstein består av flere øyer, men tre større hovedøyer ligger tett sammen. På Heimlandet sto gårdsbebyggelsen. Nå finnes kun ruiner igjen etter det som en gang var en omfattende bebyggelse. Et helt lite samfunn holdt til på Heimlandet med store barneflokker, husdyrdrift, og litt korn- og potetdyrking.

Heimlandet er skilt fra Sørholmen med Heimsundet. Nordøst for Sørholmen ligger Nordholmen. Tennsundleia skiller disse to øyene. I tillegg danner mindre øyer og holmer en krans i sørvest. De fleste rorbuene sto på Nordholmen og Sørholmen. På Sørholmen finnes bygningen etter et trandamperi, brygge, kai, rorbuer, og en statsbrønn bevart. Enkelte enheter er renovert og rekonstruert. De store fiskehesjer, som var standard i de fleste fiskevær, raste for en del år siden sammen. Samme skjebne led en skjå i en vinterstorm. Denne ble rekonstruert på 2000-tallet.

Bremstein er oppført som husmannsplass i skattemanntallet i 1653 og hadde ifølge folketellingene utover 1600- og 1700-tallet mellom seks og ni innbyggere. På 1800-tallet økte antall bosatte. Bremstein er først og fremst kjent som fiskevær. Både vinter-, sommer- og høstfiske ble drevet herfra. Storhetstida var fra midten av 1800-tallet fram mot slutten av 1930-tallet. Da bodde opp mot 150 fiskere her i sesongen, og Bremstein var det største fiskeværet i Vega. I 1875 sto 12-16 rorbuer i fiskeværet. Fortsatt tas flere fiskesorter i farvannet rundt øyene.

Havneforholdene var vanskelige, særlig om vinteren. Bremstein er værutsatt med mye kuling, storm og høy sjøgang høst og vinter. Storhavet står rett på. Særlig ille var det når vinden kom fra vest og nordvest. Da risikerte båtene forlis i havna. På andre halvdel av 1800-tallet la man ut bunnkjettinger til fortøyning. Situasjonen ble noe forbedret.

Allerede i 1878 ble det første møtet om havneutbygging i Bremstein holdt. Men planlegginga tok tid, mye grunnet uenighet om hvor moloene skulle anlegges. Arbeidet med de to moloene startet i 1908. Den ene ble murt, den andre bygd av enorme steinblokker. Tidligere var to statsbrønner bygd. Under molobygginga fraktet et lokomotiv de digre steinblokkene på en jernbanelinje. Begge moloene sto ferdig 13 år seinere, i 1921.

Norges fyrvesen monterte opp fyrlykt i 1905. Vega fiskerforening førte opp et ishus på Sørholmen i 1907. I 1917 ble fiskebruk etablert i ei brygge i Bremstein. Fisken ble tørket, saltet eller iset. I trandamperiet ble lever videreforedlet til tran. På denne tida hadde øygruppa også butikk og poststed. Forsamlingshus (bedehus) ble bygd i 1918-1919. Om vintrene anløp lokalbåt og lege Bremstein.

Helårs bosetting opphørte i 1923. Etter hvert som folk flyttet ble de fleste husene tatt ned og satt opp igjen andre steder. Helt fram til 1940 kom presten utover hver vinter og holdt

gudstjeneste i forsamlingshuset / bedehuset. Bygningen ble i 1956 flyttet til Valla, og omgjort til bedehus (vigslet) der.

Bremstein var en del av krongodset i Nordland som på 1660-tallet gikk over på private hender, først eid fra Danmark og Amsterdam. På midten av 1700-tallet ble Bremstein en del av eiendommen til handelsborgerne i Rørøy.

Da Tønder-boet i 1914 var konkurs ble Bremstein solgt ut av familien, og gjennomgikk deretter flere eierskifter. Enkelte av eierne engasjerte seg i drifta, og var også periodevis i været. De dreiv handel både med fisk og andre varer, fiskemottak, trandamperi, dampskipsekspedisjonen og poståpneri.

I 1932 var det ifølge en artikkel rorbuer for til sammen 25 mann i Bremstein. De fleste buene sto på Sørholmen og Nordholmen. I samme artikkel heter det at fiskere helt fra Salten, Bjørnør og Flatanger rodde i Bremstein. De som dreiv bankfiske holdt til i Bremstein vår og sommer, men det ble fisket året rundt. Bremstein hadde den gang gårdsdrift, med seks kyr og noen utgangersauer. Et godt egg- og dunvær hørte med. Utover 1930-tallet stoppet fiskemottaket opp. På bruket foregikk kun trandamping. Kaia ble ødelagt av storm og uvær.

Flere av de som fisket og dreiv handel andre steder i Vega dreiv også fiske, oppkjøp og salg av fisk i Bremstein.

Høsten 1940 ble fiskeværet Bremstein annonsert til salg. Bebyggelsen besto av to hovedbygninger, to bryggebygninger, fjøs, butikkbygningen, åtte rorbuer m.m. Her var også egg- og dunvær. Nils Pedersen og Asbjørn Bøhn kjøpte halvparten hver. Nils Pedersen dreiv sammen med broren Edvart fiskebruk, handel og dampskipsekspedisjonen på Kirkøy. Asbjørn Bøhn hadde eid en klesklypefabrikk, og var disponent ved en fiskeforretning og røykeri i fiskehallen på Vippetangen i Oslo. Ved overtakelsen av Bremstein i 1941 ble ny kai bygd, nye fiskehjeller ble satt opp, og en liten jernbane installert for å forenkle arbeidet med fisken. Nils Pedersen kjøpte i 1947 Bøhns halvpart. Broren Edvart Pedersen overtok denne delen av eierskapet i 1948. Hans sønn Didrik Pedersen overtok igjen halvparten av Bremstein i 1961. Tidlig på 1950-tallet ble noen av rorbuene reparert, mens andre ble revet.

Familien på Nes og Kirkøy dreiv fiskemottaket, som de siste eierne, fram til 1973. Båtene ble bedre, og fiskerne bodde om bord i båtene istedenfor i rorbuer på land. Fiskeværfunksjonen varte til 1973 med periodevis sesongdrift i fiskebruket og trandamperiet. Deretter ble fiskeværet nedlagt, og kun et hvilested for fiskere. Noe det fortsatt er.

Bremstein tidig på 1900-tallet. Foto: Vegaøyen verdensarv.

Vega skjærgårdspark AS kjøpte eiendommen i 2003. 87 % av aksjene er eid av kommunen. Skjærgårdsparken satte i gang med omfattende reparasjoner av de forfalne bygningene, og søkte og fikk midler til Bremsteinvær. En solid dugnadsinnsats er lagt ned.

Anlegget består nå av et istandsatt fiskemottak med boligdel, fire rorbuer, bygning etter trandamperi og tran-karhus. Sistnevnte er et eget bygg med kummer som levra ble oppbevart i når den skulle fløytes til tran. Det var opprinnelig to slike i Bremstein.

De to utsprengte statsbrønnene på Heimlandet og Nordholmen er bevart. Staten og havnevesenet bygde brønner for å skaffe drikkevann til befolkningen på øyene. Disse to brønnene ble anlagt i 1909-1910. De pyramideformede brønntakene er rekonstruert og brønnhusene reparert i 2009. Tørkeskjåen ble rekonstruert på 2000-tallet.

Storbrygga / fiskemottaket sto ferdig restaurert på midten av 2000-tallet. De fire rorbueene er renovert. Det skal opprinnelig ha vært seks slike i Bremstein. To av de oppussede rorbueene, langbueene Eidembua og Nesbua, fungerer som sesongbolig for fuglevoktere og hjelpere. I tillegg kommer Halmøybua, og ytterligere ei bu. Kun en bygning, ei rorbu, er registrert i matrikkelen. Den imponerende moloen som ble bygget mellom 1908 og 1916 står støtt.

Kulturmiljøet på Bremstein er særegent og inneholder viktige spor i form av stående bygninger, ruiner og et moloanlegg som forteller om tidligere tiders virksomhet.

I dag finnes kun tufter etter bosettinga på Heimøya. Tre av bygningene på Sørholmen er SEFRAK-registrert. I tillegg er 10 ruiner på Heimøya registrert, blant annet ruinene (det vil si rester av grunnmuren) etter rorbuer, bolighus og bedehuset. På Heimøya finnes flere ruiner, deriblant av rorbuer og bolighus.

Bremstein, verdifullt kulturmiljø avmerket av Nordland fylkeskommune (2013).

Bremstein fyrstasjon

Da kystfyret på Geiterøya i Bremstein ble bygd i 1925 var dette det siste av Helgelands totalt 12 fyrstasjoner. Av hensyn til fiskeriene var tre fyrlykter tidligere montert i området. På 1920-tallet kom det fra krav fra personer innen skipsfarten at man ville ha fyrbelysning på grunn av skipstrafikken utaskjærs. Et langt område mellom Ytterholmen i Herøy og Sklinna i Trøndelag manglet skikkelig belysning.

Fyret på Bremstein ble bygd langt til havs, utenfor selve fiskeværet, på Geiterøya i Steinan. Det innebar lang vei til andre samfunn i Vega, og utsatt beliggenhet med manglende båthavn. Båten måtte etter bruk heises opp og kjøres i naustet. Her vokste flere barn opp, siden fyrmestere og assistenter lenge kunne ha familiene med.

I 1961 ble denne fyrstasjonen elektrifisert med strøm fra egne dieselaggregat. I 1980 ble den automatisert og i mai 1982 avfolket. Oppsynet ble deretter foretatt av folk bosatt i Vega, som dro ut innimellom. Staten ved Kystverket eier fyrstasjonen, mens grunnen er privateid. Riksantikvaren vedtaksfredet fyrstasjonens tre bygninger i 1999. Det dreier seg om selve fyret med det 27 m høye støpejerntårnet, boligen ferdigstilt i 1926 og et betongnaust. I 2017 ble øya der fyrstasjonen ligger vedtaksfredet. Firmaet Bremstein fyr DA inngikk i 2010 avtale med Kystverket for leie av fyrvokterboligen i ti år. Renovering er også gjennomført. Fyrstasjonen er inkludert i fylkeskommunens oversikt over regionale og nasjonale verneverdige kulturminner på Sør-Helgeland (2013).

Muddvær

De nære og gode fiskegrunnene gjorde at Muddvær tidlig ble et attraktivt og viktig fiskevær, med egne rorbuer for tilreisende fiskere, kaianlegg, brygger, naust og fiskemottak. Her var også postkontor og dampskipsanløp. På midten av 1930-tallet ble to statlige brønner bygd på øya Heimlandet. Muddvær er inkludert i fylkeskommunens oversikt over regionale og nasjonale verneverdige kulturminner på Sør-Helgeland (2013).

Det siste fiskebruket stengte i 1968. Da opphørte også bygderuta, posten og den faste bosettinga. De siste fastboende hadde hovedsakelig fiske som næring.

Ca. 40 bygninger utgjør bebyggelsen, og de fleste står på øya Heimlandet. To eldre fiskebuer og tufter etter fiskemottak og står på Svernøya. Den ene rorbua er svært gammel.

Fire brygger i Muddvær skal være bygd mellom 1750 og 1980. I tillegg finnes fem rorbuer datert til 1750 til 1970 og to fiskebruk fra henholdsvis 1930 og 1946. Det er også minst tre eldre naust, hvorav to renoverte storbåtnaust på Heimlandet. Det ene er datert til 1800-tallet. Et naust ble restaurert i 2016-2017. Tre rorbuer er preget av større ombygginger. Ei anna rorbu skal være Muddværs eldste. Ei SEFRAK-registrert rorbu ble pusset opp i 2008. Et naust var under oppussing med midler fra Norsk kulturminnefond. Til sammen utgjør husene et karakteristisk bygningsmiljø, med en rekke spor av fiskeri og kystkultur.

De fleste bryggene og naustene står samlet i en klynge på Heimlandet, men det finnes også flere enkeltstående sjøhus i Muddvær. Ved en befaring i 2016 ble disse SEFRAK-registrerte sjøhusene vurdert:

- Brygge (1815-110-004). Denne brygga står i gruppen av brygger og naust. Den står på laftestein og steinpilarer, med påler mot sjøsiden. I vest har den gammel bordkledning. Den har ark og tilbygg.
- Brygge (1815-110-008). Brygge med vindhus og original ytterdør. Brygga står på pilarer mot sjøen, i gruppa av naust og brygger.
- Naust (1815-110-010). Nesten helt originalt storbåtnaust, bygd før 1900. Det står i gruppen av naust og brygger. Hoved konstruksjonen er i grovt bindingsverk med fundament i naturstein og stolper. Saltak er tekket med bølgeeternit. Porten og sørveggen har ny kledning.
- Naust (1815-110-011). Restaurert i nyere tid. Originalkledningen er forsøkt bevart. Det står i gruppen av naust og brygger.

-Rorbu (1815-110-013). Skal være fra 1700-tallet, men datering er usikker. Den ble flyttet fra Halmøya til Lammøya i Muddvær, deretter dit den nå står i 1963. Rorbua er mye endret, blant annet med et tilbygg fra 1970.

-Rorbu (1815-110-014). Denne står på Svennøya over sundet fra Heimlandet, og skal være den eldste i Muddvær. Den har opprinnelig stått i Bremstein.

-Rorbu (1815-110-017) på Skaftet, fra før 1900-tallet. Den har mye originalt bygningsmessig, både ute og inne, blant annet to originale vinduer. Bodelen er intakt. Rorbua skal opprinnelig ha vært et stabbur som sto mer mot øst. Norddelen ble påbygd i 1986.

-Naust (1815-110-019). Naustet følger terrenget veldig fint.

Fiskemottaket nord på Heimlandet besto av brygge med ishus, butikk og kai for anløp av lokalbåt. I tillegg var det fiskehjeller. Loftet på brygga ble brukt som bu av fremmedfiskere. I dag gjenstår to tredjedeler av brygga, med ishus. Den brukes som feriebolig. Ei brygge på gnr. 18, bnr 1 ble også brukt som fiskemottak. Her var det en liten butikk. Tilreisende fiskere overnattet i brygga. Denne brygga er falleferdig.

På Sørskaftet er steinkaia og vannbassenget i forbindelse med fiskemottak bevart. Fortøyninger og tørringer finnes det flere av, blant annet en på Svennøya og en på Masterskjæret.

Halmøya

Halmøya er en tidligere husmannsplass og fiskevær hvor det fortsatt står noen naust og brygger, men de er trolig av nyere dato. Tilreisende fiskere bodde i én stor og flere mindre rorbuer, som også ble leid ut til kobbeskyttere. Noen av rorbuene sto på småøyene rundt. Utover på 1900-tallet ble det for det meste drevet heimefiske. Halmøy har ingen SEFRAK-registrerte bygninger.

Søla

I søla finnes flere førreformatoriske kulturminner som knyttes til fiskeri og samferdsel. Det er en stor nausttuft ved Hanssjøen, havneområdet til hovedbruket Søla. På Selneset finnes rester av eldre støer. En fjøs av raktømmer er fra ca. 1905. Av nyere kulturminner finnes et eldre forkortet naust (1815-109-054). «Viksabue» (1815-109-056) som var fra første halvdel av 1800-tallet er nå borte. På Selneset står ytterligere to ruiner av rorbuer (1815-109-066) og (1815-109-067). Det siste kan ha vært et naust.

Skjærvær

Skjærvær er et gammelt fiskevær, og var ett av de største i Vega. Det ble i 1995 fredet av Riksantikvaren som et enestående kystkulturminne basert på en unik bygningshistorie. Fredninga omfatter 29 bygninger. 20 av bygningene er nå istandsatt, blant annet brygger, naust, rorbuer, kai og trandamperi. Ett av sjøhusene var utvidet mot nord på 1930-tallet (1815-0110-080). Rundt 1960 ble bordkledning, vinduer og torvtak på sørdel skiftet med eternit. Etter registreringa i 1992 har sørdelen igjen fått torv på taket. Riksantikvaren ledet et omfattende restaureringsprosjekt av bygningene i Skjærvær, fra midten av 1990-tallet gjennomført.

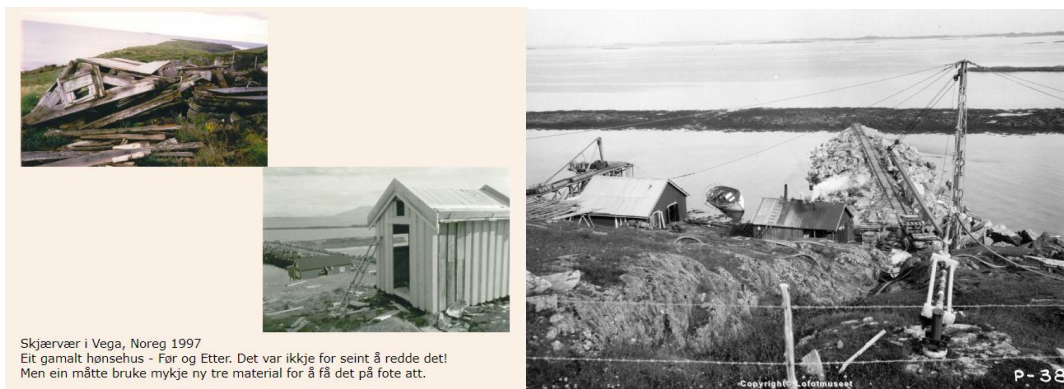

Foto: Olav H. Rygnestad.

- Skjærvær Fiskevær, Fiske- og sjøbruksanlegg, vedtaksfredet 1994 (kulturminneloven).
- Skjærvær fuglefredningsområde, fredet 2002 (naturmangfoldloven/naturvernloven).
- Skjærvær fiskerihavn, havneområde, forskriftsfestet 2011 (kulturminneloven)

Skjærvær er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommunes har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Hysværøyen

I Hysværøyen finnes flere bevarte bygningsmiljøer fra 1800- og 1900-tallet, brygger, kaier og naust. Gjennomgang av kart viser ca. 35 brygger og naust. De fleste står ikke i klynger, slik som i et par andre vær og på hovedøya Vega. Det skyldes at hver familie i Hysværøyen ofte bodde på sin øy eller holme. I noen tilfeller står brygge og naust tett sammen. Mange av bygningene knyttet til fiskeri er borte, men flere brygger er bevart. I tillegg er isdammen intakt. Andre kulturspor er støer, fortøyninger, steinsatte veifar i landskapet m.m.

Hysvær er et svært gammelt fiskevær. Fiskerne kunne en periode levere fangst på flere fiskebruk. I 1908 bygde Vega fiskeriforening ishus og isdam. Statlige fyrlykter (1920) og merking kom opp i påfølgende år. Det var posthus og dampskipsekspedisjon. I perioder foregikk taresanking.

På Lomsøya står ruinen av ei brygge (1815-110-107). Bjørnshammaren har ei eldre forfallen brygge som ikke er SEFRAK-registrert. På Ytterøya står ei brygge på trepæler og steinkar (1815-110-095). Den er bygd før 1900, trolig av Jacob Hanso. Oksøya har en bryggeruin (1815-110-107).

Hysværøyen er et av kulturmiljøene som Nordland fylkeskommunes har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Flovær

I en slak skråning ned mot stranda på østsida av Heimlandet, finnes et eldre tuftområde, tolket som rester av nausttufter eller rorbuer for sesongfiske. I en bergsprekk på en av holmene nærmest Heimlandet, finnes også en tuft etter en rorbu som har vært i bruk i seinere tid. Kullprøvene fra tuftene er C-14-datert til 1470-1645.

I landkommisjonens oversikt fra 1661 står både Flovær og Lånan oppført med fiskevær.

Det rike fisket i nærheten gjorde at Flovær tilreisende fiskere oppsøkte Flovær i sesongen. Fiskerne bodde enten på loftet i våningshuset eller i den rorbua som kaltes "Solvær-Ole-bua".

Morgenbladet hadde i 1896 en artikkel om Flovær, hvor fokus også ble satt på de mange forlis i nærheten. Det skal være uthus og naust i Flovær dekorert med navnebrett fra forliste fartøy. Nokså uhyggelig mente skribenten, som også fortalte om havlik funnet i området. Et par skilt fra skuter henger nå inne i bolighuset. Opprinnelig sto to storbåtnaust ved sjøen, men det ene er borte. Naustene og rorbuene på øyene utenom Heimlandet er også borte.

Ovenfor bygningene ligger en haug, Floværhaugen, et perfekt utkikksted med vidt utsyn i alle retninger.

Vrakgods dreiv ofte i land her ute mot fallgarden. Å leite vrak var en del av næringa. Mange fartøy har forlist i eller nært Flovær.

SEFRAK-registrerte hus i 1992:

1815111095. Nordlandshus. Feriehus

1815111096. Uthus/naust.

1815111097. Uthus/naust. Dobbelt så langt som det forrige, men samme bredde.

1815111098. Uthus/naust. Delt i to rom. Mindre enn de to forrige.

1815111099. Uthus/naust. Delt i to rom. Større enn det forrige.

Et eldre naust ble den gang ikke SEFRAK-registrert. I dag finnes fortsatt av naust og brygger:

-Nordskjåen nede ved sjøen. Kan være et slags naust, og har ett rom.

-Stornaustet i to etasjer. Det er ett stort rom oppe, og ett nede.

-Sørskjåen, naust med ett rom.

Flovær er med i Nordland fylkeskommunes oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Lånan

Lånan er også et gammelt fiskevær. Lånan fiskarlag ble stiftet i 1929, og i 1965 ble Lånan kjølelager etablert. Da fikk fiskerne bygd eget fryseri. I dag står ca. 6-8 brygger og naust igjen. Ny kai er bygd.

SEFRAK-registrerte naust og brygger:

1815-111-102. Naust. Dårlig tak. Kledd med grå plater.

1815-111-104. Ble brent. Nytt naust bygd på samme sted.

1815-111-105. Brygge, står på stolper og berg i øst. I andre etasje er det vindhus.

I tillegg finnes et eldre naust som ikke ble SEFRAK-registrert. Lite av reisverket i dette er endret. Det er kledd med bølgeblikkplater mot vest og øst, og har et nyere tilbygg. Lånan er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner - og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Skogsholmen

De fleste naust og brygger på Skogsholmen står i en klynge sør på øya, mens fem sjøhus er mer frittstående. I tillegg er det kaier på øya. Ifølge SEFRAK-registeret finnes disse bryggene og naustene:

- Ruin av brygge (1815-111-050).
- Brygge med torvtak, rødmalt står på kai og påler (1815-111-056).
- Brygge fra 1800-tallet. Står på påler og delvis på kai/platt. Lite endret (1815-111-057).
- Brygge på påler, med landgang og nytt tak. Det kan være et nyere bygg (1815-111-058).
- Naust som føyer seg fint inn i terrenget (1815-111-059).
- Naust som ligger fint til i ei lita vik (1815-111-060).

Disse fem sistnevnte ligger samlet på sørvestsida av Skogsholmen.

Den første skolen på Skogsholmen ble bygd i 1890. Materialet skal ha kommet fra «Belle Alliance», som forliste ved Flovær. Denne bygningen ble siden flyttet til Kilvær. Der står den fortsatt.

Skogsholmen er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommunes har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Kilvær

På Kilvær står seks brygger og fire naust. To av naustene er gamle, mens minst to av bryggene er av nyere årgang. Ei av de eldre bryggene ble for noen generasjoner siden demontert og gjort lavere, slik at den nå er i en etasje. Ett av husene fra 1960-tallet ble bygd av tømmeret fra den gamle skolen på Skogsholmen. Det het seg at materialet til skolehuset kom fra det tyske skipet «Belle Alliance». Et nordlandshus av eldre årgang skal også ha blitt renoverert med materialer fra «Belle Alliance».

På Slåttholmen rett ved hovedøya i Kilvær står to brygger og et naust samlet. Ei av bryggene og nauset (1815-111-040) er SEFRAK-registrert. Brygga (118-110-042) har kai. Fremsiden av brygga er uendret, med vindhus, fire små vinduer og to dører – en i hver etasje. Den står delvis på berg og delvis på pilarer.

Kilvær er inkludert i kulturmiljøene som Nordland fylkeskommunes har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Omnøy

På Gardsøyskjæret rett ovenfor sundet til hovedøya sto et sildesalteri som skal ha vært i drift fram til tidlig 1900-tallet. Nå er det en liten granskog der. Et gammelt naust er revet, og et nytt satt opp istedenfor. To nyere brygger står også på Omnøy. Slåtterøya rett vest for Omnøy har vært bosatt.

Omnøy er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommune har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

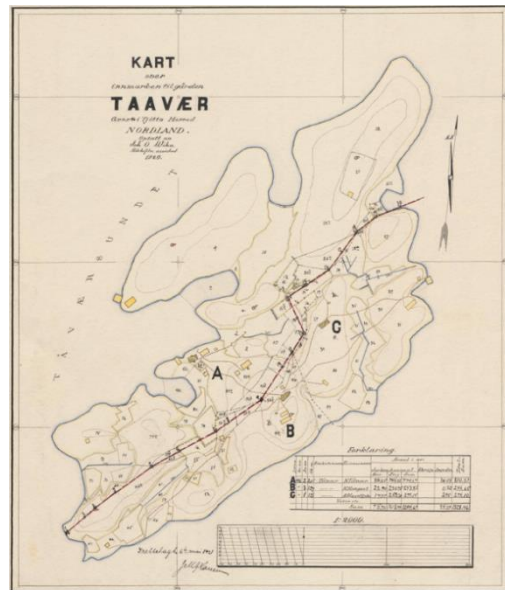
Tåvær

Tåvær var et sentrum i Vesterøyen fra midten av 1800-tallet, og overtok da sentrumsfunksjonen etter Nautøya. Det var det eneste handelsstedet i Vesterøyen med jekt (periodevis to). Eierne kjøpte fisk i Lofoten, og dreiv med oppkjøp av sild m.m. Tåvær hadde butikk og posthus/poståpneri fra 1912 til 1985. Torghatten DS anløp Tåvær

en gang i uka. Ekspedisjonen foregikk med båt helt fram til 1952, da ble kai bygd i Tåværsundet.

I Tåvær foregikk klippfisktørring hovedsakelig på Burholmen/Buøya vest for hovedøya, fram til 1928. Tåvær hadde også tre fiskebruk. Fiskeoppkjøpet opphørte utpå 1900-tallet.

Det gamle handelsstedet består av sju hus som står samlet. Litt lenger borte står ei eldre brygge på steinføtter. Tidligere fantes også et gammelt storbåtnaust her. Naustruinen er fra 1850-1870 (1815-111-002). Kaia ble bygd i 1932. Eierne har mottatt offentlige midler til renovering av storbrygga. Brygga er med i dendrokronologiprojektet som gjennomføres i regi av Helgeland Museum. Det vil at si at man forsøker å datere treverket. Brygga ble undersøkt høsten 2021. Rapporten er ikke ferdig ennå.

Kart over Tåvær fra 1920.

Tåvær er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommunes har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Ylvingen

Ylvingen har mange gode havnesteder og hadde tidligere en livlig fiskerivirksomhet. Svært mange fra Ylvingen rodde lofotfisket eller seilte i utenriksfart. Det tidligere fiskemottaket på Ylvingen ble brukt i TV-serien «Himmelblå» i 2007-2008. Det er nå restaurant og brukes til overnatting. I området Toftholmen/Buholmen hvor bruket står, finnes også flere naust og brygger av ulik årgang og et eldre våningshus med jordkjeller. Kun naust og brygger er SEFRAK-registrert. Det dreier seg om:

Brygge (1815-101-005).

Naust (1815-101-006).

Brygge (1815-101-007).

Bygningmiljøer i Ylvingen er med i Nordland fylkeskommunes oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Sundsvoll (gnr. 24)

På Sundsvoll foregikk handel, blant annet med fisk. Det sto ei eldre brygge nedenfor gården, men den er revet.

Tangvika, Sundsvoll (gnr. 24, bnr. 3)

Tangvika har nyere sjøhusbebyggelse. Restene av den eldre brygga sees kun som steinrester. Det skal ha foregått klippfiskproduksjon på bergene ovenfor Tangvika.

Gullsvågsjøen (gnr. 27)

Ved Gullsvågsjøen ligger et helhetlig naust- og bryggemiljø bestående av åtte eldre naust og brygger, et nyere sjøhus, en bolig og en skjå. Miljøet har gjennomgått lite endring. Mange av bygningene har opprinnelige materialer utvendig og hovedkonstruksjoner intakte. Nordland

fylkeskommune har registrert miljøet som regionalt og nasjonalt viktig i sin kulturminneregistrering for Sør-Helgeland fra 2013.

Leonhardbrygga er ei tradisjonell brygge for oppbevaring av fiskeredskap. Den ble oppført ved Gullsvågsjøen i 1917 etter flytting fra Vallsjøen. Fisker Leonhard Veimoen eide brygga. Han dreiv aktivt fiske til 1950-tallet, og eide båt. Brygga ble brukt til oppbevaring av redskap o.l. Deretter brukte sønnen Olav brygga til samme formål til rundt 1965.

Han var også fisker. Etterkommere har siden brukt brygga til oppbevaring av båter og gamle fiskeredskaper. Nordland fylkeskommune har registrert brygga i Kulturminnesøk (KulturminneId 180440).

Nergårdsnaustet er fra 1900-tallet, og oppført i grovt bindingsverk med saltak, taktekket besto av spon, men det ble siden erstattet av bølgeblikkplater. Denne bygningen står med langsiden ut mot sjøen, noe som er uvanlig. Den er delvis fundamentert på stolper og delvis på fjell. Mye av det opprinnelige materialer er beholdt. Nordland fylkeskommune har registrert naustet i Kulturminnesøk (KulturminneId 174598). Naustet har fått saget treshingel som taktekke etter et kurs i 2014 (1815-109-060). Det ble malt rødt med tranmaling samme år.

Vallasjøen (gnr. 30), sjøhusgruppe

Sundet ved Vallasjøen sørger for et nokså smult farvann, og stedet ligger godt til rette for båthavn. Det er også dypt nok til større fartøy. Vallasjøen hadde en periode to fiskebruk og en landhandel. Der samlet ofte folk seg og slo av en prat.

Bygningsmiljøet består av 11 eldre og nyere brygger og naust, og to våningshus fra ca. 1900. (1815-109-125, 1815-109-126, 1815-109-127 og 1815-109-128). Den eldste bygningen skal være fra begynnelsen av 1800-tallet. I dag står en skjå, to brygger som har vært fiskebruk, seks andre brygger, fire naust og et lagerhus igjen. Ett av fiskebrukene og ei brygge ligger på den andre siden av vågen. Et fiskebruk, to naust og ei brygge ligger samlet ytterst. Fire brygger er samlet litt lenger inn. Et naust står for seg, mens et lagerhus, et naust og en skjå står samlet innerst i det som kalles Svingen. Totalt 14 bygninger utgjør bygningsmiljøet ved Vallasjøen. Husene er bygd i bindingsverk, av varierende størrelse – i høyden fra 1 etasje til 2 ½ etasje. De fleste står på stein- og trepilarer, unntatt skjåen og naustet like ved som ligger på tømmerstokker lagt på noen steiner. Bygningene er kledd med låvepanel, tømmermannspanel og bølgeblikk. Fire av bygningene er SEFRAK-registrert. Brygga om kalles Nordvikstøa er flyttet til Vallasjøen fra Bremstein. Der hadde bygningen vært butikk. Brygga ble satt opp på samme måte som den sto i Bremstein. En av de andre bryggene er fra 1886.

Det finnes rester av båtoppdragningsplass på Stakkholmen, og rester av kaianlegg på Purkøy. Begge øyene ligger utenfor Valla. På nordsida av Fjellsøya står steinkarene etter ei brygge.

Sjøhusgruppa ved Vallasjøen er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommunes har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Viksås

På Viksås står to eldre naust, fire brygger og to nyere naust / brygger samlet.

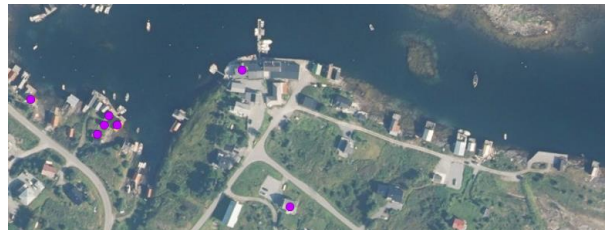
Holandsjøen

Naustene og bryggene tilhørende bygda Holand ble i hovedsak bygd på 1800-tallet. Sju brygger, fire naust og et lager står samlet i en klynge innerst i Holandsjøen. Flere sjøhus er nærmere mot Gardsøya, minst åtte-ti bygninger ved Rorsundet og Andersneset, deriblant et tidligere fiskebruk. På motsatt side av Holandsjøen, bortover mot Kirkøy og Dragan, står et 10-talls sjøhus.

Sjøhusene i Holandsjøen er mindre enn de ved Nessjøen, og de har en blomstereng mellom seg og veien. Mange av bygningene brukes fortsatt til redskaps- og båtlagring.

Et naust ved «Holandsy'n» skal være fra ca. 1790 (1815-108-061). Et annet (1815-108-074) naust er tilpasset nyere bruk. Naustdørene er skiftet ut, og flere vinduer satt inn. Eternitbølgene på taket er byttet ut med taksteinsplater. Den lille kaia har blitt utvidet, og tilført rekkverk. Den står på tømmerkar oppå steinkar og skal være fra før 1900-tallet. Flere av sjøhusene er nok bygd før 1900, hvorav ei brygge (1815-108-073).

Bebyggelsen ved Holandsjøen er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommune har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Området er en del av reguleringsplan Nes-Kirkøy, og er regulert til spesialområde bevaring.

Kirkøy og Dragan

Kirkøy bærer fortsatt preg av å ha vært et sentrum for kommunikasjon, handel og fiske. Den tidligere butikken, det gamle fiskemottaket bestående av flere sammenbygde bygg, tre brygger fra 1900-tallet tett ved siden av hverandre og kaier dominerer bygningsmiljøet. Deretter følger rødmalte naust og brygger mot Dragan. De har mer mellomrom mellom seg og er mindre av størrelse. En av bryggene brukes til fiske. Resten er lager eller fritidssted. Samtidig ser man også her tydelig sammenhengen med de frodige gårdsbrukene rett innenfor.

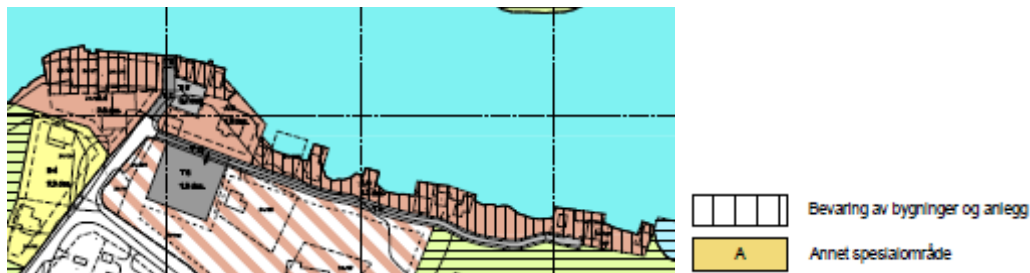
Ved fiskemottaket på Kirkøy ble fisken hengt på fiskehesjer og tørket. Både sild og sei ble levert til mottaket. Klippfisken ble tørket på bergene på Dragan. Eierne kjøpte også tørrfisk direkte fra produsentene. Det kunne derfor være et temmelig stort tørrfisklager. Også Kirkøy hadde en større gård. Den store fjøsen fungerte en periode som tørrfisklager. I tillegg var det trandamperi på fiskebruket. Fiskehjellene er borte.

Fjøsen på Kirkøy var tørrfisklager. Foto: Ann Kristin Klausen.

De to fiskebrukene som engang fungerte som et sentrum i bygda, er for lengst nedlagt. Det ene ble nedlagt i 1989. Kirkøy har også lang historie som fiskerihavn, almenningskai og anløpssted for båt.

Bebyggelsen ved Kirkøy og Dragan er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommune har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Området er en del av reguleringsplan Nes-Kirkøy, og er regulert til spesialområde bevaring.

Deler av Reguleringsplan for Nes-Kirkøy (2010).

Nessjøen og Husøya

Det særegne sjøhusmiljøet ved Nessjøen ligger i ei lun vik, og består av en rekke bygninger av ulik årgang, størrelse og utforming. Likevel oppleves miljøet som helhetlig, med variasjon i enkelheten. Nessjøen domineres av den markante bryggerekka, ispedd noen eldre naust og et par nyere lagerbygg. Bryggene og naustene tilhørte de ulike gårdene i jordbruksbygda Nes, og var en del av gårdsbebyggelsen.

Bryggene står tett sammen slik at man får smale glimt av hav mellom dem. Størrelsen varierer, men de fleste er rødmalte, har rektangulært grunnplan med gavlen mot sjøen, knappe takutstikk og knappe detaljer.

Ved SEFRAK-registreringa i 1988 ble 17 brygger, ni naust, ett storbåt-naust, tre tufter, en oljetank, to lager, et uthus med utedo, en hytte, ett verksted, en skipsekspedisjon og en butikk registrert. I årene etterpå er vindehus, kaier og verandaer påbygd, noen vinduer og taktekke skiftet, men ellers er området og eksteriøret nokså likt. Ei av bryggene, som var bygd før 1885, er borte (1815-108-045). Et par av bygningene er ombygd til turismeformål, og noen nyere bygg har kommet opp.

De fleste brygger og naust er fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Flere av sjøhusene skal være satt opp etter de gode sildfiskeårene på andre halvdel av 1800-tallet.

Noen ble flyttet til Nessjøen fra Åsvær (nåværende Dønna) etter at de rike sildeårene der var over. I bakkant har Nessjøen også bygninger fra etterkrigstida, eldre våningshus og bygninger fra gårdsdrift.

Deler av området er gjennom kommunens reguleringsplan regulert til spesialområde for bevaring av bygninger og anlegg. Det er som nevnt også utarbeidet retningslinjer for utvendige endringer av bygningene. I dag er mesteparten av bygningsmassen godt vedlikeholdt, og kulturmiljøet særegent med stor opplevelsesverdi. De fleste bygningene er utleieboliger. Flere av bryggene har inneholdt handel, fiskeoppkjøp. Noen av naustene og bryggene ved Nessjøen er:

Minst ett naust er fjernet etter 2013 (1815-108-032) Ekteparet Ellen og Abraham bodde i den indre delen av dette naustet fram til 1935. Det kaltes derfor for «Abraham-naustet». **Revet.** (

-Storbåtnaust som er bygd før 1890, og leies ut til turister (1815-108-001).

-Eliasbrygga, tidligere E-huset, ærfuglmuseum (1815-108-002). Brygga var opprinnelig salteri i Åsvær i storsildtida. Den ble flyttet fra Åsvær rundt 1900. Første etasje inneholdt butikk fra ca. 1900 til ca. 1960. I nordenden av brygga var det et fiskebruk. Siden måtte bygningen renoveres etter en stormskade. I denne brygga bygde Inga E. Næss opp **E-huset**, som også en periode ble forvaltet av Helgeland Museum. Brygga drives nå av de private eierne med krambu og utstillinger. Denne brygga skiller seg ut fra de nabobryggene både i kraft av sin størrelse, okerfargen og bruken.

-Toppenbua (1815-0108-003) er bygd på slutten av 1800-tallet, og var Samvirkelag fra ca. 1916 til 1930. Den er pusset opp med flere og større vinduer, og tak av bølgeblikk. Taktekke besto opprinnelig av flis. Tømmermannskledningen er byttet ut med over- og underliggende panel med profil. Mot sjøen er et vindehus påbygd i gavlen. Brygga leies ut til overnatting.

-Brygga som kaltes Heiberg-brygga tilhørte gårdsbruket Nergårdsbakken (1815-108-048). Den er bygd før 1900. Asbjørn Henriksen flyttet et gammelt hus fra Nes Øvre som ble ombygd til brygga. Den leies ut til overnatting.

-Brygge med torvtak (1815-108-004), er av de eldste i området. Salomon Klausen som eide Nes Øvre, eide også denne. Han solgte halve gården til Ole Alexandersen rundt 1920, og da fulgte brygga med.

-Brygge fra slutten av 1800-tallet (1815-108-005). Den sto opprinnelig i Åsvær. Ved Nessjøen er den den eneste brygga med nummer, nr. 18.

-Brygge satt opp før 1900 (1815-108-049). Utbygget i førte etasje er muligens satt opp seinere.

Bortenfor slipen står flere naust og brygger. Et storbåtnaust hadde plass til åtringer (1815-108-034).

Storbåtnaustet, ei mindre brygge og rester av steinkar etter ei brygge. Foto: Ann Kristin Klausen.

Et naust, som tilhørte Nyheim står fortsatt, men er i dårlig stand (1815-108-046). Dette naustet fungerte som varelager fra 1925-1930. Det ble trolig bygd på begynnelsen av 1900-tallet.

Området rundt det gamle Samvirkelaget består av større og nyere bygninger, som delvis ligger inne på land. Flere av disse er fra 1970-tallet.

Miljøet ved Nessjøen glir over i bebyggelsen på Husøya. Her står et eldre naust (1815-108-041), innimellom et par brygger og naust av noe eldre årgang. Resten av bygningene ved sjøen på Husøya er nyere utleieboliger og kaier med sammenhengende rekkverk i sterk kontrast til den eldre bebyggelsen. Ovenfor disse er en eldre husmannsplass med våningshus fra ca. 1850, og en bolig fra tidlig 1900-tallet intakt (1815-108-039).

Bebyggelsen ved Nessjøen og Husøya er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommune har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Området er en del av reguleringsplan Nes-Kirkøy, og er regulert til spesialområde bevaring.

Hongsetneset

Hongsetneset var borgerleie fra midten av 1500-tallet til 1744. Det var jektebruk med handel her. Seks naust og brygger ligger i en gruppe på neset. Blant disse er ei brygge fra siste halvdel av 1800-tallet (1815-107-014), og et eldre naust (1815-107-043). Ei brygge (1815-107-052) har blitt oppgradert eller er under oppgradering. Ei anna brygge (1815-107-053) skal være fra 1700-tallet. Ei brygge (181501054) ble bygd på begynnelsen av 1900-tallet. Den har noen skader på steiner framme. Brannskadet tømmer er gjenbrukt som bygningsmateriale i brygga.

Bebyggelsen på Hongsetneset er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Vegsteinøy

På sørsiden av Vegsteinøy finnes to naust av ukjent alder.

Brygger og naust i Vegstein

I Jansvika på Vegstein står to brygger, et storbåtnaust og flere mindre brygger og naust. Stedet har gode havneforhold, og lang tradisjon med handel og transport. Nede ved sjøen

tronet sjøhusene på rekke og rad. Klippfisken ble tørket på holmene utenfor Vegstein. Fiskehjeller og klippfiskbrygger er borte. De to gjenværende bryggene ble pusset opp tidlig på 2000-tallet, og disponeres av Vega kystlag (1815-107-011 og 1815-107-012). Storbåtnaustet, bygd i 1910, ble renoverert i 2013 / 2014 (1815-107-015). Bygningen kalles «Nordnaustet» i eldre dokumenter. Det finnes også ruiner etter Mattisbrygga og kai (1815-107-013). Mattisbrygga sto delvis på holmen rett ved bryggene. Fortøyningsbolter finnes på flere av holmene. Bryggene og naustet i Vegstein er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Igerøy

Igerøy preges av et nyere fiskeproduksjon og transport, men har fiskehjeller som er i bruk, båter fortøyd og et brygge- og naustmiljø, kai og fiskemottak. Seks brygger og naust står samlet langs sjøen. Ei av bryggene er svært representativ for kystarkitekturen med sprikende materialbruk, og nyere påbygg. Den eldre delen fra rundt 1920 er kledd med låvepanel, mens det nyere påbygget fra midten av 1960-tallet er kledd med eternitplater. Denne brygga har vært brukt til fiskematbutikk og fiskematproduksjon, og er under renovering.

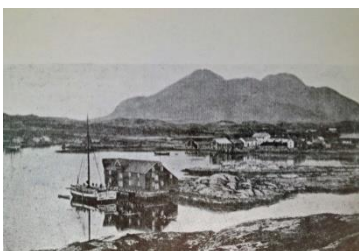

Brygge hvor det tidligere var fiskematproduksjon og fiskematbutikk. Foto: Ann Kristin Klausen.

Retten ved fergeleiet på Igerøy står også ei lita, eldre brygge som er pent renoverert.

Rørøy handelssted

På det gamle handelsstedet Rørøy la jektene til, og det sto en rekke med sjøhus. Nå er kun ei brygge igjen (1815-103-012). Den er datert til 1739. Eierne av brygga har fått støtte fra Norsk Kulturminnefond til reparasjon av de kraftige steinpilarene. Hele brygga er renoverert. Det gamle handelsstedet er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommune har inkludert i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Rørøy, ca. 1900.

Bryggemiljø på Rørøya

Flere brygger, eldre bryggefundamenter og et naust danner dette kulturmiljøet på Rørøya. Ei av bryggene skal være fra 1700-tallet, og er SEFRAK-registrert (1815-103-039). Den sto opprinnelig ved siden av butikken på Rørøy handelssted, men ble flyttet dit den nå står rundt 1920. Brygga er i bindingsverk av rundtømmer. I Jektvika litt nord for disse bygningene ligger en bryggeruin. Ei brygge fra slutten av 1700-tallet sto her, men den ble tatt av en storm i 1937. Bygningsmiljøet på Rørøya er blant kulturmiljøene som Nordland fylkeskommune har tatt med i sin oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Brevik, Kjul

Et naust skal være av rundtømmer, og ombygd noe før 1900 (1815-103-022). Det er siden utvidet noe. Taket var opprinnelig av flis og trespon.

Vikasjøen

To brygger ved Vikasjøen tas godt vare på. Ei brygge er borte. Gamle fortøyningsbolter og rester av bryggekarene finnes.

Vika gnr. 16 og Vikasjøen med sjøgrunnområdene til de ulike brukene, utskiftnings kart 1939.

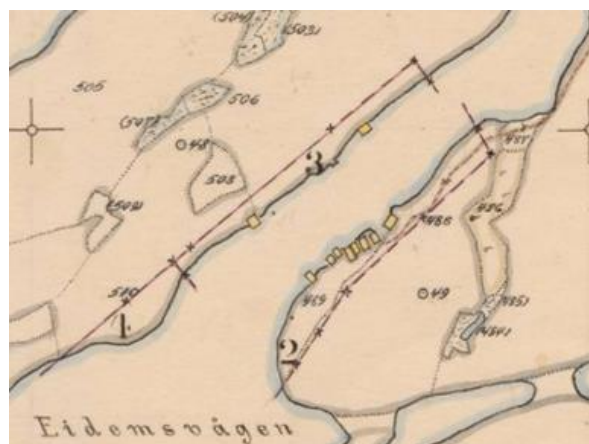
Eidemsjøen

10 sjøhus fra 1700- og 1800-tallet står ved Eidemsjøen, og tilhører gårdene i Eidem. Flere av bryggene har fundamenter av tømrete kar, og andre eldre detaljer. Mye av det opprinnelige er bevart og miljøet gir stor opplevelsesverdi. (1815-104-031, 1815-104-032 og 1815-104-044). Dette kulturmiljøet er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner- og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Noen av bryggene er renoverert, og eiere har mottatt offentlige tilskudd til bevaringa.

Brygger ved Eidemsjøen.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Eidemsjøen, utskiftningskart fra 1933.

6. Landbrukets kulturminner

6.1. Gårdsdrift og gårdsmiljøer

Gårdsbebyggelsen på hovedøya Vega er konsentrert til grender. En mengde slike grender ligger spredt langs kysten, og noen også lengre inn på øya.

På gårdene som fortsatt er i drift finnes til dels eldre bygninger, delvis mer moderne boliger og driftsbygninger.

På øyene står rester av havgårdene. De besto som andre gårder, av forskjellige hus til forskjellige behov, eller kun av et fåtall bygninger. Sauer, storfe og kanskje en gris beitet på øyene. Flere steder fantes det bare ett eller to hushold på hver øy. Ikke alle hadde husdyr. På noen holmer sto kun et lite bolighus og et naust.

I Vega, som andre steder, er etterkrigstida preget av store samfunnsendringer, blant annet innen næringsystemet. Fra 1950-tallet foregikk markante omstillinger innen landbruks- og fiskeri. Sentrale myndigheter ønsket ikke at folk skulle drive kombinasjonsbruk med både jordbruk og fiske. Det skulle satses på større enheter basert på det ene eller det andre. Pengestøtte ble gitt for å få folk til å flytte fra øyværene. Mange dro til byer og større tettsteder, hvor det var elektrisitet, innlagt vann og kloakk, nybygde boliger, muligheter for lønnet arbeid, skole, butikker m.m. Samtidig oppsto utfordringer i fiskeriene. Fiskerbøndene ble stadig færre. I 1967 hadde kun 24 % av de yrkesaktive i Vega kombinasjonen fiske-jordbruk som yrke. På hovedøya Vega ble jordbruket viktigere.

Øygårdene utenom Vegaøya og Ylvingen ble nedlagt en etter en, og øyværene fraflytta. I 1980 bodde det 66 personer i Vegaøyan på helårsbasis. I 2001 var kun seks tilbake, i 2003 to og nå (2022) fem. Kulturlandskapet preges av gjengroing, økning av antall vånd og jorderosjon. De siste årene har utgangarsau beitet på noen av øyene, og litt slått drives. Ederdunproduksjonen er tatt opp av flere, og e-hus bygges og holdes vedlike. Noen gamle bruk eller plasser har overlevd som feriesteder, dette gjelder særlig ute på øyværene, men også på Vegaøya.

Jordbruksområdene på Vegaøya og Ylvingen foregår på deler av øyene. I dag drives intensiv bruk, med store gårder og store driftsbygninger. Innimellom gårdene ligger nedlagte bruk. Der står kanskje kun et forfallent våningshus tilbake, ofte med ruiner av fjøs, jordkjellere og andre bygninger som et siste vitnesbyrd om livet som engang ble levd her.

De nedlagte gårdene på Vegaøya, Ylvingen og Vegaøyan har bygningsmiljøer som enten forfaller, er helt borte eller tas vare på til fritidsformål. Av eldre gårdsbebyggelse finnes særlig mange våningshus, fjøs og driftsbygninger og jordkjellere bevart, men også noen stabbur og uthus. Et fåtall sommerfjøs finnes fortsatt. Utedoer er nokså sjelden, og eldhus, og smier finnes det kun et par av.

Gjennomgangen i 2003 av de SEFRAK-registrerte bygningene fra ca. 1990, viste at bygningene tilknyttet jordbruket hadde større grad av tap i perioden ca. 1990-2003 enn kulturminner tilknyttet andre næringer. Særlig mange jordkjellere og vedskjul var borte. De stabburene som fortsatt fantes rundt 1990 var godt bevart også i 2003. De gjenværende bygningene var i stor grad i dårlig teknisk tilstand. Særlig gjaldt det hus på tunet. Driftsbygningen (enhetslåven) tilhørte de utsatte bygningstypene, men enkeltstående fjøs og

låver på tunet og utmarkshus hadde den største tapsprosenten. Våningshus og andre bolighus bar preg av lav tapsandel, men hadde også vært mest utsatt for endringer. De fleste tapene skyldtes forfall. Ved undersøkelsen av SEFRAK bygninger i 2008 hadde denne tendensen fortsatt. Alle tapte bygninger i perioden 2003-2008 var knyttet til jordbruk og fiske, og da flest relatert til jordbruk. Her har det også vært store endringer av bygninger på bruk som fortsatt drives og er bebodd. Bygningene som brukes er modernisert. De fleste kritisk dårlige hus er knyttet til fraflytta gårdsbruk. Siden 2008 er flere bygninger renovert.

I denne kulturminneplanen tar vi med enkelte unntak ikke med tufter / ruiner, det vil si rester av kulturminner, oftest grunnmurer. Dette skyldes manglende kapasitet, men ikke manglende relevans. Kulturmiljøer og kulturminner innen dette temaet bør behandles i en seinere plan., da ruinene utgjør en vesentlig del av kulturlandskapet i Vega.

Under hvert tema, hovedsakelig basert på bygningstype, er et utvalg kulturminner nevnt. Noen er mer fyldigere beskrevet enn andre. Flere av kulturminnene inngår i større kulturmiljøer. I noen tilfeller er de tatt med i andre kapitler også. I kap. 6.2.våningshus, er flere av Vegaøyen også grundigere beskrevet. Utvalget er basert på SEFRAK-registeret, befaringer, tips og samtaler, Kulturminnesøk og tilstandsrapporter utført av Øyvind Svenning og Per Morten Gullsvåg, Helgeland Museum i perioden 2014-2020. Det er ikke en fullstendig oversikt over vernemessig verdifulle kulturminner og kulturmiljøer innen landbruk i Vega, men et utvalg basert på verdier nevnt i kapittel 1 utfra de oversiktene vi har og innspillene som har kommet hittil.

6.2. Våningshus og andre boliger

Våningshus betegner bolighus på gårdene, og kaltes lokalt for «stue». De som er eldre enn 1900-tallet kan i de fleste tilfellene dateres til 1800-tallet, og er av typen nordlandshus. Slike lange, smale tømrete bygninger i 1 ½ eller 2 etasjer var et viktig innslag i byggeskikken og kulturmiljøet på Helgeland til et godt stykke inn på 1900-tallet. Lengre hus kalles gjerne nordlandslån. De er ofte, men ikke alltid, noe kortere og lavere enn trønderlån.

De største nordlandshusene kunne i første etasje inneholde en dagligstue, storstue, kjøkken, gang og et eller flere kammers. På en av kortsidene hadde mange nordlandshus et påbygd skott i bindingsverk for oppbevaring av ved, torv, redskap, mat, vinterklær el. Skott kunne også være frittstående hus.

På loftet på våningshusene var det soverom med senger, og gjerne kister til oppbevaring av klær el. Over kjøkken og gang kunne det være en svalgang, en kald åpen gang. Opprinnelig hadde nok nordlandshusene grue og bakerovn på kjøkkenet, med mindre det fantes et eget eldhus. Den vanligste grunnmuren var tørrmurt stein, men noen hus hadde kun heller under syllstokkene. Før gruer med pipe ble utbredt fantes det årestuer hvor ildstedet var på gulvet, eller i et hjørne hvis det var tregulv. Røyken gikk rett ut av et hull i taket. Det er ikke kjent at årestuer er bevart i Vega.

Mange av nordlandshusene er fortsatt bebodd, på helårsbasis eller som fritidsboliger. Andre står ubrukte og forfaller. De som er i bruk endres med tida. Kanskje kom det koksovner og etasjeovner, etter hvert elektrisk oppvarming. Gruer ble fjernet. Vann ble lagt inn, kloakk installert, og bad og toalett ble påbygd. Gulv, panel, dører og innredning har blitt skiftet innvendig. Utvendig dreier det seg ofte om vedlikehold, skifte av panel, vinduer og ytterdør, taktekke, bytte eller fjerning av piper, evt. endring av grunnmur og påbygg og bygging av veranda eller platting. Opp gjennom årene er torv- og nevertkke på taket erstattet av

bølgeblikkplater eller eternitplater. Kledningen var vanligvis stående tømmermannspanel. Den kan være dekket av plater av metall eller annet materiale, eller panelet er skiftet. I Vega har mange av skottene blitt bygd inn slik at de er større grad er en del av husene. Nordlandshusene har i ettertid fått tilbygg, blant annet med bad. Vinduer, ytterdør og ytterkledning er i mange tilfeller skiftet.

Borstue / borgstue var et bolighus som tilhørte de større gårdene. Der bodde faste og midlertidig innleide arbeidsfolk, andre overnattingsgjester, omreisende skomakere m.m. Borgstua kunne også ha andre funksjoner. På en stor gård skulle mel, kjøtt, melk og ull behandles og foredles til en rekke produkter, både til bruk på gården og noe for salg. Deler av arbeidet foregikk i fjøs og stabbur, eldhus, masstua, vevstue m.m. Men borgstua kunne også huse flere av disse funksjonene, f.eks. fungere som snekkerverksted. Borgstua var i noen tilfeller det tidligere våningshuset på en gård. Når et nytt våningshus ble bygd fikk det gamle en annen funksjon. Våningshuset kunne også bli kårbolig for den eldre generasjonen, men ofte bodde flere generasjoner sammen under samme tak. Svært få borgstuer er bevart i Vega.

Tidlig på 1900-tallet ble bolighus med sveitserelementer moderne. Disse bygningene er lett gjenkjennelige med store takutstikk, fremheving av gavler og konstruktive ledd, dekorative utskjæringer, høye grunnmurer av naturstein og krysspostpostvinduer omrammet av vakkert utformet listverk. Reisverk fikk innpass. Det krevde mindre materialer, og begrenset ikke bredden på husene slik tømmerkassen hadde gjort. I denne stilen kom det opp bolighus fra store villaer til mindre hus. Mange eldre nordlandshus fikk endret eller påbygd elementer av sveitseruttrykk.

I etterkrigstida er tidstypiske separate eneboliger bygd, også på en del av gårdene. Fra 1930-tallet kom varianter av funkishusene til Helgeland. En versjon var de nokså lett gjenkjennelige eneboligene med kubiske former, pyramideformet tak og vinduer plassert i eller nært hushjørnene. Dette var en folkelig variant av de mer særpregete arkitekttegnede funkisvillaene. Et stort antall villaer ble bygd over hele landet fra 1930- til 1960-tallet. Enkelte var tegnet av arkitekter, men de fleste ikke.

Disse husene ble vanligvis bygget i rimelige reisverkskonstruksjoner og prefabrikkerte bygningsdeler. Det pyramideformete taket var lett gjenkjennelig, og ga tilnavn som «kaffekverna». Taket var en tilpasning til norsk klima, fordi funkisens ideelle flate tak fungerte dårlig. Til tross for den oppmykete folkelige varianten var det ikke snakk om noen sto omveltning. Andre typer hus ble også bygd i samme periode. I Vega ble noen slike funkishus bygd, men atskillig flere av nordlandshusene fikk i etterkrigsårene tilbygg med typisk pulttak, trolig inspirert av funkis. Her nevnes noen av de bevarte eldre våningshusene i Vega:

Nordstua, Ylvingen (gnr. 1, bnr. 4)

Opprinnelig var denne boligen (1815-101-004) et tradisjonelt nordlandshus i to etasjer med saltak. Den ble trolig bygd på 1800-tallet. Rundt 1885 ble huset flyttet dit det nå står og sammenbygd med et eldre våningshus slik at det ble til dagens vinkelbygg. Det er også påbygd seinere, med bislag som er revet. Den vestre delen har falt helt sammen, og er i svært dårlig stand. Men huset har noen særegne snekkerdetaljer, og spesielle malte detaljer innvendig, malt av den kjente norske kunstneren Even Ulving. Han var født på Ylvingen i 1863, og vokste opp der, trolig i våningshuset i Nordstua. Faren var båtbygger og gårdbruker Christopher Evensen. Mora het Olava Larsdatter. Even Ulving flyttet til hovedstaden som 18-åring for å satse som kunstmaler.

Huset er i seg selv spesielt, og sjeldent og dermed verdifullt i bevaringssammenheng, men har også en særskilt historisk verdi siden det er så tett knyttet til Even Ulving. Eier fikk i 2016 midler til renovering fra Kulturminnefondet. Men huset står i dag svært forfallent, og noe renovering ser ikke ut til å være utført. Det anbefales prioritert i vernesammenheng. I gårdsmiljøet finnes også våningshuset nevnt nedenfor, fjøs, stabbur (1815-101-011) og eldhus (1815-101-010).

Foto: Ann Kristin Klausen.

Bygningstiljøet er blant fylkeskommunens prioriterte regionale og nasjonale bevaringsverdige kulturmiljøer i Vega (2013) Samtlige bygninger anses som verneverdige.

Heimgården, Ylvingen (gnr. 1, bnr. 5)

Våningshus i 1 ½ etasje hvor den eldste delen kan være fra 1700-tallet (1815-101-008). Huset er blant de eldre bygningene i Vega. På slutten av 1800-tallet ble det utvidet. I 1957 fikk det taktekke av eternit. Noen vinduer ble skiftet rundt 1970.

Bygningen var fraflytta før SEFRAK-registreringa i 1991. Det har jordgolv, og en spesielt fin, særegen høy oppmurt kjelleretasje. Mot sør har bygningen store skader. Huset er sterkt forfallen. Det står i samme kulturmiljø som forrige våningshus.

Sommerbo, Ylvingen (gnr. 1, bnr. 7)

Dette våningshuset (1815-101-001) ble bygd i 1879, og brukes nå som fritidshus. Huset består av en og en halv etasje. Det bærer preg av at mange endringer er foretatt utover 1900 tallet. Innen 2008 var den pusset opp med tilbakeført preg på hagefasaden. Fjøset som hører til hadde fått ny kledning.

Tettingshåjen, Igerøy (gnr. 3, bnr. 1)

Nordlandshuset (1815-102-028) er trolig bygd en gang i perioden 1850-1875, men av eldre tømmer. På 1950-tallet ble et kammers fjernet og et torvskott i sør omgjort til kjøkken. Vinduer er gradvis skiftet, og never- og torvtaket erstattet av eternitplater. Gården ble lagt ned for mange år siden. Den er nå under renovering. Eier har i 2021 mottatt NFK tilsagn om tilskudd Verdensarv – Vega verdensarv.

Bygningstiljøet består i tillegg til våningshuset av stabbur (1815-102-029), driftsbygning (1815-102-030) og jordkjeller (1815-102-031). Gårdsmiljøet fremstår autentisk.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Grindhaugen, Igerøy (3/51)

Det eldste huset på Grindhaugen (**1815010202**), har vært lensmannsgård på 1700-1800-tallet.

Nergården, Bø (gnr. 4, bnr. 1)

Nordlandshus bygd ca. 1880 (1815-102-025). Rundt 1950 ble skottet revet og huset bygd på i lengden ca. 3 m. Det fikk etterhvert eternittak istedenfor taktekke av never og torv. Eternittaket ble revet rundt 1970, og aluminiumsplater lagt på. Bordkledninga ble skiftet rundt 1975, og består nå av tømmermannskledning. Vinduene ble satt inn nye for 10-25 år siden. Nordland fylkeskommune har registrert våningshuset i Kulturminnesøk.

Staulberget, Bø (gnr. 4, bnr.3)

Denne nordlandslåna (1815-102-018) har påbygd bislag i bindingsverk i en etasje. Huset ble bygd ca. 1890. I 1965 ble vinduene skiftet. Samme år opphørte gårdsdrifta. Gården ble siden feriested. I 1970 fikk tre av veggene ny bordkledning. Gårdsmiljøet består også av stabbur (1815-102-019), steinfjøs (1815-102-020) og naust ved Bøsjøen (1815-102-021). Bygningene er i seinere tid pusset opp. Blant annet har hovedbygningen igjen fått torv på taket etter å ha hatt eternit en periode. Bislaget foran inngangsdør er utvidet.

Grimsøy (gnr. 5, bnr. 1)

Nordlandshuset (1815-102-032) er godt bevart, og sannsynligvis bygd mellom 1830 og 1860. Det er i laftet rundtømmer, og har et en-etasjes utbygd inngangsparti med skrått tak i øst. Rundt 1883 ble taket på huset løftet ca. 80 cm og vinduer satt inn i 2.etasje. Rundt 1930 ble huset påbygd med reisverk på langsiden ca. 4 m mot sør. Engang i perioden 1930-1935 ble noen vinduer skiftet, andre reparert og sprosser fjernet. Siden ble never- og torvtak revet og eternitplater lagt på. Våningshuset er knyttet til fjøs (1815-102-033) og jordkjeller (1815-102-034).

Sjåhaugen, Grimsøy (gnr. 5, bnr. 16)

På Sjåhaugen på Grimsøya, rett ved brua står ei nordlandslån (1815-102-001) i et eldre gårdsmiljø / tun bestående av borgstue (1815-102-002), utedo (1815-102-003), jordkjeller (1815-102-004) og ruin av fjøsbygning (1815-102-005). Naust (1815-102-006) og ruin av brygge (1815-106-007) nede ved sjøen hører også med. De fleste bygningene er godt bevart. Fiskeoppkjøper, fisker, bonde, kjent lokal- og rikspolitiker Andreas Christian Andersen Grimsø fikk satt opp bygningene rundt 1883. Fortellingen tilknyttet han gir huset en ekstra verneverdi. Våningshuset er 11,5 meter langt og 6,45 meter bredt. Bygningen har utskjæringer i sveitserstil over inngangspartiet, over vinduer og oppe under takmønet. Taktekket av rød pannestein ble erstattet av bølgeeternit i 1960. Et utbygg i bindingsverk ble satt opp i nord ca. 1985. Huset ble renoverert rundt 2008.

Borgstua ble trolig bygd samtidig med våningshuset, og er litt mindre enn det (1815-102-002). Den midterste delen er i rundtømmer. Inngangspartiet har utskjærte sveitserelementer. I likhet med våningshuset hadde borgstuas tak rød pannestein som ble byttet med eternit i 1960. Ved SEFRAK- gjennomgangen i 2008 ble det kommentert at borgstua hadde forfalt.

Lyngen, Andvågmyra (gnr. 6, bnr. 9)

Våningshuset er fra 1924. Utvendig er det kledd med eternit. Nordland fylkeskommune har registrert det i Kulturminnesøk.

Foråsskaret, Rørøy (gnr. 6, bnr. 12)

Huset (1815-103-040) ble flytta fra Færset / Vegstein til Foråsskaret rundt 1900. Foråsskaret var trolig en husmannsplass under Rørøygåren. Her bodde Carl Vegstein med familie. Tordis og Gustav Strand kjøpte eiendommen ca. 1960. Hovedkonstruksjonen i våningshuset består av tømmer, mens tilbygget er i bindingsverk. Torvtaket ble skiftet ca. 1960, og bordkledningen ca. 1958. Det er et lite hus, som kun måler 8,3 x 4,8 m. utenom tilbygget. Bygningsmiljøet består også av et stabbur som er under renovering (1815-103-042) og ett nytt anneks. Til stabburet er det gitt tilskudd fra NFK. Den gamle fjøsen er revet (1815-103-041).

Foto: Ann Kristin Klausen.

Husmannsstue, Øyhaugen, Rørøy-øya (gnr. 6, bnr. 50)

Denne boligen (1815-103-026) på en av husmannsplassene under Rørøygodset- og handelsstedet ble bygd ca. 1881. Husmannen Kristian Anton Bernhof Kristensen hadde pliktarbeid på storgården Rørøy. I tillegg arbeidet han ved godseierens mølle i Rørøyfossen, og rodde fiske for godseieren. Han dreiv også som smed på plassen sin.

Våningshuset er laftet av sideskåret tømmer. Utbyggene i vest og øst, og norddelen som inneholder kjøkken, er i bindingsverk. Både våningshuset og fjøset ble utvidet på 1900-tallet. Takhøyden på inngangspartiet på våningshuset ble økt. Utbygget i øst kom opp i 1950. I 1980 ble noen av vinduene skiftet. Den gamle husmannsplassen var tatt i bruk som feriested før SEFRAK-registreringa i 1991. På begynnelsen av 2000-tallet ble fritidsboligen omgjort til helårsbolig. Den ble da pusset opp og fikk et stort utbygg. Huset er en del av et komplett tun med mange hus fra perioden 1881-1900. Bygningsmiljøet består i tillegg til husmannsstua av vedskjul (1815-103-027), fjøs (1815-103-028), smie (1815-103-029), jordkjeller (1815-103-032) og naust nede ved sjøen (1815-103-031). Totalt seks bygninger.

Færsethaugen, Ferset (gnr. 9, bnr. 2)

Huset (1815-105-002) skal være fra 1700-tallet, men er flyttet ca. 50 meter opp en bakke uvisst når. Konstruksjonen består av rundtømmer, hvor enkelte stokker er sideskåret for tilpasning. Fasadekledningen har kantskjæring. Huset er trolig forlenget fra inngangspartiet i nordvest med ca. fire meter. Det har et skrått utbygg i øst, og en etasjes utbygg med pyramideformet tak i sør og sørvest. Taket på sistnevnte har delvis rast ned. Huset har to teglsteinspiper, og taktekke av dråpeformet skifer, noe som er uvanlig. Vinduene er originale. Ytterdøra er en speildør med seks glass øverst, og trolig original. At mye av bygningen har høy alder, mye originalt bevart, at den står i et bygningsmiljø og har særegent taktekke gir den høy verdi. Det står i et bygningsmiljø sammen med et uthus (1815-105-003) som har 1734 innhugd i tømmeret og en jordkjeller (1815-105-004). Nordland fylkeskommune har registrert gårdstunet på Færset i Kulturminnesøk.

Foto: Øyvind Svenning.

Fredheim, Stavsmarken (gnr. 12, bnr. 6)

Huset (1815-105-005) ble bygd ca. 1890, men på Brønnøya i Alstahaug. Det ble flyttet derfra til Stavsmarken i 1923, og fikk trolig påbygd en del da. Et en etasjes utbygg med pulttak ble satt opp i sørøst en gang etter 1965. Huset var bebodd inntil 1989. Siden ble aluminiums tak lagt oppå neveren.

Huset ble renoverert rundt 2015. Panelet mot øst ble byttet, mens det originale perlestaffpanelet mot vest ble bevart. Noen vinduer ble restaurert, andre ble skiftet med nye. Huset har et forseggjort inngangsparti, og mye opprinnelig er bevart, blant annet en original speildør. Fjøsen på samme bruk ble bygd i 1923.

Foto: Øyvind Svenning.

Moen, Floa (gnr. 13, bnr. 5)

Våningshuset (1815-104-003) er bygd på 1700-tallet ifølge eier ved SEFRAK-registreringa rundt 1990. Taktekke består nå av eternitplater med papp under, mens veggtekke er faspanel og eternit. Halve huset har kjeller. Mot sør har huset et utbygg i en etasje. Bygningen har ikke større skader, og mye originalt bevart, særlig i andre etasje.

Foto: Øyvind Svenning.

Floa (gnr. 13, bnr. 6)

Bygningen (1815-104-024) skal ha blitt satt opp i 1850-1870, men flyttet fra Eidem til Floa rundt 1890. Opprinnelig var det et skott mot sør. I 1927 ble to tilbygg satt opp. Torvtaket ble samtidig tatt av og skifer lagt på. I 1955-1960 ble bislaget i vest revet og nytt bygd i øst. Vinduene ble skiftet i 1975. Huset er lite endret innvendig. Det har høy prioritet i vernesammenheng fordi så mye originalt er beholdt. Til bygningsmiljøet hører en fjøs (1815-104-023).

Foto: Øyvind Svenning.

Haugen, Kjøl (gnr. 14, bnr. 10)

Våningshuset antas å være fra fjerde kvartal av 1800-tallet. Det er en tidligere skole som har stått i Sømna, og som ble flyttet til Haugen av nåværende eiers bestefar. Det er ikke SEFRAK-registrert, men Nordland fylkeskommune har registrert det i Kulturminnesøk.

Bakken, Nergården, Vika (gnr. 16, bnr. 9)

Rundt 1850 ble dette nordlandshuset bygd (1815-104-006). I 1930 ble det flyttet ca. 50 m, og tak og vinduer skiftet. I 1960 kom et bislag opp, mens tilbygget i nordvest er fra ca. 1981. Huset er relatert til et stabbur som opprinnelig kan ha vært et naust i Bremstein (1815-104-007).

Nerstua, Eidem (gnr. 17, bnr. 3)

Huset skal være satt opp ca. 1775 (1815-104-033). Det sto opprinnelig på sand rett på bakken. I 1890 ble det løftet noe opp fra bakken, påbygd med en etasje og taktekke byttet fra torv til teglstein. Rundt 1920 ble teglsteinene byttet ut med hugd skifer. Huset fikk et bislag mot sør i 1952, veranda mot sør i 1960 og utbygg i nord i 1972. Det har dekor oppe i mønsåsen. Huset er miljømessig knyttet til et eldhus (1815-104-034).

Nordgården, Vika (gnr. 17, bnr. 4)

Nordlandshuset (1815-104-005) står på et gårdsbruk, men er ikke våningshuset der. Det kan være bygd før 1800. Taktekinga ble skifta ca. 1910. I 1955 fikk huset utbygg i nordvest, og rundt 1973 ble vinduene skiftet. Huset ble flyttet opp på en bakke ca. 50 m (gnr.16, bnr.4). For ca. 10-15 år siden ble huset flyttet til Eidem (17/3/1) der det nå står.

Ner-Tosan, Eidem (gnr. 17, bnr. 14)

Dette gamle nordlandshuset (1815-104-025) ble en gang flyttet fra Velfjord til Vega. Det måler 9,4 x 4,7 m. I dag brukes det som sommerhus. Til bygningsmiljøet hører et uthus av nyere dato (1815-104-026, som er feilregistrert i SEFRAK), fjøs og naust (1815-104-027).

Muddvær (gnr. 18)

På Muddvær er de fleste av våningshusene plassert noenlunde likt i landskapet, med langsida skrått mot sjøen. To av våningshusene har mange utvendige endringer. Det ene våningshuset har en spesielt fin nordvegg. Våningshusene fungerer som sommerboliger og brukes av fuglevoktere.

-1815-110-003 (gnr. 18, bnr. 4). Heimlandet, Muddvær. Våningshus bygd ca. 1850. Det har en spesiell forseggjort ytterdør.

-1815-110-006 (gnr. 18, bnr. 1). Grønmalt våningshus bygd før 1850. Det har et nyere tilbygg med inngang i øst. Nordveggen har en spesiell og fin original paneling.

-1815-110-015 (gnr. 18, bnr. 7). Gulmalt våningshus fra 1800-tallet, bygd før 1890. Tilbygg fra ca. 1950. Mye av det utvendige er byttet ut. Rundt 1960 reiv eierne torvtaket, og la papptak. Ca. 1960 ble takpappen erstattet av eternit. Eternitplater ble også montert på veggene i nord og øst ca. 1975. Da ble bølgeblikkplater lagt på taket og bordkledningen i sør og vest skiftet.

-1815-110-022 (gnr. 18, bnr. 3/4). Hvitmalt våningshus fra 1800-tallet. Det har nå bølgeeternit på taket.

Søla (gnr. 23, bnr. 6)

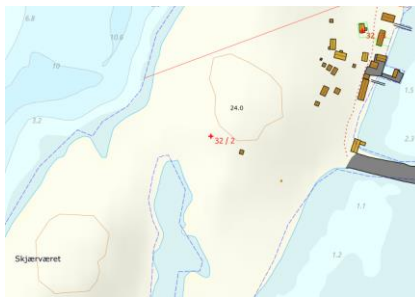
Søla ligger 1,8 km vest for Vega, og er ei større øy nokså rund i formen med den høyeste toppen midt på øya 432 meter høyt dominerende fjell. Langs fjellfoten skråner et flatere land ned mot havet. På Søla finnes svært gamle spor etter bosetting, jakt, fiske og etter hvert

jordbruk. Rundt 1900 ble geiter plassert på Søla. De utviklet seg til en villstamme, som holdt stand helt til 1970-tallet. Søla var helårsbosatt til 1970. En fjøs av raktømmer sto ferdig i 1905, men denne er trolig revet (1815-109-055). Her finnes flere nyere hytter og minst et eldre våningshus (1815-109-051).

Sørparten, Skjærvær (gnr. 32 bnr.2)

Sørparten, er et godt eksempel på en bevart jordbrukseiendom av den gamle typen. Et komplett kulturminne på en ekstremt utsatt plass i havet. Her finner vi fremdeles uthus for hvert enkelt husdyrslag, i tillegg til tørkehus, eldhus, utedo, bolighus, sjøhus, rorbuer og ærfuglhus. Storbåtnaustet er et lite båtmuseum for seg.

Anders Haslestad hos Riksantikvaren sa det slik: «Bygningsmassen er mi med-bok. Hver bygning har sin historie.»

Våningshus, Kjelkdalen (gnr. 25, bnr. 1)

Et lite nordlandshus (1815-109-013) som kun måler 7,9 c 5,1 m. Det er trolig fra 1700-tallet eller begynnelsen av 1800-tallet. Taktekke består av never og tov. Bygningen har mye opprinnelig interiør, men store vedlikeholdsbehov. Eier har fått tilsagn om tilskudd fra NFK til renovering. Et stabbur hører med til bygningsmiljøet (1815-109-014).

Foto: Ann Kristin Klausen.

Strandsiterboligen, Osen (gnr. 26, bnr. 1)

I det lille blåmalte våningshuset (1815-109-099) bodde en strandsitterfamilie. Huset er 130-140 år gammelt. Det er den eneste bygningen på plassen, og den eneste strandsitterboligen som er renoverert i Vega. Det er gitt NFK tilskudd. Bygningen har blitt brukt som kunststed fra 2014 i samarbeid med fylkeskommunen og eiere. Det er tilbakeført til 1969 som var siste året det hadde gjennomgått en større oppgradering. Nordland fylkeskommune har registrert bygningen i Kulturminnesøk.

Foto: Helgeland Museum.

Varhaugen, Gullsvåg (gnr. 27, bnr. 2)

Nordlandshus (1815-109-025) som skal ha blitt bygd på slutten av 1700-tallet av Ole Hansen eller faren hans. Det har siden fått noen tilbygg.

Nordgård, Gullsvåg (gnr. 27, bnr. 24)

En liten del av våningshuset (1815-109-022) ble bygd en gang mellom 1750 og 1800. Ole Mortensen utvidet det i 1880 i lengden mot nord slik at det nesten ble firedobbelt så langt. To tilbygg ble satt opp i 1984-1985. Fjøsen var revet før SEFRAK-registreringa i 1988.

Hein, Gullsvåg (gnr. 27, bnr. 41)

Dette tidligere gårdsbruket består i dag kun av våningshuset (1815-109-038) som ble satt opp rundt 1860 og en jordkjeller. Huset kan først ha stått ved kirkegården på Gladstad, og blitt flyttet til Hein på slutten av 1950-tallet. Fra 1950-tallet og fram til 1970 ble boligen brukt av Oscar og Lise Gullsvåg. Siden har det ikke vært i bruk som bolig. Huset måler 10, 6 x 5 m. Det er tilknyttet en renovert jordkjeller (1815-109-039). Nordland fylkeskommune har registrert det i kulturminnesøk.

Nordmyra, Gullsvåg (gnr. 28, bnr. 15)

Leonard Nicolaisen Veimoen fikk rundt 1900 flyttet nordlandshuset (1815 109-047) fra Kjelkdalen til Nordmyra. Der satte Nils Fredriksen det opp. Siden ble huset påbygd i en etasje. Det er nylig renovert. En jordkjeller fra rundt 1900 finnes på tomte (1815-109-049). Gammelfjøsen hadde vært sjøbu i Bremstein (1815-109-048). Den var fjøs inntil 1930, deretter uthus, men var ruin ved SEFRAK-registreringa i 1988. Restene av den nyere fjøsen (1815-109-050) er også ruin. Denne fjøsen var flyttet til Nordmyra fra Tilrem i Brønnøy ca. 1930.

Dalsbakken, Valla (gnr. 29, bnr. 9)

Nordlandshuset på Dalsbakken ble bygd ca. 1814 (1815-109-083). Andre etasjen ble løftet ca. 30-40 cm i 1952. På 1960-tallet fikk huset et tilbygg mot sørvest. Våningshuset er tilknyttet en fjøs (1815-109-085) og uthus som kanskje ble bygd på 1820-tallet (1815-109-084). Uthuset ble revet i 1948, og bygd opp på nytt, med murt kjeller under. Ole Benjaminsen skal ifølge SEFRAK-registeret ha fått bygd husene mellom 1800 og 1850.

Valløya, Valla (gnr. 29, bnr. 13)

Våningshuset ble flyttet til Valløya fra Bremstein (1815-109-153). Det ble påbygd ca. 1930 slik at det ble dobbelt så stort som opprinnelsen. Ved SEFRAK-registreringa rundt 1990 fungerte det som fritidsbolig.

Vallhall / Alettehuset (gnr. 29, bnr. 36)

Våningshus (1815-109-093) som ble bygd på slutten av 1800-tallet eller begynnelsen av 1900-tallet. Det fikk et tilbygg i 1987.

Nergården, Viksås (gnr. 30, bnr. 4)

Våningshuset (1815-109-108) er et nordlandshus i 1 ½ etasje av tømmer, med et tilbygg i reisverk mot sør. Huset har mye originalmateriale bevart, med flere fine detaljer. Andreas Pedersen, gårdbruker og fisker, fikk satt opp bygningene på dette bruket i 1847. Han hadde båter på lofotfisket, og ble en velbemidlet mann. Tømmeret til huset kom fra Velfjord.

Til Nergården hørte et sommerfjøs og naust og brygge på Toften. Etterkommere overtok gården, bygningene og fiskevirksomheten. Gårdsdrifta med kyr og sauer varte fram til daværende bruker døde i 1974. Dagens eier er oldebarn av det siste ekteparet som dreiv gården. Jordbruksarealet er bortleid. Våningshuset har vært fritidsbolig, og er under renovering. Eier har fått tilsagn om NFK tilskudd. Driftsbygning og sommerfjøs er også planlagt restaurert. Nordland fylkeskommune har registrert våningshuset i Kulturminnesøk.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Hysværøyen (gnr. 31)

Hysværøyen er et av de største øyværene, i Vega men lang bosettingshistorie, og flere hundre øyer, holmer og skjær. 15 av øyene skal ha vært bebodd. I mange tilfeller bodde det en familie på hver øy. Innbyggerne dreiv fiske, jakt og hadde småbruk og ærfugl. Været / gården er i dag delt opp i 24 bruk, enkelte bruk med underbruk. Mange av brukene eies av flere parter. Siste fradeling skjedde i 2003. Det står ikke bygninger på alle brukene.

I 1865 hadde Hysvær 41 innbyggere fordelt på seks hushold. Befolkninga økte, og i 1920 var de blitt 100. Folketallet fortsatte å stige. På det meste skal rundt 120-150 personer ha bodd i været. Etter 2. verdenskrig var 13 øyer med til sammen 60-70 innbyggere, fordelt på 16 hushold, bebodd. Hysvær ble fraflyttet som helårsbosted på slutten av 1980-tallet / begynnelsen av 1990-tallet.

I Hysværøyen finnes flere bevarte bygningsmiljøer fra 1800- og 1900-tallet, med bolighus, brygger, naust, fjøs, stabbur, krambu, uthus og e-hus. Trolig står mer enn 60 bygninger i været. Hysvær har 24 SEFRAK registreringer. Av disse er ni ruiner. Av de gjenværende 15 SEFRAK-bygningene er ni våningshus, fire landbruksbygninger, et stabbur og ei brygge. Noen av bygningene i Hysvær er ikke registrert i SEFRAK-registeret selv om de kan være nokså gamle, og har verdier i forhold til bevaring. Totalt finnes 12-13 eldre våningshus bevart. Mange av landbruksbygningene, som fjøs, sommerfjøs og stabbur, er ellers borte. På flere av øyene finnes kun ruiner etter bebyggelsen igjen. Bygningenes tilstand varierer. En del

bebos i sesonger, og vedlikeholdes. Særlig brygger og driftsbygninger tilhørende jordbruk forfaller. Noen grunneiere har de seinere år fått tilskudd til istandsettelse og restaurering.

Flere av de ubebodde øyene har blitt benyttet til ærfugldrifft eller beite og slått. Storfbeitet opphørte på slutten av 1970-tallet. Sauer beiter fortsatt på øyene, og er viktige for vedlikehold av kulturlandskapet. Men mange øyer er fortsatt gjengrodde og har behov for skjøtsel.

På tidligere bebodde øyer og bruk, hvor bygningene er borte finnes likevel i mange tilfeller kulturspor som rester av åkre, grunnmurer / ruiner, beite og slått, gjerder, brønner, støer, fortøyninger, e-hus m.m. Bygningene fra den gamle husmannsplassen på Arrøya er for eksempel borte, men det finnes rester av gamle potetåkre.

Hele Hysvær er en del av Hysvær / Sjøla landskapsvernområde. Bebyggelsen er ansett som interessant både nasjonalt og internasjonalt. «Formålet med vernet er å bevare et egenartet natur- og kulturlandskapsområde, og sikre de zoologiske, botaniske, geologiske og kulturhistoriske element som er med på å gi området dets særpreg.» Dette gir ikke et formalisert vern for kulturminnene.

Bebyggelsen og ruinene på Ytterøya, Nordøya, Stensholman, Sørgården, Brattøya og Bjørnhammer er nevnt i Nordland fylkeskommunes regionale kulturminneplan for Sør-Helgeland (2013). Disse kulturmiljøene er da vurdert som nasjonalt og regionalt verdifulle. Noen av våningshusene i Hysværøyan står på følgende øyer:

Ytterøya

Ytterøya er bebygd med hus og brygger av ulik årgang. Øya hadde to hushold, og ble fraflytta på midten av 1980-tallet. Den er delt i tre eiendommer. Den ene eiendommen har ingen bygninger, mens de to andre har flere bygninger, og samme eier. Totalt består bygningsmassen av to våningshus, to uthus og to brygger. I tillegg finnes ruiner av tidligere bebyggelse. Ytterøya har to våningshus.

Det ene hvitmalte våningshuset (1815-110-089) skal være Hysværs eldste bygg (gnr.31, bnr.2). 1640 er oppgitt som byggeår i SEFRAK-registeret. Bygningen er i såfall automatisk fredet, men da basert på faglig uttalelse. Denne mangler, og bygningen er ikke innført i Askeladden. Huset er bygd av sideskåren laftet tømmer, med bindingsverk på utbygg. I 1948 fikk huset ny bordkledning og nytt taktekke. Huset har flere tilbygg og terrasser. Det meste av det utvendige er skiftet. Det andre våningshuset er malt i oker. Også det er pusset opp.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Nordøya (gnr. 31, bnr. 5)

Nordøya har bebyggelse av ulik årgang, og ruiner av tidligere bebyggelse, samt en mengde karakteristiske e-hus. På Inderøen (Indre Nordøy), nærmest Sørgarden står to SEFRAK-registrerte våningshus. Det ene våningshuset ble bygd i 1850-1874 (1815-110-096). I 1952 ble huset forkortet med ca. 6 meter i nordvest, og takhøyden økt med ½ etasje. I 1964 fikk det et bislag påbygd. Huset ble isolert og fikk nye vinduer i 1978, og det fikk ny kledning i 1980. Bruket ble fraflyttet i 1988. Bygningen er mye endret i forhold til opprinnelig. Også det andre våningshuset (1815-110-098) har gjennomgått store endringer. 1/3 av huset mot vest er tilbygd i gammel stil.

Lomsøya (gnr. 31, bnr. 9)

Lomsøya med Bryholmen, Kråkholmen, Lomsøya, Oksøya og Fjordøya med flere navnløse øyer nord i Hysværøyan var bebodd fram til 1960-tallet. Våningshuset på Lomsøya er delvis nedrast med sammensunket tak (1815-110-102). Huset ble bygd i perioden mellom 1850 og 1874. Tømmeret var dårlig allerede ved SEFRAK-registreringa i 1990. Tømmeret kan ha vært eldre og blitt gjenbrukt. I Lomsøya finnes grunnmuren etter et våningshus som ble flyttet (1815-110-105), en fjøsruin (1815-110-103, jordkjellerruin (1815-110-104), fjøsruin (1815-110-106) og ruin av brygge (1815-110-107). Nydalen arkitektkontor søkte på vegne av grunneier Tord Moe Laeskogen, om en rekke tiltak i Lomsøya. Det omfatter gjenoppbygging av hus og uthus, bygging av kai og flytekaianlegg. Firmaet søkte også om bruksendring av uthus.

Gangarøya (gnr.31, bnr.11)

Gangarøya var delt i to bruk. I dag står et gammelt nordlandshus og ei brygge på øya. Det finnes også en nedrast fjøs og tufter etter en annen fjøs, en delvis sammenrast jordkjeller, tufter og bygningsrester etter ytterligere to brygger og et nordlandshus.

Våningshuset ble først satt opp på Sundsvoll på Vega rundt 1850, men flyttet til Gangarøya under 2. verdenskrig. Der ble det satt opp på tuftene av et eldre hus. Da ble også brygga bygd. Gangarøya ble fraflytta på 1980-tallet. Øya har de seinere år blitt beitet av sau. I 2022 har Stiftelsen Vegaøyan Verdensarv kjøpt Gangarøya. Nordland fylkeskommune- kulturminner i Nordland har bevilget midler til kjøpet. Planen er å bruke øya til formidling og opplæring om fiskerbondens historie, bygningsvern, ærfugldrifft m.m. Nordland fylkeskommune har registrert våningshuset i Kulturminnesøk.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Brattøya (gnr. 31, bnr. 14)

På Brattøya står det bolighus, fjøs, naust og ei brygge mot sjøen i nord. De er av ulik årgang, og ingen er SEFRAK-registrert.

Steinsholman (gnr. 31, bnr.21)

På de to største øyene, som ligger nokså tett, har Steinsholman eldre og nyere bebyggelse, og ruin av et uthus. Her finnes tre SEFRAK-registrerte bygninger, hvorav en ruin av et uthus (1815-110-100). Det ene er et våningshus bygd i 1884 (1815-110-099). Huset er renoverert i nyere tid. Også det andre våningshuset ble bygd i 1884 (1815-110-101). Dette huset har blitt renoverert i 2016 med nytt tak, liggende panel og nye vinduer.

Bjørnhammaren

Øya Bjørnhammeren har tre bygninger. Det er våningshus, fjøs og brygge. Bolighusets laftekasse ble satt opp i Bjørnhammeren i 1882. Den ble flyttet dit fra Velfjord, hvor det var bygd som kjøpmannshus ca. 1875 (1815-110-109). Huset er ca. 65 kvm over to plan. Det er slitt og trenger vedlikehold. På Bjørnhammeren finnes ytterligere et SEFRAK-registrert våningshus (1815-110-108), Stabbur (1815-110-110), fjøs (1815-110-111) og flere rester av grunnmurer etter tidligere bygninger.

Skjærvær (gnr. 32)

Skjærvær er et av de gamle store fiskeværerne i Vega, men hadde også jordbruk. Et lappeteppes av små områder ble gjødslet som innmarks areal, mens utmarka ble benyttet som slåtte- og beiteareal. Utmarka var fordelt på hovedøya og flere av de øyene. På Tennskjæret sto en sommerfjøs. En periode etter 2. verdenskrig produserte kyrne så mye melk at innbyggerne kunne levere melk til meieriet i Brønnøysund.

På begynnelsen av 1800-tallet ble Skjærvær delt i to bruk, Sørparten (gnr. 32, bnr.2) og Nordparten (gnr. 32, bnr.1). Folke- og landbrukstellinga fra 1865 forteller at det var 16 fastboende, fem kyr, 20 sauer, fire griser og fire geiter i Skjærvær. Innbyggerne dyrket bygg og potet. På 1860-1870-tallet var det rike sildefiskerier. Nye hus ble bygd og de gamle reparert. Her ble også husmannsplasser tatt opp.

Folketallet var på sitt høyeste under 2. verdenskrig, med 35 fastboende innbyggere. Antallet økte under vinterfisket. I 1947 begynte fraflyttinga. Den siste helårsboende var Ingvald Mathisen som flyttet i 1984. Saueholdet var avviklet på slutten av 1950-tallet. I 1979 ble den siste kua solgt og gårdsdrifta opphørte.

Skjærvær ble i 1994 fredet av Riksantikvaren som et enestående kystkulturminne basert på en unik bygningshistorie. Formålet er å bevare det kulturhistoriske og arkitektoniske bygningsmassen, med verdier knyttet til kystkultur, egg- og dunsanking og fiske. Fredninga gjelder 29 bygninger og et ukjent antall ærfuglhus. Også området rundt bygningene er fredet. Et omfattende arbeid er utført for å restaurere og bevare bygningsmassen på Skjærvær. Skjærvær fiskerihavn er fredet for å bevare havna som havnehistorisk og fiskerihistorisk kulturminne. Moloene er dermed vernet. Skjærvær er i tillegg vernet som naturreservat og fuglefredningsområde. Nordland fylkeskommune har registrert kulturmiljøet i Skjærvær i Kulturminnesøk.

På Sørparten finnes mange bygninger fra 1800-tallet bevart. Bygningsmiljøet domineres av de mange e-husene for fuglene og små enkle trehus i 1 og 1,5 etasje for folk. Noen av bolighusene har fine detaljer rundt vinduer og dører. Husene har taktekke av torv og never,

bølgeblikk eller mer moderne tekke. Bygningene ellers består av utedo, fjøs, diverse sjåer, uthus, brygger, naust, rorbuer, trandamperi og bedehus. De fleste husene ligger nokså tett langs sjøkanten. Bolighusene står litt lenger opp i bakken. Bedehuset (1815-110-072) står på øyas høyeste punkt. To av våningshusene er (Riksantikvarens fredningsnummer i parentes):

-Edvard Mathisens hus (87615-1). Våningshuset skal ha blitt bygd på 1840-tallet. I 1846 bygslet Anne Margrethe og Ingebrigt Larsen et område av Sørparten. Han kom fra Brønnøy, og hun var fra Skjærvær. Tomta deres ble kalt «På midten» fordi den lå ved grensen til Nordparten. Ved folketellinga i 1900 hadde Edvard Mathisen (f. 1870) og kona Lotte Johansen (f. 1869) dette våningshuset.

-Johan Hansens hus på Nordparten (87615-23). Våningshuset kan være bygd på 1860-1870-tallet. Johan Hansen (f. 1855) og kona Elerine Eliassen (f. 1859) bodde her. Hun døde i 1945. Han døde i 1937.

Gården, Holand (gnr. 34, bnr. 1)

Nordlandshuset (1815-108-051) skal være bygd på slutten av 1700-tallet. Det ble flyttet fra den andre siden av veien ved utskifte rundt 1870. Fram til 1873 eide godseier Kristian Sverdrupsen bruket. Lorents Bertelsen kjøpte deretter eiendommen og forlangte utskifte. Han flyttet bygningene til nåværende sted. Da han døde overtok enka Hanna Davidsen bruket. Martin Pedersen kjøpte det av henne i 1903. Ved SEFRAK-registreringa i 1989 eide hans sønn Magnus Pedersen gården. Huset fikk påbygd ark i 1950-årene og et utbygg i 1972-1974. Gården ble nedlagt i 1983. Til gårdmiljøet hører et bur (1815-108-052), fjøs (1815-108-053), jordkjeller (1815-108-060) en sjå (1815-108-054) og ei brygge ved sjøen (1815-108-055). Sjåen kan være revet.

Klinkåsbakken (gnr. 34, bnr. 3)

Nordlandshus (1815-108-081) fra 1852 som måler 9,9 x 4,6 m. Det var ikke i bruk ved SEFRAK-registreringa i 1989. Eieren fikk smil-midler til renovering, og huset var under oppussing ved SEFRAK-gjennomgangen i 2008. Det er siden ferdigstilt, og leies nå ut på korttidsbasis.

Alheimhuset (gnr. 34, bnr. 20)

Gårdsanlegget fra 1920 består av våningshus, fjøs, jordkjeller og et lite uthus. Det er et typisk fiskerbondebruk. Bygningene er lite endret siden de ble bygd. Både fjøs og jordkjeller er i nokså dårlig stand, mens våningshuset og uthuset har holdt seg relativt godt. Våningshuset er et lite nordlandshus i 1 1/2 etasje, med hovedkonstruksjon av liggende dobbeltplyd plank. I nyere tid er bølgeblikkplater lagt oppå torvtekke. Nordland fylkeskommune har registrert kulturmiljøet i Kulturminnesøk.

Strandbakken, Sørhåjen (gnr. 34, bnr. 33)

Nordlandshuset (1815-108-072) kalles «Inanda-huset», og er lite endret siden det ble bygd, trolig på 1800-tallet. Konstruksjonen er i tømmer, men sørenden som består av et innebygd skott består av bindingsverk.

Steibroneset gårdstun (gnr. 34, bnr. 149)

Våningshuset er fra første del av 1900-tallet. Opprinnelig fantes fire bygninger på anlegget. Låve, jordkjeller og sjøbu er revet. I dag står kun våningshuset igjen, med en del nyere bolighus i nærheten. Steibroneset er registrert av fylkeskommunen i Kulturminnesøk.

Neshaugen / Neshåjen, Nes Øvre (gnr. 35)

Bak Nessjøen ligger tidligere jordbruksområder, blant annet Nes Øvre med Neshåjen og de særegne gårdsmiljøene. Her finnes et par våningshus fra 1700-tallet som er ombygd i senere tid, nordlandshus fra 1800-tallet, nyere boliger og flere gamle store fjøs. Kulturlandskapet har noen godt bevarte steingjerder som skiller noen av brukene fra hverandre, og det finnes ruiner etter eldre bygninger. Nordland fylkeskommune registrerte i 2013 området som et viktig regionalt- og nasjonalt kulturminnemiljø i sin oversikt for Sør-Helgeland.

Neshaugen (bnr. 3)

Den eldste delen av dette nordlandshuset skal være bygd før 1735 (1815-108-019). Det er et av de eldste husene på Nes. Det er ombygd i flere runder, blant annet i 1950 og 1975. Huset er forhøyet i forhold til opprinnelsen. Det har også fått en veranda i bindingsverk.

Nesheian, Nes Nedre (bnr. 6)

På eiendommen står flere eldre bygninger. Et byggelag fra Møre bygde det ene nordlandshuset (1815-108-021) ca. 1881. Huset hadde opprinnelig tre skorsteiner. Rundt 1959 fikk det et tilbygg mot nord. Et mindre nordlandshus skal være ca. 230 år gammelt. Opprinnelig sto det på Nedre Nes. Ole Paulsen flyttet det derfra til nåværende sted ca. 1881. Bygningsmiljøet består av ytterligere et våningshus, en fjøs (1815-108-025) og et bur (1815-108-023). Nordland fylkeskommune har registrert gårdstunet i Kulturminnesøk.

Nessjøen, Nes (bnr. 9)

Dette gamle nordlandshuset står helt nede på Nes, nokså nært Nessjøen (1815-108-020).

Foto: Ann Kristin Klausen.

Husøya, Nes (bnr. 33)

Edvart Nikolaisen bygde dette lille nordlandshuset rundt 1850 (1815-108-039). Det måler 9,4 x 4,7 m. Utbygget i bindingsverk er påbygd i seinere tid. En utedo hører til eiendommen. Lenger ned i bakken står restene av en sammenrast jordkjeller (1815-108-040), som tilhører gnr. 36, bnr. 16, som bnr. 33 er utskilt fra.

Nausthåjen (bnr. 58)

Et våningshus står på denne eiendommen sammen med en fjøs. De to bygningene er trolig satt opp på andre kvartal av 1900-tallet. Nordland fylkeskommune har lagt informasjon om bygningsmiljøet inn i Kulturminnesøk.

Midt-Nes, Nes (bnr. 74)

Våningshus bygd på begynnelsen av 1800-tallet (1815-108-026). På 1930-tallet fikk det tilbygg og påbygg, samtidig som halve huset ble flyttet vekk. Det var fritidsbolig allerede ved SEFRAK-registreringa i 1989. Huset er tilknyttet et uthus (1815-108-027).

Hopsbakken (bnr. 88)

Nordlandshuset (1815-108-083) er bygd på slutten av 1800-tallet, og har en flott og svært solid og tykk grunnmur. Inngangssida er uendret, mens baksida er utvidet med et tilbygg i vinkel i samme høyde som hoveddelen. Vinduene er skiftet, nytt taktekke er lagt og en liten platting bygd.

Nes Nedre (bnr. 115)

På «Ner-nes», rett ved en gammel gårdshaug, står et gammelt gårdstun. Våningshuset (1815-108-028) skal være fra slutten av 1700-tallet eller begynnelsen av 1800-tallet. Huset er endret utvendig på andre halvdel av 1900-tallet, pusset opp og ført tilbake til stilpreg anno ca. 1900. Det vil si med smårutete vinduer, tømmermannspanel på veggene og torvtekke på taket. Ved SEFRAK-registreringa i 1989 sto fortsatt fjøsen (1815-108-029) som hørte til eiendommen, men den var i dårlig stand og hadde allerede da betegnelsen ruin. Siden raste den i hop. Et eldre hus fra Mosjøen er satt opp på samme sted.

Neshaugen (bnr. 119)

Tidligere våningshus på Nes, nå feriehus (1815-108-017). Det skal være bygd ca. 1735, men er mye ombygd. Huset var under utbygging og oppussing i 2003. Fjøsen som tilhørte eiendommen blåste ned i en storm.

Neshaugen (bnr. 161)

Nordlandshuset er bygd ca. 1875, og påbygd rundt 1905 (1815-108-012). Huset har nokså stor grunnflate 15 m x 5,3 m, og god takhøyde i begge etasjene. Bislaget har fint dekorert «snekkerglede», og pardørene har en flat veggpilar på hver side som dekor. Vinduene på østsiden er originale, mens vinduene på vestsiden ble byttet med kobla vinduer for 20-30 år siden. De originale omrammingene ble fjernet da. Huset har mye restverdi, med «snekkerglede», innebygde benker og dekor rundt en inngangsdør i original utførelse på tilbygget. Bygningsmiljøet for øvrig består av bur (1815-108-013), fjøs og en jordkjeller som ikke er SEFRAK-registrert. Jordkjelleren er svært i dårlig stand.

Åkerbakken (gnr. 36, bnr. 1)

Huset (1815-108-030) ble flyttet fra Valløya til nåværende sted ca. 1888-1890. I 1935 ble veranda påbygd, og i 1944 ble bislag satt opp. Konstruksjonen er i tømmer bortsett fra skottet i nord og tilbygget som er i bindingsverk. Huset har en flott grunnmur, og er utvendig malt med tranmaling. Bygningen var utleid som sommerbolig allerede ved SEFRAK-registreringa i 1989.

Grøtlandstua, Olderåsen, Grøtland, Grøtlandstua (gnr. 37, bnr. 2)

Nordlandshuset (1815-108-095) skal ha blitt bygd på midten av 1700-tallet, men ble siden flyttet fra Velfjord til Grøtland. Det er i en og en halv etasje med tømret hovedkonstruksjon. Mot sørvest har det en bindingsverksdel. Det var ute av bruk, ikke vedlikeholdt og utsatt for begynnende forfall ved SEFRAK-registreringa i 1989. Siden 2015 har huset vært under total renovering. Prosjektet har mottatt tilskudd fra NFK. Det er registrert i Kulturminnesøk av fylkeskommunen.

Gammelstua, Risbakken, Grøtland (gnr. 37, bnr. 3)

Våningshuset skal ha blitt bygd på slutten av 1700-tallet (1815-108-086). I 1964 ble huset flyttet et lite stykke. Det ble omgjort til redskapshus en gang før SEFRAK-registreringa i 1989, men pusset opp før 2008. Gammelstua er et godt eksempel på nordlandshus av den sorten som var mindre enn låna. Denne måler 8,4 m x 4,8 m. Til bruket hører en jordkjeller som kun ligger 2,5 m fra hovedveien (1815-108-088).

Mallahuset, Risbakken (gnr. 37, bnr. 6)

Bygningsmiljøet består av et hvitmalt lite våningshus, bur, skott, to nedlagte driftsbygninger og gartneranlagt hage med steingjerde på to sider. Mallahuset ble bygd på 1800-tallet, trolig før 1880. Huset er i en og en halv etasje. Hovedkonstruksjonen består av lafta tømmer. Det er fundamentert på en ringmur av naturstein. Taket var tidligere tekt med never og torv. Huset sto på Slettmyr før det ble våningshus på Risbakken. Det er ikke kjent når det ble flyttet. Mallahuset fikk for ca. 10 år siden igjen torvtak. Det er registrert av fylkeskommunen i Kulturminnesøk.

Bremsteinhuset, Risbakken, Grøtland (gnr. 37, bnr. 49)

Våningshuset ble flyttet fra Velfjord til Bremstein i 1889 (1815-108-105). Eier var Peder Augustiniussen og Johanna Oline Eriksdatter. Ekteparet fikk åtte barn som alle vokste opp i huset. Huset ble flyttet fra Bremstein i 1927. Det er i tømmer, men har utbygg i bindingsverk som er satt opp mot vest i 1969 og mot øst i 1971. Bygningen har fått tilsagn om tilskudd fra NFK, og er renovert i nyere tid.

Halmøystua (gnr. 38, bnr. 1)

Denne lille husmannsstua (1815-106-023) fra 1700-tallet måler kun 6,7 x 4,7. Martha Hansdatter var den siste beboeren i denne stua. Hun var født i 1834 og døde i 1918. Martha livnærte seg ved å rense dun. Hun var dunkjerring i Halmøya hvor hun bodde fast.

Johan Halmøy og Bergljot Møller overdro i 1977 hver sin halvpart av Halmøystua til Vega kommune. Kommunen sørget for flytting og gjenoppbygging av stua på bygdemuseet på Gladstad på 1990-tallet. Huset er nå (2022) planlagt flyttet til Verdensarvsenteret. Taket i 1. etasje er løftet en gang i tiden. To omfar med sagde stokker er føyd til på loftet. Bygningen har mange flyttemerker, og merker på loftet etter lys eller brann.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Forsbakken, Kolstad (gnr. 39, bnr. 3)

Våningshuset ble bygd ca. 1840 av Johan Jacob Henriksen (1815-106-020). I 1916 ble taket løftet 1/2 etasje og et utbygg satt opp i nordvest. Et uthus og en jordkjeller (1815-106-021) tilhører bygningsmiljøet.

Lindbakken, Kolstad (gnr. 39, bnr. 7)

Nordlandshus bygd en gang i perioden 1825-1849 (1815-106-016). Johannes Sevaldsen kom fra Gudbrandsdalen ca. 1874, og kjøpte eiendommen av ei gammel enke som bodde i våningshuset da. Taket ble hevet ca. 1 meter, noen vinduer skiftet og mur støypt i 1935. Den opprinnelige tørrmuren står kanskje innenfor. Taket ble skiftet ca. 1945. Huset er tilknyttet en fjøs som Sevaldsen trolig bygde ca. 1875 (1815-106-017).

Heian Kolstad (gnr. 39, bnr. 8)

Dette våningshus (1815-106-005) skal være fra tidlig på 1800-tallet, ifølge SEFRAK-registeret fra ca. 1990. Daværende eier opplyste at hans oldeforeldre hadde kjøpt det ca. 1840. På 1930-tallet gjennomgikk det omfattende forandringer med påbygging. Inngangspartiet mot øst består av et tilbygg fra 1970-tallet, og med ytterdør fra samme tid. Fundamentet er støypt i betong. Taktekke består av eternit og bølgeblekk. Tidligere torvtak skal ligge under eternittaket. Vinduene er skiftet ut med husmorvinduer.

Holtan, Kolstad (gnr. 39, bnr. 15)

Våningshus bygd mellom 1890 og 1895 (1815-106-019). Ca. 1905 ble en ark påbygd. Siden ble flere påbygg satt opp. Henrik Johansen Kolstad som bodde her var snekker av yrke, og hadde også småbruk. I 1920 ble den innvendige snekkerboden omgjort til kjøkken. Flere av vinduene ble skiftet i 1965. Kjøkkenvinduene ble byttet ut i 1982. Ytterpanelet er også gradvis skiftet. Bygningen har gjennomgått omfattende vedlikehold / renovering og fikk nytt påbygg i 2018.

Øvre Nordgård, Kolstad (gnr. 39, bnr. 57)

Nordlandshus som skal være bygd på begynnelsen av 1800-tallet (1815-106-009). Ca. 1910-1920 ble omfattende endringer gjennomført. Huset fikk påbygg i nord og øst. Fasadekledningen ble delvis skiftet. Veranda ble bygd på 1940-1950-tallet. Eternitplater ble lagt oppå torvtaket. Huset har nå tre påbygg. Grunnmuren består av utmeislet stein i store blokker med fugemateriale. Den har bestått av steinblokker som seinere har fått utvendig fuging. Utbyggene er lagd av bindingsverk. Inngangsdøra er fra 1950-tallet. Dette er et veldig autentisk hus dersom man ser bort fra taktekking og tilbygg. Det står også et uthus / kårbolig på eiendommen. Nordland fylkeskommune har registrert huset i Kulturminnesøk.

Foto: Øyvind Svenning.

Solheim, Vegsteinøya (gnr. 41, bnr. 2)

På Vegsteinhalvøya bodde husmenn og fiskere tilknyttet Vegstein handelssted. Her står flere ruiner av bygninger, blant annet våningshus, uthus, noen fjøs. Våningshuset (1815-107-019) var opprinnelig ei saltbrygge på handelsstedet Vegstein. Saltbrygga var trolig bygd på 1800-tallet, og ble flyttet til nåværende sted ca. 1925. En fjøs er tilknyttet bolighuset (1815-107-020).

Sveitserhuset på Vegstein Nedre (gnr. 41, bnr. 16)

Boligen ble bygd i første kvartal av 1900-tallet. Den står på et tun med uthus. Området er inkludert i Nordland fylkeskommune oversikt over regionale og nasjonale verneverdige kulturminner- og miljøer på Sør-Helgeland (2013). Huset er også lagd inn i Kulturminnesøk av fylkeskommunen.

Nersvea (gnr. 42, bnr. 2)

Nordlandshuset (1815-107-032) er bygd av sideskåret tømmer, med bindingsverk i vedskjulet i sør. Det står på ufuget stein. Dette kan ha vært hovedgården og den første gården på Svea. I 1950 ble never- og torvtaket revet og skifertekke lagt på. Vinduene er gradvis skiftet ut. I 1983 ble bislaget i nordvest revet. Skottet i sør ble reparert etter storm i 1984. Det fikk ny konstruksjon og bølgeblikkplater. Våningshuset er tilknyttet fjøs (1815-107-034), jordkjeller (1815-107-035) og bur fra ca. 1950-1955 (1815-107-033).

Hongset (gnr. 43, bnr. 2)

Huset skal være bygd i siste kvartal av 1700-tallet (1815-107-004). Det er i tømmer, men med to 1-etasjes utbygg i bindingsverk som er påbygd seinere. Huset ble bygd på ½ etasje i 1900. I 1954 ble torvtaket skiftet ut med eternit. Vinduer ble skiftet i 1970. Våningshuset er knyttet til et gammelt fjøs (1815-107-005) og et nyere uthus.

Neset, Hongset (gnr. 43, bnr. 3)

Nordlandshus fra ca. 1875 (1815-107-051). Rundt 1930 ble teglsteinspannene på taket skiftet ut med skifer. I 1955 ble grue og murpipe revet. Vinduer og dører har blitt skiftet ut etter behov. Huset ble fritidshus engang før 1991. Til eiendommen er tilknyttet naust (1815-107-052) og brygge (1815-107-053).

Geithaugen Hongset (gnr. 43, bnr. 7)

Anton Torstensen fikk satt opp dette nordlandshuset på 1800-tallet (1815-107-044). Ved SEFRAK-registreringa i 1991 var huset tilknyttet ruin av en fjøs (1815-107-046), en falleferdig jordkjeller (1815-107-047) og et uthus / skott (1815-107-045) som ble fjernet en gang mellom 2003 og 2008. Ved SEFRAK-gjennomgangen i 2008 ble det notert at våningshuset var pusset opp, mens skottet hadde blitt fjernet og ett nytt uthus bygd i stedet.

Nordgården, Forøya (gnr. 43, bnr. 12)

Forøya på nordøstkysten av Vega har mange fraflytta småbruk (1815-107-007). Landskapet bærer preg av at det er lenge siden det har vært drift. Ved SEFRAK-registreringa i 1989 var de fleste småbrukene nedlagt. Noen av våningshusene benyttes i dag som fritidssteder, mens andre er forlatt og forfaller. Mesteparten av driftsbygningene er enten borte eller forfaller. Våningshuset på Nordgården ble trolig bygd i 1896. Årstallet er risset inn i en planke. I 1957 ble bislaget i vest revet, torvtaket ble byttet ut med eternit og vinduene skiftet. I 1990 gjennomgikk huset omfattende forandringer med nye vinduer og ny bordkledning. Ruin av en fjøs (1815-107-009) og en brygge (1815-107-008) tilhører eiendommen. Småbruket kan opprinnelig ha vært en husmannsplass under Hongset.

Småhauan, Hongset (gnr. 43, bnr. 15)

Småhauan ligger sør for Geithaugen (1815-107-057). Dette våningshuset ble bygd i regi av Fritjhof Hansen i 1876. Her finnes også fjøs (1815-107-058), og ruin av jordkjeller (1815-107-059), begge trolig bygd ca. 1876.

Sørholmen, Forøya (gnr. 43, bnr. 19)

Et lite nordlandshus som kun måler 7, 3 x 5 meter (1815-107-076). Opprinnelig kommer det fra Hommelstø i Velfjord. Det er tilknyttet et lite fjøs (1815-107-077), jordkjeller (1815-107-078) og ruin av et bolighus (1815-107-079).

Omnøya (gnr. 92)

I 1907 var Omnøya delt i tre bruk: Gården, Bakken og Nakken. Fram til 1913 tilhørte Omnøya Tjøttagården. Etter det fikk folk kjøpe brukene de hadde drevet, og ble selveiere. På det meste bodde rundt 40 personer på Omnøya og noen av de større øyene som tilhørte samme øygruppe. På Slåtterøya lå en periode tre strandsitterbruk. Disse finnes det kun hustufter igjen etter.

En av Vegaøyans fastboende på helårsbasis bor på Omnøya. Svein Nilsen er født og oppvokst på øya. Han fisker til eget bruk, har noen utgangersauer som hobby og skjøtsel av kulturlandskapet. De andre familiene flyttet på 1960-1970 tallet. Det er flere fritidsboliger på Omnøya.

Brødrene Jens (f 1856) og Edvard Hansen (f 1860) på gnr. 92, bnr. 2, dyrket rotgrønnsaker som kålrot og gulrot i stor stil. Kristian Hansen fra samme bruk, men av en seinere generasjon, dreiv frøavl av kålrot. Frøene havnet blant annet på Island. Frøene fra disse kålrotene på Omnøya skal ha vært opphavet til kålrotstammen Brandhaugkålroten, som fra tida rundt 1. verdenskrig ble dyrket på gården Brandhaug i Kila og Harstad-området. Der fikk eieren Markus Johan Jensen heder for opparbeidelsen av kålrotstammen, som også kaltes brannhaug.

Omnøya hadde en omfattende bebyggelse med våningshus, uthus, hus for landbruk, brygger og naust. Flere av de gamle husene står igjen, og et par av nyere dato er satt opp. Bebyggelsen omfatter ca. 14 bygninger på selve Omnøya, hvorav tre bolighus, tre mindre uthus, tre brygger, et naust og ei moderne hytte. Midt på øya står en fjøs. Bygningene er fordelt på flere eiendommer.

Bolig- og jordbrukshusene for de to gårdsbrukene sto opprinnelig samlet i en klynge. I 1932 ble det ene bruket flyttet lengre sør på øya. Nordlandslåna fra 1800-tallet ble demontert og flyttet til nåværende plassering midt på øya på sørdelen. Også stabburet med ei gammel grue ble flyttet. Det var på dette bruket (bnr. 2) at kålrotavlen foregikk. I 2008 overtok Kitty og Øivind Gårdvik bruket, og har det som feriested. De kjøpte eiendommen av Kittys far som kom derfra og hadde arvet stedet. Våningshuset og stabburet er renovert. Det gamle naustet som tilhørte bruket er nylig revet, og nytt bygd.

På det bruket som ble igjen på norddelen er de eldste bygningene et våningshus, med eldhus og fjøs, samt ei bu fra 1854. Et nytt bolighus med uthus med tilknytning til denne

bygningmassen ble oppført i 1961. Svein Nilsen bor der. Til eiendommen hører fjøs, uthus og brygge. Omnøya har sju SEFRAK-registreringer, men tre av dem er ruiner eller kun tufter. Et våningshus er registrert (1815-111-076). Det er ei lang hvitmalt nordlandslån.

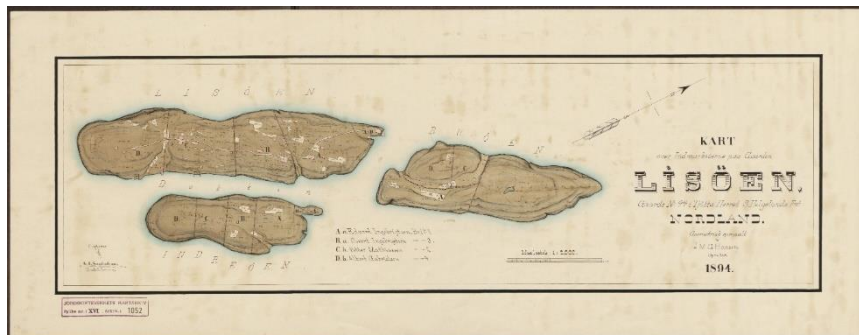
Omøya er nevnt i fylkeskommunens oversikt over regionale og nasjonale verdifulle kulturminner og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). I oversikten står det at restene av gårdsanlegget har godt bevarte bygninger. I tillegg nevnes de nokså omfattende steingjerdene.

Bukkøya (gnr. 93, bnr. 7)

På Bukkøya ligger et gårdstun fra slutten av 1800-tallet, men som ikke ble SEFRAK-registrert. Gården består av seks eldre bygninger. Våningshuset er fra ca. 1885. I tillegg finnes tre uthus, naust og brygge med kai. Bukkøya består av de tre øyene Bukkøya, Olderøy og Værøy. Bygningene ligger på en av eiendommene på Bukkøya. Nordland fylkeskommune har registrert gården i Kulturminnesøk.

Lisøya (gnr. 94)

Gjennom 1800-tallet hadde Lissøya 20-30 innbyggere. Fram mot 1900 emigrerte flere av innbyggerne til Amerika. Likevel var 39 personer som hører hjemme på Lissøya ved folketellinga i 1910. 16 av disse hadde bosted på to husmannsplasser. Som ellers i området livnærte innbyggerne seg av kombinasjonen jordbruk og fiske. Noen dreiv også med håndverk. På første halvdel av 1900-tallet hadde Lissøya både smed, sydame og flere snekkere. Rett etter 2. verdenskrig bodde fire husstander i Lisøya. Det var butikk, poststed og skyss virksomhet på øya.

Kart over Lisøya fra 1894. Utlånt av Ove Cederstrøm.

På 1950-tallet begynte fraflyttinga fra øya. På slutten av 1970-tallet var det ingen helårsboende tilbake. I dag står to eldre våningshus, noen nyere hytter, rester av en jordkjeller uten tak, flere ruiner etter fjøs, våningshus, brygger og naust igjen. Et par flytebrygger er satt opp. To av bygningene og restene av potetkjelleren er eldre enn 1900, men ikke inkludert i SEFRAK-registret.

På bnr. 1 står fortsatt våningshuset fra 1868, restene av en jordkjeller, tufter etter fjøs, naust og brygge. Våningshuset var opprinnelig et tradisjonelt nordlandshus fra 1800-tallet. Det målte 13,5 meter i lengden og 5,5 meter i bredden. Taktekket besto av torv- og never. Ytterveggene var panelt med tømmermannspanel og vinduene var i empirestil. I 1980 ble huset ombygd til kun en etasje og forkortet i lengden i sør med 3,5 meter. Veggene er utvendig kledd med takplater. De gamle vinduene ble i 1980 byttet ut med mer moderne varianter inndelt med stolpe i midten, og sprosper i øvre halvdel. Torvtaket ble tatt

av, og undertaket av never erstattet med knottplast og ny torv lagt på. Den originale ytterdøra er todelt med speil og glass, og har overlevd moderniseringen. Likens er den opprinnelige grunnmuren i tørrmurt stein bevart.

Huset ble fraflyttet på slutten av 1950-tallet, og har deretter fungert som fritidsbolig. I 2020 kjøpte Ove Cederstrøm eiendommen. Han har siden renoveret huset. I 2021 fikk han tilsagn om NFK-tilskudd. Vinduene er skiftet, og bygningen er oppgradert innvendig. Til denne eiendommen hører også en eldre jordkjeller som mangler tak. Nordland fylkeskommune har registrert våningshuset i Kulturminnesøk.

Lisøya før og etter renovering. Foto til høyre: Ove Cederstrøm.

Kvalholmen (gnr. 95)

Kvalholmen hadde på det meste rundt 30 innbyggere, og var delt i tre bruk. Dette var i mellomkrigstida. De tre brukene het Nordigården, Medtigården og Sørgården. Bygningsmassen sto samlet på den nordøstlige delen. Utover 1900-tallet sank innbyggertallet. Kvalholmen manglet strøm, telefonforbindelse, rutebåt og skole. I 1950 var 13 fastboende tilbake, i 1960 kun fem. Gårdsdrifta opphørte i 1962. I 1971 døde den siste innbyggeren Emelius Kvalholm, og Kvalholmen var fraflytta. Han hadde bodd alene på øya siden 1962.

De fleste husene var bygd på 1800-tallet, kun to var bygd etter krigen. Nils Falch har lagd en illustrasjon av hvordan det så ut på 1950-tallet. Den er trykt i boka Kvalholmen (2021). Fra fraflyttinga fram til 2010 lå Kvaløya brakk, og var svært utsatt for gjengroing. Deretter ble øya gjenopptatt som beiteøy. Sitkagran som ble plantet på 1970-tallet er også hugd ned de seinere år. Ti kulturminner er oppført i SEFRAK-registeret, men de fleste er rester og ruiner av jordbruksbygninger som fjøs og jordkjellere. To av de tre våningshusene står fremdeles, er renoveret og brukes som fritidsboliger.

«Emeliusstua», Kvalholmen (bnr. 2)

Lotte Marie Tøgersen og Emelius Knoff Mathisen giftet seg i 1918. De kjøpte Sørgården på Kvalholmen i 1925. Gården var i 1847 utskilt fra bnr. 1. Stuebygningen ble reparert rett før 1934 (1815-111-013). Den fikk ny utvendig kledning, opptekket tak, ble panelt innvendig, innredet og bislag bygd på forsiden. Lotte og Emelius var musikalske. Emelius diktet sanger selv og fremførte dem sammen med Lotte på bygdefester, i bryllup m.m. Han etterlot seg en viseskatt som fortsatt settes pris på og brukes. To hefter med visene hans er trykt opp (1970 og 1991). Mange av tekstene handler om livet «udi øyan».

Lotte døde i 1959. Etter en stund kjøpte Emelius ny båt på Hennesberget. Den fikk navnet «Fruen», og er i dag utstilt utenfor Verdensarvsenteret. Da den siste naboen i Nordgården flyttet i 1962 ble Emelius alene på Kvalholmen. Han fortsatte med hjemmefiske og skreiv

viser. I april 1971 var han gjest hos Erik Bye i et lørdagsprogram i NRK sammen med to andre helgelendinger. “Lørdagskveld med Erik Bye”. Samme vår døde Emelius.

Huset som han og Lotte bodde i kalles Emeliusstua. Det brukes som feriehus. Huset måler 8,50 x 4,90 m, pluss et lite påbygg i en etasje midt foran. En enetasjes skjå med utedo er påbygd mot nord. Fundamentet består av naturstein. Huset har stor restverdi, og vernemessig høy prioritet både pga. bygningen og historien om Emelius og Lotte. Eierne holder på å renovere huset.

Emeliusstua 2015. Foto: Øyvind Svenning.

Emeliusstua 2022. Foto: Beate Ludvigsen.

Tåvær (gnr. 96)

Tåvær hadde fra gammelt av to bruk, Nergården / Nerstua og Øvergården. Begge brukene tilhørte Tjøttagodset inntil leilendingene kjøpte seg ut i 1873. En søskenflokk på tretten fra Øvergården utvandret til Amerika. De to gjenværende søstrene delte Øvergården seg i mellom. Den ene delen ble Øverstua som utgjorde den sørlige delen, og den andre delen ble Nordstua i nord.

Tåvær var den siste av øyene i Vesterøyen som ble avfolket, i 1985. To av gårdene var fraflyttet på 1960- tallet. Bebyggelsen går tvers over øya og består av ca. 13 hus. Mange er borte, særlig av jordbruksbygningene, men Nerstua (handelsstedet), Nordstua og Øverstua er godt bevart. Det gamle handelsstedet består av sju hus, og er nærmere beskrevet i kapittel 7 om handel.

I fylkeskommunens oversikt over regionale og nasjonale verneverdige kulturminner på Sør-Helgeland er hele Tåvær inkludert, på grunn av det godt bevarte bygningsmiljøet av eldre opprinnelse. Samtidig er bygningene på Tåvær kilder til handelshistorie og emigranthistorie. Nordland fylkeskommune har registrert handelsstedet og Øverstua i Kulturminnesøk.

Nordstua, Tåvær (gnr. 96, bnr. 1)

På Nordstua er kun det gamle våningshuset bevarte (1815-111-010). Fjøsen (1815-111-011) og jordkjelleren (1815-111-012) ligger i ruiner.

Nerstua, Tåvær (gnr. 96, bnr. 2)

Nerstua (1815-111-003) ble på andre halvdel av 1800-tallet et senter for kommunikasjon, handel, post m.m. Denne eiendommen er nærmere behandlet i kapittel 7 om handel, mens bryggene er beskrevet i kapittel 5 om fiskeri. Det gamle handelsstedet består av sju hus. Våningshuset er ei hvitmalt romslig nordlandslån i to etasjer, bygd i 1875. Inngangspartiet har forseggjorte utskjæringer. Huset ble restaurert rundt 2016. Øvrig gårdsbebyggelse består blant annet av eldhus med bakerovn og grovkjøkken bygd noe før 1850 (1815-111-004), uthus / vedskjul fra ca. 1920 (1815-111-005), fjøs fra ca. 1890 (1815-111-006) og jordkjeller (1815-111-007). Eierne har fått tilskudd fra NFK, Kulturminnefondet, Helgeland Sparebanks Gavestiftelse og UNI stiftelsen. Fjøsen og brygga er med i dendrokronologiprojektet for datering av trevirke. Disse bygningene ble undersøkt høsten 2021. Rapporten er ikke ferdig ennå.

Øverstua, Nyheim / Nybakken, Tåvær (gnr. 96, bnr. 5)

Våningshuset (1815-111-008) som kalles Øverstua har årstallet 1793 innskrevet i mønsåsen så huset er trolig så gammelt, men påbygd i ettertid. Det måler 11 x 5,2 m, og har tilhørt husmannsplassen som ble fraflytta i 1965. Kun våningshuset sto tilbake. Det ble gradvis i dårligere stand. I 1960 fikk det taktekke av bølgeblikk istedenfor never- og torvtekke. Da Vegaøyans venner overtok bygningen i 2007 var det svært forfallent og overgrodd. Et eget andelslag «Øverstua Tåvær ble opprettet», og restaurering igangsatt. Nordland fylkeskommune, Norsk kulturminnefond, Norsk kulturarv og Gjensidigefondet har støttet restaureringa. En solid dugnadsinnsats er lagt ned. På oppdrag av Nordland fylkeskommune utførte NIKU bygnings- og fargearkeologiske undersøkelser i bygningen. Tiltaket inngikk som en del av prosjektet Kystens øysamfunn. Øverstua har blant annet fått nytt never- og torvtak. Materialene er hentet på Vega. Huset gjenåpnet i 2011, men sto helt ferdig med fullført malearbeid m.m. i 2017 / 2018. Det har høy vernemessig verdi, også på grunn av emigranthistorien som er tilknyttet huset. Ruin av en fjøs (1815-111-009) ligger i nærheten.

Store Emårsøy (gnr.97, bnr. 4)

Våningshuset ble kjøpt «på rot» i Velfjord, demontert, fløtet ut til Store Emårsøy og satt opp igjen der i 1885 (1815-111-080). Dette er et typisk nordlandshus, ei tømret midtromsstue, 8,8 x 4,5 meter stor i 1,5 etasje, med fundament av naturstein. I den ene enden ble et vedskjul i bindingsverk bygd. Seinere er denne delen omgjort til kammers.

To husstander bodde på Store Emårsøy. Øya ble fraflyttet i 1957. Da ble naust og en fjøs revet. Etter hvert sto kun våningshuset, en forfallen fjøs og jordkjelleren igjen på øya. Det rødmalte våningshuset var lite forandret opp gjennom årene, særlig innvendig. Det fantes fortsatt grue i kjøkkenet. Ytterdøra hadde et fint glassparti. Men det var nokså forfallent da Turid Næss og Gisle Ebbesen kjøpte Store Emårsøy i 2008. De driver gård på Nes, og dannet selskapet Vega kystgård. Selskapets formål er å vise hvordan landbruk ble drevet i kystområdene på hovedøya og i verdensarvområdet. Det gamle nordlandshuset er siden

restaurert. Det har fått never- og tovtak, restaurert pipe m.m. Fjøsen som sto igjen var svært forfallen (1815-111-082). I 2005 / 2006 ble en fjøs fra 1946 som sto på Nes flyttet til øya, og i 2008 satt opp laft på laft der den gamle fjøsen hadde stått (SMIL-midler). Det dårlige på denne fjøsen ble reparert. På øya finnes også ruiner etter et skjul eller et eldhus (1815-111-083) og grunnmur etter en naustruin (1815-111-084). Et båtnaust er flytta til Store Emårsøy fra Vega, og rekonstruert oppå denne grunnmuren (SMIL-midler). Dette ble i 2011 malt med tranmaling, og har fått nytt spontak av saget takshingel. Nå har gården våningshus, fjøs, utedo og naust. Det finnes også en jordkjeller av naturstein på gården (1815-111-081). Den hadde rast sammen, men er i nyere tid renovert. Sau og nordlandskyr beiter igjen på øya, og det drives slått. Skjøtselsplan er utarbeidet: (<https://core.ac.uk/download/pdf/285995103.pdf>).

Eierne av Store Emårsøy er aktive næringsdrivende, og har mottatt tilskudd til skjøtsel i Vegaøyen verdensarvområde/ nå LUF-midler. Nordland fylkeskommune har registrert stedet i Kulturminnesøk.

Fjøs og våningshus på Store Emårsøy. Foto: Privat.

Nautøya (gnr. 97, bnr. 7 og 8)

Nautøya var leilendingsbruk under Tjøtta-godset fram til 1872. Da kjøpte leilendingen Mathisen Nautøygården. Husmannsplassen Store- og Lille Emårsøy, og Sevaldøya fulgte med på kjøpet. Senere ble det husmannsplasser også på Rognan og Stakkøya. Nautøya var en relativt stor gård. Ved jordbrukstellinga i 1875 fantes hest og føll, 11 storfe, en kalv, 22 sauer, to griser, og utsæd på fire tønner korn og 15 tønner poteter. Nautøya ble fraflyttet i 1966.

Rognan ble fradelt som eget bruk i 1882. I 1905 ble Store-Emårsøya solgt, og Liss-Emårsøya i 1913. Stakkøya og Magnetholmen ble solgt og Nautøya ble delt i to i 1916. Nordenden av gammelstua ble brukt i bygging av husene på den nye gården. I 1919 ble også Sevaldøya solgt. Storgården Nautøya var en saga blott. Den sørlige deler av gården ble drevet videre av etterkommere, men i 1948 solgt. Ny bruker bygde ny stue og brygge. Gammelstua ble omgjort til fjøs. Nordparten kaltes Solbakken (gnr. 97, bnr. 7).

Rikardhuset, Solbakken, Nordparten (gnr. 97, bnr. 7)

Nordlandshuset med flere påbygg står nord på øya (1815-111-091). Det ble bygd i 1916 etter at gården var delt i to bruk, og begge fikk nytt våningshus. Rikard Larsen fra Skogsholmen eide Nordparten. Kona het Rebekka. De bygde nytt hus, fjøs, uthus og naust. Bolighuset bærer preg av å være påkostet med god takhøyde og en flott glassveranda som inngangsparti. Det er laftet på en solid steinmur, og har to bislag- et mot øst som var hovedinngang og et mot nord som var kjøkkeninngang. Over inngangspartiet er det et oppløft med sadeltak, noe som

er uvanlig for nordlandshusene i området. Innvendig leder en fin spiraltrapp opp til 2. etasje. Taktekket besto opprinnelig av never og torv. I dag er det bølgeblikkplater. Det kan ha vært spon som taktekke på hovedinngangen. Ytterveggene er kledd med stående, tynt panel med not og fjær. Det er profilert med en liten perle (perlestaff). Huset har empirevinduer og fine dører. Det er et flott hus med høy verneverdi. Ruinen av et uthus ligger 10 m fra våningshuset (1815-111-092). En fjøsruin er ca. 50 m fra huset (1815-111-093).

Rikard dreiv fiske og skjellgraving. De store skjelldungene på øya vitner fortsatt om det. På slutten av 1930-tallet flyttet kona og barna inn til Tjøtta. Rikard ble igjen alene. Han fortalte om mye skrømt ute på Nautøya. I 1966 flyttet han inn på aldershjemmet på Tjøtta.

Skogsholmen (gnr. 98)

Skogsholmen er nok mest kjent som skolested. Her var skole fra 1890 til 1973, men øya hadde også mye jordbruk, i tillegg til fiske og noe røkting av ærfugl. I 1865 hadde Skogsholmen 57 fastboende innbyggere, 23 kyr, 36 sauer, et par hester og to griser. Innbyggerne dyrket korn og poteter. På det meste bodde 90 mennesker på Skogsholmen. Alle husene sto på selve Skogsholmen. 25 bygninger er SEFRAK-registrert, men totalt finnes nærmere 50 bygninger på den store kuperte øya. Her nevnes noen av våningshusene

Våningshus, Fallarhågjen, Skogsholmen (bnr. 3)

Nordlandslån (1815-111-043) med mål 12,3 x 5,1 m, pluss to 1-etasjes tilbygg. Bygningen har to piper, bølgeeternit på taket, vestlandspanel og eternit på ytterveggene. Deler av tilbygget på nordsida er tekket med vekselpanel, noe som er uvanlig i Vega. Tilbygget i sør er kledd med eternitplater. Fundamentet står av naturstein med støyp utpå. Tidligere hadde huset en glassveranda med farget glass. Huset er under renovering. Til bygningsmiljøet hører også en fjøs.

Methigård (bnr. 4)

Et nokså forfallent nordlandshus (1815-111-067) som måler 10,2 x 6,4 m, pluss to påbygg. Taktekke består i dag av bølgeblikk. Bislaget i øst har perlestaffpanel, men selve bislaget er nedseget.

Sørgården (bnr. 5)

Et vakkert våningshus med fine utskjæringer og detaljer (1815-111-061). Målene er 10,2 m x 6,4 m. Huset har flere påbygg. Taktekket består av dråpeskifer. Mot sør er en fin glassveranda. I nord er det ytterligere et utbygg. To av ytterveggene har stor restverdi.

Våningshuset i Sørgården. Foto: Øyvind Svenning.

Sørgården, Nordre

Nordlandshuset (1815-111-055) måler 9,2 x 4,6 m, pluss et tilbygg med inngangsdør. Huset har vært noe høyere. Det har never- og torvtekke på tak, og tømmermannskledning på veggene. Inngangen er gjennom bislaget i sør. Bygningen står rett ved et steingjerde.

Bakken

Dette godt vedlikeholdte gulmalte nordlandshuset (1815-111-069) måler 11,4 x 4,90 m, pluss inngangsparti påbygd i en etasje. I øst har huset et fint bislag. Det har mye originalt panel, original dør og vinduer.

Kilvær (gnr. 99)

Kilvær består av rundt 60 øyer holmer og skjær, men nesten all bebyggelsen står på den langstrakte hovedøya. I 1865 hadde Kilvær 44 innbyggere, to hester, 28 kyr, 61 sauer, tre griser og potet- og korndyrking. På det meste bodde over 70 mennesker i Kilvær. Nedgangen i folketallet begynte etter 2. verdenskrig, men bosettinga ble opprettholdt til tidlig på 1990-tallet. Kilvær har fortsatt helårsboende.

Kilvær besto lenge av fire gårder, som siden ble delt i mindre eiendommer. Dagens eiere er stort sett søskenbarn, og etterkommere av de tidligere fastboende. På 1970-tallet fantes 11 bolighus. Noen var eldre nordlandshus. Det eldste skal være fra 1600- eller 1700-tallet. 2-3 hus ble bygd på 1940-1950-tallet. Et ble satt opp tidlig på 1960-tallet, av tømmer fra den gamle skolen på Skogsholmen, bygd i 1890. Dette materialet kom opprinnelig fra trelast fra den tyske skuta «Belle Alliance» som hadde forlist ved Flovær i november 1886. Den var på vei fra Arkhangelsk med tømmer til Tyskland. Minst et av de andre nordlandshusene i Kilvær ble renoverert med materialer fra samme forlis.

33-35 hus av ulike funksjoner utgjør bebyggelsen i Kilvær. Mange eldre bygninger er bevart. De 15 ferieboligene / hyttene er velstelte fritidsboliger, og holdes vedlike med lite eller noen endringer. Flere av landbruksbygningene, som jo ikke brukes, har gått til grunne. Blant annet står kun ruiner igjen etter fjøsene. Det er ikke intakte jordkjellere på øya. Noen er fylt igjen. Andre finnes det ruiner etter. På hovedøya er disse våningshusene SEFRAK-registrert:

-1815-111-025. Nordlandshus med tre påbygg og stor platting i sør og øst. Huset står på naturstein. Taktekket er bølgeblikkplater. Mot gavlen er det en fin tannet pyntelist.

-1815-111-031. (gnr. 99, bnr. 3) Nordlandshuset i «Gården har rommet omgangsskole og post, men man vet ikke hvor gammelt det er. Huset er renoverert i flere runder, blant annet med noe tilskudd fra smil ordningen.

1815-111-036. Marenstua. (gnr. 99, bnr. 15). Det rødmalte nordlandshuset er lite endret innvendig. Det har et tilbygg i nord med skråtak, og nyere torv på taket med vorteplast under. En del er renoverert i seinere tid. Nordland fylkeskommune har registrert huset i Kulturminnesøk.

Foto: Øyvind Svenning.

På Slåttholmen rett ved hovedøya står et våningshus (1815-111-038). Dette okermalte nordlandshuset er trolig endret en del endret, og renoverert i nyere tid.

Sørvær (gnr. 100)

Sørvær ligger øst for Lånan og Flovær, nord i Vega på grensa til Herøy. Ved folketellinga i 1865 bodde 23 personer i Sørvær. Landbrukstellinga viste ni kyr, 23 sauer og en gris. Bygg og potet ble dyrket. I 1900 hadde Sørvær 42 innbyggere. De siste fastboende flyttet i 1972. Sørvær er delt opp i sju bruk.

Sørvær er oppført i fylkeskommunens utvalgte nasjonalt og regionalt viktige kulturminner på Sør-Helgeland. Nordland fylkeskommune har også registrert eiendom gnr. 100, bnr. 1 i Kulturminnesøk.

Bygningsmiljøet består av ca. ti bygninger, hvorav fire gamle våningshus, fjøs, utedo, naust og brygge. Bygningene utgjør et typisk miljø etter fiskebondelivet. Brygga og tre våningshus, som kan være eldre enn 1900, ble ikke SEFRAK-registrert. Fjøsene som ble SEFRAK-registrert i 1992 er siden revet (1815-111-106). Den sto på bnr. 2, sammen med et våningshus (1815-111-105). Den hvitmalte nordlandslåna er laftet i tømmer. Den har i nyere tid fått eternitplater på taket. Vinduene er boltet igjen. Huset har til dels stor restverdi.

Foto: Øyvind Svenning.

Lånan (gnr. 101)

Bosettinga på Lånan var konsentrert til hovedøya og delt i to bruk; Nordøya og Sørrodden. Ved folketellinga i 1865 hadde Lånan 31 innbyggere. Rundt 1950 holdt åtte familier til her. De siste fastboende flyttet fra Lånan høsten 1980.

Bebyggelsen består av 20-30 hus (22 bygninger på selve Lånan, åtte bygninger på naboøya). Det er syv -åtte beboelseshus og mange mindre uthus, brygger, naust og ny kai. Lånan har

lang tradisjon med røkting av ærfugl, og er i dag det største egg- og dunværet i Vega. Mengdevis av e-hus og e-baner utgjør en vesentlig del av bebyggelsen.

Lånan har flere bolighus, låve, naust, brygger, utedo, sjåer og diverse uthus m.m. Våningshusene består av allsidig arkitektur fra nordlandslån, til hus fra mellomkrigstida i sveitserstil og husbankhus fra etterkrigstida. Husene gjenspeiler forskjellige tidsepoker og byggefaser. I fraflyttings tida utover 1970-tallet forfalt mange av husene. Flere ble også revet eller ramlet ned. I dag vedlikeholdes husene, både til ærfugl og mennesker. På den renoverte låven drives kafé og souvenir utsalg. Her er også gamle gjenstander utstilt, og det er bolig for ea.

Lånan har en omfattende bebyggelse. Her nevnes kun et par av våningshusene:

-1815-111-100 (gnr. 101, bnr. 8). Nordlandshus / nordlandslån, som brukes som feriehus. Bygningen er pusset opp og utvidet i nyere tid. Mye av det opprinnelige er borte.

- 1815-111-103 (gnr. 101, bnr. 2). Nordlandshus / nordlandslån, som brukes som feriehus. Bygningen står delvis på steinfundament, delvis på støypt grunnmur. Mot øst har den et tilbygg. Kledningen er fornyet og vinduene skiftet ut de seinere år. Huset har nytt deccatak, ny dør mot vest, tømmermannskledning på alle vegger, moderne pipe og veranda.

Flovær (gnr. 102, bnr. 1)

Flovær er fyldigere beskrevet i kapittel 4 om egg- og dunvær. Det hvitmalte nordlandshuset (1815-111-095) er i laftet rundtømmer med flyttemerker i tømmeret, og rester av torvtak under pappen. Huset er nå sesongbolig for fuglevoktere. Det ble tildelt midler fra NFK til renovering. Nordland fylkeskommune har registrert våningshuset og fjøsen i Flovær i Kulturminnesøk.

6.3. Stabbur

Stabbur kalles lokalt for bur. Buret var i likhet med eldhus og masstue bygninger eller rom i bygninger som ble brukt til matlaging og lagring. Masstua var et eget rom eller et eget bygg for mat og melkestell. Det er ikke kjent at masstuer er bevart i Vega.

Buret sto nokså nært våningshuset. Her ble mat oppbevart. I Vega er slike hus enkle og rettveggede bygninger, uten nasjonale stabbursmotiver. De fleste består av laftet tømmer. Et mindre forrom / gang kan være i bindingsverk. Den ble f.eks. brukt til tørking av klær. Resten av buret var stort sett ei tømret matbu. Kanskje sto flere store melbinger i denne delen. Ei trapp førte opp til loftet. Det kunne inneholde senger, utstyr til veven som var stuet bort, ullkorger, ull-lager, koster, karder og rokker som ikke var i bruk. Fra taket hang kanskje skinnfeller og andre sengklær på stenger. Om somrene kunne stabburet brukes som soverom. Noen stabbur inneholdt også hyller til snekkerredskaper, sko, støvlester og verktøy til barking, verktøy for å reparere redskap til fiskeriene og forskjellige ting som trengte å lagres i perioder.

I Vega finnes en del bur bevart. Mange av disse står som de gjorde opprinnelig, bortsett fra at torv og nevertaket ofte er erstattet av bølgeblikk.

Nordstua, Ylvingen (gnr. 1, bnr. 4)

Dette gamle buret (1815-101-011) står sammen med eldhus, to våningshus og en fjøs.

Tettingshåjen, Igerøy, (gnr. 3, bnr. 1)

Buret består av to rom (1815-102-029). Det er trolig bygd samtidig med de andre bygningene i perioden 1850-1875. Gården ble lagt ned for en del år siden. Den er nå fritidssted og bygningene er under renovering. Bygningsmiljøet består i tillegg til stabburet av våningshus (1815-102-028), driftsbygning (1815-102-030) og jordkjeller (1815-102-031).

Staulberget, Bø (gnr. 4, bnr. 3)

Hoveddelen av buret (1815-102-019) er i laftet tømmer, forrommet består av bindingsverk. Buret antas å ha blitt bygd rundt 1890 samtidig med de andre bygningene på gården, men det er usikkert hvor det først sto. Ca. 1925 ble det flyttet inntil et bolighus som ble revet i 1987. Bolighuset var da rundt 200 år gammelt. Ved SEFRAK-registreringa i 1991 ble buret brukt som lager for gamle bruksgjenstander. Samme år ble det totalrenovert. Gårdsmiljøet består også av våningshus (1815-102-018), steinfjøs (1815-102-020) og naust ved Bøsjøen (1815-102-021).

Foråsskaret, Rørøy (gnr. 6, bnr. 12)

Buret (1815-103-042) tilhører en tidligere husmannsplass. Det er under total renovering. Buret måler 6,1 x 3,5 m, og står på pilarer. Det er tilknyttet et våningshus (1815-103-040). Fjøsene er revet.

Skarhaug, Vika (gnr. 16, bnr. 7)

Buret sto opprinnelig som fiskebu i Muddvær, og var trolig bygd på 1800-tallet (1815-104-015). I 1957 ble det flyttet fra Muddvær til Vika. Deretter ble bua flyttet til gårdstunet til Reidar Johansen. Taktekket ble skiftet i 1958. Buret er i dag flyttet ut av tunet.

Bakken, Nergården, Vika (gnr. 16, bnr. 9)

Dette er et eldre bur (1815-104-007) som opprinnelig kan ha vært naust i Bremstein. Taktekket ble skiftet i 1940. Det er tilknyttet et våningshus bygd rundt 1850, men som ble flyttet ca. 50 m til der det nå står i 1930 (1815-104-006).

Nerstua, Eidem (gnr. 17, bnr. 3)

Buret (1815-104-034) er fra ca. 1900 og lagd av plank fra en forlist båt. Det har dekor over vindu, og kantprofiler. Never- og torvtaket ble revet ca. 1955 og eternit lagt på taket. Rundt 1960 fikk deler av buret innlagt vann og støypte gulv. Ca. 1980 ble bølgeblikkplater montert på vestveggen. Buret står sammen med et våningshus (1815-104-033).

Kjelkdalen (gnr. 25, bnr. 1)

Buret skal være bygd på første halvdel av 1800-tallet (1815-109-014). Det består av en tømret kasse inne i reisverket, slik at det er bindingsverk mot nord, øst og noe mot sør. Buret var skjevt med fremskredet forfall allerede ved SEFRAK-registreringa i 1989. Det er i svært dårlig stand. Ytterveggen i nord har rast ned. Taket er også delvis nedrast. Buret har taktekke av bølgeblikk. Ytterdøra har falt av hengslene. Mål: 5 x 4,1 m. Buret er tilknyttet to våningshus (1815-109-013) og (1815-109-012).

Nesjan (gnr. 27, bnr. 10)

Buret sto først på Varhaugen (1815-109-021). Andreas Olsen eide det. Ole Mortensen flyttet buret til Nordgården i Gullsvåg i 1880. Anton Nesjan flyttet det til Nesjan i 1958. Da fikk buret kjeller og mur istedenfor syllstein. Indre del er laftet, mens yre del er i bindingsverk. Tilknyttet et våningshus (1815-109-020).

Gården, Holand (gnr. 34, bnr. 1)

Buret på denne gården skal være bygd på slutten av 1700-tallet (1815-108-052). Det ble flyttet fra den andre siden av veien ved utskifte rundt 1870, og utvidet noe samtidig. Buret er godt vedlikeholdt. Til gårdmiljøet hører et våningshus (1815-108-051), fjøs (1815-108-053), jordkjeller (1815-108-060) muligens en sjå (1815-108-054) og ei brygge ved sjøen (1815-108-055).

Grytingen, Holand (gnr. 34, bnr. 21)

Bygningen kan være fra tidlig 1800-tallet (1815-108-056). Den var våningshus til ca. 1905, deretter bur. I 1954 ble noe tømmer tatt fra sørenden. Fundamentet består av syllsteiner på betong. Taktekke er av eternit, med never under. Pipa har blitt fjernet, og noe av tømmeret er i dårlig stand.

Bur, Nesheian, Nes Nedre (gnr. 35, bnr. 6)

Dette buret sto opprinnelig på Nedre Nes (1815-108-023). Ole Paulsen flyttet det derfra til nåværende sted ca. 1881. Det står i et bygningsmiljø med tre våningshus og en fjøs (1815-108-025).

Neshaugen, Nes Øvre (gnr. 35, bnr. 161)

Buret (1815-108-012) ble bygd ca. 1875, samtidig med våningshuset på gården. Buret måler 4,5 m x 5,7 m. Det er i nokså dårlig stand. Det står i et bygningsmiljø bestående av våningshus (1815-108-012), fjøs og jordkjeller som ikke er SEFRAK-registrert.

Prestegården (gnr. 38, bnr. 1)

Stabburet (1815-106-025) ble bygd i 1863-1864, samtidig med en uthusbygning. Det måler 5,4 x 5,5 m, og har inntil nylig vært en del av bygdemuseet på Vega. Det står sammen med våningshuset (1815-106-026) og fjøs (1815-106-024). Våningshuset er behandlet i kapittel 8 fellesskapets bygninger. Bygningsmiljøet på den gamle prestegården er oppført som et regionalt og nasjonalt, verdifullt nyere tids kulturminne i fylkeskommunens oversikt for Sør-Helgeland (2013).

Svea, Svea (gnr. 42, bnr. 4)

Buret står på ufugete steinpilarer (1815-107-031). Det er bygd på 1800-tallet, men flytta dit det nå står fra et annet sted på eiendommen ca. 1900. Taktekke ble skiftet i 1960. Gårdsdrifta opphørte i 1963. Bygningsmiljøet består av våningshus (1815-107-027), ruin av fjøs (1815-107-028), ruin av sommerfjøs (1815-107-029) og en jordkjeller (1815-107-030).

Søla

I 1971 blåste torvtaket på dette buret (1815-109-053) av i en storm. Bølgeblikkplater ble lagt på istedenfor. I 2002 hadde det igjen fått torv på taket. Ei dør med fiskebeinsmønster, og et mindre vindu over døra var satt inn.

Sørgården, Hyværøyen

På det tidligere gårdstunet, står det gamle stabburet som er restaurert de seinere år. Våningshuset som tilhørte stabburet ble revet på 1930-tallet, og nytt våningshus bygd. Det ble siden fradelt og solgt som hytte. Stabburet antas å være svært gammelt. Bygget var lite endret / ombygd i forhold til eldre utforming og fasader, men forfalt. Hysværøyen grunneierlag begynte arbeidet med å berge det i 2006. I 2008 fikk eierne RA-midler via fylkeskommunen, støtte fra Kulturminnefondet og Vega kommune -smil-midler. I tillegg ble arbeid utført på dugnad. Rundt 2012 ble stabburet demontert, tatt med til Gladstad, reparert der i forbindelse med et kurs, og deretter fraktet ut og montert opp igjen på Sørgården. Nordland fylkeskommune har registrert stabburet i Kulturminnesøk.

Sørgården med stabburet og andre bygninger. Foto: Ann Kristin Klausen

Kilvær (gnr. 99, bnr. 7)

Det rødmalte buret (1815-111-029) står på steinpilarer og laftestein etter terrenget, rett ved et av våningshusene. Det har taktekke av bølgeblikk, og bølgeblikk og tømmermannskledning på ytterveggene. En av ytterveggene er skeiv. Buret har stor verdi fordi det er gammelt, mye originalt finnes bevart og mange bur er borte.

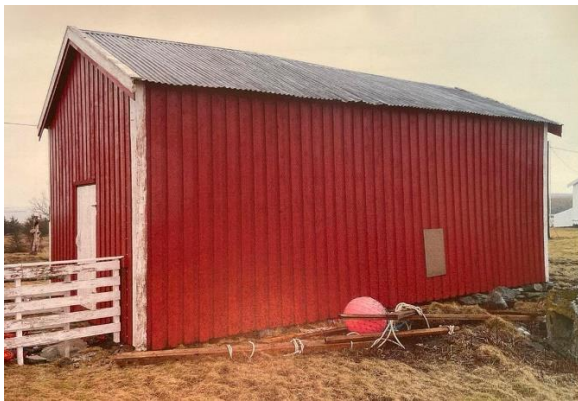

Foto: Øyvind Svenning.

Skogsholmen

Et stabbur med loft (1815-111-054). Ved SEFRAK-registreringa i 1992 het det at stabburet var i god stand.

Flovær (gnr. 102, bnr. 1)

Bygningen (1815-111-098) er delt i to rom. Mål: 6,3 x 4,4 m. Den har torv på taket og tømmermannskledning på veggene, hvorav noe originalt, men mye råte. Ytterdøra er mot øst. Huset står på stein i hjørnene. Taket ble tettet i 2017.

Foto: Øyvind Svenning.

Det eksiterer flere gamle bur på Vega som nylig er restaurert, men som ikke er register i kulturminnesøk el., bl.a. på Vika (16/5,8) og på Kjøl (14/2).

6.4. Eldhus

Eldhuset hadde ildsted, det vil enten si det gamle systemet med åpent ildsted på gulvet og åpning i taket (årestue) eller mer moderne grue med skorstein. Eldhuset fungerte som grovkjøkken for alt av matlaging som krevde bruk av ild. Baking, brygging, ysting, kjøttarbeid, slaktning og klesvask kunne foregå der. I noen tilfeller utgjorde eldhuset et frittstående bygg, men ofte var det innebygd som en del av våningshuset eller fjøset, eller bygd sammen med masstua. Det kunne også fungere som bolig i perioder, og som stabbur for oppbevaring av mat. Det er svært få bevarte eldhus i Vega, men de som finnes er ofte lett gjenkjennelige pga. den massive pipa.

Nordstua, Ylvingen (gnr. 1, bnr. 4)

Dette eldhuset (1815-101-010) står sammen med våningshus, stabbur og fjøs.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Muddvær

Dette ildhuset er nokså vindskeivt (1815-110-002). Det har original plankdør mot øst. Det er i nyere tid tekket med bølgeblekk på taket. På nordsiden har det liggende vestlandspanel. Det står delvis på steinmur, laftestein og steinpilarer.

Skjærvær

Bakstehus fra siste kvartal av 1800-tallet (RA-nummer 87615-8).

Omnøya (gnr. 92)

Eldhuset (1815-111-075) på Omnøya står sammen med våningshuset (1815-111-076), fjøs (1815-111-074), bu (1815-111-077) og ruin av bu (1815-111-079).

Nerstua, Tåvær (gnr. 96, bnr. 2)

Eldhuset / bakstehuset (1815-111-004) er trolig bygd noe før 1850, og en del av bygningsmiljøet etter handelsstedet på Nerstua i Tåvær. Eldhuset er rødmalt med torvtak og stor pipe. Det er i likhet med de andre bygningene på handelsstedet restaurert, og ble ferdigstilt i 2015.

Slåttholmen, Kilvær (gnr. 99, bnr. 2)

Eldhusets grunnflate er 4 x 3 m (1815-111-041). Det har utbygg i vest og nord og oppløft rett over døra i øst. Det står på hjørnesteiner, og har en stor pipe tilknyttet bakerovnen. Taktekke består av stålplater. En av veggene har perlestaffpanel som kan være originalt. Eldhuset anses å ha stor restverdi innvendig, med høy vernemessig prioritet.

Foto: Øyvind Svenning.

6.5. Utedo

Utedoen fantes trolig i bystrøk allerede i middelalderen, men på bygda fikk dette lille huset først innpass fra 1800-tallet. Dermed er utedoen en nokså ny bygningstype. Som med en del av andre trender fikk bygningen først gjennomslag blant de kondisjonerte. På 1900-tallet dukket stadig flere slike «skithus» eller «lisshus» opp.

Vanlig praksis til innpå 1900-tallet var at man tydde til fjøsen, fjæra eller andre uteområder for å gjøre sitt fornødne. Kanskje var det en stang mellom to trær å sitte på, eller man satte seg over ei grein. På 1800-tallet hadde få hushold egne hus for dobesøk. Helt innpå 1930-tallet brukte en del av befolkningen på landet fortsatt fjøsen eller åkeren som avtrede.

Utedoer var, og er, typisk nok funksjonelle hus, oftest enkle, men ganske mangfoldig i utførelse, bygningsform og størrelse. De fleste ble lagd i bindingsverk. Resultatet var luftige bygg, av utette bord, gjerne av lav standard. Enkelte ble likevel satt opp i tømmer, særlig der det var god tilgang på treverk. Andre var nærmest for skur å regne. I doen var det en benk med hull i varierende størrelse og antall. To hull var vanlig, men de minste doene kunne ha bare ett hull og de største hadde opptil 10. Mange ble lagd med mindre hull beregnet på barn, kanskje også i lavere høyde.

Utedoen kunne være et frittstående lite hus, men også integrert i andre bygg som uthus, fjøs, på brygger og kaianlegg. Sistnevnte var nokså vanlig lang kysten. Da gikk etterlatenskapene

rett i sjøen, og man slapp både den sjenerende lukta og den kjedelige jobben med tømning av avfallet. Minst en slik utedo finnes i en av rorbuene i Bremstein. Andre var plassert i fjøsen eller i et uthus ved siden av fjøset, og tilknyttet frau(lo)kjelleren i fjøsen så avfallet gikk dit og ble brukt til gjødsling. Flere fjøs i Vega har utedo påbygd.

Utedoen etterkommer var vannklosett. I etterkrigstida ble stadig flere slike innedo koplet til vann og kloakk installert. Utedoen ble gammeldags. Likevel hadde kun cirka 8 % av gårdsbrukene i Norge vannklosett i 1957, selv om 79 % hadde innlagt vann. I 1970 brukte fortsatt 639 000 av innbyggerne i Norge utedo. Nå er utedo i vanlige boliger så og si avskaffet. Det har vært mengdevis av utedoer i Vega, men mange er borte, oversett eller forfalne. Her nevnes to:

Sjåhaugen, Grimsøya (gnr. 5, bnr.1)

På Sjåhaugen på Grimsøya, rett ved brua fra Igerøya finnes et eldre gårdsmiljø / tun bestående av våningshus, borgstue, utedo, jordkjeller, ruin av fjøsbygning og naust. Bygningene er for en stor del datert til fjerde kvartal av 1800-tallet, og godt bevart. Husene ble satt opp rundt 1883 av Andreas Christian Andersen Grimsø, fiske, bonde og fiskeoppkjøper.

Utedoen og den gamle borgstua hadde forfalt siden SEFRAK-registreringa rundt 1990.

Utedoen (1815-102-003) er trolig bygd samtidig med resten av bebyggelsen på gården ca. 1883. Den er forseggjort med kantskjæring på fasadekledningen og pannestein /teglstein på taket. Over døra er noen spesielle profilerte vannbord (kvartstaff). Taket har noe råte nederst. Tro og vindskier mangler til dels. Ytterveggene har panel sagd på oppgangssag. Utedoen står på stein, men er delvis seget av.

Bevarte utedoer er sjeldne, og denne har et spesielt tak og utskjæringer. Bygningsmiljøet ellers består av fritidsbolig (1815-102-001), bårstue (1815-102-002) og ruin av fjøs (1815-102-005). Nordland fylkeskommune har registrert bygningsmiljøet på Sjåhaugen i Kulturminnesøk.

Foto: Øyvind Svenning.

Skjærvær

Utedoen (RA-nummer: 87615-3) ble trolig bygd på siste kvartal av 1800-tallet. Den er fundamentert på naturstein. Taket har pyramideform og er tekket med bord.

6.6. Uthus

Opprinnelig var uthus en gårdsbygning som ikke var bebodd av folk, altså en driftsbygning. Dette i motsetning til innhus, som var beboelseshusene og gjerne lå i tilknytning til tunet. Uthus betyr den ytre gården, og disse husene lå ofte i utkanten av tunet eller bebyggelsen. Et bruk kunne ha en rekke små uthus slik at gårdene så ut som små grender. Hvert bygg hadde

sin funksjon, f.eks. å huse husdyrene, til oppbevaring eller et sted å utføre arbeidsoppgaver. Det kunne være smie, låve for korn og løe eller låve for korn eller høy, grisehus, hønsehus eller andre oppholdsrom for forskjellige husdyr, fjøs, sommerfjøs, stall, verksted, vedlager, redskapslager, vognhus, smie m.m. Bekkekverna og mølla sto naturlig nok ved bekken. Smier skulle være plassert et stykke fra annen bebyggelse på grunn av brannfaren. Mange gårder hadde smier, for produksjon av beslag til redskap og båter, tollekniver, spiker m.m. Smiene forfalt etter hvert som behovet for heimsmidde saker ble mindre. Mange ble revet. Vi kjenner til få bevarte smier i Vega.

Utforminga og mengden av uthus var påvirket av forskjellige forhold som landskap, plassering, materialtilgang m.m. Det var også store sosiale og geografiske forskjeller. Uthusene var svært varierte både når det gjaldt bruk, konstruksjon og bygningstype. Noen sto som reine skur. Andre ble lagd av solide tømmerkonstruksjoner. Slike hus ble i likhet med våningshus og stabbur gjerne flyttet og gjenbrukt. På Vega finnes fortsatt en del uthus, men mange står i dag til nedfalls. Det henger gjerne sammen med at de ikke brukes til annet enn som lager.

På andre halvdel av 1800-tallet ble mange funksjoner som tidligere hadde foregått i enkeltbygninger plassert under samme tak i et større bygg, en driftsbygning som også kan kalles for uthus. Noen steder begynte denne prosessen tidligere, andre steder seinere, men endringene foregikk i økende grad fram mot 1900-tallet. Storgårdene på Helgeland var tidlig ute med denne omlegginga, men også på mindre gårder ble det som offisielt kalles enhetslåven, men som på Helgeland bare kalles fjøs, bygd. Fjøsene i Vega er behandlet i neste kapittel selv om de egentlig også er uthus. Jordkjellere og sommerfjøs kan sies å være uthus, men også de er behandlet i egne kapitler. Noen av de øvrige bevarte uthusene i Vega er:

Vedskjul, sjå, Øyhaugen (Rørøy-øya), Rørøy (gnr. 6, bnr. 50)

Dette vedskjulet (1815-103-027) er antatt bygd mellom 1881 og 1900 av husmannen Kristian Anton Bernhof Kristensen. Ved SEFRAK-registreringa i 1991 fungerte vedskjulet som et lite hobbyverksted. Bygningen er endret opp gjennom tidene. Mål: 6,5 x 4,1 m. I tillegg til vedskjulet tilhører ei smie (1815-103-029), våningshus (1815-103-026), fjøs (1815-103-028), jordkjeller (1815-103-032) og naust nede ved sjøen gården (1815-103-031).

Smie, Øyhaugen, Rørøy (gnr. 6, bnr. 50)

Smia (1815-103-029) står på laftestein, og er bygd mellom 1881 og 1900. Kristian Anton Bernhof Kristensen satte opp bolighus på eiendommen ca. 1881 da han ble husmann under Rørøygården. I løpet av årene fram mot 1900 fikk han bygd ytterligere fem bygninger, blant annet smia.

I 1980 ble fasadekledningen i sør og øst på smia skiftet. Smia er en del av et bygningsmiljø med seks bygninger som tilhørte husmannsplassen. I tillegg til smia er det vedskjul (1815-103-027), våningshus (1815-103-026), fjøs (1815-103-028), jordkjeller (1815-103-032) og naust nede ved sjøen (1815-103-031).

Færset (gnr. 9, bnr. 2)

Uthuset er datert til 1734 (1815-105-003). Noe av taktroa består av gammel kledning med trenagler. Det er det eneste funn av dette så langt i Vega. Loftet har autentisk 1700-talls kilformet gulv med svært brede planker. Uthuset står delvis på leca, delvis på stein og steinla. Deler av tømmeret har store råteskader, og bygningen bærer preg av forfall, men har likevel

stor verneverdi pga. alder. Dendrokronologisk datering hadde vært ønskelig. Knyttet til våningshus og jordkjeller.

Foto: Øyvind Svenning.

Smie, Marken, Stavsmarken (gnr. 12, bnr. 1)

Smia (1815-105-006) i rundtømmer og med grusgulv skal være fra ca. 1720, men ble flyttet fra Åsen i 1930. Torvtaket ble byttet med betongstein i 1970. Fredrik Benjaminsen satte opp bygningen. Den er tilknyttet et våningshus og et uthus fra ca. 1850 (1815-105-007). Gårdstunet Marken er registrert i Kulturminnesøk av Nordland fylkeskommune.

Midt-Nes, Nes (gnr. 35, bnr. 74)

Denne bygningen er registrert som uthus / bur / skott / lisshuset (1815-108-027). Huset ble bygd på 1800-tallet, men fikk påbygd vedskjul og do på 1930-tallet. Sør delen består av tømmer. Skottet i nordøst har jordgulv, og det er loft på bygningen. Den er tilknyttet våningshus (1815-108-026).

Mølle.

Rester av gårdsmøller finnes mange plasser på Vega bl.a. på Kolstad (Linbakken og Aspåsen), Gårdsmøllene hadde to møllesteiner som de dreide med håndmakt.

Flere steder på Vega har navn som tyder på at det har vært møller knyttet til en bekk, vassdrag el.

Kjul; Møllehusvika

Eidem: Mjø(k)markbekken

Kolstadsøen: Mølnhusneset.

Åsgården, Sundsvoll (gnr. 24, bnr. 5)

På Sundsvoll skal det ha vært rester av et mølleanlegg (1815-109-007). Ved SEFRAK-registreringa i 1988 lå fortsatt to møllesteiner med jernringer ca. 20 m nedenfor anlegget. Det er uklart om disse er fjernet eller fortsatt finnes. Anlegget var sammenrast og svært forfallent.

Gullsvåg (gnr.27)

På Gullsvåg under fjellet står ei nokså intakt bekkemølle. Møllesteinene er intakte og også deler av konstruksjonen i bekken. (ikke registrert i kulturminnesøk, mangler kartreferanse).

Bilde: Ronny Pedersen

Nesmarka, Groven

Ved utløpet av Kjellerhaugvatnet ligger rester knapt synlige etter ei mølle i bekken som går fra vatnet til sjøen. Møllesteinene er fjernet.

Vika / Møllenesbekken

I Møllenesbekken ved Moen har det stått ei mølle. Mulig at en møllestein ligger igjen nedi bekken.

Skjærvær

I Skjærvær er en bod og en rekke skjåer bevart, deriblant flere tørkeskjåer. Riksantikvarens fredningsnummer står i parentes:

Tørkesjå (87615-7). Fra siste kvartal av 1800-tallet.

Vedsjå (87615-9). Fra 1800-tallet.

Sjå (87615-13). Fra siste kvartal av 1800-tallet.

Sjå (87615-16). Fra 1800-tallet.

Sjå (87615-17). Fra 1800-tallet.

Vedsjå (87615-29). Et lite uthus i en etasje bak Johan Hansens hus, nr. 23.

Bod (87615-18). Fra siste kvartal av 1800-tallet. På begge langveggene er e-hus bygd inntil.

Tørkesjå, Muddvær

Alt det utvendige er byttet ut på denne sjåen (1815-110-012). I Muddvær skal det finnes ytterligere noen tørkeskjåer eller rester av slike.

Nerstua, Tåvær (gnr. 96, bnr. 2)

Uthuset med laftet midtdel (1815-111-005). Det rødmalte uthuset står på stolper rett ved våningshuset. I andre etasje finnes fortsatt en vinne som opprinnelig ble benyttet til lasting av varer. Uthuset er en del av et godt bevart gårds- og handelsmiljø.

Kilvær (gnr. 99, bnr.)

Det hvitmalte uthuset står på stein (1815-111-026). Det har et utbygg, taktekke av bølgeblikk, og er kledd med tømmermannskledning og bølgeblikkplater.

Kilvær (gnr. 99, bnr. 11)

Uthuset (1815-111-040) står på stein rett ved våningshuset. En platt forbinder de to bygningene. Uthuset har et nyere utbygg i øst, cembonit eller presset takpapp som taktekke og låvepanel på veggene.

Skogsholmen (gnr. 98, bnr. 5)

Uthus (1815-111-062) i reisverk som står på stein, og med aluminiumsplater på tak og yttervegger, og står på stein. Reisverket er originalt.

Flovær (gnr. 102, bnr. 1)

Dette uthuset kalles «Bue», og kan være en tidligere fjøs (1815-111-097). Det er oppdelt i to rom. Taktekke består av bølgeternit, mens veggene er kledd med bølgeblikk og

tømmermannskledning. Uthuset har en slags kjeller med grunnmur av treverk. Det er skjevt, og heller mot vest. Vernemessig har det høy prioritet pga. bygningsmiljø og miljøfaktorer.

Foto: Øyvind Svenning.

6.7. Fjøs og driftsbygninger

Fra midten av 1800-tallet, men særlig fram mot 1900, ble enhetslåven det vanligste uthuset. De ulike funksjonene som på større gårder tidligere hadde foregått i hvert sitt hus, ble samlet under ett tak i en større felles bygning. I Vega kalles disse bygningene for fjøs. Både her og andre steder er de gjerne rødmalt dominerende bygninger.

Enhetslåven hadde flere etasjer, og ei solid kjørebri hvor høyet ble fraktet opp til bygningens øverste del. I første etasje var det rom for dyrene, det vil si fjøs og stall. Under der lå fraukjelleren. Nederste del av brua og kjelleren var gjerne bygd i stein. Fra ca. 1870-tallet kom murere fra Sverige og Trøndelag til Helgeland. De bygde flere solide fjøs / enhetsbygninger på oppdrag, hvorav noen fortsatt finnes.

Eldre fjøs ble utvidet og modernisert, slik at fjøs og løe ble bygd sammen, med plass til et allsidig husdyrhold, og oppbevaring av, korn, høy, vogner og gjødsel.

Noen få eldre fjøs, stall og låver som står hver for seg, og en god del enhetslåver (fjøs) av forskjellige årganger finnes ennå i Vega, selv om en god del er fjernet eller ødelagt av vær og vind. Enkelte av enhetslåvene brukes fortsatt, men er da endret i forhold til opprinnelsen.

Igerøy, Tettingshåjen, (gnr. 3, bnr. 1)

Fjøsen (1815-102-030) er trolig bygd samtidig med de andre bygningene i perioden 1850-1875. Bruken av fjøsen hadde opphørt ved SEFRAK-registreringa i 1991. Gården ble lagt ned, og jorda leid bort. Den er nå fritidssted og bygningene er under renovering. Fjøsen er i veldig dårlig stand. I den ene enden er et utedo påbygd. Sørenden har et høyla som hadde falt ned før SEFRAK-registreringa i 1991. Bygningsmiljøet består i tillegg til fjøsen av våningshus (1815-102-028), stabbur (1815-102-029) og jordkjeller (1815-102-031).

Foto: Ann Kristin Klausen.

Igerøy, Grindhaugen (gnr. 3, bnr. 5)

Tykk steinmur i fjøsbolen (1815 0102016). Bygning under restaurering.

Vikran, Bø (gnr. 4, bnr. 2)

Fjøs (1815-102-010) tilknyttet gårdsbruk med et gammelt våningshus (1815-102-011) og jordkjeller (1815-102-009). Nordre del av første etasje består av laftet sideskåret tømmer. Resten av bygninga er i bindingsverk. I etterkrigstida ble torvtaket erstattet av eternit, og i 1960 ble bordkledningen skiftet. Rundt 1970 ble utbygget ombygd til melkebeholder. Ved SEFRAK-registreringa i 1991 fungerte deler av fjøsen som hus for gris, ender, gjess og lagring av ved.

Staulberget, Bø, Igerøy (gnr. 4, bnr. 3)

Fjøs med murt første etasje (1815-102-020). Resten er i laftet sideskåret tømmer. Fjøsen antas å ha blitt bygd før 1890 samtidig med de andre bygningene på gården. Slike steinfjøs ble særlig bygd i Vega på 1880-tallet. To murere eller snekkere fra Selbu satte blant annet opp en fjøs på Igerøy i 1885. De kan ha satt opp denne omtrent samtidig. I 1986 fikk fjøsen ny port og bru. Ved SEFRAK-registreringa var fjøsen åpen i vest, og det var noe fukt ovenfra. Den hadde også fått påbygd en vannsisterne. Gårdsmiljøet består i tillegg av våningshus (1815-102-018), stabbur (1815-102-019) og naust ved Bøsjøen (1815-102-021).

Grimsøy (gnr. 5, bnr. 1)

Driftsbygningen er 25 meter lang og 7,5 meter bred (1815-102-033). Den inneholder vognskjul, fjøsdel, melkerom og låvedel. Sannsynligvis ble den bygd mellom 1875 og 1900. Låvedelen ble påbygd rundt 1925. Taket i denne delen har ark og er høyere enn resten av bygningen. Midtdelen, med melkerommet og fjøsdelen, består av rundtømmer. Vognskjulet i nord og låvedelen i sør er i bindingsverk. Opprinnelig skal denne driftsbygningen ha hatt spontak. Den er knyttet til våningshus (1815-102-032), jordkjeller (1815-102-034).

Rørøy (gnr. 6, bnr. 1)

Driftsbygningen (1815-103-003) i tømmer og fuget naturstein er bygd i 1878, ihvertfall står det innrisset i steinveggen. Initialene P.T. står for godseier og handelsmann Peder Tønder som var byggherre. Fjøsen ble trolig bygd av murere / snekkere fra Selbu. Den måler 34,55 m i lengden og 10,7 m i bredden. Mesteparten av veggene i første etasje i vest og øst er av fuget naturstein. Der hvor det er tømmer helt ned mot bakken ligger det laftesteiner under. Andre etasje er i bindingsverk. Bygningen står i et større miljø med totalt 10 bygninger tilhørende det gamle handelsstedet og storgården Rørøy.

Øyhaugen, Rørøya-øya (gnr. 6, bnr. 50)

Fjøsen (1815-103-028) ble trolig bygd en gang mellom 1881 og 1900. Kristian Anton Bernhof Kristensen hadde satt opp bolighus ca. 1881 da han ble husmann under Rørøygården. I løpet av årene fram mot 1900 fikk han bygd ytterligere fem bygninger, antagelig også fjøsen. Selve fjøsrommet med båsene består av sideskåret tømmer. På den ene siden er det lager. På den andre siden er fraukjelleren. Fjøsen måler 10,5 m i lengden og 6,40 m i bredden. Den ble påbygd på 1900-tallet og fikk blant annet tilbygd en sisterne med torv på taket. Den gamle husmannsplassen var tatt i bruk som feriested før SEFRAK-registreringa i 1991. På begynnelsen av 2000-tallet ble fritidsboligen omgjort til helårsbolig. Fjøsen ble brukt som lager for ved og diverse i noen år. Den er en del av et komplett tun med mange hus fra perioden 1881-1900. Bygningsmiljøet består i tillegg til fjøsen av vedskjul (1815-103-027), våningshus (1815-103-026), smie (1815-103-029), jordkjeller (1815-103-032) og naust nede ved sjøen (1815-103-031). Totalt seks bygninger.

Finnsken (gnr. 8, bnr. 4)

Forfallen fjøs på bruket Finnsken.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Floa (gnr. 13, bnr. 1)

Steinfjøsen (1815-104-023) på Floa skal ha blitt bygd av murere fra Selbu på andre halvdel av 1800-tallet. På denne tida reiste «gråsteinsmurere» fra Trøndelag rundt i Vega og bygde flere fjøs. I 1927 ble fjøsen på Floa utvidet. I de seinere år (etter 2003) er den igjen blitt forlenget med en ny stor fløy. Den brukes fortsatt, og er svært endret siden opprinnelsen. Den gamle fjøsen måler 23,5 x 7,4 m. Inne i muren til denne fjøsen er det brukt en bautastein. Fjøsen er tilknyttet et våningshus (1815-104-024).

Vika, Sørgården (gnr. 16, bnr. 3)

Enhetsfjøset i Sørgåden ble tegnet og bygget av daværende eier Johan Wika (utskifting assistent) på 1920-tallet. Det var rom for både kyr, hester, sauer, griser og høns. Ny driftsbygning, samdriftfjøs for Nordgården og Sørgåden, som ble bygget i forlengelsen av «gammel» fjøsen, ble tatt i bruk i 1974. Gammelfjøset ble på 1970 og 80-tallet brukt som kålrotlager. Deler av bygningen var i svært dårlig stand da den ble restaurert med SMIL-midler tidlig på 2000-tallet. Bygningene er ikke registrert i kulturminnesøk.

Grønvold, Vika (gnr. 16, bnr. 23)

Fjøsbygning (18150104017) fra 1875-1899.

Fjøset på Grønsvold. Foto: Margrethe Wika.

Vika, Fossneset (gnr. 16, bnr. 26)

Driftsbygning kan være fra ca. 1940-tallet. Boligen ble flyttet fra Sundsvoll under krigen (i forbindelse med utskiftningen der i 1943). Emil Strand fikk kjøpt parsellen 16/26 fra Nordgården. Bygningene er ikke registrert i kulturminnesøk.

Fjøs og grisehus, Eidem (gnr. 17, bnr. 2)

Fjøsen (1815-104-010) ble lagd av byggmester Staven i perioden 1850-70. Også grisehuset (1815-104-011) er fra 1800-tallet. Bygningene er tilknyttet et gårdsmiljø bestående av våningshus (1815-104-009), jordkjeller (1815-104-014) og skjul (1815-104-012) som er sammenbygd med et bur (1815-104-013).

Muddvær (gnr. 18)

En SEFRAK-registrert fjøs på heimlandet ble revet en gang mellom 2003 og 2008. Fremdeles står to fjøs igjen på Heimlandet (1815-110-001 og 1815-110-123). På bildet ser vi sistnevnte.

En av Muddværs to fjøs. Foto: Øyvind Svenning.

Halmøy (gnr. 19, bnr. 1)

En gammel fjøs er bevart. Den har stort sett laftete vegger, som utvendig er dekket av bølgeblikk. Tømmeret er for det meste gran, men noe furu. Det er innslag av stokker som angrepet av pælemark, mulig drivtømmer. Fjøsen er tilpasset terrenget. Den ble undersøkt i forbindelse med dendrokronologiprojektet i 2021. Resultatene har ikke kommet ennå.

Ruiner av fjøs, Sundsvoll (gnr. 24, bnr. 4)

Denne fjøsen ble bygd før 1890 (1815-109-001). Første etasje besto av en svært tykk mur (1 m). Fjøsen hadde tretak (shingel) og bindingsverk i 2. etasje. Kun grunnmuren står igjen. En ny fjøs ble bygd i 1977. Den gamle ble revet en gang mellom 1989 og 2003. Den var i dårlig stand og ikke i bruk.

Vallasjøveien (gnr. 30, bnr. 17)

Fjøsen er ikke SEFRAK-registrert. Våningshuset er SEFRAK-registrert (1815-109-123). I SEFRAK-registreringa står det at fjøsen ble bygd rundt 1910. Det er en typisk fjøs av den mindre typen for småbruk på begynnelsen av 1900-tallet. Den måler kun 4,31 x 8,95 m. Grunnflata er 39 m². Hoved konstruksjonen består av grovt bindingsverk med tømmerbøling i 1. etasje. Torvtaket ble fjernet på 1950-1960-tallet og eternit lagt på taket. Takbæringa ble endret samtidig, ellers er mye av det opprinnelige beholdt. Fundamentet består av naturstein. Fjøsen har et overbygg på nordveggen. Der ble møkka lagret om vinteren. Denne delen står på stolper. Fjøsen er i god stand, med noe slitt panel og syll. Eier fikk LUF-midler i 2021.

Viksås (gnr. 30, bnr. 27)

Her lå tidligere et gårdsbruk, men i dag står et nyere hotellanlegg på stedet. Kun den lille fjøsen (1815-109-122) fra ca. 1900 er igjen av den gamle gården. I 1987 fikk denne bygningen påbygd en stall vinkelrett på baksiden. Fjøsen er i 1,5 etasje. 3/5 av første etasje er lafta. Dette var dyrerommet. Resten av bygningen er satt opp i sperreverk. Bygningen har torv på taket og låvebru i naturstein og tre. Det er tatt i bruk som anneks av Vega havhotell. Nordland fylkeskommune har registrert fjøsen i Kulturminnesøk.

Skjærvær (gnr. 32)

På Skjærvær står en fjøs med stall fra siste kvartal av 1800-tallet (RA nr. 87615-12).

Gården, Holand (gnr. 34, bnr. 1)

Fjøsen (1815-108-053) ble bygd rundt 1870 da utskifte ble foretatt og husene på dette bruket flyttet fra den andre siden av veien til nåværende sted. På 1930-tallet ble et påbygg over fraukjelleren satt opp. Høyløe med silo ble påbygd på 1950-tallet. Også garasje kom opp da. Gården ble nedlagt i 1983. Til gårdmiljøet hører et våningshus (1815-108-051), bur (1815-108-052), jordkjeller (1815-108-060), muligens en sjå (1815-108-054) og ei brygge ved sjøen (1815-108-055).

Slettbakkfjøsen, Holand (gnr. 34, bnr. 9)

Gårdstunet på Slettbakken består av våningshus, fjøs, sommerfjøs og bu (innerbua). Fjøsen var den første bygningen som ble oppført på bruket i 1946. Boligen er oppført i 1954. Sommerfjøs og bu er flyttet fra Halmøy. Alderen på disse vet vi ikke. Nordland fylkeskommune har registrert fjøsen i Kulturminnesøk.

Grindhåjen, Nes Øvre (gnr. 35, bnr. 4)

Fjøsen (1815-108-009) står øverst på Nes, og var en gang en del av bebyggelsen på bruket Grindhåjen. Bonsak Danielsen fikk satt opp våningshuset i 1870, og de andre bygningene noe etter det. I dag står kun fjøsen tilbake. Fjøsen måler 13,2 meter i lengden og 6,9 i bredden. Den er påbygd med et utbygg i sørvest. Fasadekledningen i sør består av bølgeblikk. På utbygget i vest er det låvepanel. Den eldste delen består av tømmer.

Det gamle våningshuset på Grindhåjen (1815-108-007) klappa nylig sammen. Taket ligger igjen på bakken. Buret som hadde en utedo i den østre enden (1815-108-008) ble ødelagt av

uvær i 1988, og revet i 1989. Kun noen hjørnesteiner er så vidt synlige. I bakkeskråningen nordøst for buret finnes rester av jordkjelleren (1815-108-010). Taket var sammenrast på midten, og jordkjelleren definert som ruin allerede ved SEFRAK-registreringa i 1989. Den hadde buet fasade med avlangt grunnplan. Det finnes fortsatt rester av jordkjelleren. I tillegg finnes rester av en sommerfjøs i skillet mellom udyrket og dyrket mark. Sommerfjøsen ble feilregistrert som jordkjeller ved SEFRAK-registreringa i 1989 (1815-108-011). Allerede den gang fantes det kun noen murer igjen av bygningen. Disse målte 3,97 x 3,7 m.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Ingertun, Nes (gnr. 35, bnr. 5)

Fjøsen (1815-108-015) er bygd på 1800-tallet. Målene er 16,4 x 6,1 m.

Nesheian, Nes Nedre (gnr. 35, bnr. 6)

Fjøsen ble bygd ca. 1880 (1815-108-025). Ca. 1940 ble vognhuset omgjort til silo, og den gamle fjøsen påbygd i sør. Rundt 1970 ble den sammenbygd med en annen fjøs. Fjøsen står i et bygningsmiljø med tre våningshus og et bur (1815-108-023).

Kløfthaug, Nes (gnr. 35, bnr. 18)

En gammel steinfjøs med bindingsverk i nordenden (1815-108-016). Den fikk tilbygd høyløe og silo i 1963, og garasje i 1985. Fjøsen måler 16,9 x 7,9 m.

Olderåsen, Grøtland (gnr. 37, bnr. 1)

Fjøsen (1815-108-097) har en ca. 110 cm bred mur i første etasje, og en stor kjeller mot sør. Det er støypt vegg oppå muren mot nord og vest. Fjøsen ble bygd på 1800-tallet. Den er 17 m lang og 10,8 m bred.

Nygård, Grøtland (gnr. 37, bnr. 10)

Denne fjøsen ble bygd ca. 1860 (1815-108-090). Den har en ringmur og oppå den står tømmerkassa. I tillegg er det en åpen kjeller mot sørvest. Fjøsen måler 9,1 m i lengden og 4,2 m i bredden.

Prestegårdsfjøsen, Gladstad, (gnr. 38, bnr. 1)

Fjøsen (1815-106-024) tilhørte prestegården, og skal ha blitt bygd i 1863-1864. Den er i grovt bindingsverk og tømmer med saltak tekket med hugget skiferstein. Grunnmuren er delvis støypt i ettetid. Kommunen overtok eiendommen i 1957. Fjøsen forvaltes av Helgeland Museum. Den står sammen med våningshus (1815-106-026) og stabbur (1815-106-025). Bygningsmiljøet er oppført som et regionalt og nasjonalt, verdifullt nyere tids kulturminne i fylkeskommunens oversikt for Sør-Helgeland (2013).

*Fjøsene på prestegården forvaltes av Helgeland Museum.
Foto: Ann Kristin Klausen*

Nordre Stormyr, Gladstad (gnr. 38, bnr. 7)

Fjøsene (1815-106-013) skal være fra ca. 1810-1820. Den ble utbygd mot sør i 1951. Gården hadde husdyr til ca. 1970. I nyere tid har fjøsene fått bølgeblikktak. Det er noen skader i tømmeret, slik at det sklir ut, og et vindu mangler. Den ene låvebrudøra har ramlet av hengslene. Bygningsmiljøet består også av våningshus (1815-106-012) og jordkjeller (1815-106-014).

Foto: Øyvind Svenning.

Kolstadskogen (gnr. 39, bnr. 66)

Driftsbygning (1815-106-006) fra siste kvartal av 1800-tallet. Bølgeblikktak erstattet never- og torvtaket i 1957. I 1966 ble et utbygg satt opp i øst. Nordsida har et lite tilbygg med utedo. Vestveggen og sørsiden er tekket med bølgeblikkplater. Tilstanden på huset er god. Mye originalt finnes bevart innvendig, mens en del av det utvendige har blitt utskiftet. Nordland fylkeskommune har registrert fjøsene i Kulturminnesøk.

Vegstein Øvre (gnr. 40, bnr. 1)

Fjøs som måler 18,5 m x 8 m (1815-107-017). Den er trolig bygd på andre halvdel av 1800-tallet. Taket ble skiftet fra torv til bølgeblikk engang før ca. 1950. I 1955 gjennomgikk fjøsene en full renovering. Gårdsdrifta opphørte ca. 1975. Den er knyttet til et våningshus som var bolighus for klokkeren (1815-107-018).

Vegstein nedre (gnr. 41, bnr. 1)

Vegstein er beskrevet i kapittel 7 om handel. I dette kapitlet tas kun fjøsene (1815-107-010) med. Den ble bygd i 1875. Første etasje er murt i stein, unntatt norddelen. Andre etasje er lagd i bindingsverk. Fjøsene ble kledd med eternit på 1950-tallet. Tidligere hadde den tømmermannskledning på ytterveggene. I 1980 ble en silo påbygd. Taktekket ble skiftet i

1990. Begge langveggene er utbedret etter 2014. Fjøsene står sammen med uthus, stabbur, nyere våningshus og garasje. Gårdsmiljøet er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over nasjonale og regionale verneverdige kulturminner og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Den var da fortsatt i bruk til villsaugdrift. Fylkeskommunen har også registrert den i Kulturminnesøk.

Solheim, Vegsteinøya (gnr. 41, bnr. 2)

Fjøsene (1815-107-020) hadde vært geitefjøs i Velfjord, og ble trolig flyttet til Solheim rundt 1925. Samtidig ble den påbygd 1/2 etasje. Den er tilknyttet et våningshus (1815-107-019).

Hongset (gnr. 43, bnr. 2)

Fjøsene (1815-107-005) skal være like gammel som huset, altså fra tredje kvartal av 1700-tallet. I 1930 ble taktekket skiftet fra torv til bølgeblekk. Gulv ble støypt i 1957. Fjøsene er tilknyttet et våningshus (1815-107-004) og et uthus.

Tåvær (gnr. 96)

Denne to etasjes fjøsene er bygd før 1890 (1815-111-006). Den har tilhørt det gamle handelsstedet og er en del av et godt bevart gårds- og handelsmiljø. Fjøsene står på stein, og har en solid låvebru i stein. 3/5 av grunnplanet er laftet, trolig av ung gran. Taket er i nyere tid tekket med aluminiumsplater. Låvepanelet i 2. etasje er trolig originalt. Fjøsene har stor restverdi og høy verneverdi. Den er med i dendrokronologiprojektet, og ble undersøkt høsten 2021. Rapporten er ikke ferdig ennå.

Fallgardshåjen, Skogsholmen (gnr. 98, bnr. 3)

Fjøsene (1815-111-044) har i nyere tid fått aluminiumsplater til taktekke, og eternittak på bislaget.

Kilvær (gnr. 99)

Fjøsene i Kilvær har et tilbygg med skråtak i nord, og en tilbygd del med utedo i vest (1815-111-030). Trolig har den stor restverdi innvendig.

Flovær (gnr. 102, bnr. 1)

Tømmeret i denne fjøsene (1815-111-096) er nummerert. Fjøsene ble renoverert i 2016. En e-bane (kalt Laban) er påbygd mot nord. E-hus er også påbygd langs den ene langsida.

6.8. Jordkjellere

Jordkjellere ble populært utover 1800-tallet, og noe ut på 1900-tallet. Vega har svært mange jordkjellere bevart, men også en stor del som har forfalt, er skadet eller har gått tapt.

Utover 1800-tallet ble poteten en viktig del av kostholdet i Norge og i stadig større grad dyrket på gårdene. Gjennombruddet for poteten på Helgeland kom først på 1830-1840 tallet, men da ble den også voldsom populær. Poteten skal helst ikke ha det for varmt, men samtidig må det være frostfritt. Den skal heller ikke ha det for fuktig eller for tørt, og det skal være mørkt. Kjellere under våningshuset var den gang ikke vanlig. Separate jordkjellere fungerte utmerket som lagringsplass for poteter, andre rotvekster og enkelte andre matvarer f.eks. syltetøy. I jordkjellerne var temperaturen og fuktigheten jevn. Jordkjellere ble etter hvert satt opp på gårder, småbruk og husmannsplasser.

Mange jordkjellere ble gravd inn i naturlige hauger eller bakkeskråninger, noen også i gamle gravhauger. De måtte anlegges så høyt at ikke grunnvannet kom inn. Det var praktisk å ha kjelleren nært resten av tunet. Kjellerne var gjerne satt sammen av stein, jord og tre. Gulvet kunne være et reint jordgulv, eller bestå av noen lag med stein, deretter eventuelt plank. Veggene var lagd av stein eller plank. Taket ble ofte konstruert av taktro og trestokker med steinheller over. En del hadde muret hvelving. Kjellerne kunne besto av et eller flere rom. Noen hadde lufting gjennom rør ut i bakkant. Hull / rør ble også brukt for å få potet ned i kjellerne. Trolig hadde røret en stengsel på toppen.

Noen jordkjellere ble murt av omreisende murere, som hadde spesialisert seg på oppgaven. Utvendig ble byggverket tekket med flere lag med never, og tykke lag med jord eller torv for å hindre frost og fuktighet. Fronten ble ikke alltid kledd med jord. Det fantes også potetkjellere murt av stein, med fasong mer som et vanlig hus, men det hørte til unntakene.

Jordkjellere flest er små bygg, mange rundt 3 x 4 m i grunnflate, med flate heller til takmateriale. De er heller ikke spesielt høye, kanskje mellom to og tre meter. Enkelte av kjellerne er nokså store og spesielle i konstruksjonen. Himlingen kan for eksempel være murt i en bue, sannsynligvis med en forskaling av tre inni. Steiner er kilt inn mellom flate steiner som er lagt kant mot kant på toppen så det blir en slags spiss i taket og kjelleren står av seg selv. Konstruksjonen blir svært stabil. En slik jordkjeller står blant annet på Floa (1815-104-002). Kanskje nettopp disse jordkjellerne ble murt av omreisende håndverkere? I Vega skal flere av jordkjellerne være lagd av tilreisende murere fra Trøndelag, trolig på 1880-tallet.

Etter hvert ble det vanlig å grave ut en jordkjeller under våningshuset. Men flere av de separate jordkjellerne har blitt brukt helt opp til 1980- 1990-tallet. Kanskje er de reparert eller fornyet med sement. Noen har fått støypt gulv. Det er solide byggverk, som gjerne har stått godt i mot forfall. De siste årene er mange likevel borte. Noen er fjernet for at området skal brukes til andre formål. Andre mangler steinheller ettersom de er gjenbrukt. Mesteparten av forfallet kommer likevel av at steiner har rast ut, og av at selve jordkjelleren er grodd ned av vegetasjon. Svært mange av jordkjellerne i Vega mangler ytterdør.

Rundt 40 jordkjellere ble registrert i SEFRAK-registrert rundt 1990. Ved kartlegging av status for SEFRAK-registrerte bygninger i Vega i 2003 ble 32 av disse undersøkt. 28 var intakt, men i varierende tilstand. Ved gjennomgangen i 2013 fantes fortsatt de 28. Syv ble registrert som truet, og en var karakterisert som sterkt truet. Kontrollregistreringa i 2020 viste at 27 jordkjellere var intakt. Av disse ble åtte (30 %) definert som stående, men truet av forfall. En (4%) var sterkt preget av forfall. Jordkjellerne hadde vært lite utsatt for endring. Kun en var svært endret. Få av jordkjellerne var i bruk. Flere bar sterkt preg av gjengroing. De var til dels vanskelige å finne og dermed utsatt for forfall.

Dette gjelder jordkjellere som man antar er eldre enn 1900. Også seinere ble slike byggverk lagd. I tillegg ble ikke alle bygninger som var eldre enn 1900 registrert i SEFRAK rundt 1990. Noen ble oversett. Blant annet er den store og intakte jordkjelleren på Kirkøy ikke registrert. Den er trolig bygd i forbindelse med oppføringa av våningshuset ca. 1868, og har stor verdi som kulturminne.

En intakt jordkjeller på Færsethaugen på Ferset ble ved SEFRAK-registreringa datert til 1700-tallet (1815-105-004). Resten er datert til 1800-tallet. Den på Færsethaugen kan være feildatert, da jordkjellere ikke var vanlig på 1700-tallet.

En overfladisk telling i forbindelse med utarbeidelse av denne kulturminneplanen viser rundt 60 gjenværende jordkjellere i Vega, men det er trolig flere. I tillegg kommer ca. 50 jordkjellerruiner. Helgeland Museum arrangerte i 2016 et jordkjellerkurs for opplæring av lokale håndverkere. De brukte jordkjelleren på Hein på Gullsvåg til kurset, slik at denne nå er restaurert. Her følger informasjon om noen jordkjellere:

Tettingshåjen, Igerøy, (gnr. 3, bnr. 1)

Jordkjelleren (1815-102-031) er trolig bygd samtidig med de andre bygningene på bruket i perioden 1850-1875. Gården er for lengst lagt ned, og jorda leid bort. Den er nå fritidssted og bygningene er under renovering. Jordkjelleren måler 4,30 m i lengden og 2,20 m i bredden. Bygningsmiljøet består i tillegg av våningshus (1815-102-028), stabbur (1815-102-029) og fjøs (1815-102-030).

Nordre Grindhaug, Igerøy (gnr. 3, bnr. 5)

Denne jordkjelleren (1815-102-017) ble bygd ca. 1886. Den er lagd av hugd stein som er fuget utvendig. Nytt tak ble støypt i 1965. Lengde 5 m, bredde 4,7 meter. Den står i et gårdsmiljø sammen med en fjøs (1815-102-016).

Sjåhaugen, Grimsøy (gnr. 5, bnr. 1)

Jordkjelleren (1815-102-004) står i et gårdsmiljø med våningshus, bårstue, utedo og fjøsruin. Den er trolig bygd rundt 1883 samtidig med de andre husene på gården. Opprinnelig har den vært tørrmurt, delvis av hugde stein. Seinere er steinen fuget. Taket er fuget naturstein i saltaksform.

Rørøy (gnr. 6, bnr.1)

Handelsmann og godseier Peder Tønder fikk bygd denne jordkjelleren i 1882 (1815-103-008). Årstallet er hugget inn i en stein på veggen. P.T., initialene til Tønder er også hugget inn. Trolig sto murerne fra Trøndelag bak selve arbeidet. Kjelleren ble bygd inntil en jordhaug. Jordkjelleren er større enn de fleste tilsvarende i Vega. Den måler 5,9 m i lengden og 5 m i bredden. Den står i et godt bevart bygningsmiljø med ulike hus tilknyttet det tidligere handelsstedet og storgården Rørøy.

Øyhaugen, Rørøy-øya (gnr. 6, bnr. 50)

Husmannen Kristian Anton Bernhof Kristensen bygde trolig denne jordkjelleren (1815-103-032) en gang mellom 1881 og 1900. Den er bygd inntil bakke. Fronten er fuget utvendig. Øyhaugen har også ei smie (1815-103-029), våningshus (1815-103-026), fjøs (1815-103-028), vedskjul (1815-103-027) og naust nede ved sjøen (1815-103-031).

Lisshåjen, Eidem (gnr. 17, bnr. 2)

Jordkjelleren er bygd på 1800-tallet (1815-104-014). Taket er et massivt murt hvelv av naturstein. Fronten er ikke kledd. Den måler 5,3 x 4,2 m. Den er knyttet til et gårdsbruk med våningshus (1815-104-009), fjøs (1815-104-010), grisehus (1815-104-011), skjul (1815-104-012) og bur (1815-104-013).

Hein, Gullsvåg (gnr. 27, bnr. 9)

Jordkjelleren (1815-109-039) har vegger av naturstein som er fuget med sement enkelte steder. Taket hadde rast sammen ved SEFRAK-registreringa, men murveggene var intakte selv om noen steiner hadde ramlet ut. Tredøra var også intakt, men i dårlig stand.

Jordkjelleren har nylig blitt renoverert i forbindelse med et kurs, og har fått offentlige midler i støtte. Utvendige mål: 5 x 5,7 m. Innvendige mål: 2,2 x 3 m. Den står 10 m vest for våningshuset (1815-109-038).

Ruin av jordkjeller, Grindhåjen, Nes Øvre (gnr. 35, bnr. 4)

Denne jordkjelleren står øverst på Nes (1815-108-010). Den var en gang en del av bebyggelsen på bruket Grindhåjen. Våningshuset ble satt opp av Bonsak Danielsen i 1870, og de andre bygningene noe etter det. I dag står kun denne rester av denne jordkjelleren igjen. Taket var sammenrast på midten, og jordkjelleren definert som ruin allerede ved SEFRAK-registreringa i 1989. Den hadde buet fasade med avlangt grunnplan.

Olderåsen, Grøtland (gnr. 37, bnr. 1)

Jordkjelleren (1815-108-094) har taktekke i betong og torv, og innvendig treplanker. Ytterveggene består av doble steinmurer, og ytterdøra mangler. Den er ikke begravd inn i bakke eller dekket av jord på veggene, men bygd som et steinhus. Lengde 5,3 m, og bredde 4,2 m, 3 m på det høyeste innvendig. Innvendig har den ingen skader, og mye originalt er beholdt.

Foto: Øyvind Svenning.

Sørhaug, Grøtland (gnr. 37, bnr. 13)

Jordkjelleren (1815-108-099) har vegger og tak av naturstein, fuget og pusset innvendig. Taktekke består av bølgeblikkplater over den murte hvelvingen i naturstein. Ytterveggene er murt av stein med fuger. Innvendig er denne jordkjelleren helt intakt. Trærne rundt bør fjernes da røttene trenger ned i steintaket. Innvendig måler kjelleren 3,6 m x 2,6 m og ca. 2,5 m på det høyeste. Muren er rundt 70 cm bred. Kjelleren er bygd inn i bakken. På baksiden oppe er det et hull beregnet på å trille poteten ned i kjelleren. Ved SEFRAK-registreringa i 1989 ble denne kjelleren vurdert å være i god stand. Den har ikke rundt tak, men vanlig tak og en rund murt hvelving foran med fuger. Døra er intakt. Dette er en svært spesiell jordkjeller som bør prioriteres i vernesammenheng.

Forsbakken, Kolstad (gnr. 39, bnr. 3)

Jordkjeller fra ca. 1890 (1815-106-021). Fjosen er borte, men våningshuset står (1815-106-020). Jordkjelleren er i hugd stein som er fuget. Den er ikke tekket med torv foran. Gulvet består av støypt betong og jord, og taktekke av støypt betong med torv. Kjelleren måler 4 x 3 m. Framveggen er ca. 0,8 m. tykk. Jordkjelleren mangler ytterdør og luke på potetåpningen i bakkant.

Foto: Øyvind Svenning.

Smibakken, Vegsteinøya (gnr. 41, bnr. 3)

Kjelleren (1815-107-056) har betongtak med ukjent tekking og torv øverst, jordgulfv og yttervegger i kaldmurt naturstein. En firkantet takgjennomtrening i nordvestre hjørne er tilstoppet med mose. Det kan ha vært et hull for å kaste ned potet. Jordkjellerens lengde er 4,7 m og bredde 2,8 m. Veggene er ca. 80 cm tykke. Kjelleren har skader på veggene i øst og sør. Den er likevel i ganske bra stand, men utsatt for soppinntrengning og mangler dører. En liten fjøs står i nærheten.

Jordkjelleren i Smibakken. Foto: Øyvind Svenning.

Forøya, Smibakken, Vegsteinøya (gnr. 41, bnr. 3)

Jordkjeller med jordgulfv, og støypt tak med torv (1815-107-060). Det er usikkert om taket er originalt. Ytterveggene består av naturstein med påslag av sementpuss. Pussen kan være påført i ettertid. Jordkjelleren har en firkantet takgjennomføring (lufteluke). Inngangspartiet og en vegg i nordvest har delvis rast inn, og den mangler ytterdør. Innvendig gror den gradvis igjen. Lengde 3,50 m, bredde 2,50 m. Gårdsmiljøet består også av ruin av fjøs (1815-107-061) og ruin av våningshus (1815-107-062). Begge disse bygningene ble satt opp ca. 1906. Jordkjelleren kan være bygd omtrent samtidig.

Jordkjelleren på Forøya. Foto: Øyvind Svenning.

Hongset (gnr. 43, bnr. 6)

Den svært forseggjorte jordkjelleren (1815-107-003) ble bygd rundt 1830 av Didrik Henriksen ifølge SEFRAK-registeret. Den er da svært gammel til å være en jordkjeller. Den måler 4,1 m i bredden og 5,3 m i lengden. I 1970 fikk jordkjelleren støypt betonggulv, og i 1972 støypt betongtak med torv over. Kjelleren er gravd inn i en bakke, og hele kjelleren er dekket med jord / torv, også framsiden. Forskalingsbåndene innvendig har begynt å råtne. Kjelleren mangler ytterdører. Begge dørene har falt inn, inkludert karmene. Den har ingen synlige skader utvendig, men innvendig trengs det å graves ut jord og ryddes.

Foto: Øyvind Svenning.

Hongsetneset (gnr. 43, bnr. 7)

Anton Torstensen fikk bygd denne jordkjelleren engang før 1900 (1815-107-047). Den har jordgulv, en spesiell takkonstruksjon og støypt tak med nevertkking og torv øverst. Taket har rast inn på den ene sida. Ytterdøra har falt av, men rester finnes innvendig. Murt betong innvendig for støtte. Lengde 4,1 m og bredde 4,3 m. Jordkjelleren står i et miljø av bolighus, bur, naust og ruiner av fjøs.

Foto: Øyvind Svenning.

Kirkøy

Jordkjelleren er trolig bygd i forbindelse med at våningshuset på gården ble satt opp, ca 1868. Den ligger nordvendt, helt inntil en ås, delvis i den. Jordkjelleren er ikke registrert i SEFRAK-registeret. Taket er tekket med never med torv oppå og på sidene. Golvet er av jord. Den er stor i lokal målestokk. Kjelleren måler 3,3 x 4,85 m innvendig. Mønehøyde ca. 2,4 m. Det er brukt hugd stein og naturstein til vegger og tak. Fremveggen er ca. 1 meter tykk. Noen

steder er det brukt sandstein i veggene. Disse har begynt på smuldre opp, og taket har seget noe i fremkant. Den er ikke tekket med jord foran.

Jordkjeller, Kirkøy. Foto: Ann Kristin Klausen.

Engelsøy

På Engelsøy finnes fire ruiner etter jordkjellere.

Foto: Ann Kristin Klausen

Jordkjellere som ikke er registrert i kulturminnesøk

Grønvold, Vika (gnr. 16, bnr. 23)

Nergården, Vika (gnr.16 bnr. 5/8)

Gullsvåg og Syveien

Igerøy (gnr.3 bnr. 3)

I Dypingan, i Brandsvika og på Kjøl finnes det også flere jodkjellere, som ikke er registrert i Kulturminnesøk el.

6.9. Sommerfjøs

En av de mindre bygningene som hørte med til gårdene tidligere var sommerfjøsene. Om sommeren beitet kyrne i utmarka, og da var det greit å bruke en sommerfjøs hvor de kunne være om natta. Det gjorde det enklere når dyrene skulle melkes. Veien ble kortere for kyrne enn hvis de skulle drives tilbake til gården to ganger i døgnet. Det var lettere at den som skulle melke dro til dyrene.

Sommerfjøsene sto plassert på melkestedet så nært utmarka som mulig, ofte på grensen mellom innmark og utmark. I Vega finnes flere eksempler på at sommerfjøsene var plassert ved gjerder som skilte innmark og utmark. Fjøsene kunne også ligge ganske nært hovedtunet. I Vegaøyen hadde småbrukerne i mange tilfeller sine sommerfjøs på beiteøyene. Hvis kyrne beitet på flere øyer ble de flyttet mellom øyene ved at de svømte over eller ble fraktet i robåt.

Noen gårdsbruk hadde sommerfjøs felles, eller de sto samlet i et område. Hvis det var fellesbeite på ei øy var fjøsene gjerne plassert sammen. Et slikt område kunne bli et sosialt møtested for kvinnene og ungdommene som kom for å melke morgen og kveld.

Sommerfjøs skal ha blitt mer utbredt fra 1830-1840-tallet. I etterkrigstida opphørte bruken. Noen steder var sommerfjøsene benyttet til utpås på 1960-tallet. Sommerfjøsene ble stående tomme og til nedfalls. Noen ble revet. De dreide seg om enkle bygg, f.eks. skjåer bygd av gammelt trevirke og overskuddsmateriale. De fleste sommerfjøsene i Vega er borte for lengst, og av de som er igjen står mange for nedfalls. Ved SEFRAK-registreringa rundt 1990 fantes få sommerfjøs bevart. Kun seks-sju sommerfjøs og sju ruiner ble registrert. Ved kontrollregistreringa i 2003 var flere av sommerfjøsene forfalt til ruiner. Ikke alle sommerfjøs og ruiner av sommerfjøs ble SEFRAK-registrert.

Vallasjøen (gnr. 29, bnr.20)

Denne sommerfjøs skal være fra begynnelsen av 1900-tallet. Den hadde plass til 2-3 kyr. Sommerfjøsens eier har fått tilskudd og er renovert de seinere år. Nordland fylkeskommune har registrert den i Kulturminnesøk.

Foto: Helgeland Museum.

Viksås (gnr. 30, bnr. 4)

Sommerfjøsene (1815-109-156) ligger i nordenden av gården. Innvendig har den åtte båser. Bygningen trenger vedlikehold, og bør ha høy prioritert innen bevaring siden den er en av få gjenværende sommerfjøs i Vega. Den tilhører en gård hvor også våningshus og fjøs er bevart.

Foto: Øyvind Svenning.

Skjærvær (gnr. 32)

Ved SEFRAK-registreringa rundt 1900 ble ruiner etter sommerfjøsene registrert på bnr. 1 og 2.

Svea (gnr. 42, bnr. 3)

Ruin av sommerfjøs, ble registrert i SEFRAK rundt 1990.

Hongset (gnr. 43, bnr. 4)

Det er uklart om rester av denne sommerfjøsene finnes (1815-107-064). Den var registrert som ruin allerede rundt 1900.

Middagshåjen, Holand

På Holand står en forfallen sommerfjøs som ikke ble inkludert i SEFRAK-registeret.

Foto: Eli Hagen Jonsen.

Vika

På et av brukene (gnr. 16, bnr. 3) på Vika finnes en renoveret sommerfjøs. Denne er ikke SEFRAK-registrert og kan være bygd etter 1900. Sommerfjøsene er renoveret ved hjelp av SMIL-midler. Den blå ringen på kartutsnittene fra 1952 under viser denne sommerfjøsene.

Bilde (th) sommerfjøsene på Vika var i bruk fram til ca. 1960-

tallet.

Gamle utskiftningskart (1952) fra Vika. Sommerfjøs inntegnet både på innmark og utmarkskartet (Bilde 1 og 2, tv).

Kolstad

Sommerfjøsene tilhører gnr.39, br.nr.7, Ronny Pedersen. Skal restaureres. Bygningen er ikke SEFRAK - registrert.

Muddvær

På Lamøya finnes en restaurert sommerfjøs. Det var vanlig med sommerfjøs utenom Heimlandet. Det har vært sommerfjøs på Svenøya, Gangarøya, Storskjæret, Trælvikøya. Med unntak av Lamøya, måtte de som skulle melke kyrne bruke båt og ro, morgen og kveld.

Tåvær (gnr. 96)

Flere rester av sommerfjøsene finnes i Tåvær. Burøya og de andre øyene ble beitet av sau, som ble flyttet fra øy til øy i løpet av sesongen. Trolig sto det sommerfjøs på noen av disse øyene.

Hysværøyan

I Hysværøyan har det vært sommerfjøs på flere av de ubebodde øyene (Langøya og Slåtterøya), men det ser ut til at kun en står igjen. Den er svært falleferdig, og står i Ytterøyan. Ved undersøkelsen av SEFRAK- registrerte bygninger i 2008 fikk den betegnelsen ruin.

Bygningen står på eiendommen 31/10 (ved Sørgården mot Gangarøya).

Foto: Margrethe Wika.

6.10. Steingjerder og rydningsrøyer

Rydningsrøyer er hauger med stein som ble lagd når man ryddet jordene for stein. Noen slike er bevart i Vega. En rekke flotte steingjerder eller rester av slike finnes bevart i Vega. Her nevnes noen.

Rørøy (gnr. 3, bnr. 4)

Gjerdet (1815-109-115) definerer et skille mellom gress og strand, ved munningen av ei vik. Det består av svært stor steiner, og er ca. 50 m langt.

Vegdalsgjerdet (gnr. 22, bnr. 1/3)

Godt bevart steingjerde (1815-109-076) som går mellom beitemarker langs bekk og fjell. Det følger elva ca. 260 m oppover dalen, i svinger og over eng. Denne delen er 35 m lang. Så går det langs fjellet ca. 50 m, deretter er det 10 m opphold til neste gjerde. Bredden varierer mellom ½ til 1 m. Gjerdet utgjør en grense mellom innmark og utmark.

Vegdalsgjerdet på flyfoto.

Vendalen (gnr. 22, bnr. 3)

Godt bevart steingjerde (1815-109-077) i to deler à 50 m, og med tykkelse 20-50 cm. Det tjener fortsatt sin funksjon der det går mellom beitemark og en haug.

Gullsvåg (gnr. 27, bnr. 7)

Steingjerdet (1815-109-080) går langs kjerreveien «Syveien» fra hovedveien til flere ruiner av sommerfjøs. Det måler ca. 45 m i lengde, med noen åpninger. Gjerdet består av gråstein i forskjellig fasong og størrelse. Gjerdet er noe nedgrodd, men ellers i god stand. Etter 5-10 m fortsetter gjerdet mellom sommerfjøsruiner, og ca. 40 m lenger vest. Mellom her har det vært et torvgjerde.

Purkøya (gnr. 29, bnr. 3)

Steingjerdet (1815-109-142) ble trolig lagd for å hindre at jorda ble vasket vekk. Det er 57 m langt før det går over til ca. 30 m med delvis ruiner og naturstein. Enkelte steder på midten er muren overgrodd av gress slik at den ikke vises. Mot øst er noe av muren modernisert med murt betong. Gjerdet er overgrodd av gress i midtpartiet.

Et kaianlegg av naturstein, 25 meter langt ble også SEFRAK-registrert. Det er for grunt til at store båter kan ha lagt til. Begge gjerdene finnes fortsatt, selv om de er noe forfalt.

Muddvær

Muddvær har flere intakte steinvaler. En delvis ferdigstilt steinval går fra Heimlandet til Lamøya. Senere ble denne steinvalen brukt som en del av sommerfjøsveien. En steinval fra Håjen til Båddiskjæran ble brukt som en del av sommerfjøsveien til Trælvikøya. Her måtte det ros for å komme over sundet.

Omnøya

På Omnøya er flotte steingjerder bevart. De ble lagd som skille mellom innmark og utmark.

Kvalholmen

På den sørvestlige delen av øya er ei halvøy skilt fra hoveddelen ved et smalt strandengparti. Denne halvøya kalles Øya, og var felles utmark for gårdene. Etter at kyrne hadde beitet på

øyene i området ble de plassert her en periode. Hvert bruk hadde en sommerfjøs som sto mot et langt gjerde satt opp langs flomålet på Øya. Gjerdet måler rundt 230 meter (1810-111-021). Da arbeidet var fullført ble en høy stein satt opp, og årstallet for ferdigstillinga, 1883, risset inn. Siden falt steinen falt ned, men den lå slik at årstallet vistes. Den er nylig satt opp på nytt. Initialene til Gammel-Mathis og sønnene Petter og Alexander var risset inn på den sida som lå ned mot bakken. Gjerdet ble trolig lagd for å holde kyrne på Øya.

På myra sør for Storhåjen finnes rester av en steinnhegning som skal ha blitt brukt før man gikk over til å bruke sommerfjøs og murte opp gjerdet. Når kvelden nærmet seg ble kyrne samlet for melking her.

På Nordhåjen står store steinsåter etter rydding av jord.

Rognan (gnr. 97, bnr. 3)

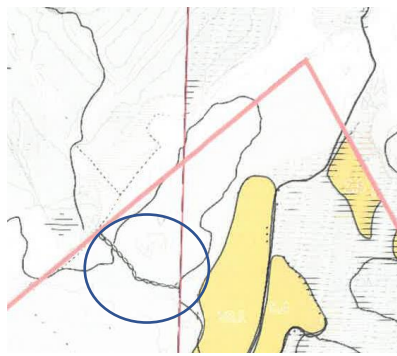
På husmannsplassen, seinere bruket, Nordhaugen på Rognan i Vesterøyen sprengte brukeren Didrik Hansen ut en lang grøft i berget. Tiltaket var ment som jordforbedring og er fortsatt godt synlig. Familien bodde på Nordhaugen fra 1938-1948, men flyttet da til Nautøya.

Tåvær

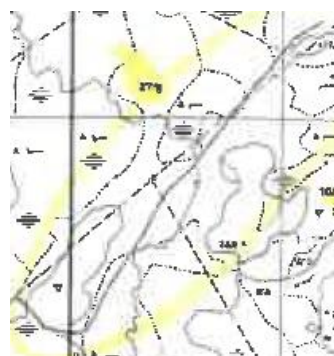
I overgangen mellom innmarka og utmarka ligger det en liten inngjerdet hage et stykke unna husene. Vi vet ikke om andre steder i øygarden der hage er gjerdet inn langt unna husene på denne måten. I tillegg finnes en rekke mindre steingjerder, blant annet rester av et gammelt utmarksgjerde.

Åsen (gnr. 10)

Midt oppe på Vegaøya er det et steingjerde. Det vises også på et gammelt kart. På nye kart vises kun en liten del.

ØK 1 utg, steingjerde
gnr. 10 bnr. 5

Statens kartverk M:1:20000

*Steingjerde over eiendommene
gnr. 10, bnr. 5, gnr. 10, bnr. 10,
gnr. 10, bnr. 8 og gnr. 27, bnr. 11*

6.11. Gårdsbrønner

Gårdsbrønner finnes nok bevart på en rekke gårder, men det eksisterer ingen oversikt og kun et fåtall er registrert i SEFRAK-registeret. En slik brønn er kjent fra Flovær. I Muddvær fantes flere «fjøsbrønner», men det er kun en igjen. Den ligger på gnr. 18, bnr. 3, og trenger renovering. På Purkøya utenfor Valla ble en brønn inkludert i SEFRAK-registeret rundt 1990. Treskuret over en brønn i Viksås hadde falt fullstendig sammen allerede ved SEFRAK-registreringa i 1988. (1815-109-111). Den sto på gnr. 30, bnr. 4.

6.12. Bureisningsbruk

I mellomkrigstida ble bureisningsbruk med bolighus og fjøs bygd. De som skulle etablere seg på nybrottlend kunne få offentlig støtte, først med dyrkingsbidrag deretter på 1930-tallet også med støtte til å bygge bolig og fjøs. Premisser for utforming av bygningene og plassering av disse fulgte med støtten. I tillegg ble krav til alder, formue og inntekt hos bureiseren stilt. I 1926 ble Vega bureisningslag etablert. Undertegninga av de første kjøpekontraktene i Vega foregikk i 1927. Et område fra gården Flatåsen ble kjøpt inn, og delt i tre gårder: Tortenåsen, Kalvåsen og Limås. Et nytt område ble innkjøpt i 1931, også dette var inndelt i tre bruk. Rundt 1934 ble ytterligere et felt kjøpt, og delt i 12 bruk. I 1936 / 1937 ble et felt på Gladstad / Færset kjøpt og delt i fire bruk. Totalt var 16 bureisningsbruk etablert i Vega. Vanligvis kom bolighuset opp først, deretter fjøsen. Kua kunne plasseres i kjelleren på bolighuset i påvente av at fjøsen skulle bygges. Åsenområdet inne på Vegaøya er et av områdene hvor det ble satset på bureisningsbruk i mellomkrigstida. Store myrområder ble drenert og dyrket opp. Over 20 bureisningsbruk skal ha blitt etablert. Småbrukene er lett gjenkjennbare, med mindre det er foretatt store endringer. Det er uklart hvilke som er bevart i Vega.

6.13. Meierier

På 1890-tallet effektiviserte separatoren videreførelsen av melk. Nyvinningen var sterkt arbeidsbesparende, men også dyr i anskaffelse. Bøndene samarbeidet for å få råd til separator. De dannet bygdemeierier. Meieriene var dermed eid av bøndene selv. Etableringen av meierier var en del av moderniseringen i landbruket. Men disse foretakene fikk kort levetid. I 1904 var det 68 meierier i Nordland. I 1919 var kun 13 fortsatt i drift. De fleste var konkurs eller avviklet før 1920.

Nord-Norges første meieri ble grunnlagt i Vefsn allerede i 1885. I Vega ble de første meieriene etablert i Rørøy i 1898 og Vega meieri på Valla i 1901. Begge var eid av melkeleverandørene, og er nevnt i en oversikt fra 1905.

«Rørøen meieri» var dampdrevet og produserte hovedsakelig smør. Det var nedlagt før 1919. Vega meieri ble etablert på gården Valla i 1901. Det var et håndmeieri, som kun produserte smør. Skummamelka ble returnert til leverandørene. Virksomheten var avsluttet innen utgangen av 1910. Det er usikkert om bygningene eller andre kulturminner etter disse meieriene er bevart

I 1942 ble et melkemottak og utsalg etablert i Brønnøysund. Planene om et sentralmeieri for Sør-Helgeland hadde versert på 1930-tallet, men stoppet opp med 2. verdenskrig. Etter krigen ble planene tatt opp igjen. Nybygget for sentralmeieriet sto ferdig i Brønnøysund i 1951, og var i 1952 klart til produksjon av smør og ost. Også bøndene i Vega leverte melk dit, men transporten over til fastlandet bød på utfordringer. Derfor ble en mottaksstasjon for melk etablert på Vega. Mottaksstasjonen åpnet 1. november 1957. Den var bygd av lokale håndverkere. Den ble nedlagt fra august 1973. Bøndene fikk etter hvert melketanker på gårdene, og transporten ble rasjonalisert. Dermed forsvant behovet for en mottaksstasjon. Meieriet fra 1957 står fortsatt, men brukes ikke i dag. Det er bygd i en etasje av betongstein fra Vevelstad. Steinen har sløyfeornamentikk i overflaten. Betongsteinen er lagd lokalt. Taktekket består av rød bølgebetong og vinduene er krysspostvinduer. De er plassert i de to langfasadene. På kortsida i nordvest danner to store porter av tre inngang. Nordland fylkeskommune har registrert meieriet i Kulturminnesøk. Det står på gnr. 6, bnr. 34.

Foto: Ann Kristin Klausen.

7. Handel, samferdsel og kommunikasjon

Dette kapitlet innledes med en generell historisk del tilknyttet temaene handel, samferdsel og kommunikasjon. En grundigere gjennomgang av steder med handel, dampskipsfart og post i Vega følger deretter. I denne kulturminneplanen er telefon, telegraf, veier, bruer og fergeleier for det meste utelatt av kapasitetshensyn. All båttrafikk er heller ikke gjennomgått. Emnene kan tas med i en seinere kulturminneplan.

Handel, samferdsel og kommunikasjon henger nært sammen med fiskeri og jordbruk. Det blir derfor noen gjentakelser, og henvisninger til andre kapitler. For eksempel er brygger og fiskehandel omtalt grundigere i kapittel 5 om fiskeri, selv om det også naturlig hører inn under handel og samferdsel. Samtidig må sankinga av egg og dun ses i sammenheng med handel, men dette tema har fått et eget kapittel. Gårdsdrift og handel er i mange tilfeller sammenfattende, særlig når det gjelder historien til handelsstedene og landhandlerne. For å unngå for mange gjentakelser, er derfor gårdsdrifta til handelsstedene behandlet i dette kapitlet og ikke i kapittel 6 om landbruket. Noen landhandlerbutikker, men ikke alle, ble etablert på gårdsbruk, ofte som attåtnæring til småbruk.

7.1. Jektefart

I flere hundre år ble jekter brukt som hoved transportmiddel mellom Nord-Norge og Bergen. Eieren kaltes skipper, også når andre enn han førte jekta. Jektetransporten kunne være organisert gjennom bygdefar. Bøndene i et område befraktet da ei bygdefarsjekt. Bygdefarsystemet var organisert mellom den lokale eieren av frakteskuta og befolkningen i et område. Lasten tilhørte innbyggerne, mens skipperen var reder. Av og til førte han skuta, men kan kunne også leie en styrmann. Området stilte med mannskap. Gårdene som hadde bygdefarsrett knyttet til seg kaltes skipperleier. Men det gjorde også steder jekta hørte hjemme.

Vega hadde flere slike jekteleier/skipperleier og en rekke jekter. Befraktere fantes i Vegstein og Igerøy allerede i 1521. Skipperleier gikk ofte i arv fra far til sønn og var tilknyttet gårder. I 1610 er fire jekteskipperere i Vega beskattet, i henholdsvis Igerøy, Bø, Vegstein og Ylvingen. I 1641 ble skipperere i Vegstein, Ylvingen og Sundsvoll beskattet. I 1653 betalte skipperere i Igerøy, Vegstein og Sundsvoll skatt. På midten av 1700-tallet hadde Vegstein, Rørøy og Hongset jekt. Bø og Eidem har også vært jekteleier. På 1890-tallet var 10 jekter og en galeas hjemmehørende i Vega. Jektene hørte hjemme i Kjøl, Hongset, Nes, Sundsvoll, Viksås, Nes på Eidem, Vegstein og Rørøy. På de to siste stedene var det to jekter på hvert sted. En galeas var hjemmehørende ved Vallsjøen.

Stedsnavn som Jektvika i Rørøy og Nes forteller om jektefart. I dag er få fysiske kulturminner etter jektefarta bevart. Noen fortøyningsbolter, brygger hvor jektene la til og ruiner etter bryggekar er kjent. Kanskje finnes også store støer hvor jektene ble dratt på land.

7.2. Borgere, gjestgivere og proprietærer

Med jekta fulgte det handel, vanligvis kun i det små, med mindre jekteeieren også var borger. For å få lov til å handle stort her nord måtte den handlende ha byborgerskap i Bergen eller Trondheim. Særlig om somrene reiste borgerne nordover med sine fartøy. Både familie og tjenerskap kunne følge med. I et gitt område fikk de så handle. Stedet de handlet fra kaltes borgerleie. Enkelte av borgerne slo seg ned i Nordland for godt. Da gjerne på gamle jekteleier. Samtidig kunne lokale handelsmenn ta byborgerskap. Flere av jektebrukene og borgerleiene ble etter hvert faste handelshus med helårig handel og gjestgiveri. Fisken medførte rikdom, og i mange tilfeller utviklet storgårder seg sammen med fiskehandelen. I 1618-1619 hadde bergensborgere vinterleier på Holand, i Hestvika og på Hongset.

På andre halvdel av 1700-tallet ble privilegerte handelssteder, gjestgiverier, opprettet langs den nordnorske kysten – til sammen mellom 200 og 300 steder. Ofte utviklet handelsstedene seg der det allerede foregikk handel, losji og transport. Noen av handelsmennene eide også jord, men langt fra alle. Gjestgiveribevillingen ga privilegier og monopol. Den hindret konkurranse og var fordelaktig for enkelte deler av befolkningen. Bevillingen ble vanligvis gitt til etablerte jekteeiere og handelsmenn. Den formaliserte og styrket den lokale overklassen. Mot slutten av 1700-tallet vokste det fram en nordnorsk handels- og gjestgiverstand.

Fisken medførte rikdom. Noen av handelsmennene etablerte storgårder, og ble proprietærer, godseiere som eide gårder utenom den de selv bodde på. Handelsstedene ble viktige sentra. De var sterkt knyttet til sjøen, samtidig som landbruket var vesentlig for å fø på de store husholdene. Bebyggelsen gjenspeilte virksomheten innen varekjøp, jordbruk, fiskeri og transport. Langs stranda innerst i ei vik, ved en våg eller ei anna velegnet havn sto naust, brygger, buer og fiskehjeller. I Vega har det vært privilegerte handelssteder i Rørøy, Vegstein og Sundsvoll.

1800-tallet var en storhetstid for de nordlandske handelsmenn. Handelsprivilegiene ble gradvis myket opp utover 1800-tallet med liberalisering av handelspolitikken og direkte eksport til utlandet. Mot slutten av århundret begynte en økning i antall landhandlere. Handelsstedene fikk konkurranse, mange gikk dårlige tider i møte. De som var gunstig plassert kommunikasjonsmessig klarte seg. Flere slike steder etablerte seg som samferdselssentra med dampskipsekspedisjon, post, telegraf og telefon i tillegg til handel.

7.3. Landhandel, kolonialbutikker, samvirkelag

Landhandlerne, det vil si mindre forretninger på landet i en viss avstand fra byene, fikk først kun drive handel med visse varer fra utlandet. I 1866 ga en ny lov landhandlerne rett til innkjøp av alle varer direkte fra utlandet. Det åpnet opp for andre kjøpmenn enn kun de som eide handelssteder. På Vega ble handel opprettet på Kirkøy i 1870/1872. I 1882 falt bykjøpmennenes enerett til utskipping bort. Mot slutten av århundret ble flere handelsfirma opprettet i Vega.

Fra 1. juli 1908 mistet byhandlerne eneretten til kommisjonshandel. En mengde landhandlere ble etablert, også i Vega. Det kom små krambuer på Valla, ved Vallasjøen, Nes, Grøtland, Vika, Hysværøyan, Ylvingen, Igerøy, Båtneset, Eidem osv. I området Holand, Kirkøy og Nes fantes fire landhandlere. I tillegg ble butikker etablert på Hongset, Kolstad, Gladstad og Rørøy. I daværende Tjøtta, seinere Vega kom det landhandlere i Omnøya og Kilvær. Ikke alle hadde lang levetid, og noen var svært små med begrenset utvalg.

Landhandlene som vokste fram fra slutten av 1800-tallet var i mindre grad knyttet til til fiskeriene, men noen kjøpmenn etablerte landhandel i sammenheng med fiskehandelen.

På andre halvdel av 1800-tallet og utover 1900-tallet ble nye samferdsels- og kommunikasjonsformer etablert med dampskipsanløp, poststeder, telegraf og telefon. Disse var i stor grad lokalisert på handelsstedene med sine storgårder.

Utover 1900-tallet utgjorde først landhandlerne, så kolonialbutikker og Samvirkelag dagligvarehandelen, gjerne med et bredt varespekter, mens fiskehandelen ofte foregikk på fiskebruk. I 2000 fantes fortsatt Valla handel, Kirkøy handel, Igerøy handel, Løkelands landhandel på Ylvingen og Sør-Helgeland S-lags avdelinger på Gladstad og Nes. Sommeren 2004 hadde Vega fem nærbutikker igjen. Coop marked på Gladstad, Kirkøy handel, Joker Gladstad, Løkelands landhandel på Ylvingen og Valla handel. Ni nærbutikker var nedlagt siden 1970: Coop marked på Nes, Igerøy handel, Kaspersen på Ylvingen, Ulriksen på Vegstein, Gunnar Fredriksen på Holand, Per Skjevling i «Rørøyn», Emelius Valla i Valla, Løbeck på Vika og Ole Nesjøen på Gladstad.

7.4. Dampskip

Dampskipsfart for frakt av passasjerer, gods og post ble etablert fra Trondheim til Tromsø og Hammerfest i 1838. Vega var ikke stoppested for denne kystruta. Da lokal dampskipsfart kom i gang fra 1867 med stiftinga av Det Helgelandske Dampskibsselskap fikk Rørøy anløp en gang i uka. Handelsmann Peder Tønder hadde vært en av pådriverne bak etableringa. I 1878 var han med på å stifte et eget dampskipsselskap for Sør-Helgeland «Dampskipet Torghatten Aktieselskab». Da fikk både Rørøy og Ylvingen anløp av dampbåten. I 1894 fikk også Holand anløp, deretter Kirkøy. Sundsvoll hadde anløp av «Haarek» fra Helgelandske en gang i uka.

Siden ble en øyrute etablert. Torghattens båter gikk innom en rekke steder, men ikke slik at det var på samme dag/rute: Rørøy, Ylvingen, Igerøy, Vegstein, Nes, Holand, Hysværøyan, Sundsvoll, Muddvær, Bremstein, Vika, Eidem, Kilvær, Tåvær og Skogsholmen. Nes og Holand ble ekspedert samtidig på Nesviken. Vika erstattet trolig Eidem. Med anløp av båtene trengtes det ekspeditører de ulike stedene. Denne oppgaven gikk gjerne til handelsfolk og poståpnere.

At et sted fikk anløp av lokalbåten, innebar ikke at båten la til kai. De fleste stedene manglet kai, og ekspederinga foregikk først med småbåt. Dampskipskaier ble bygd i denne rekkefølgen: Sundsvoll ca. 1905, Kirkøy 1916, Rørøy 1917, Nes 1920, Vegstein 1924, Igerøy 1927, Ylvingen 1943, Vikasjøen 1944. (H. O Wika Vega bygdebok, bind 2). Vega hadde totalt 11 dampskipsanløpssteder før fergeforbindelse i 1957 ble etablert mellom Rørøy og Brønnøysund. Siden ble ferjeanløpsstedene flyttet; på fastlandet til Horn i Brønnøy og i Vega til Igerøy.

7.5. Post og telefon

Det første poststedet i Vega var handelsstedet Rørøy, som ble postgård allerede i 1777. Med dampskipsfarten utpå 1800-tallet ble poststeder gradvis etablert i sammenheng med sentra som hadde handel, fisketilvirking/-forretning og som fikk dampskipsanløp, og etter hvert telegraf og telefonstasjoner. Ekspedering av post var et typisk bierverv. Nye lover og systemer ble innført for å få modernisert tjenesten og etablert poststeder. Rørøy fikk fra 1852 poståpneri, det vil si et lite postkontor på landsbygda. Neste poststed på Vega ble opprettet på handelsstedet Kirkøy i 1893. Etter 1900 økte utbygginga. Jon Suul og Rune Kristiansen, som har skrevet bok om Vegaposten (2012), forteller at 19 nye poststeder ble etablert i Vega i løpet av de første 50 årene på 1900-tallet. Dette inkludert stedene som fram til 1963/1964 var en del av Tjøtta kommune. Totalt har Vega hatt 22/23 poststeder fra 1853 til 1951. Skålvær poståpneri var en periode en del av Vega, men er ikke tatt med i oversikten.

Det skilles mellom ulike nivåer av poststeder: postkontor, postekspedisjon, poståpneri og brevhus. Brevhus kan sies å være et poststed på laveste nivå. Det hadde begrensninger i forhold til verdipost, pakker og rekommanderte brev. Etter 2. verdenskrig kunne også pengetjenester foregå på brevhus. Ordningen med brevhus ble avvirket på 1980-tallet, og betegnelsen avskaffet i 1992.

Telefonstasjoner

9. mai 1901 åpnet den første telefonlinja på Sør-Helgeland. Den ble åpnet mellom Vega og Brønnøy. Stolperekke og sjøkabler ble lagt fra Brønnøysund til Vega. Det kom stasjoner på Ylvingen, Grimsøy, Rørøy og Gladstad. I årene som fulgte kom det nye stasjoner på Igerøy, Nes, Valla og Vika. Det finnes fortsatt fint murte kar rundt mange telefonstolper på Vega.

7.6. Sentrale steder

Sundsvoll

Sundsvoll er en gammel gård og et gammelt skipperleie som hadde jektefart på 1600-tallet. En gang før 1718 opphørte jektedrifta. I 1858 fikk Anders Olsen gjestgiverbevilling, med rett til å drive handel. Han hadde overtatt gården etter farens død i 1840, og hadde handlet med fisk tidligere. Omsetninga besto av fisk og fiskeprodukter, og forskjellige andre handelsvarer. Handelen økte. Anders sin bror Odde Olsen skaffet jekt på 1850-tallet. I 1865 fikk de også rett til å selge øl og vin. Etter at Anders Olsen omkom i 1870, ledet enka Louise Didrikke Ulriksen, opprinnelig fra Vegstein, virksomheten videre. Husholdet besto i 1875 av 20 personer, i tillegg to husmannsplasser.

Eldste sønn Ole Johan (O.J.) Sundsvoll overtok. Han opprettet i 1881 handelsfirma, og eide jekta «Brødrene». O.J. Sundsvoll hadde eiendommer i Værøy og Røst, og dreiv fiskehandel i Værøy. På Vega var han politisk aktiv med forskjellige verv. I 1890-årene fikk han bygd vei mellom Brandsvik og Sundsvoll og privat telefonlinje fra gården til kaia, og videre til Steinan fyr. Rundt 1900 hadde Sundsvoll vokst seg nesten like stor som Rørøy og Vegstein. Stedet fikk dampskipsekspedisjon, og fra sommeren 1907 poståpneri.

Som øvrige handelssteder hadde også Sundsvoll en stor gård. En gang før 1890 ble en massiv driftsbygning, Fjøs'n, bygd på Bakken. Den var i to etasjer murt opp i naturstein, og i bindingsverk, og med fraukjeller under. Stallen i nordenden var av tømmer. Bygningen hadde opprinnelig tretak (shingel), men skal ha vært den første bygningen i Vega som fikk bølgeblikk på taket. Det ble i 1896 lagt oppå tretaket.

Sundsvoll var det første stedet i Vega med dampskipskai. Den ble bygd rundt 1905 i Tangvika, som hadde gode havneforhold. To av sønnene til O.J. Sundsvoll, Einar og Oluf ble tatt opp i kompaniskap med faren fra 1910/1911. Virksomheten besto i innkjøp og tilvirking av tørrfisk, klippfisk, fersk fisk og sild. Ferskfisken var for det meste kveite og hyse til ising og forsendelse til byene i sørligere deler av Norge. Firmaet hadde også et medisintrandamperi og egne fartøy.

Oluf giftet seg med Helmine i 1913. Året etter fikk de bygd bolighus på Bakken ovenfor Sundsvoll. Helmine var født og oppvokst på Nes, hvor foreldrene hadde gård og dampskipsekspedisjon. Hun bestyrte telefonen der før hun giftet seg. Sundsvoll fikk også telefonstasjon. Poståpneriet ble nå plassert i det nybygde huset på Bakken, i et naborom til kjøkkenet. I Norges handelskalender fra 1915 (M. Bryde) står Sundsvoll oppført med post, telefonstasjon, dampskipsanløp og flere handlende. Disse var:

-N. Benjaminsen, mel og fiskevarer, etablert i 1908.

-Carl A. Ovid, Einar Sundsvold. Fiskeforretning og landhandler.

Ved folketellinga i 1920 er Oluf oppført som kjøpmann, landhandler, poståpner og detaljhandler. Einar hadde yrke gårdbruker, landhandler og handel med fisk- og sildforretning. Oluf og Einar dreiv en betydelig handels- og fiskeforretning på Værøy. Foruten fisk handlet de med båtmotorer, tømmerprodukter, råved-stenger og gjerdepåler m.m. Høsten 1919 reiste Oluf til Italia og ble der i flere måneder. Han hadde fått statsstipend for å studere markedet for tørrfisk og klippfisk. På 1920-tallet eksporterte han fisk direkte fra Kjøllefjord i Finnmark, Værøy i Lofoten og fra Sundsvoll til Italia. Fisken ble sendt fra bryggene i Tangvika til Italia. Forretningen på Vega omfattet landhandel, bakeri, trandamperi, fiskehandel, tilvirking og transport. I en handelsoversikt fra midten av 1920-tallet står det at firmaet het Brødrene Sundsvold, at Einar og Oluf var væreiere, og dreiv landhandel, fiskeforretning, bakeri og trandamperi. Sundsvoll hadde poststasjon og dampskipsanløp, mens rikstelefonen var på Valla. Familien solgte også forsikringer. I 1922 hadde i tillegg Kristian Pedersen landhandel på Sundsvoll.

Einar døde i 1927. Enka Eline fortsatte med landhandelen og fiskeforretning, i hvert fall på første halvdel av 1930-tallet. Oluf var disponent i firmaet etter faren O.J. Sundsvoll A/S som hadde fiskemottak og landhandel. Han døde brått i en ulykke i Værøy i desember 1937. Enka Helmine overtok som dampskipsekspeditor og poståpner. Med hjelp ivaretok hun forretningene på Værøy. Etter hvert som barna ble større bisto de. Handelsvirksomheten ble nedlagt i 1938. Postkontoret ble plassert på Valla. Våningshuset på Bakken på Sundsvoll hvor posten holdt til står fortsatt.

Hovedbygningen fra 1891 er bygd av tømmer fra Hardanger, og står «Ne' i Garn» (1815-109-003). Huset fikk tilbygg i 1930 og 1954. Den gamle hovedbygningen stammer trolig fra slutten av 1700-tallet. Gammelstuå, som den kalles, er et forkortet rødmalt hus som står rett ved siden av hovedbygningen. Vedskjåen/lageret (1815-109-002) var en redskapssmie (1815-109-004). Huset fikk seinere et tilbygg. Det skal ha vært dette huset som ble butikk. Butikken ble satt opp like etter at Louise Ulriksen begynte med handel på Sundsvoll ca. 1881. Handelsbrygga (1815-109-005) er revet. Den var i dårlig stand etter at et av steinkarene raste ut i en storm. Den var skeiv og hadde forskjøvet seg siden SEFRAK-registreringa i 1988. Av fjøsen (1815-109-001) står kun grunnmuren igjen. I tillegg finnes et vedskott / lagerhus, kalt gammelstua (1815109-002). Tømmeret skal være fra slutten av 1700-tallet men var tidligere en del av våningshuset mot nord, før det ble satt opp som eget bygg.

Sundsvoll tidlig på 1900-tallet. Butikken var i en av bygningene.

Valla

Nordenden av våningshuset på Holtan (gnr. 29, bnr. 2) var brukt til butikk inntil ca. 1840. (1815-109-091). Elias Jensen fikk satt opp bygningen en gang i perioden 1830-1840. Tilbygget i øst i en etasje ble satt opp i 1930. En susterne ble påbygd i 1958.

Anton Menelaisen Løbak kom fra Roan i Trøndelag. Han hadde vært fisker på Røst, før han bosatte seg i Vega. Han dreiv gård på Valla og startet handel på begynnelsen av 1900-tallet. Han døde ca. 1925, ca. 72 år. Boet ble solgt på offentlig auksjon. Det inneholdt blant annet hus på eiendommen og et naust ved Vallasjøen. Eiendommen ble overtatt av Antons sønn Martin Linbak. Forretningen var avviklet, men gården ble drevet videre.

Johan Torstensen startet også landhandel på Valla. Han reiv et hus på Purkøy'n utenfor Valalsjøen og flyttet det til gården Ekkerbakken på Valla. Huset, kalt Porskøstua, ble bolig og butikk for Johan Torstensen og hans tre søstre. Ved folketellinga i 1900 sto han oppført med yrke handelsmann og husmann uten jord. Ved folketellinga i 1910 hadde han yrke landhandler.

Anders Halmøy giftet seg inn i familien, og overtok Ekkerbakken. Han var kjøpmann og gjorde det godt med fiskehandel i inn- og utland. Porskøstua fungerte en periode kun som bolig før det ble posthus. Høsten 1951 ble postkontoret flyttet fra Sundsvoll til Valla. Først holdt posten til i en del av stua i privatboligen til Bergljot og Anders Møller i Meieribakken ved Meieribrua. Seinere ble den flyttet opp på Ekkerbakken til Porskøstua, og nedlagt høsten 1964. Porskøstua står fortsatt (1815-109-157)

Ekkerbakken på Valla. Porskøstua til høyre. «Det lille museet». Foto: Ann Kristin Klausen.

Emelius Walla hadde fiskeforretning på 1930-tallet, trolig ved Vallasjøen. Han eksporterte iset og lettsaltet fisk. Mikal Walla hadde samtidig kull- og manufakturforretning på Valla. Emelius startet butikk i familiens lille bolighus på Valla. Varene ble kjørt fra Sundsvoll med hest og vogn eller slede. Sirupstønna sto under trappa i bolighuset. Vareutvalget besto av dagligvarer, tobakk med mer, og i tillegg sykler, som han var eneforhandler for i Vega på 1930-tallet. Emelius hadde diverse annet agentur og dreiv småbruk. Sønnen Karlof begynte som håndlanger for faren allerede som 8-åring. Sammen med kona Aslaug overtok han butikken. De fikk bygd et lite butikklokale, og dreiv fortsatt butikken da de var pensjonister på begynnelsen av 1980-tallet. Bygningen står ennå.

Vallsjøveien 2 (gnr. 29, bnr. 42).

Rundt 1970 begynte Anna og Edvard Berntsen med småbutikk på Valla. De hadde kiosk i hagen og etablerte etter hvert dagligvarer. Ved siden av dreiv de småbruk, og Edvard hadde en båt. Aud Lise Reitan overtok butikken i 1990. Også hun og mannen Willy hadde småbruk som hovedinntektskilde. Butikken var attåttnæring. I 2001 var butikken den minste av fem butikker i Vega. Valla handel ble avviklet i 2007. Huset er siden ombygd til garasje.

Denne garasjen var tidligere kiosk og butikk.

Foto: Ann Kristin Klausen.

Vallasjøen

Vallasjøen hadde en periode landhandel. Der samlet folk seg ofte og slo av en prat. Butikken var i ei brygge, som kaltes Nordvikstøa, og som var flyttet dit fra Bremstein i 1947. Der hadde også bygningen vært butikk. Brygga ble satt opp på samme måte som den sto i Bremstein. (1815-109-125). Den tilhørte folk fra Viksås. Den står på oljefat med betong i. Det skal også her vært flere fiskekjøpere og bakeri her. Vallasjøen er nevnt i fylkeskommunens oversikt over verneverdige nasjonale og regionale kulturminner på Sør- Helgeland (2013). Området er karakterisert som en typisk sjøhusbebyggelse på Vega.

Vallasjøen (gnr. 30, bnr. 24) har SEFRAK ID 1815-109-125. Bygningen på gnr. 30 bnr. 15 skal være brygga hvor det har vært butikk m.m.

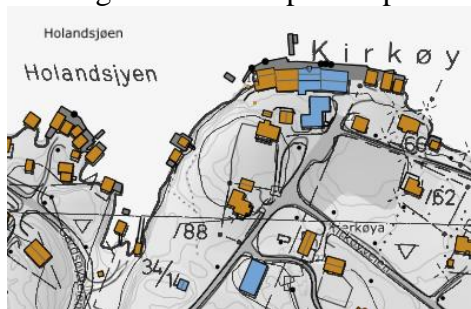
Holand

Ole Ingemann Olsen Svartvasmo kom fra Korgen i Hemnes. Han hadde så smått begynt med handel der i 1902. Året etter tok han handelskole i Tromsø. I 1908 flyttet han til Holand for å satse på landhandel og fiskekjøp gjennom firmaet «O. Svartvasmo». Han bodde på Flåget på Holand. Handelen gikk dårlig. Høsten 1910 ble konkursboet solgt på tvangsauksjon. Det var en velassortert varebeholdning, manufaktur, kolonial, kortevare, sko, oljeklær m.m. Året

etter flyttet Svartvasmo tilbake til Korgen. Der dreiv han butikk i rundt 40 år. Om det finnes minner etter handelen han hadde i Vega er uklart. Eivind Mathisen på Grytingen, Holand dreiv også butikk til 1905.

Kirkøy

Kirkøy på nordsida av Vega har en svært god havn for fartøy og mindre båter, og ligger gunstig til med tanke på kontakt og handel med øyværene utenfor. Peter Christian Qvale giftet seg i 1868 med Christianne Charlotte Tønder, datter til handelsmannen Peder Tønder på Rørøy. Ekteparet overtok en av Tønders eiendommer på Holand, og startet forretning på Kirkøy i 1872. Stedet ble bygd opp med stort våningshus, jordkjeller (Kultuminnesøk ID 27399), en stor mursteinsfjøs med låve og jordkjeller. Til stedet hørte også brygger, butikk og andre bygninger som var del av en storgård. Rundt gården ble en vakker hage anlagt. Paret dreiv det hele godt og opparbeidet bra med inntekter og formue. De fikk fem barn. Peter Christian Qvale registrerte sin landhandel under firma Christian Qvale, bopel Holand, både i 1891 og i 1895. Poståpneriet på Kirkøy åpnet 1.juli 1893, med han som poståpner.

Da Christiannes far på Rørøy døde i 1896, overtok hun familiens eiendommer og forretning på Rørøy og flyttet dit. Petter Christin Qvale fortsatte å bo på Kirkøy, og styre forretningen der. Han døde i 1906, 75 år.

Eldste sønn Andreas Christian Qvale hadde høsten 1892 etablert landhandel med butikk ved Gullsvågsjøen under gården Gullsvåg. Han registrerte også sitt firma A. Chr. Qvale på slutten av 1895, men bodde da på Rørøy og aktet å drive handel i Vega kommune. Siden ble han handelsreisende og emigrerte til Oregon i USA.

Broren Christian Adolf Qvale overtok forretningene og gården i Kirkøy. I 1912 ble en konkursauksjon gjennomført over boet hans, blant annet ble varebeholdningen solgt. En takst fra 26. mai 1914 viser at bygningsmassen til Qvale besto av hovedbygning, fjøs- og ladebygning, grisehus, hønsehus, ildhus, melkehus, brygge med kai, ishushus, klippfiskbygning og butikkbygning. Sistnevnte målte 14 x 5 meter, og var i to etasjer. 1. etasje inneholdt kontor, gang, butikklokale og ekspedisjonsrom. Bryggebygningen hadde fått dampskipskai med pakkhus i to etasjer siden forrige takst. Seinere samme år ble handelsstedet solgt til Didrik Pedersen.

Christian A. Qvale sluttet med butikkhandel, men fortsatte med kjøp og salg og eksport av fisk og sild under firmanavnet «Chr. A. Qvale». Han forhandlet også forsikringer, landmannsprodukter og høy, fiskeprodukter, tran, salt, tønner, kull, rogn, guano, steinkobbeskinn, tørrfisk, ederdun, saltfisk, petroleum, olje m.m. I 1923 kjøpte han motorskøyta «Glitner» av banken i Ålesund, men solgte den året etter videre til to brødre i Saltdal. I 1923 ble han leder av Næss handelsforening styre. Han døde i 1934, 53 år gammel. Datteren Anne jobbet som poståpner i Kirkøy. Hun giftet seg i 1937 med Bjarne Martin Næss,

forretningsmann på Kirkøy (Bodde på eiendom 34/239?, SEFRAKid 1815 010 8079). Han var sønn av Inga og Emilius Næss som var kjøpmann på Nes.

Handelsmann og jekteskipper Didrik Pedersen dreiv først handel i ei brygge på Nes. Han hadde i 1893 kjøpt bnr. 1 på Øver-Nes, Glugmyr, og eide jekt. Da Didrik i 1914 kjøpte eiendommen på Kirkøy og flyttet dit overtok sønnen Edvard Pedersen Glugmyr. Didrik Pedersen fikk i 1920 utført en branntakst på eiendommen sin på Kirkøy. Han hadde oppført en ny bryggebygning med trandamperi og et nytt klippfiskhus. Pedersen eide i tillegg hovedbygning, fjøs og ladebygning, grisehus, hønsehus, ildhus, melkehus, butikkbygning, brygge og dampskipskai og ishus.

Didrik Pedersen døde i 1923, 58 år gammel. Enka Maren dreiv deretter stedet. I desember 1927 ble en frivillig auksjon foretatt pga. opphør av forretningen. Varebeholdningen besto da av tøy for dress, kjoler, bomullstøy, flere ferdigsydde dresser, hatter, luer og sko, oljeklær, jernvarer, krustøy, kasseroller, lykter og lamper, tau, snører og tråd, kolonialvarer, kaffe, gryn m.m. Sønnen Nils Pedersen hadde tatt merkantil utdanning i Oslo og jobbet en tid ved et fiskeeksportfirma i Bergen. Han kom hjem og overtok stedet i 1928. I årene som fulgte dreiv han utstrakt forretning på Helgeland med innkjøp av tørrfisk, tilvirking og omsetning av all slags fersk og saltet fisk, og rogn. Fra 1941 handlet han også i Bremstein i samarbeid med broren Edvard Pedersen. Han var partshaver i flere motorskøyter som dreiv fiskehandel i Lofoten.

Nils Pedersen var gift med Mette Christiansen. De fikk bygd et våningshus (34/114) som fortsatt står.

Nils hadde landhandel og dreiv med fiskepakking, også i Bremstein. På Kirkøy hengte de fiskehoder til guano, kokte tran, malte opp fisk til minkfôr, tørket fisk på hjeller m.m. Mange folk fra øyene kom til Kirkøy, leverte fisk og handlet. Sønnen John Pedersen (f. 1923) jobbet sammen med faren i Kirkøy, og overtok etter hvert som dampskipsekspeditor, poståpner og disponent i firmaet Nils Pedersen a/s. Han var gift med Elsa. De arvet også fiskebruket. John døde bare 50 år gammel. Datteren Ragnhild overtok sammen med mannen Bjørn. De la ned drifta i 1989. Ragnhild overlot butikken til Trond Ingebrigtsen. Butikken på Kirkøy ble nedlagt for godt i 2009.

Poståpneriet på Kirkøy ble nedlagt i mai 1996. Det holdt først til i handelsmann Christian A. Qvales hus, seinere i bygningen til Kirkøy handel inntil denne ble nedlagt. Postkontoret var i en del av butikkbygningen, og står i dag omtrent som det gjorde ved nedleggelsen.

Kirkøy bærer fortsatt preg av å ha vært et sentrum for kommunikasjon, handel og fiske. Her står det gamle fiskemottaket, brygger av ulik årgang og den tidligere butikken.

Den gamle brygga hvor først Qvale og så Didrik Pedersen dreiv handel er bygd før 1900, men mye ombygd i ettertid (1815-108-078). Et fryseri ble påbygd i 1974-1975.

Kirkøy er med i fylkeskommunens liste over regionalt og nasjonalt bevaringsverdige kulturminner og kulturmiljøer (2013).

Nes

På Nes ble handel trolig drevet på 1600-tallet. Et dødsboskiftet fra 1687 inneholdt handelsvarer, blant annet klede, lerret, en stor mengde tønner rug og ei tønne mel. På begynnelsen av 1700-tallet hadde familien Leth borgerleie på Nes. Til gården og borgerleiet

hørte naust og brygge. I et skjøte fra 1707 står det at Nes fra «alders tid har vært et gammelt handelsleie».

Også i nyere tid har handel foregått på Nes. Elias Olsen Næss la seg opp penger under storsildfisket på 1860-1870-tallet. Han kjøpte ei brygge som hadde vært salteri i Åsvær, og fikk den flyttet til Næss rundt 1880. Den sto først i vestenden av Nessundet, og fungerte som notbrygge og dampskipsekspedisjon. Småbåter ble brukt til ekspedering av dampskipene som la til lenger ut. Brygga ble flyttet til nåværende sted på Nergårdsberget, Nessjøen, rundt 1900. Handelen og brygga var en del av eiendommen Heian. Familien dreiv i tillegg gård, jekte- og fraktefart, dampskipsekspedisjon og bakeri.

Nessjøen. Foto: Ann Kristin Klausen.

Ved folketellinga i 1900 sto Lorents Mortensen oppført som handelsmann på Næs nedre. Han var ugift, og bodde hos Elias Olsen-Næss og kona Marianne Benjaminsdatter.

Elias Olsens sønner Emelius og Karl Olsen Næss startet egen forretning på Nes i 1902. Emelius Olsen Næss overtok etter hvert det hele. Han etablerte en svært assortert landhandel i bryggas 1. etasje. Kontoret var i samme etasje, mens lageret lå i andre etasje. Varene ble heist opp og ned via vindhuset. Anlegget hadde også bakeri, men i et annet bygg. Om vintrene dro Emelius til Lofoten under fisket med jekta og dreiv handel og frakt der. Han døde i 1915. Broren Karl Olsen-Næss kom hjem og overtok forretningen. Nevøen Oskar Næss hjalp til som handelsbetjent. I oppføringer fra 1930-tallet hadde Karl Olsen Næss fortsatt landhandel og bakeri ved Nessjøen, mens enka etter Emelius, Inga Amalie Næss, dreiv mote- og kullhandel. Da Karl Olsen-Næss døde i 1964 ble varelageret solgt på auksjon, og brygga ble stående tom. Siden grunnla Inga Elisabeth Næss ærfuglmuseum med museumsbutikk «E-huset» i brygga. Brygga eies fortsatt av Næss-familien, som om somrene driver souvenirbutikk og utstilling i Elias-brygga, som den nå kalles.

Den gamle handelsbrygga. Foto: Ann Kristin Klausen.

På slutten av 1906 grunnla Didrik Pedersen og Gerhard Julius Johansen, begge Nes, firmaet «D. Pedersen & Co». De dreiv fiskebruk og landhandel i ei brygge på Nes fra 1907. Våren 1911 meldte de til sorenskriveren at Johansen hadde uttrådt av firmaet, og at Didrik Pedersen

fortsatte på Nes alene. Didrik Pedersen eide Nes Øvre. Han kjøpte handelsstedet Kirkøy i 1914. Ved folketellinga i 1920 står familien oppført som bosatt på Nes Øvre.

I 1916 ble et handelslag opprettet på Nes. Snart hadde laget 62 medlemmer. Nes handelsforening leide først Petter Salamonsens brygge ved Nessjøen til butikklokale. Denne brygga står fortsatt ved Nessjøen (1815-0108-003). Martinus Olsen Næss skal ha flyttet Toppenbua, som den kalles, fra Åsvær. Den er trolig opprinnelig bygd rundt 1870. På Nes ble den først satt opp ved Haugsjø, men siden flyttet dit den står i dag. Den huset Samvirkelaget fra 1916 til 1932. I nyere tid er brygga renoverert, og den leies ut.

Brygga huset en gang Samvirkelaget. Foto: Ann Kristin Klausen.

Da Qvale på Kvaløy i Brønnøy la ned sin handel, ble bygningen som hadde inneholdt butikken hans kjøpt, flyttet til Nes og tatt i bruk av Samvirkelaget til butikk, lager og kontorer. Samvirkelagets ansatte pakket også fisk, solgte radio m.m. Bygningen ble renoverert i 1973, og ombygd til selvbetjening.

Samvirkelaget på Nes ble nedlagt i 2002. Kommunen kjøpte i 2005 bygningen og tomta rundt den for å sikre offentlig kai i området. Siden ble bygningen brukt til sommerkafé og kontorer for forskjellige institusjoner. Huset ble satt i stand med midler fra «Den verdifulle kystkulturen», et verdiskapingsprogram i regi av Riksantikvaren og Nordland fylkeskommune. Stiftelsen Vegaøyen Verdensarv, Vega Verneområdestyre og Vega næringsforening hadde kontoret i 2. etasje i 10 år og bygget var planlagt brukt som en del av verdensarvsenteret som opprinnelig var planlagt bygd på Nes. Eiendommen bestående av det gamle samvirkelaget med kafé, en stor lagerbygning og kai ble i 2021 solgt til private. Den gamle Samvirkelagsbygningen brukes til sommerkafé.

Samvirkelaget ble nedlagt i 2002. Foto: Ann Kristin Klausen.

Bryggemiljøet ved Nessjøen og gårdsmiljøet på deler av Nes er med i fylkeskommunens oversikt over verdifulle nasjonale og regionale kulturminner på Sør-Helgeland (2013).

Grøtland

Høsten 1892 etablerte Johan Christoffersen Råbak og Ole Saul Kristoffersen (1851-1925) firmaet «Råbak & Kristoffersen» på deres bopel gården Grøtland. Handelen omfattet «almindelig nordlandshandel» Allerede ett år seinere ble firmaet avviklet. Råbak grunnla samme høst en egen landhandel fra sin bopel på Grøtland, men avviklet handelen i januar 1897. Deretter overtok Ole S. Kristoffersen virksomheten.

Kristoffersen og Råbak var begge med å stifte Vega Godtemplarforening i 1893. Losjebygningen sto på Kristoffersen gård på Grøtland. Butikken skal ha holdt til i dette forsamlingslokalet. Foreningen gikk i stå etter få år, men startet på ny i 1904 med O. Kristoffersen som formann.

En branntakst fra 27. november 1923 oppgir at eiendommen hadde en egen butikkbygning. Til eiendommen hørte også et naust ved Nessjøen. Ole Kristoffersen døde i 1925. Han var gift med Elen Eriksdatter fra Bremstein. De hadde seks barn. Datteren Kristine var ansatt i sin fars forretning. En annen datter Eline Kristoffersen giftet seg med Einar Sundsvold, gårdbruker og kjøpmann på Sundsvoll. En tredje datter Sanna giftet seg med en småbruker og snekker og bosatte seg på Grøtland. Sønnen Kristian Bernhoft Sahl Kristoffersen overtok forretningen og eiendommen etter faren, og ble kjøpmann. Han var gift med Agnes Lorentsen Kolstad. Rundt 1950 dreiv han fortsatt handelsforretningen. «Losin» på Grøtland stengte på 1960-tallet. Kun rester av grunnmuren står igjen etter butikken (1815-108-092) (gnr. 37. bnr. 19). ("Folket på Grøtland. Bosetting og virke").

Hongset

Hans Pedersen Leth kjøpte Nes i 1707. Han hadde borgerskap i Trondheim, og fikk flyttet handelen til Hongset hvor han bodde. Leth eide et par gårder til i Vega. På Hongset hadde han og familien et nokså stort gårdsbruk. Han eide også jekt. Jekta sank i Hongsetsundet fullastet med varer. Leth ble stående i gjeld til handelsfamilier i Bergen og Forvik, og mistet eiendommene. Han døde i 1744. Skiftet fra borgerleiet høsten 1745 inneholdt ett møllebruk og fem husbygninger. Ett av husene var det som i dag kalles Jenslåna, og som står i Rørøy. Sønnen Peter beholdt gården, men handelen ble nedlagt. Da var Rørøy etablert som borgeleie, og skulle i flere 100 år blir det enerådende handelssenteret i Vega. Bryggemiljøet på Hongset er inkludert i fylkeskommunens oversikt over verdifulle nasjonale og regionale kulturminner på Sør-Helgeland (2013).

En av bryggene på Hongset. Foto: Ann Kristin Klausen.

I januar 1955 ble Vegas siste poststed opprettet på Hongset, hvis man ser bort fra post i butikk. Postarbeidet ved Hongsetsjøen foregikk i et rom på gården Geithaugen. Etter kun ni år ble poststedet nedlagt fra september 1964. Brevhusstyrer var hele tida Nils S. Hongset.

Kolstad

Kolstad hadde på begynnelsen av 1900-tallet tendenser til tettstedsdannelse. Her fantes både snekker, skomaker, bokhandel og butikk. Otinus Pareli Bernhard Jørgensen etablerte våren 1907 handel under firma «Bernh. Jørgensen» på Kolstad. Firmaet ble avviklet i 1911.

Ulrik Arntsen fra Grindbakken etablerte i 1908 sin landhandel på Åsheim/Åsbakken (gnr. 39, bnr. 12). Han og kona Marie hadde giftet seg i 1897 og bodde en periode i Narvik mens Ulrik jobbet på Ofotbanen. Ved folketellinga i 1910 bodde de på Åsbakken på Kolstad, men Ulrik oppholdt seg i Vik i Sømna. Ulrik rodde lofotfisket, totalt rundt 50 sesonger, og var på anleggsarbeid. Etter hvert fikk han jobb som veivokter og veitilsynsmann i Vega. Handelen ble fortsatt drevet i 1915, og avviklet noe seinere.

Flatåsen brevhus

Vinteren 1951 kom det poststed til Åsen. Småbruker og fisker Alfred Pedersen i Åsen var brevhusholder. Brevhuset holdt til i Åsveien 120 (gnr. 10, bnr. 1). Det ble lagt ned fra 1. september 1964.

Gladstad

Rundt 1900 hadde Gladstad klare sentrumstendenser. I etterkrigstida vokste Gladstad til i enda større grad å bli sentrum for offentlig virksomhet og handel. Vega Samvirkelag dominerte. Men både Ole Nessjøen og Erling H. Lorentzen dreiv handel. Ole Nessjøen startet i 1946 landhandel med kolonialvarer, manufaktur, sko, glass og steintøy, kortevarer, jernvarer, kranseforretning, kiosk, salg av varer og som forsikringsagent. Etter hvert hadde han også bensinstasjon. Gunvor Nessjøen dreiv blomsterbutikk. Brødrene Lorentzen startet sin assorterte landhandel i 1947 under navnet Brødr. Lorentzen. Erling Lorentzen overtok forretningen i 1950. I 1954 sto en ny forretningsgård ferdig. Det var et moderne forretningslokale med store utstillingsvinduer i første etasje og kontor og lager. 2 etasje inneholdt en privat leilighet.

Våren 1966 ble det bestemt at Vega (på Nes) og Rørøy Samvirkelag skulle gå sammen om bygging av et forretningsbygg på Gladstad. Dette ble ferdigstilt året etter, og siden påbygd flere ganger. Tredje byggetrinn sto ferdig på slutten av 1980. Dette byggetrinnet omfattet kontor og velferdsrom, og en del som ble leid ut til postetaten.

I 1985 startet Vega kro og Motell på Gladstad. Det kom garnbutikk, klesbutikker, frisørsalonger, bank (første bygg oppført i 1903), post, overnatting og bakeri.

På midten av 1800-tallet hadde noe uoffisiell postvirksomhet foregått i fastskolen på Gladstad. Denne skolen er revet. Også prestegården fungerte som mellomledd ved frakt av post. Postkontor ble først opprettet på Gladstad sommeren 1938. Etter det ble Gladstad sentrum også for postvirksomhet. Først holdt posten til i et tilbygg til et bolighus. Siden flyttet den inn i nytt bygg ved Rådhuset. Dette postkontoret med bolig ble bygd på Gladstad på 1950-tallet. I Nordland fylkeskommunes oversikt for Sør-Helgeland er postkontoret nevnt som et tidstypisk bygg av regional og nasjonal verdi som materialiserer Gladstads tettstedsfunksjon.

I 1964 medførte etablering av en landpostbudrute fra Gladstad at flere poststeder ble nedlagt. Postverket leide lokaler hos Vega Samvirkelag fra 1982 til 1995. Høsten 2001 ble post i butikk etablert i Spar-butikken. Dette ble opprettholdt til 2011. Da flyttet posten til Coop Prix Vega.

Nessjøbutikken på Gladstad. Bygg til høyre er bankbygget (bankbakken). Begge byggene er revet. Bankbakken ble fjernet i forbindelse med utbedring av veikrysset.

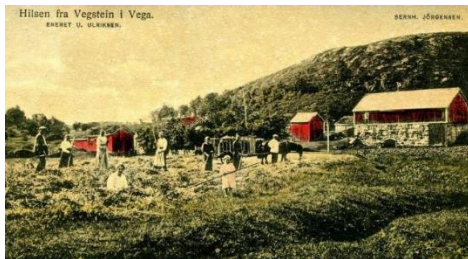
Vegstein

Vegstein er det eldste kjente skipperleie og bygdefarsted i Vega. De gode havneforholdene var et gunstig utgangspunkt for frakt. Allerede på 1500-tallet skal det ha vært bygdefar og jektebruk i Vegstein. I en skatteoversikt fra 1610 nevnes jekteskipper i Vegstein, som ett av fire steder i Vega. Gårdsbebyggelsen ligger et stykke unna havna, vågen og bryggemiljøet. Tidlig på 1600-tallet besto gården av to bruk som begge var bygslet bort. En periode hadde Vegstein tre bruk.

Slekta Ulriken har holdt til på Vegstein i over 300 år. De bygde sin rikdom på handel, transport og fiskekjøp. Nils Amundsen fra Eidem forpaktet Vegstein øvre av kirka i 1704/05. Kort tid etter hadde han to jekter i drift. Familien Ulriksen bodde både på Vegstein øvre og nedre. De leide Vegstein øvre av kirka, og kjøpte i 1735 Vegstein nedre og Hysværøyen.

Omtrent hundre år seinere, i 1833 fikk stedet handels- og gjestgiverbevilling. Jekteskipper Ulrik Eliassen hadde også tidligere drevet handel, men først og fremst med grove varer som korn, hamp og salt m.m. Handelen foregikk i ei krambu ved Vegsteinsjøen, trolig i ett av sjøhusene. Ulrik Eliassen dreiv også handel med fisk, og kjøpte fisk i Lofoten under skreifisket. Kona Karen Andersdatter skal ha vært pådriveren for søknaden om gjestgiver- og handelsbevilling. På Vegstein fikk de rett til å selge brennevin. I 1865 fikk de rett til salg av øl og vin.

Oppe i gården hadde Karen oppsyn med ei egen krambu. Kaffe, kandis og tobakk var blant sortimentet. Hun fortsatte handelen etter at hun ble enke i 1856. Eldstesønn Ulrik Ulriksen overtok stedet i 1859. Han hadde en særlig forkjærlighet for jekteferdene, og var med faren til Bergen første gang som 7-åring i 1822. Totalt dro han dit mer enn 100 ganger i løpet av åtti år. Siste gang i 1902. Da var han 87 år. Fiskeforretningen gikk godt. Fartøyene fra Vegstein ble seilt til Lofoten for oppkjøp av skrei under vinterfisket.

De rike sildeårene på 1860-70-tallet medførte oppgang. Ulriksen fikk bygd brygge i Åsvær, Værøy og Ballstad i Lofoten. Han satset på klippfisk i tillegg til tørrfisken. Noen holmer ved Vegstein ble tatt i bruk til tørking. Frakta besørget de selv. Det vakte oppsikt da jakta

«Elivina» av Vegstein på 1850-tallet seilte direkte til Spania med klippfisk. Ulrik Ulriksen var ordfører fra 1865 til 1868. Han jobbet for utbygging av veier i Vega, var en støttespiller for den nyetablerte sparebanken og ville utvikle jordbruket.

I 1875 hørte sju husmannsplasser til Vegstein nedre. Noen av disse lå på øyene i området. Gården hadde omfattende drift, med mange husdyr og dyrking av korn og potet. I 1875 ble den solide gråsteinsfjøsbygda. Ved folketellinga i 1875 hadde husmannsplassene 31 innbyggere. Husholdet hos Ulrik Ulriksen besto av 23 personer, hvorav åtte tjenerfolk, tre skippere og en smed. Sønnen eide notbruk. I 1890 eide familien Ulriksen to jekter. I 1896 fikk Vegstein anløp av lokale dampskip. Ulriksen hadde dampskipsekspedisjonen. Ved folke- og landsbrukstellinga i 1900 lå seks husmannsplasser til gården. Bygg, havre, poteter, turnips og kålrabi ble dyrket. Besetningen besto av to hester, 20 storfe, 33 sauer, fire griser og 27 høns. 29 bygninger utgjorde bygningsmassen. Nede ved sjøen sto sjøhus på rekke og rad, med krambua i den ene brygga. To klippfiskbrygger sto på en holme.

Ulrik Ulriksen døde i 1907, 91 år gammel. Nesteldste sønn Mathis Bonsak Krogh Ulriksen hadde overtatt Vegstein tre år tidligere. Formelt grunnla han sitt handelsfirma på slutten av 1906. Rett etter nyttår ble farens firma fra 1833 oppløst. Vegstein ble poståpneri sommeren 1908. Ulrik Ulriksen var første poståpner, og posten ble lokalisert i handelsbrygga hans.

Ved folketellinga i 1910 sto sønnen Ulrik oppgitt som poståpner og handelsbetjent i tillegg til fastlønnet sersjant. Mathias Ulriksen var handelsmann (fiske- og landhandel) og gårdbruker. Ulrik og Johan Ulriksen overtok virksomheten i fellesskap i 1918. Året etter døde faren Mathis. Mora Johanna døde i 1920. Det gamle våningshuset ble revet samme år, og en del av tømmeret benyttet til nye bygninger. Et nytt bolighus ble bygd i 1922. Det står fortsatt.

Brødrene dreiv landhandel, oppkjøp av fisk, fiskebruk og fiskeforretning, gård, dampskips- og postekspedisjonen. Johan sørget for mesteparten siden Ulrik som offiser var mye borte. I 1924 fikk Ulriksen-familien bygd ny dampskipskai. Fram til da hadde båtene blitt ekspedert ved hjelp av en åttring. Denne endte sin tilværelse som e-hus i Skjærvær. Båtanløpet opphørte på slutten av 1950-tallet.

Johan var også skipper på oppkjøpsfartøyet under lofotfisket. Den siste jakta solgte de til Vevelstad i 1935. Da opphørte fiskeoppkjøpet i Lofoten. Johan døde i 1957. Hans sønner Helge og Mathias hadde også tidligere vært involvert i den daglige drifta av gård, butikk og fiskebruk. De overtok Johans part. Mathias dreiv forretningen, mens Helge hadde gårdsdrifta. Mathias døde i 1964. Da ble fiskeforretningen avsluttet. Helge fortsatte med krambua i den ene brygga, ved siden av gårdsdrifta. Han døde i 1977. Enka Åse Ulriksen dreiv krambua i Vegstein fram til 1982. Da ble butikken i brygga nedlagt. Posten på Vegstein var nedlagt våren 1979. Handelsbrygga står fortsatt. Den disponeres av Vega Kystlag.

Helge og Åse sin sønn Jarle Ulriksen overtok slektsgården i 1981. Han satset på jordbruk. Den særegne, murte gråsteinfjøsbygda på Nedre Vegstein er bevart (1815-107-010). Vognskjulet knyttet til gårdsbruket (1815-107-016) er revet de seinere år. Fjøsbygda på Vegstein øvre er også bevart (1815-107-017). Den kan ha blitt bygd omtrent samtidig med den på Vegstein Nedre. På Vegstein øvre opphørte gårdsdrifta rundt 1975. Saltbrygga i Vegstein ble flyttet til Solheim på Vegsteinøya ca. 1925, og ble feriehus der. (1815-107-019) (gnr. 41, bnr. 2)

På eiendommen Sjøvoll på Vegstein finnes ruiner av et bakeri (1815-107-073) 91-09 og en brønn (1815-107-074). På Vegstein er det også flere ruiner og noen bygninger etter

husmannsplasser. Bolighuset etter klokkeren fra midten av 1800-tallet står på Øvre Vegstein. (1815-107-018). På Vegsteinøya finnes også bevaringsverdig bebyggelse.

Rester av bakeriet i Vegstein. Foto: Ann Kristin Klausen.

Det godt bevarte bryggemiljøet i Vegstein og gården Vegstein nedre er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over bevaringsverdige kulturminner og kulturminner på Sør-Helgeland (2013).

Rørøy

Det gamle skipper-, borger- og handelsstedet Rørøy ligger lunt til i ei bukt på østsiden av Vega. Bygningsmiljøet består i dag av ti bygninger, men har tidligere hatt mer enn 20 større og mindre hus til ulike formål. Bygningene er datert til tidsrommet mellom 1730-tallet og andre halvdel av 1800-tallet. Bygningsmiljøet på det gamle handelsstedet er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over nasjonalt og regionalt viktige kulturminner på Sør-Helgeland (2013). Mye av det opprinnelige er bevart og flere av bygningene er svært gamle.

Rørøy var først borgerleie, hvor byborgere fra Bergen eller Trondheim handlet, i hvert fall fra slutten av 1600-tallet. Fra 1711 og ut 1700-tallet var Rørøy først eid av familien Wentzel, deretter av Greger. De hadde handelsborgerskap i Bergen og Trondheim. I løpet av 1700-tallet anskaffet de seg også borgerleiet Flagholmen i Velfjord, rorbu i Bremstein, handelsboder på Bjørn (Dønna), Tilrem (Brønnøy) og i Lofoten, møllebruk på Færset, hus i Hestvika, eiendommer i Vega, Velfjord og Brønnøy, handel i Abelvær i Trøndelag (arv) og bygdefar og jekt i konkurranse med det gamle skipperleiet Vegstein. To jekter tilhørte i 1760 Rørøy.

Periodevis hadde driverne av Rørøy monopol på handelen i området. Rørøy ble et senter i regionen, økonomisk, kulturelt og sosialt, og et naturlig stoppested for storfolk på reise. I 1776 fikk Peder Greger gjestgiverprivilegier for Rørøy, som den første gjestgiver i Vega. Året etter ble Rørøy tingsted og postgård. Greger fikk satt opp en ny, staselig hovedbygning, som er godt bevart, og trolig flere andre bygg. I 1777 besto godset av 50 bruk i Vega, 48 i Velfjord og 20 i Brønnøy. Da Peder Greger døde i 1799 tilhørte 22 bygninger eiendommen, deriblant krambu. Han etterlot seg også en stor mengde lekke gjenstander, men boet var konkurs.

Philip Jacob Qvale fra Nærøy kjøpte Rørøy-godset på auksjon i 1800. Han fikk gjestgiveribevilling samme år, og overtok straks stedet. Han dreiv virksomheten på Rørøy fram til han døde i 1819. Enka Åselle hadde forretningen fram til 1825. Da solgte hun den til Petter Borgen fra Hedmark. Deretter fulgte ytterligere to eiere av Rørøy før Peder Jensen Tønder fra Nesna kjøpte stedet i 1840. Han mottok gjestgiveribevilling samme vår. I 1846 fikk han også rett til å selge brennevin.

Da postsystemet ble modernisert på midten av 1800-tallet ble Vegas poststed naturlig nok Rørøy, som ble poståpneri i 1853. Posten holdt til i huset kalt Jenslåna (1815-103-007).

Bygningen står fortsatt. Posten ble siden flyttet til handelsbua (1815-103-002). Denne bua skal være fra ca. 1730 ifølge SEFRAK-registreringa, men har et tilbygg av ukjent årgang. Også handelsbua finnes bevart.

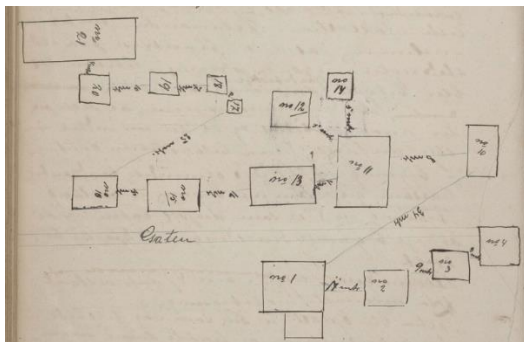
Etter at posten hadde vært en periode på Gladstad overtok Peder Tønder i 1864 som poståpner. 1850-1860 årene var gode tider for klippfisk og sild. Tønder ble en svært velstående og fremtredende forretningsmann. Han kjøpte en del av Gregers tidligere jordegods som da besto av 60 gårder i Vega og fiskeværet Skjærvær. Storgård, handel, gjestgiveri, post, jordegods, mølle, fiske, fisketilvirking og fiskeforretning hørte til Rørøy. Under storsildfisket på 1860-1870-tallet hadde Peder Tønder notbruk. Han dreiv transport med flere egne fartøy. Husholdet besto en periode av 22 personer, blant annet fire fartøyførere. Rørøy opplevde en storhetstid. Det kom flere hus, og de gamle ble reparert. Tingstua ble fortsatt brukt. Der møtte fut og skriver når det var ting. Peder Tønder var også ordfører, slik som mange andre handelsmenn.

Da Helgelandske dampskipsselskap ble stiftet i 1867 fikk Rørøy et ukentlig dampskipsanløp. Tønder var med å starte Torghattens Dampskipsselskap i 1878 sammen med Ulrik Qvale fra Kirkøy. Tønder ble også selskapets første direktør. Anløpene på Rørøy økte vesentlig.

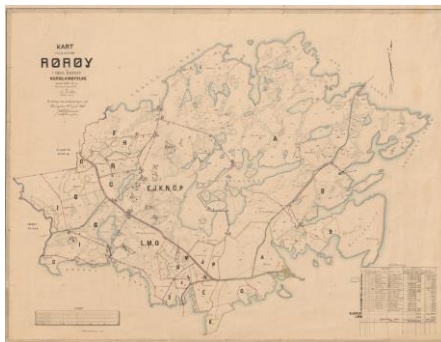
Peder Tønder var gift med Ane Bergitte Christensdatter fra Neppelberg i Leirfjord. Sønnen Jens Jacob Tønder overtok alle gårdene, virksomheten med fartøy, notbruk og fiskeforretninga i Rørøy. Faren fortsatte drifta av handelsstedet. Jens Jacob døde i 1891. Peder Tønder måtte igjen drive det hele. I 1896, 83 år gammel, ble han stanget av en okse og døde en tid etter det. Datteren Christiane var gift med Peter Christian Qvale, handelsmann i Kirkøy. Hun arvet eiendommene og virksomheten.

Christiane ble enke i 1906. Hun fortsatte driften på Rørøy, og vektla utvikling av jordbruket. Rørøy hadde i hennes tid 20-30 kyr og 6-7 hester og en mengde arbeidsfolk. I 1914 var det gamle handelsstedet konkurs. Virksomheten ble innstilt, og boet kom under skifterettens behandling.

En branntakst fra 8. april 1914 viser at Rørøy hadde 21 bygninger: 1. hovedbygning, 2. krambu som også inneholdt postkontor, 3. gamlebrygga, 4. ekspedisjonsbygga, 5. brenneri, 6. skjærnaustet, 7. sørnaustet, 8. bakeri, 9. smie, 10. borgstua, 11. Jensbua, 12. kjeller, 13. eldhus, 14. ishushus, 15. stabbur, 16. stabbur, 17. hønsehus, 18. tørkeskjå, 19. vognbod, 20. grisehus, 21. fjøs- og ladebygning.

Tegning fra branntakst, Rørøy 1914.

Utskiftekart Rørøy, 1922.

Rørøy ble solgt til underoffiser Alexander Pedersen Skjevling. Han var da ansatt som lensmannsbetjent i Herøy. Etter kjøpet giftet han seg med Dordi Vagland fra Halså (1890-

1976). I deres regi ble gården, dampskipsekspedisjonen, posten og telefonstasjonen drevet videre. Ny kai ble bygd i 1918. Ekspederinga hadde inntil da foregått med småbåt.

Ved folketellinga i 1920 bodde Christiane på Furulund på Kjul. Hun hadde ifølge denne tellinga landhandel. Jens Ragnvald Winther var poståpner og betjent på poståpneriet. Han var gift med Christianes datter Charlotte Therese, som var poståpner (fra 1914) og husmor.

Christiane døde i 1924. Ifølge en handelskalender fra 1924/1925 hadde Rørøy post, rikstelefonstasjon og dampskipsanløp. Poståpner var datteren Charlotte Therese Qvale Winther, mens dampskipsekspederinga ble foretatt av gårdbruker Alex Skjevling.

Skjevling leide bort handelsstedet, først til betjent Ole Sletnes fra Frei ved Kristiansund, deretter fra 1927 til kjøpmann Johan Bergh fra Leirfjord. Bergh bestyrte fiskeforretningen og landhandelen fram til 1946. Da overtok Skjevlings sønn Per Skjevling. Han dreiv fra 1946 landhandel og fiskeforretning. Sammen med kona Åshild Skjevling hadde de Rørøy i mange år, med en velassortert landhandel som Per Skjevling lenge dreiv. Den ble nedlagt i 2000. Rørøy er ennå i familien Skjevlings eie, og godt vedlikeholdt.

Charlotte Therese Qvale Winther døde våren 1940. Mannen Jens Winther hadde overtatt som poståpner. Neste poståpner var Alf Skjevling fra 1950 til 1964. Da ble postvirksomheten flyttet over i hans hus på nordsiden av handelsstedet. Posten ble plassert i et lite tilbygg mot vest. Huset finnes ennå. Poststedet Rørøy ble nedlagt høsten 1964.

Det gamle handelsstedet (1815-103-0037) består i dag av ti bygninger. Den staselige, eldre hovedbygningen som Peder N. Greger fikk bygd kalles Gregerlåna, og er et toetasjes trehus med gang og kjøkken i midten og stue og kammers på hver side (1815-103-007). I den søndre stua i øverste etasje er taket rikt dekorert. Rommet kalt Englesalen ble dekorert av italienske Joseph Pisani (1760-1833). Denne bygningen har tilstøtende fløyer, og er sammenbygd med den gamle tingstua/postgården også kalt Jenslåna. Tingstua skal ha blitt bygd av Nicolay Greger ca. 1770, og var i bruk helt til 1945-1946. Det siste rettsmøtet foregikk i forbindelse med krigsoppgjøret. Tingstua ligger i midten av bygningskomplekset. Mot øst ligger drengestua/borgstua (1815-103-011). Byggeår er ukjent, men det er før 1900-tallet. Den tidligere butikken er ifølge SEFRAK-registeret bygd i 1730 (1815-103-002). Fjøsene i tømmer og fuget naturstein er bygd i 1878, i hvert fall står det innrisset i steinveggen (1815-103-003). Murere fra Selbu skal ha stått for det solide murarbeidet. Jordkjelleren (1815-103-008) har signaturen «P.T» for Peder Tønder, og årstallet 1882 hugget inn i stein. Anlegget er omkranset av en parkliknende hage. Våningshuset Tore Skjevling bodde i (Thorstad) er også en del av anlegget. Det skal ha blitt bygd rundt 1860 av Peder Tønder (1815-103-009).

Brygga er datert til 1730-tallet (1815-103-012). Eierne har fått støtte fra Norsk Kulturminnefond til reparasjon av den, blant annet de kraftige steinpilarene. I Jektvika på bergene litt nordøst for disse bygningene finnes også steinpilarer/steinkar etter ei brygge, trolig bygd engang i perioden 1775-1785 (1815-103-038). I 1937 ble den ødelagt av storm.

Rørøygården 2022. Foto: Ann Kristin Klausen.

Rørøy har også hatt Samvirkelag. I 1930 ble et initiativ tatt for å få etablert et Samvirkelag på innsida av øya. Samvirkelaget fikk i 1934 leie butikken til O. A. Vegstein, som sto i Andvågan. Høsten 1935 kjøpte Samvirkelaget Johs. Markens butikkbygning, og kunne åpne til jul samme år. Denne butikken med varelageret brant i 1942. Samvirkelaget ble videreført i Arthur Stormyrs private hus i Andvågen i 1943 og 1944. Deretter flyttet det tilbake til O. A. Vegsteins tidligere butikk fram til nytt bygg ble satt opp av tyskerbrakker rett etter krigen, ca. 1946.

Rørøy samvirkelag (Andvågan / Rørøy).

Samvirkelagene på Nes og Rørøy/Andvågen ble siden slått sammen til Vega Samvirkelag. Samvirkelaget var en filial under Vega Samvirkelag (Nes) fram til nyttår 1950. Samvirkelaget i Rørøy ble nedlagt i 1965.

Igerøy

Igerøy er likhet med Vegstein et gammelt jektested. Fartøyeiere her ble skattlagt allerede på 1500- og 1600-tallet. Igerøy var også ei bra jordbruksbygd.

Høsten 1906 åpnet poståpneri i Igerøy. Peter Didrik Nikolaisen ble poståpner og dampskipssekspeditør. Han var født på Bø i Vega. I 1908 etablerte han landhandel i Igerøy. Han fikk bygd et eget hus til butikken. I sine yngre dager hadde han rodd fiske både i Lofoten og på Vega. Han var politisk engasjert og hadde en rekke tillitsverv, og sluttet derfor som fisker. Han var også interessert i landbruk og kjøpte gård i Igerøy. Peder satt i kommunestyret fra 1887 sammenhengende 41 år, 23 av dem som ordfører. Han var særlig opptatt av fiskeri og samferdsel, men også en pådriver for Vega Sparebank, skogselskapet, politikk på fylkeskommunalt nivå og som varamann til Stortinget. Han var gift to ganger, og hadde totalt 11 barn. Ved folketellinga i 1910 sto datteren Petra 20 år oppført som butikkbetjening og postbetjent. Ved folketellinga i 1920 var fosterdattera Ingrid Pauline Johansen butikk- og telefonbetjening.

Sønnen Johan Pedersen fikk i 1926 gjennomført en branntakst på eiendommen. Bygningsmassen besto av hovedbygning, fjøs- og ladebygning, stabbur, uthus, to brygger og

ett naust ved sjøen som ikke tidligere hadde vært forsikret. Peter D. Nikolaisen døde i 1928, 84 år gammel. Landhandelen var registrert i oversikter på 1930-tallet som «P. Nicolaisen». Butikken som Peter Didrik Nicolaisen fikk bygd på begynnelsen av 1900-tallet (1815-102-037) er revet og trolig flyttet til Rana. I 1965 ble et skott som hadde blitt brukt til telefonsentral revet. Samtidig ble et stort bislag i øst revet.

I 1947 ble Igerøy Samvirkelag grunnlagt, lokalisert på kaia. Samvirkelaget dreiv også fiskebruk, og hadde fiskehjeller hvor fisken ble hengt til tørk. Bygningen har trolig samme type murstein som meieriet i Rørøy. Den kommer i så fall fra Vevelstad.

I denne bygningen ved «Sy`n» var det Samvirkelag fra 1947 til 1985. Foto: Ann Kristin Klausen.

Poståpneriet på Igerøy ble nedlagt høsten 1964. Det var lokalisert i et eldre, rødmalt nordlandshus på gården Bukkjen. Huset ble revet en gang etter 2008.

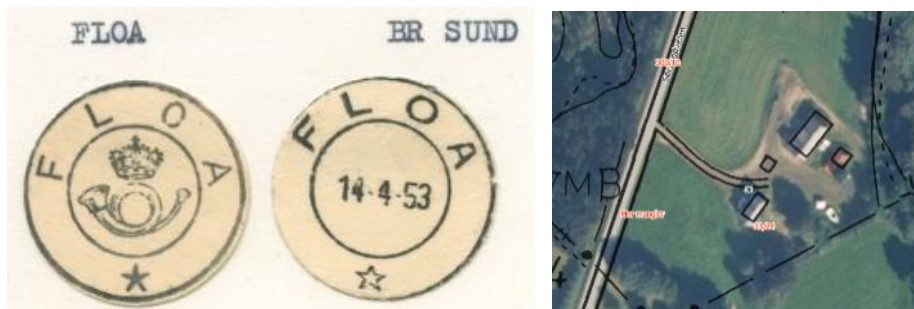
På 1980-tallet ble havna i Igerøy bygd ut. Igerøy Samvirkelag kunne åpne sitt nye bygg vinteren i 1985. Med hele 300 m² utgjorde det en fordobling av arealet fra den gamle butikken. Våren 1987 åpnet et nytt fergeleie på Igerøy. Samtidig ble fergeleiet på Rørøy nedlagt. I 1988 gikk Igerøy Samvirkelag konkurs. Igerøy handel åpnet i samme lokaler vinteren 1989, men ble nedlagt etter 12 års drift i 2001. Dermed var det slutt med butikk i Igerøy. Stedet er fortsatt sentralt i forhold til transport. Samvirkelagsbygget fra 1985 har siden huset forskjellige bedrifter. I dag har Vega delikatesser og Vega sjøfarm tilhold i bygningen.

Båtnes

Mange bosatte seg rundt handelsstedet Rørøy. På andre halvdel av 1800-tallet bodde både seilmaker og jordmor på Båtneset rett sør for Rørøy. Innbyggerne på Floa hadde naustene sine her. Handel ble også etablert for en kort periode. Aleksander Arntsen var ved folketellinga i 1900 handelsmann på Båtnes. Han var gift med Ane Arntsen. I 1905 annonserte lensmannen handelstedet Båtnes til salg eller til leie. Det lå gunstig til ved sjøen, tett ved en større dampskipsekspedisjon, poståpneri og et dampmeieri.

Floa brevhus

Floa fikk brevhus fra mars 1949, men det ble nedlagt fra september 1964, etter bare 15 ½ år. Brevhuset holdt til i et privathus som fortsatt finnes. Kristian Johansen Floa sto hele tida oppført som brevhusholder, men muntlig tradisjon sier at det var hans kone Anna som dreiv posten (informasjon fra Liv Floa Bang).

Sørbygdveien 36 på Floa.

Brevik, Kjul

Fiskehandler Johan Arntsen benyttet et naust i Brevik, Kjul til fiskemottak og handel. Det skal være av rundtømmer, og bygd noe før 1900 (1815-103-021). Ca. 1940 ble bua gjort mindre, både i lengden og i høyda. Naustet er siden utvidet noe. Taket var opprinnelig av flis og trespon. I 1982 ble taktekket skiftet til aluminiumsplater. Til bygningsmiljøet hører også et bevart våningshus fra ca. 1890 (1815-103-020) som fiskehandler Arntsen og familien bodde i. En fjøs som hørte til gården, brant i 1970. Bygningene ble trolig satt opp av Johan Arntsen.

Vika

I en oversikt fra 1896 og 1898 står to «handelskarler» oppført i Vika. L. Mortensen i 1896 og Alexander A. Arntsen i 1898. Sistnevnte var fisker, sjøleier på Nergård (16/8 i 1920) og medhjelper i kirka. Han var gift med Olianna Nilsdatter fra Hongset. I 1907 giftet en av døtrene deres, Sanna Alexandersen, seg med Anton Løbeck (Mortensen) fra Eidem. Han dreiv fiske i Lofoten og Finnmark, og kjøpte fisk i Lofoten, særlig i Ballstad. I 1908 etablerte han kull- og fiskeforretning Nergård, på det bruket som seinere ble Moan (fra 1920: gnr. 16, bnr. 8). Løbeck tilvirket og eksporterte fisk og fiskeprodukter. Dette foregikk i ei brygge ved Vikasjøen. Der ble etter hvert et betydelig fiskebruk etablert med ishus, isdam, kaianlegg og dampskipsekspedisjon. Ishuset ble flyttet fra Bremstein til Vikasjøen i 1918. Det hadde tidligere stått i Kjelkdalen. På gården Moan holdt landhandelen til. Først foregikk handelen i våningshuset på gården, bygd i 1915. I en branntakst fra 23. januar 1918 ble stuebygning, fjøsbygning, brygge og ishus taksert. I taksten står det at «alminnelig landhandel» ble drevet i hovedbygningen. Det var et staselig bygg i to etasjer med lappheller på taket, veranda og bislag. Bygningen står fortsatt på Moan.

Til venstre i bilde er den «gamle» butikken og våningshuset på Moan.

Ved folketellinga i 1920 bodde handelsbetjent Teimann Juliussen på Moan. Vikasjøen poståpneri ble opprettet sommeren 1920, og holdt i likhet med butikken til i hovedbygningen. Anton Løbeck var poståpner. Siden ble et eget butikkbygg satt opp på gården, på bakken ved

siden av våningshuset og fjøset. Posten fulgte med dit. Denne bygningen ble revet, og ny butikk bygd.

Det personlige firmaet ble omdannet til aksjeselskap i 1935, med firmanavnet «A. Løbeck AS». Sanna og Antons sønn Martin Løbeck var disponent. Han kjøpte blant annet fisk i Muddvær og fraktet den til Vikasjøen. En periode eide han brygge i Muddvær. I en oversikt fra 1938 het det at firmaet hadde dampskipsekspedisjon, handel, poståpneri, rikstelefon og kull- og fiskeriforretning.

Familien Alexandersen/Løbeck hadde hatt dampskipsekspedisjonen siden ca. 1905, men fram til 1944 fantes det ikke dampskipskai ved Vikasjøen. Torghattens båter ankret opp langt ute ved Skarvberget. Ekspederinga foregikk i åpen båt. I 1944 fikk familien Løbeck bygd dampskipskai.

Ifølge en oversikt fra 1955 besto forretningen av fiskeforretning og en gros detaljhandel med kolonial, manufaktur, sko, jernvarer, malersaker, steintøy, fiskeredskaper, kraftfôr og kortevarer. Martin var gift med Ingrid Antonsdatter Olsen fra Oppegård i Vika. De dreiv et lite småbruk ved siden av handelen, posten og dampskipsekspedisjonen.

Sanna og Anton døde i 1962. Posten ble nedlagt fra september 1964. Våren 1967 etablerte Martin Løbeck firmaet «M. Løbeck» i Vika som en direkte fortsettelse av aksjeselskapet som hadde stått i farens navn. Virksomheten var landhandel samt tilvirking og eksport av fiskeprodukter.

Avfolking og omlegging fra fiske til jordbruk gjorde at fiskehandelen ble avviklet. Kaia blåste ned i uvær høsten 1970. På 1970-tallet var også omsetningen i landhandelen lav. Løbeck klarte seg fordi han kombinerte handel med lager av kraftfôr, kunstgjødsel, regnskap for bøndene og småbruket. Han døde i 1986. En ny butikk i én etasje og funkisstil var bygd på den andre sida av hovedveien. Denne ble ødelagt i uvær etter nedlegginga.

Eidem

I 1908 etablerte Alexander Andreassen handel med kull og melvarer på Eidem. Leonhard Pedersen hadde fiskeforretning på Eidem, trolig i brygga som ble hetende Leonhardbrygga. Bryggemiljøer er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over verdifulle regionale og nasjonale kulturminner og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Dette kulturmiljøet er nærmere beskrevet i kapittel 5.

Ylvingen

Ylvingen er en svært gammel gård som ligger gunstig til for transport og fiske, med god havn. På 1600-tallet bodde jekteskipperer på Ylvingen. De betalte skipperskatt til kongen. Ylvingen fikk dampskipsanløp allerede i november 1878, og poståpneri fra 1894. Anne Arntsen ble første poståpner.

Olaus Johannessen (f. Tjøtta 1855) kjøpte gården Nordgård på Ylvingen i 1883. Selger var Kristoffer Evensen, far til kunstneren E. Ulving. Sammen med kona Kristine Pauline Amalie Kaspersen (de giftet seg i 1881) opparbeidet Olaus gården slik at den ble en av de større i Vega. Han etablerte landhandel i 1908 under navnet «O. Johannessen». I folketellingen fra 1910 står han oppført som handelsmann og kårmann. 11. november 1914 fikk Johannessen utført takst på gården sin. Bebyggelsen besto da av stuebygning, fjøs med lade, stabbur, butikkbygning og naust. Butikken ble taksert til 1000,-.

I 1922 lå butikken i en bryggebygning. En del av virksomheten handlet om oppkjøp av huder, ull og skinn. I 1925 solgte Olaus gården med sjøhus, kai og butikkbygning til Kolbein O. Løkeland fra Sunnmøre, for 30 000,- pluss kår. Olaus fortsatte likevel landhandelen. Etter at han døde i 1932 videreførte Kristine forretningen i hans navn. Siden overtok andre butikken. Firmaet O. Johannesen eiftf. innstilte drifta i 1996.

Ved folketellinga i 1910 hadde også Konrad Jensen (f. 1881) på Engen landhandel. Sammen med kona Olufine Nicolaisdatter (f. 1875) bodde han i husholdet til enkemann, gårdbruker og kårman Johannes Kristoffersen.

I 1916 overtok Johan Kaspersen posten. Han kom opprinnelig fra Høyholm i Vevelstad, men flyttet til Ylvingen i 1896. Der bygde han og kona opp et småbruk med kyr og sauer. Johan dreiv som menn flest lofotfiske om vinteren. I 1901 ble han stasjonsholder for telefonen da denne kom til Vega og Ylvingen. I 1916 fikk han også jobben som dampskipsekspeditør for Torghatten. På begynnelsen av 1940-tallet fikk okkupasjonsmakta bygd kai på øya. Før det foregikk ekspedering via lettboat. Fra kaia til poståpneriet var det en kilometer. Dampskipsekspederinga ble etter hvert overlatt til andre. Johans kone Kristense (pikenavn Kristoffersen) betjente telefonen, hadde fjøsstellet og leverte telegrammer. Johan Kaspersen var over 90 år da han sluttet som postekspeditør på begynnelsen av 1954, og var da landets eldste virksomme postekspeditør. Han hadde telefonstasjonen helt til han døde i 1957, 93 år gammel.

Ylvingen Samvirkeleg ble grunnlagt våren 1945. Det tok et par år før laget fikk bygning til butikken, men til slutt ble halvparten av en tyskerbrakke fra andre verdenskrig satt opp ved Ylvingsjøen der ekspedisjonen av lokalboat foregikk. I tillegg til landhandel hadde Samvirkelegaget dampskipsekspedisjon og fiskemottak. Laget bygde ny kai i 1959. I 1973 påtok kommunen seg vedlikehold av kaia.

Butikkbygningen var av dårlig kvalitet. Et nytt hus i én etasje, på 152 kvm, ble på begynnelsen av 1970-tallet bygd på andre siden av veien. Samvirkelegaget kjøpte fisk som ble tørket og saltet. I 1980 fikk et nytt produksjonsanlegg for fisk godkjenning for pakking av ferskfisk, tilvirking av saltfisk og tørrfisk. Fiskebruket ble en økonomisk belastning for Samvirkelegaget. Sommeren 1984 opphørte drifta. I november 1984 var Samvirkelegaget konkurs. Butikken holdt stengt i 14 dager, men ble åpnet igjen og drevet av konkursboet for en kort periode. Våren 1985 fikk Ylvingen nytt fergeleie.

Håkon Hanssen etablerte Ylvingen handel AS i 1985. Han hadde eid et bakeri i Brønnøysund, men det brant og Hanssen valgte å satse på Ylvingen hvor eiendommen til Samvirkelegaget var til salg. Kona Snefrid kom fra Ylvingen. Hun kjøpte eiendommen, og Ylvingen handel leide lokaler hos henne. Hanssen kjøpte også fisk for en fiskeindustribedrift på Vega. I september 1986 overtok firmaet Samvirkelegagets tidligere anlegg for pakking av ferskfisk. Hanssen var i tillegg ekspeditør på hurtigboatkaia. Forretningen ble innstilt i 1996.

Sommeren 1997 startet Trine Løkeland Løkeland landhandel i Samvirkelegagets tidligere lokaler. Hun fikk etter hvert også ansvar for posten, som stedfast landpostbud, siden post i butikk. Vinteren 2006 kjøpte hun eiendommen av Torghatten Trafikkselskap. Med på kjøpet fulgte butikken, kaianlegget, og fiskebruket. I september 2006 la hun ned butikken. Vega kommune kjøpte Hurtigboatkaia i 2008. Året etter solgte Trine Løkeland butikken og det gamle fiskemottaket til fire investorer fra Kragerø som ville satse på turisme. Dette var rett før

innspilling av NRK-serien Himmelblå, sesong 3. Anlegget med butikk og kai hadde vært lokasjon under innspilling av serien fra sesong 1. Siden har eiendommen skiftet eiere. Det har periodevis vært drift i lokalene. Nå er det overnatting og spisested m.m. i det gamle fiskebruket. Butikkbygningen ble revet i påska 2020.

Kjellaug Ebbesen hadde overtatt som poståpner i 1954. I 1974 overtok Solveig Ebbesen etter henne. Postkontoret var en periode i kjelleren i familien Ebbesens privatbolig. I 2001 holdt postkontoret hus i butikken til postbestyrer Trine Løkeland. Ylvingen hadde post i butikk til butikken ble lagt ned høsten 2006.

Det er usikkert hva som er bevart av spor etter butikker og post på Ylvingen. Grunnmuren etter butikkbygningen som ble revet i 2020 finnes.

Bremstein

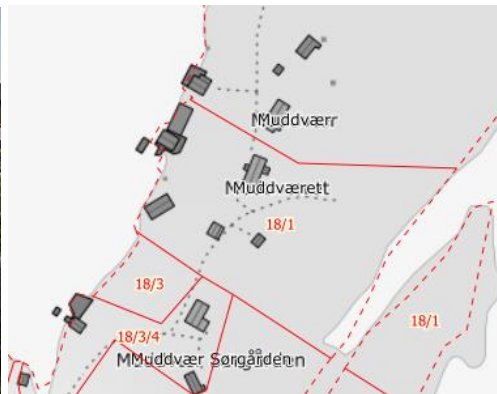
Forskjellige fiskehandlere dreiv kjøp, salg og tilvirking av fisk og fiskeprodukter i Bremstein, i tillegg til væreierne. Været hadde også landhandel, trolig i ei brygge. Da brevhuset i Bremstein ble etablert vinteren 1914, var det i Gammelstua på Heimlandet. Den hadde kjøkken, stue og kammers. Familien brukte bygningen som bryggerhus, vasket klær og harpet dun der. Da brevhuset kom stengte de av stua. Kristian styrte med posten. Bygningen ble siden revet/flyttet. En periode i 1922 var posten nedlagt, men den ble gjenopprettet fra 1923 de fleste vintre i fiskerisesongen januar til april. I 1960 ble posten i Bremstein nedlagt for godt.

Bremstein er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over verdifulle regionale og nasjonale kulturminner og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Dette kulturmiljøet er nærmere beskrevet i kap. 5.

Muddvær

Også Muddvær hadde handel, postkontor og dampskipsanløp. Ei brygge på gnr 18 bnr 1, ble brukt som fiskemottak. Her var det en liten butikk. Tilreisende fiskere overnattet i brygga. Butikken stengte i 1963. Denne brygga er falleferdig.

I april 1913 ble brevhuset etablert med Peder Pedersen Muddvær som brevhusbestyrer. Allerede etter en måned overtok gårdbruker og fisker Ditmar Pedersen. Siden ble brevhuset omgjort til poståpneri, som ble nedlagt i 1969. Lokalet var Ditmarstua, et langt, grønmalt nordlandslån som er bevart.

Ditmar eiendommen (gnr. 18, bnr. 1), grønt hus.

Muddvær er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over verdifulle regionale og nasjonale kulturminner og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Hysværøyen

Hysværøyen har hatt handel, post og dampskipsekspedisjon. Augustin Beck fra Hysværøyen grunnla en større forretning på begynnelsen av 1900-tallet. Han hadde tatt utdanning, fått praksis fra handel i Sverige, og besøkt forskjellige land. Våren 1905 kom han hjem til Vega, utførte sin verneplikt og etablerte deretter handel – agentur og kommisjonsforretning i forbindelse med eksport av fiskeprodukter. Firmaet med samme navn som han selv ble registrert 18. august 1906. Han aktet å drive handel i Vega og bodde da på Gangarøy i Hysvær. Av avisartikler og annonser fremgår det at han representerte flere inn- og utenlandske firmaer i Nordland. En tid var han reisende representant for ett av landets største engros-firma innen kolonial og mel.

Poståpneriet ble grunnlagt 1. juli 1908. Augustin Beck ble postekspeditør. Postkontoret og handelen holdt først til på loftet i boligen hans på Gangarøya. Denne bygningen er borte. I 1910 ble Augustin Beck også dampskipsekspeditør. Han står oppført som handelsmann og ekspeditør det året. Beck hadde i 1910 kjøpt eiendommen Hinnskjæret i Hysværøyen. I 1911 bygde han bolig og ei brygge hvor dampskipene la til. Handelen og posten ble flyttet dit. Et fiskebruk ble etablert i tilknytning til brygga. Lokalbåten la til ved denne brygga.

Bechs firma ble høsten 1915 omgjort til aksjeselskapet «Augustin Beck A/S». Firmaet skulle drive engros- og detaljhandel, særlig med fiskeprodukter og fiskeutstyr. Bech solgte fisk innen- og utenlands og dreiv direkte eksport. Innen fiskeforedling ble rogn konservert, og kryddersild og andre sildeprodukter tilvirket. Bech kjøpte også inn produkter lokalt, blant annet skarveskinn. Han var agent for forsikring av fiskefartøyer og solgte båtmotorer.

Beck flyttet med familien til Oslo i 1917/1918. Sommer 1919 ble eiendommen Hinnskjæret med bygninger, annonsert for salg. Hovedbygningen besto av brygge og butikk i 1. etasje og leilighet i 2. etasje. Det var ishus, fjøs, dampskipskai og poståpneri. Eiendommen ble ikke solgt, men annonsert på nytt for salg i 1925. Stedet hadde både post, dampskipsekspedisjon og telefon. I 1928 gjennomførte Beck en frivillig auksjon av falsemaskin, petroleumsovn, sju store, solide saltfiskkar, 40 stenger råved, bismar, vekt, torskegarn, glasskavl og takshingel. Formelt ble firmaet oppløst vinteren 1930.

Albert Hartvik Hansen Vegdal var ansatt av Beck for å ta seg av posten og dampskipsekspedisjonen. Han førte posten blant annet fra Hysvær til Skjærvær. Han overtok post og dampskipsekspedisjon etter at familien Beck flyttet til Oslo. Posten fortsatte å ha tilholdssted i brygga. Ekteparet Jørgen og Anna Stensholm overtok postekspederinga etter Vegdal. De kjøpte Hinnskjæret med våningshus, fiskebruk, fiskehesjer, uthus og kai av Clara Beck i 1962. Anna hadde blitt fast ansatt som postbestyrer i 1956. Hun besørget postekspederinga i rundt 30 år før postkontoret ble nedlagt høsten 1985. Jørgen ekspederte båtene. I 1989 var de to de eneste helårsboende igjen i Hysværøyen. Lokalbåten anløp da kun på signal. Hysværøyen hadde også telefonstasjon. Solveig Johansen betjente den i mer enn 50 år.

Ytterskallet av brygga på Hinnskjæret, hvor posten og butikken var, står fortsatt. Den ble flyttet litt lenger opp i bakken i 1962. Også litt av ishuset er bevart.

I 1908 etablerte Andreas Johansen (Heiberg Ebbesen) landhandel på Sørgården i Inderøy i Hysvær. Forretningen het «Andr. Johansen». Det lille huset som ble krambu hadde vært rorbu for fiskerne på Skårholmen (mellom Skjærvær og Flovær). Andreas fikk flyttet bygningen. Han var født i 1883, og bodde på Inderøy sammen med foreldrene Johan Ebbesen og Sofie Albrigtsdatter. Han giftet seg med Emma Otelie fra Vik i Sømna, engang før 1920. Ved folketellinga det året sto det at han dreiv en liten handelsforretning. Andreas døde i 1952. Forretningen ble drevet videre noen år før den ble helt nedlagt i 1965.

Kart over Sørgården i Hysværøyen.

Krambua på Sørgården (gnr. 31, bnr. 4) var værrets nærbutikk, og i drift i ca. 60 år. Eksteriør og interiør var så godt som uendret fra da den var butikk. Bygningen er bevart og restaurert med offentlige tilskudd på midten av 2000-tallet. Den eies av Hysværøyen grunneierlag. Den er i én etasje med loft, 35 kvm. Det meste var intakt, men taket måtte repareres. Initiativet kom fra flere av grunneierne i Hysvær, som også utførte dugnad. Planen var å ha den som et lite visningssted med eldre gjenstander.

Bebyggelsen på Sørgården er nevnt i Nordland fylkeskommunes regionale kulturminneplan for Sør-Helgeland (2013).

Skjærvær brevhus

Brevhuset i Skjærvær holdt fra 1926 åpent hver vinter under fisket fra februar til april. Brevhuet ble nedlagt i 1932. Fra våren 1931 til våren 1937 hadde Skjærvær et feltpoståpneri lokalisert i «Heimhuset» på Sørgården. Bygningen står ennå. Feltpoståpneriet ble etablert i sammenheng med bygging av molo som foregikk i perioden 1930-1937. Det var kun åpent i anleggs-sesongene. Fra 1937 ble brevhuset igjen åpnet i fiskesesongen februar-april.

Poststedet ble nedlagt på midten av 1980-tallet. Edvart Mathisen var først feltpoståpner og brevhusbestyrer. Fra 1941 hadde fisker Ingvald Mathisen stillingen.

Skjærvær er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over verdifulle regionale og nasjonale kulturminner og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Dette gamle fredete fiskeværet er nærmere beskrevet i kapittel 5

Lånan brevhus/postkontor

Lånan hadde poststed fra sommeren 1914 og til august 1980. Først holdt posten til i Nordstua i forbindelse med dampskipsanløpsstedet. Denne bygningen er borte. Det siste posthuset var i boligen til poståpner Petter Ingolv Berg på Nordøya. Han var poststyrer fra sommeren 1957. Huset står fortsatt.

Lånan er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over verdifulle regionale og nasjonale kulturminner og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013). Dette gamle dunværet er nærmere beskrevet i kapittel 4 om egg- og dunvær.

Skogsholmen

På Skogsholmen skal den første butikken skal ha blitt etablert på Inderhåjen nord på øya på slutten av 1880-tallet. Den ble lagt ned på 1920-tallet. Bygningen hvor den holdt til brant. I 1901 fikk Skogsholmen poståpneri. Lærer Jacob Ingebrigtsen Holtlid på Sørgården ble den første poståpneren. Rundt 1905 fikk Skogsholmen anløp av lokalbåter. Sønnen Oluf Jacobsen etablerte i 1907 landhandel. Han ble også dampskipsekspeditor. Uformelt dreiv han posten en periode. Han var gift med Anette. Deres datter Gjertrud Jacobsen (f. 1905) overtok vinteren 1927 posten. Butikken og postkontoret var lokalisert i handelsbua på kaia på Soløyskjæret. Bygningen var flyttet dit fra Sørgården. I krambua i 1. etasje fikk man kjøpt sirup, kaffe, mel og tobakk m.m. Posten holdt til i en leilighet i andre etasje. Familien bodde også der en periode. «Oluf Jacobsen landhandel» fantes fortsatt på 1930-tallet.

Gjertrud Jacobsen giftet seg i 1938 med Johan Magnussen fra Bergen. Året etter døde Anette. Johan overtok drifta av landhandelen etter svigerfaren, som ville konsentrere seg om fartøyene. Johan dreiv butikk, post og ekspedering av lokalbåten. Etter nærmere 20 år hadde befolkningsutviklinga gjort butikkdrifta ulønnsom. Høsten 1957 begynte Johan Magnussen som bokholder for Brønnøysunds Avis og Bokhandel. Fisker Ole Dahl flyttet til Skogsholmen samme år. Han ble den siste poståpneren der. Butikken ble formelt avvirket i 1958. Handelsbua forfalt, og ble revet i 2004. Postkontoret ble nedlagt i april 1977. Siden 1972 hadde virksomheten holdt til i en privatbolig.

Marie Eriksen dreiv landhandel på Skogsholmen på 1930-tallet. Hun registrerte butikken sin i 1932, men den var ikke i drift etter 1937. I 1934 var hun med å stifte aksjeselskap «Bakkens landhandel A/S» med forretningskontor på Skogsholmen. Marie Eriksen, som da het Blomsøy til etternavn i tillegg, ble viseformann. De to andre aksjonærene var Ester og Ottar Jacobsen. Sistnevnte var disponent. Virksomheten var «alminnelig landhandel og i den forbindelse fiskeriforretning.» Våren 1935 opphørte forretningen og varene ble solgt til nedsatte priser.

Asbjørg Mary Pedersen fra Skogsholmen giftet seg i 1940 med kjøpmann og sjømann Jens Warholm fra Brønnøysund. Han hadde vært sjømann, tatt handelskoleeksamen, drevet handel på Namsskogan og reist rundt som handelsreisende på Helgeland. Jens Warholm startet butikk på Skogsholmen i 1940. Avkastningen var lav, og på slutten av krigen dro han igjen til

sjøs. Det ble hans arbeidsplass resten av karrieren. Familien flyttet til Brønnøysund hvor Asbjørg jobbet på en klesbutikk.

Skogsholmen er inkludert i Nordland fylkeskommunes oversikt over verdifulle regionale og nasjonale kulturminner og kulturmiljøer på Sør-Helgeland (2013).

Tåvær

Tåvær vokste fram som et sentrum i Vesterøyen fra slutten av 1800-tallet. Etter de gode sildeårene på 1860-1870-tallet kjøpte leilendingene Andreas Eliassen og Berith Andersdatter i 1873 eiendommen Nerstua av Brodtkorb på Tjøtta. Andreas var høvedsmann og jektestyrer på Skålvær- og Vegsteinjektene. Både han og de fire sønnene var kjent som svært dyktige på havet. Fisken og jektefarta ga velstand, og folket i Nerstua hadde en stor gård med storfe, sauer, gris og dyrking av bygg, havre og poteter.

Sønnen Nils Peder Tåvær og kona Lydia bygde ny, romslig stue i 1875. I 1880 overtok de gården. Samme år fikk Nils Peder og Andreas bygd jekta «Lydia» i Steinkjer. De overtok også jekta «Anna Bolette» for avrigging. Denne hadde de i Lofoten. De kjøpte opp skrei i Lofoten og værene på Helgeland, saltet den og fikk den tørket til klippfisk på bergene ved Tåvær, eller hang den til tørrfisk. I Lofoten solgte de også agnskjell som var innkjøpt i Tåvær og området rundt. Om høsten kjøpte de sild på Helgeland som ble saltet og solgt, særlig i Kristiansund. I tillegg kjøpte de inn fisk fra heimfiskerne i nærområdet, blant annet i Skibbåtsvær i Herøy. Mesteparten av produktene fraktet de til Bergen og Kristiansund. I 1896 fraktet for eksempel «Lydia» klippfisk, tørrfisk, rogn og tran fra Lofoten til Bergen. Der ble varer som mel, salt og tauverk kjøpt inn, og solgt nordpå. De solgte også fiskeproduktene på Helgeland.

Nils Peder og sønnen Frithjof dreiv med jektefart, fiskekjøp og handel. I 1901 fikk Tåværfamilien bygd en ny, stor brygge. Høsten 1907 etablerte Nils Peder landhandelen «N. Taavær». Familien kjøpte også inn kjøtt, smør, egg, huder, kobbe- og oterskinn, ederdun, utfuglegg m.m. fra lokale produsenter, og solgte det lokalt eller i Kristiansund og Bergen. Torghatten DS anløp Tåvær en gang i uka fra 1908. Nils Peder Tåvær var dampskipsekspeditor. Tåvær fikk posthus/poståpneri fra 1912. I 1916 ble «Lydia» solgt, og virksomheten drevet noen år til med leiefartøy. Klippfiskproduksjonen opphørte i 1928.

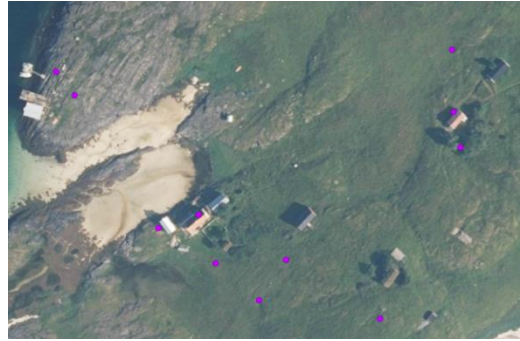
Fiskehandelen foregikk trolig først i storbåtnaustet, så i brygga. Landhandelen hadde først lokale i stuebygningen. Kundene måtte gå gjennom kjøkkenet for å komme til butikken. En egen butikkbygning ble satt opp i 1919. Der ble også postkontoret plassert. Denne bygningen står fortsatt.

Lydia døde i 1929. Nils Peder døde i 1933. Frithjof Tåvær hadde registrert sin handel i januar 1931. Firmaet omfattet assortert landhandel. Et gårdsbruk med melkekyr ble drevet ved siden av. Han var poståpner fram til han døde i 1960. Søstera Olga hadde flyttet hjem til Tåvær fra Trøndelag etter at hun ble enke. Hun og den ene datteren Laila overtok mye av ansvaret for butikk og post. Laila giftet seg i 1938 med Svein Svendsen fra Nautøy. De overtok gården, handelen, posten, og lokalbåtekspedisjon. Ekspedisjonen foregikk med båt helt fram til 1952. Da ble kai bygd.

Fiskeoppkjøpet opphørte utover 1900-tallet. På Tåvær prioriterte de gårdsdrift med vekt på potet. Utover 1950- og 1960-tallet ble antall innbyggere i området gradvis redusert. Frithjof døde i 1960. Butikken ble avviklet på 1970-tallet. I flere avisartikler i 1970 het det at butikken i Tåvær var landets minste. Tidligere hadde rundt 130 innbyggere bodd i Tåvær og øyene rundt, men i 1970 hadde Tåvær kun tre innbyggere i familien Svendsen igjen. De to andre husstandene var flyttet på slutten av 1960-tallet. Telefonen, posten, butikken og skipsekspedisjonen foregikk for det meste for familiens eget bruk. Tåvær ble fraflyttet i 1985. Lokalbåtruta og posten opphørte samme år.

Det gamle handelsstedet består av sju hus.

Våningshuset er et hvitmalt, romslig nordlandslån i to etasjer, bygd i 1875 (1815-111-003). Øvrig bebyggelse består av eldhus med bakerovn og grovkjøkken bygd noe før 1850 (1815-111-004), uthus/vedskjul fra ca. 1920 (1815-111-005), fjøs fra ca. 1890 (1815-111-006), jordkjeller (1815-111-007), butikkbygningen med postkontor fra 1919 (hvitt, lavere hus rett ved hovedbygning) og hus med aggregat som leverer strøm til Nerstua, Litt lenger bort står ei eldre brygge på stein- og trepilarer (1815-111-001). Den er renovert de siste årene. Tidligere sto også et gammelt storbåtนาust her. Naustet skal ha blitt bygd mellom 1850 og 1870. Kun ruiner av det finnes (1815-111-002). Også kaia er intakt.

I fylkeskommunens oversikt over regionale og nasjonale verneverdige kulturminner på Sør-Helgeland er hele Tåvær inkludert. Bakgrunnen er at bygningsmiljøet er av eldre opprinnelse og er godt bevart. Samtidig er bygningene på Tåvær kilder til handelshistorie.

Flere bygninger i Tåvær har fått støtte fra Kulturminnefondet, fylkeskommunen og andre tilskuddsytere til reovering. Det gjelder blant annet storbrygga som tilhørte handelsstedet, og Tåværstua. Fjøsene og brygga er med i dendrokronologiprojektet. Disse bygningene ble undersøkt høsten 2021. Rapporten er ikke ferdig ennå.

Tåvær består av to bruk. Mens bruket Nerstua er sterkt tilknyttet handel har bruket Øverstua en fortelling om emigrasjon. 12 av 13 søsken emigrerte til USA. Her er våningshuset Tåværstua bevart og reover.

Bukkøy brevhus

Brevhuset ble opprettet våren 1939, og nedlagt i november 1974. Nedleggninga foregikk i forbindelse med at Bukkøy ble fraflyttet. Conrad Bukkøy (Konrad Henrik Pedersen f. 1891, d. 1971) hadde posten og dampskipsekspedisjonen fra 1929 til 1964. Han var gårdbruker og «agent», og solgte blant annet båtmotorer. Kona Anna Gunhilda Johannesen kom fra Namsos. Fra høsten 1964 overtok datteren Paula Alida Hanssen postekspedisjonen. Svigersønnen Erling Hansen ble dampskipsekspeditor.

Kilvær

Ved folketellinga i 1900 sto Peter Kristiansen oppført som handelsmann og gårdbruker på Slåtterøyen i Kilvær. Kona het Karoline Didriksdatter og kom fra Herøy. Det er usikkert hvor lenge denne handelen eksisterte og om det finnes spor av den. I april 1912 ble et brevhus

opprettet på dampskipsanløpsstedet i Kilvær. Fra 1954 overtok dampskipsekspeditor Petter Pettersen ansvaret. Samboeren Vally Hansen sørget for posten, og posthuset var i stua i privatboligen deres «Sør på Laine» helt til nedlegginga høsten 1975.

Fergeleiet på Grimsøy, Bø (gnr. 5, bnr. 3 og gnr. 6, bnr. 1)

På hver side av Grimsøysundet ligger restene etter et gammelt fergeleie bygd i naturstein (1815-102-041). Kabelferga mellom Rørøy og Grimsøy gikk her fra 1924 til 1942. Vega kommune vedtok i 1914 å få stukket ut og å få beregnet kostnadene for vei med ferge over Grimsøysundet. Oppsitterne i Igerøy, Bø og Grimsøy skulle sørge for fri grunn og å skaffe ferge. Ferge og en liten fløtningsbåt kom på plass i 1924. Kommunen overtok den fra oppsitterne. K. Bue ble ansatt som fergemann. Det var en vanskelig jobb på grunn av den strie strømmen i sundet, og nye fergemenn ble stadig ansatt. I 1929 søkte og fikk Nilsine Pedersen fra Leirvika jobben. Hun hadde den utover fram mot 2. verdenskrig, men i 1942 var ferga kondemnabel. Deretter var det ingen fergedrift før brua sto ferdig.

Kommunen igangsatte planer om bru over Grimsøysundet i 1936. Arbeidet startet i 1937 ved hjelp av statlige nøds bevilgninger og sysselsettingsmidler. Under 2. verdenskrig stoppet det opp. Prosjektet ble igangsatt igjen i 1946. I 1948 var brua ferdig. I 1992 ble planer om veiomlegging og nye bru over Grimsøysundet lagt. Den sto ferdig i 1995, og raget 9,5 m over sjøen på flo sjø. Havdybden i sundet er kun 2-3 m på fjære sjø, og fiskerne hadde bedt om at brua ble høy slik at det ble lettere å passere. Den gamle brua ble revet samme år.

Restene av fergeleiet i Grimsøysundet forteller om øyas infrastruktur i tidligere tider. Kulturmiljøet består også av steinrester etter grunnmuren av ei brygge fra slutten av 1800-tallet, som ble revet i 1962, samt et naust fra tidlig på 1880-tallet. Kulturminnet er nevnt i fylkeskommunens oversikt fra 2013 over regionale og nasjonale verdifulle kulturminner på Sør-Helgeland.

Rester av fergeleiet. Foto: Ann Kristin Klausen. Fergeleiet slik det er avmerket av NFK (2013).

8. Fellesskapets kulturminner / kulturmiljøer

Dette kapitlet handler om bygninger som ble satt opp for å huse felles funksjoner som skole, religion, helse, kultur, møtested for lag og foreninger, kommunal administrasjon m.m. Av kapasitetshensyn er ikke alle kulturminner og kulturmiljøer tilknyttet et såpass omfattende tema inkludert. Det ville f.eks. omfatte samtlige gjenværende hus hvor det har vært omgangsskoler, sammenkomster m.m. Ut fra bevaringshensyn skal likevel de fleste verdifulle

kulturminner og kulturmiljøer være tatt med. Felles bygninger for transport, næring og handel er behandlet i andre kapitler.

8.1. Kirke, kapell, kirkegård, bedehus og prestebolig

Vega kirke

Når den første kirka på Vega ble satt opp er usikkert. Jon Suul skriver i sin oversikt over kirker i Vega (2008) at det kan ha vært på 1000/1100-tallet. Ingvar Andersen (1987) nevner at det i så fall kan ha dreid seg om en liten trekirke i Holandsområdet. Haakon O. Wika skreiv i Vega Bygdebok bind 1 (1961) at den første kirka kan ha blitt satt opp på første halvdel av 1200-tallet. I skriftlige kilder nevnes kirke i Vega første gang i 1589, og da på Gladstad. Ny kirke ble bygd rundt 1652 i tømmer med kor og våpenhus. Fra 1666 finnes en beskrivelse av inventaret og tilstanden til denne kirka. Etter 82 år ble den erstattet av en ny, som sto ferdig i 1734. På midten av 1800-tallet ble ny kirke besluttet bygd. Den skulle stå nordøst for tidligere kirker, som hadde stått midt i kirkegården. Arbeidet ble igangsatt i 1856. Tømmeret ble hentet fra Vefsn og Bindal. Etter et par år sto kirka der, høy og smal med to tårn. Noe innrednings- og malingsarbeid gjensto da den blåste ned i et uvær 10. januar 1858.

Kirke ble oppført på ny, men endret noe i formen. På begge langveggene kom utbygg opp. Da ville bygningen tåle kastevinder bedre. Kirka ble innviet 14. juli 1864. Det gamle kirkeinventaret ble flyttet dit. Det gjaldt blant annet en kirkeklokke fra 1526, to lysestaker fra 1500/1600-tallet og en altertavle som trolig var fra midten av 1600-tallet. En annen altertavle hadde blitt gitt til kirka av en trondheimborger og hans kone i 1736. Den står fortsatt i kirka, til høyre for alteret. En ny kirkeklokke ble innkjøpt til innvielsen.

Den gamle kirka fra 1734 ble revet i 1864, og materialene brukt til Gladstad skole. Den nye kirka manglet først ovner, gallerier og orgel. To gallerier ble bygd i 1882 og 1883. Orgel ble innkjøpt i 1897. I 1885 fikk kirka en altertavle malt av den lokale kunstmaleren Even Christoffersen Ulving i gave. Kirka inneholder ellers svært mange gaver som vegværingene har gitt. Den er renoverert flere ganger i årenes løp. En hovedreparasjon ble foretatt på første halvdel av 1920-tallet. På 1950-tallet ble den igjen renoverert. Vega kirke er listeført av Riksantikvaren.

Kirkegården

Kirkegården kan ha vært anlagt på 1500-tallet. Den er nevnt på første halvdel av 1700-tallet, og lå da rundt kirka, innhegnet med et tregjerde. Kirkegården ble utvidet i 1850. Steinmuren langs kirkegården skal ha blitt i bygd i 1866. Steinen kom fra Langåsen. På 1870-tallet ble kirkegården beskrevet som for trang og grunn. Rester av de begravde ble liggende synlig. I 1876 telte presten 18 hodeskaller og andre bein. Presten og kommunen var uenige om hvor utvidelsen skulle foregå. Kommunen ville utvide mot øst, og anlegge en hjelpekirkegård i utmarka. Presten og forpakteren ville ha tørrlegging og påfyll av jord på daværende kirkegård. Slik unngikk man at jordbruksland gikk tapt. I første omgang ble det slik som presten ville. Den gamle kirkegården ble påfylt med jord, men i 1889 ble gravplassen utvidet i øst helt til hovedveien, og steingjerdet ført fram til hovedveien.

I 1892 igangsatte kommunen arbeid med senking og opprensing av Gladstadelva for å få tørrlagt kirkegården og området rundt bedre. Ifølge et skriv fra 1926 var kirkegården full. Ny kirkegård skulle anlegges. Dette ble ikke gjort før på 1950-tallet. Den ene ble etablert tidlig på 1950-tallet på nordsiden av Gladstadelva, og inngjerdet med stakitt. På dette området ble en bauta over forliste vegværing satt opp. Den tredje kirkegården ble etablert i 1959, sør for

den gamle kirkegårdsmuren. Da kirka ble renoverert på 1950-tallet ble den gamle kirkegården planert ut, gamle gravstøtter fjernet, området beplantet og sådd igjen. Kirkegården inneholder likevel en rekke bevaringsverdige gravminner fra ulike perioder.

Ylvingen kapell og gravplass

På Ylvingen jobbet de i mer enn 30 år for å få en egen gravplass. Kommunen satte av midler på budsjettet til gravplass allerede i 1937. Gravplass med klokkehus sto ferdig i 1954. Det hadde også vært jobbet for eget gudshus. Da ny skole var tatt i bruk i 1957 kom vurderinga om den gamle skolen kunne brukes om til kapell. Det var også planen, men da det skulle realiseres viste det seg at den gamle skolen ikke kunne brukes til kapell der den sto, og materialet lot seg ikke gjenbruke. Arkitekt Reppen i Brønnøysund tegnet og planla et nytt kapell. 15. juni 1967 ble kapellet på Ylvingen vigslet

Bremstein bedehus

Forsamlingshus/bedehus ble bygd på Heimøya i 1918/1919. Fiskerne som rodde derfra hadde gått sammen om å få det bygd. Bygningen ble på første halvdel av 1950-tallet revet og flyttet til Valla. Gjenoppbygging og renovering foregikk på dugnad. Bedehuset på Valla ble innviet 2. september 1956. Tidligere hadde menigheten i Valla krets brukt skolen til møter og fester. Bygningen står fortsatt på Valla.

Skjærvær bedehus

I mange år ble det jobbet for å få finansiert et bedehus i Skjærvær. Finansiering foregikk delvis med fiskernes fangst avsatt fra spesielle garn. Kvinnene skaffet midler gjennom basarer, fester og innsamlinger. I tillegg til innsamlete midler og frivillige bidrag ble lån tatt opp. Lånet ble betalt med inntekt fra garn og fester og sammenkomster som ble arrangert i Skjærvær, Hysvær og Gladstad. Bygningen ble plassert på det høyeste punktet på hovedøya i Skjærvær. Bedehuset inneholdt møtesal, kjøkken og gang. Det sto ferdig i 1919. I 1920 ble det bestemt at huset skulle males utvendig. Det var nedbetalt i 1942. Bedehuset står fortsatt på samme sted på Skjærvær og er omfattet av væreets fredning. Det ble reparert fra 1993 og utover.

Skogsholmen bedehus

På Inderhåjen nord på Skogsholmen ble en butikk etablert og bygd på slutten av 1880-tallet. Den hadde flere drivere før den ble nedlagt på 1920-tallet. Ivar Gamman, lærer og altmuligmann, organiserte en kristen gruppe, kjøpte huset og tok det i bruk som bedehus. Aktivitetene avtok, huset sto for nedfalls. Til slutt ble det satt fyr på.

Vega gamle prestegård (gnr. 38, bnr. 1)

Bolig for presten ble oppført i 1886 (1815-106-026). Presten J. H. R. Marstrander sto som byggherre. Grunnmuren ble murt av Ole Kyth fra Selbu. Snekker Røyssin fra Namsos sørget for snekkerarbeidet. Huset fikk et tilbygg i bindingsverk mot vest i 1980. På eiendommen sto en fjøs og et stabbur bygd i 1863-1864. Kommunen kjøpte i 1957 prestegården med driftsbygninger og stabbur. Utmarka ble beplantet med trær. Innmarka fikk etter hvert idrettsanlegg, barne- og ungdomsskole, tomt til leke- og idrettsplass og boliger. Fra 1970-tallet ble prestegårdstunet bygdemuseum. I dag består den gamle prestegården av våningshus, stabbur (1815-106-025) og fjøs (1815-106-024). Kun fjøsen er i bruk som museum. Bygningsmiljøet på prestegården er oppført som et regionalt og nasjonalt, verdifullt nyere tids kulturminne i fylkeskommunens oversikt for Sør-Helgeland (2013).

8.2. Skoler

På Vega ble den første fastskolen bygd på Stormyra ved Gladstad. Huset hadde vært bolig, trolig på Rørøy. Det ble revet og satt opp igjen. Prosessen tok åtte år og skolen sto klar i 1824. Huset forfalt, og det ble det bestemt å flytte skolen til Gladstad. Arbeidet ble påbegynt i 1843, og fullført i 1850. Bygningen hadde skolerom og leilighet for læreren. Etter hvert fungerte det også som bibliotek og lokale for kommunale møter. Barna i de fleste bygdene i Vega ble imidlertid undervist ved omgangsskoler fram til slutten av 1800-tallet.

28. desember 1891 vedtok kommunestyret at det skulle oppføres skolehus i kretsene Valla, Vika, Ness, Hongset og Igerøy. Skolen på Gladstad brant 1. februar 1894. Ny skole til Gladstad og de fem andre kretsene ble bestilt som ferdighus fra Spillum Dampsag & Høvleri i Namsos. I 1894 ble de fem første skolene levert til Vega.

Spillum leveranser av skolehusene omfattet vanligvis alt materiell, inkludert skifer til taket, sement til grunnmur, spiker, vinduer, dører, samt i en del tilfeller materialer til benker og pulter. 9. desember 1895 var samtlige fem grendeskoler ferdige, i tillegg til den nye skolen på Gladstad. De fem skolene var plassert på Valla, Holand, Hongset, Igerøy og Vika. Mange sto på gårdstun. I september 1896 vedtok kommunen å bygge skole i Hysværøyen. Den var klar til bruk i 1897. Samme år vedtok kommunestyret å sette opp skolehus på Kjul og Ylvingen. I 1902 hadde dermed Vega ni nyoppførte skolehus. Av disse var minst sju ferdighus fra Spillum Dampsag & Høvleri. Firmaet leverte ferdigproduserte skoler i forskjellige varianter og størrelser til Trøndelag og Nord-Norge. De fem grendeskolene på Vega fantes i to forskjellige størrelser. Den minste skolen ble bygd på Hongset. En mellomstor variant ble satt opp på Igerøy, Vika og Valla. Skolene hadde like ytterdører, vinduer, panel og tak. Det var profilerte gerikter (listverk mellom veggkledning og dør- eller vinduskarm) og knekter utvendig rundt vinduer og dører, og profilerte skaftunger (raftsperrer – lekt som bærer det langsgående takutstikket på et åstak). Takene var tekket med skifer. Bygningene ble kledd med stående, pløyd staffpanel. Noen materialer, blant annet tømmer og en fyllingsdør, ble til overs etter byggingen. Dette ble solgt lokalt.

Skolehusene fungerte som samlingssted for bygdas folk. De var grendehus og møtelokaler, ble utleid til lag og foreninger, var lokaler ved stemmegivning til valg og tuberkulinprøver. Det ble arrangerte minnestunder, 17. mai-feiringer, juletefester, ~~mansk~~korøvinger, kurs, konserter og andre sammenkomster. Skolene fungerte også som møtesteder for menigheten ved gudstjenester, fastemøter, preken og søndagsskole m.m. Bygningene beholdt mange av disse funksjonene etter at de var nedlagt som skoler.

Valla skole

Valla skole viste seg snart å være for liten. Så tidlig som i 1912 vurderte skolestyret å sette opp et tilbygg. Etter en lokaliseringsdebatt ble en ny skole på Valla bygd i 1923 og tatt i bruk fra høsten 1924. Den ble plassert på Grustangen, ikke så langt unna der den gamle hadde stått. Den nye hvitmalte skolen fikk tilnavnet «Valla-kjærka». Den var stor og romslig, i to fulle etasjer med kvist på den ene delen, som sto i en vinkel på den andre delen. Bygningen inneholdt to store skolestuer, kjøkken, sløydsal og vedbod. I andre etasje fikk læreren leilighet med flere rom. Kvisten ble bolig for småskolens lærerinne. Hva som skjedde med den gamle Spillum-skolen er usikkert, men deler eller hele skolen kan ha blitt revet og gjenbrukt på Valla-kjærka. Utseendet på den nye skolen kan tyde på det.

I 1950 hadde Valla skole over 60 elever. I 1955 bevilget fylkeskommunen midler til utbedring av bygningen. Nye midler til reparasjoner ble bevilget i 1966. Fra 1967 hadde Valla kun småskole. I 1974 ble huset pusset opp. Skolen var fra begynnelsen av 1970-tallet truet av nedlegging. I 1976 tilhørte kun seks elever kretsen. Kommunestyret hadde tidligere vedtatt en grense på seks elever, siden skoler med elevtall under seks mistet statstilskudd. Foreløpig ble småskolen i Valla opprettholdt.

Den store bygningen var i romsligste laget for så få. Det bratte taket med kvist medførte problemer med vedlikeholdet og fremsto uhensiktsmessig. I 1976 vedtok kommunestyret å rive ned Valla-kjærka og sette opp igjen en mer hensiktsmessig bygning på samme grunnmuren. Slik kunne Valla få moderne skole og grendehus under samme tak.

Det ombygde og fornyede Valla skole- og grendehus ble innviet i februar 1979. Bygningen var omgjort til én etasje over grunnmuren. Grunnflaten var den samme, men alle de gamle, innvendige veggene var revet, slik at bygningen fikk et stort rom med skillevegger imellom, pluss kjøkken og garderobe.

Valla skole ble nedlagt fra skoleåret 1988/1989 på grunn av få elever. Kun fem elever tilhørte kretsen. Bygda protesterte her som andre steder hvor skolene skulle nedlegges, uten at det hjalp. I 1998 Kjøpte Yderbøgdingan Ungdomslag bygningen. Laget hadde vært passivt i flere år kom seg på beina igjen. Grendehusfunksjonen ble dermed bevart. Det arrangeres også kafeer der. Eiendommen er nå i privat eie.

Vika skole

Bygningen er påbygd og reparert i forskjellige etapper opp gjennom årene, blant annet med påbygg av andre etasje, som ble påbegynt i 1917 og ferdigstilt i 1920. Skolen fikk da et klasserom til. I 1923 ble nytt uthus satt opp. Året etter kjøpte kommunen tomt til lekeplass for skolen. Lærerleiligheten drøyde det flere år med å få bygd. Den ble satt opp som en forlengelse av huset. En brann i 1955 medførte omfattende skader, og grundig reparasjon måtte til. Fra 1957 til 1959 ble vann og kloakk innlagt, nytt uthus bygd, lekeplassen utvidet, og skolen fikk gjerde rundt. Alle de originale krysspostvinduene ble byttet ut med hengslede funkisvinduer.

Vika skole ble nedlagt fra høsten 1967 da det nye anlegget på Gladstad sentralskole skulle tas i bruk og niårig skole innføres i Vega. På begynnelsen av 1970-tallet arbeidet foreldrene og enkelte politikere hardt for gjenoppsettelse av undervisningstilbudet på Vika. Høsten 1974 ble småskolen med de tre første årene gjeninnført, underlagt sentralskolen på Gladstad slik det var med Holand og Valla skole.

Med synkende elevtall sto de gjenværende grendeskolen i fare for nok en nedlegging på midten av 1980-tallet. Vika skole ble nedlagt fra høsten 1987. Laget Vika Kretshus overtok bygningen fra kommunen. De pusset det opp, og leide det blant annet ut til overnatting. Panel og tak er siden skiftet. Den gamle grunnmuren er beholdt, i likhet med skaftungene og øvre og nedre vindskibord, med profil på det nederste. Alle funkisvinduene ble skiftet ut med nye krysspostvinduer for seks år siden. Nytt tak ble lagt for fire år siden. Innvendig har bygningen gjennomgått flere runde med oppussing. Oppsummert kan man si at Vika gamle skole har glimt av sin opprinnelige sveitserstil i behold, men huset ser mer ut som et 1950-tallsbygg. I 1. etasje er det to utleieleiligheter. Videre er det forsamlingslokale med nyoppusset kjøkken i

2.etasje. Her arrangerer juletreffester, åpent hus med vaffelserving 1.søndag i hver måned, lokalet leies ut til konfirmasjoner, bursdagsfeiringer, møter og andre arrangement.

Holand Skole

Skolehuset på Holand var benyttet som skole helt til slutten av 1980-tallet, og ble i årenes løp påbygd og reparert i flere omganger. I 1912 hadde kretsen mer enn 80 elever. Allerede i 1916 ble forlengelse av huset vedtatt. Dette sto ferdig i 1920, utført i bygningens stil. Vinduer, tak og panel samsvarte med den eldre bygningen. I 1923 ble nytt uthus og toalett bygd. Året etter fikk skolen ny brønn. Fra 1947 sørget aggregat for elektrisk lys. I 1955 bevilget fylkeskommunen midler til vann, kloakkanlegg, uthus og inngjerding. Lekeplassen ble også utvidet.

Fra høsten 1967 gikk de eldste elevene på sentralskolen på Gladstad. I 1974 ble en ny oppussing av Holand skole foretatt. Fra høsten 1978 inkluderte virksomheten barnehage, i likhet med skolehusene i flere andre kretser.

Høsten 1982 begynte seks av Vegas 19 førsteklasinger på denne skolen. I 1983-1984 ble Holand skole igjen påbygd og reparert. Et 60 kvm tilbygg med nytt inngangsparti, rom for barnehagen, sanitæranlegg med dusjer og toaletter, lærerrom og klasserom som også kunne benyttes som gymnastikksal, ble ført opp. Den nye delen gikk parallelt med den gamle bygningen. På den gamle delen ble vinduer skiftet og klasserom renovert. Utendørs ble et grøntanlegg anlagt på dugnad.

Da grendeskolene fra midten av 1980-tallet igjen var truet av nedlegging hadde Holand skole som eneste grendeskole et stabilt elevtall på over seks. Ut våren 1989 ble bygningen brukt til kombinert barnehage og skole for barn i alderen 3-10 år. Sommeren 1989 vedtok kommunestyret å legge ned skolen fra høsten sammen år. Vega skulle deretter kun ha skole på Ylvingen og Gladstad. Foreldrene protesterte uten at det hjalp. Bygningen ble brukt til barnehage fram til midten av 2000-tallet. I 2005 ble eiendommen med tre bygninger og stor parkeringsplass forsøksvis solgt til Nes og Holand grendelag. Kommunen sto likevel som eier noen år til. Det gamle skolehuset ble delvis leid ut, men var periodevis tomt. I 2012 ble eiendommen igjen lagt ut for salg. Den er nå privatbolig. Mange av sporene av den gamle skolen er borte, men høyden, bredden, tømmerkassen og det store takutstikket på den eldste delen av bygningen finnes bevart.

Hongset skole

Skolen på Hongset var av den minste Spillum-typen, i likhet med den på Kjøl. De to bygningene var i utgangspunktet nokså like, men Hongset skole ble siden påbygd både i lengden og bredden.

Hongset krets ble foreslått nedlagt allerede i 1938. Dette ble ikke noe av i første omgang. Skolen ble nedlagt i 1953-1954, da Gladstad skole var bygd. Kretsen var vedtatt nedlagt i 1952, men veiforholdene resulterte i at det gikk noe tid før elevene ble overført til Gladstad. Etter at den var nedlagt fikk bygningen blant annet et nytt inngangsparti på kortsida. Den gamle skolen ble solgt til Hongset grendelag og brukes som forsamlingshus. Panelet, dørene og alle vinduene er byttet ut, men vindusåpningene i tømmerkassa er uendret. Skaftungene, noen av de nedre vindskiene og vindusknektene på den gamle delen er beholdt. Uthuset som står ved skolen, er trolig fra 1938.

Igerøy skole

Skolen i Igerøy var plassert på gårdstunet i *Gården* rett ved fjøsen. Skoleplassen ble fort gjørmete. Det kom tidlig et ønske om å flytte skolen, men en lokaliseringsstrid om hvor oppsto. Flyttinga tok derfor tid. Vedtak om flytting ble fattet i 1934. Skolen ble deretter flyttet til Nesset. På den tida tilhørte store barnekull kretsen, så skolen ble samtidig utvidet med ett klasserom til. Den nye bygningen ble bredere, høyere og fikk ark. Våren 1938 kunne den innvies. Den gamle Spillum-skolen var trolig utgangspunkt for nybygget, og deler ble sannsynligvis gjenbrukt. Skifertaket kan stamme fra den eldre skolen. Vinduenes plassering og noe panel tyder på gjenbruk. Det er likevel lite ved bygningen fra 1938 som minner om den gamle skolen.

Skoleåret 1966/1967 hadde Igerøy krets 10-11 elever. Høsten 1967 ble skolen på Igerøy lagt ned. Det skjedde i forbindelse med innføring av ungdomsskole i kommunen. Kretsen overtok skolehuset som grendehus. I flere år var skolen sentralisert. Alle elever fra Igerøy ble kjørt til Gladstad. I 1973 innstilte skolestyret i Vega på å opprette småtrinnet 1-3. klasse i Igerøy og Vika igjen. Kommunestyret valgte å prioritere Vika, som ble gjenopprettet høsten 1974. Foreldrene og andre i Igerøy jobbet iherdig for gjenoppsettelse der også, noe som ble en realitet høsten 1975. Kommunen leide da først skolen av kretsen, men overtok den siden. Bygningen trengte renovering. Kretsen så seg ikke i stand til å gjennomføre det omfattende arbeidet. Ungdomslaget hadde tidligere benyttet skolen, men da bygd nytt ungdomshus. De forsvant som leietakere. Høsten 1978 ble barnehage etablert også i Vika skole. Vinteren 1981 hadde Igerøys 1.-4. klasstrinn åtte elever, men på slutten av 1985 kun fem elever. Skolen ble nedlagt i 1986/87. I 1989-1990 ble skolehuset solgt til private som fritidshus. I etterkant er vinduer skiftet, og deler av panelet byttet ut etter som slitasje har krevd det.

Hysvær skole

Skolehuset i Hysvær ble ført opp sommeren 1897 på en ubebodd holme i Nordøyen. Barna fra Hysvær bodde på forskjellige øyer og holmer i området. Elevene fra Skjærvær gikk f.eks. på skole i Hysvær. Veien hjem var sjøveien og innebar båtskys. Skolen inneholdt klasserom og lærerværelse, et lite kjøkken og et loft hvor barna kunne overnatte.

Bygningen var plassert på den høyeste av Hysværøyene. Den ble et velkjent méd for fiskerne, men sto utsatt til for vær og vind. I 1954 ble huset flyttet fra Nordøyen til en mer flat og sentral øy, Svinskjæret. Der står bygningen i dag.

Elevene gikk 1.-7. klasse på skolen i Hysvær. I 1984/1985 hadde skolen kun fem elever. Kretsen ble ikke opprettholdt fra høsten 1985. Øystein Ludvigsen leide deretter bygningen av kommunen. Våren 1993 ble Vega Skjærgårdspark A/S opprettet med formål å kjøpe eiendommer i Vega og sikre dem for framtidig vern. I første omgang fikk de ansvar for Skogsholmen feriesenter, Bremsteinvær og Hysvær skole. Øystein Ludvigsen kjøpte den gamle skolen i 1998. Han var født og oppvokst i Hysvær, og dreiv og driver med gammelnorsk sau som utgangere. Han hadde begynt å servere grillet villsaukjøtt, og brukte først den gamle skolen som spisested og overnatting mens han bygde Gåkka mathus som sto ferdig i 2002. Den gamle skolen er i dag fritidsbolig.

Kjul

Skolen på Kjul ble i likhet med den på Ylvingen vedtatt bygd i 1897. Trolig ble begge disse også levert fra Spillum Dampsag & Høvleri. Skolen på Kjul tilhører den mindre varianten, av samme størrelse som den som ble bygd på Hongset. Den ble trolig bygd i 1901. Årstallet er risset inn i tømmeret sammen med navnet på snekkeren «Johansen».

I likhet med Hongset var Kjøl skolekrets foreslått nedlagt i 1938. Den ble nedlagt i 1952. Barna fra Kjøl ble kjørt til nye Gladstad skole. Det gamle skolehuset ble siden solgt til private. Det står på samme sted som opprinnelig, litt i utkanten av gårdstunet. Huset kalles Karistua, eies av private og leies ut til overnatting. Det gjennomgikk en totalrenovering i 1994. Mye måtte skiftes ut, siden bygningen var i dårlig stand. Originaldeler ble kopiert. Bordkledningen på nordsiden er bevart, men resten er byttet ut med tilsvarende kopier. Vinduer, ytterdør og knekter er kopier av de gamle. De nye knektene er skjært ut for hånd. Disse skal etter oppussinga ha blitt kopiert av flere andre på Vega. Blant annet brukte snekkerne fra Gladstad skole disse som mal. Skaftungene er kopier av de originale. Det lille, okermalte huset er et godt eksempel på ei typisk skolestue med ett klasserom, og godt bevart.

Ylvingen

Skolen på Ylvingen sto ferdig i 1902. Etter som behovet for lekeplass meldte seg ble plasseringa ansett som vanskelig. Forsøk på utvidelse av tomten mislyktes. Befolkningen krevde at den gamle bygningen ble flyttet eller at nytt skolehus ble satt opp. Fra høsten 1942 til våren 1944 var skolen rekvirert av okkupasjonsmakten. Den ble først brukt som fangeleir for polske krigsfanger. Elevene gikk på skole i private boliger. I 1953 foreslo en komité bygging av ny skole. En arkitekt ble engasjert, og i 1954 var tomt skaffet. Året etter ble planene godkjent, og byggekomite valgt. Ylvingen nye skole kunne tas i bruk høsten 1957. Den gamle skolen ble revet i 1966. Tømmeret var tenkt brukt til kapellet som ble bygd på andre siden av veien, men slik gikk det ikke. Kapellet ble bygd av nye materialer. Hva som skjedde med den gamle skolen, er uklart. Trolig ble tømmeret gjenbrukt eller brent.

Skoleåret 1986/87 hadde Ylvingen skole kun tre elever. Fra høsten 1993 ble kretsen nedlagt. Elevene måtte med båt og buss til skolen på Gladstad. Med det var Vegas siste grendeskole historie. Av totalt ni skoler i Vega var det kun en tilbake, den på Gladstad. UL Skogholt kjøpte det gamle skolehuset på Ylvingen etter et par år, men solgte det til private i 2010. Deretter ble bygningen brukt som fritidsbolig og periodevis gavebutikk. Siden har huset fått ny eier. Det er nå fritidsbolig.

Skogsholmen

Skogsholmen skolekrets besto av en mengde små øyer nordøst i Vega. Området var lenge en del av Tjøtta kommune, og utgjorde de vestlige øyene i Tjøtta. Det dreide seg egentlig om tre kretser, som alle tilhørte Tjøtta. Til Tåvær krets hørte øyene Skogsholmen, Tåvær, Skålvær, Nautøya, Rognan, Store- og Lille Emårsøy, Stakkøy, Magnetholmen og Sevaldøy. Til Sørvær-Lånan krets hørte blant annet Lånan, Flovær og Sørvær. Kilvær krets hadde Kilvær, Lissøya og Omnøya m.m. Alt dette ble etter hvert en del av Skogsholmen skolekrets. Ved kommunereguleringa fra 1. januar 1965 ble mesteparten av kretsen overført til Vega. Ved inngangen til 1964 hadde kretsen 240 innbyggere.

Barna på disse øyene hadde først omgangsskole i private hus. Fra 1890 til 1973 gikk elever fra flere av øyene på skole på Skogsholmen. Her ble den første fastskolen bygd i 1890. Mye av materialet var trelast fra den tyske skuta «Belle Alliance» som hadde forlist ved Flovær i november 1886. Den var på vei fra Arkhangelsk med tømmer til Tyskland. Tømmeret ble auksjonert bort etter å ha blitt berget. Skolen ble bygd på en haug som siden kaltes Skolhåjen. Sannsynligvis bygde lærer Hatlid skolen i privat i regi. Huset hadde et lite skolerom på 4 x 6 meter, og bolig for lærerfamilien i en påbygd fløy. I perioder bodde noen av elevene hos lærerfamilien. Etter at Hatlid døde, kjøpte kommunen huset, og fortsatte å ha det som skole og

lærerbolig. Den siste læreren som bodde der flyttet i 1955. Rundt 10 år seinere ble huset solgt til Nils Hansen som brukte det til bolighus i Kilvær.

Elevene fra de andre øyene som gikk på skole på Skogsholmen måtte bo privat i skoleukene. Skolen var snart for liten, og internat var nødvendig. På begynnelsen av 1938 vedtok Tjøtta kommune å bygge internatskole på Skogsholmen. Bygginga kunne starte i 1939. Høsten 1941 ble først internatet tatt i bruk. Bygningen var ikke helt ferdig så på den første skoleturen fikk elevene fortsatt undervisning i den gamle skolen. Sørvær-Lånan krets ble inndratt da nytt skolehus sto ferdig på Skogsholmen.

Internatskolen besto av to fulle etasjer med en grunnflate på 300 kvm. Første etasje inneholdt kjøkken, spisesal, to store klasserom, lærerrom og arkivrom. I andre etasje lå lesesal, ni soverom, toalettrom, vaskerom, avkleddingsrom, dagligstue og kjøkken for barna og leilighet til betjeninga. I tillegg kom loftsrom og kjeller med gymnastikksal, sløydsal, kullkjeller og matkjeller.

På det meste hadde Skogsholmen 90 innbyggere. Elevtallet var 48 på det høyeste. Det første året etter at skoleinternatet hadde åpnet bodde 24 elever fra 15 øyer der.

Skogsholmen var et sentrum i området. Øya hadde ruteanløp, to butikker og posthus. Etter hvert ble alt lagt ned, men øya fikk elektrisk kraft i 1964, og har det fortsatt.

Etter som fraflyttinga fra øyene fortsatte fikk skolen et svakt elevgrunnlag. Skoleåret 1970-1971 hadde kretsen 11 elever, i 1971-1972 var de fire. Høsten 1972 ble skolen midlertidig nedlagt. De tre elevene gikk på skole på Holand. Fra skoleåret 1973-1974 hørte kun to elever til kretsen. Da ble skolen nedlagt for godt.

Helgeland Krigsinvalideforening kjøpte eiendommen med skolen, brygge og et område mellom skolen og kaia av kommunen i 1975. Foreningen skulle bruke skolen til rekreasjonshjem om somrene. Skogsholmen hadde ni fastboende og fast lokalbåtanløp. Huset var godt vedlikeholdt, kun noen reparasjoner trengtes. Bygningen ble pusset opp og malt ut- og innvendig på dugnad. En del vinduer ble skiftet, varme- og sanitæranlegg reparert og møbler og treningsutstyr anskaffet. Da bygningen var klar ble stiftelsen Skogsholmen feriesenter opprettet. Feriesenteret åpnet i august 1976. Det ble drevet som et ordinært pensjonat om somrene noen år, åpent for alle ikke bare for krigsinvalide. Kommunikasjonene var en utfordring. Rutebåtanløpene opphørte i perioder fra våren 1977.

Sommeren 1986 kjøpte kommunen eiendommen tilbake. Brygga var i bra stand, men huset trengte vedlikehold. Drifta som feriested fortsatte noen år. I 1991 ble Øyan feriesenter etablert med formål overnatting og spisested i den gamle skolen, som kommunen eide. Arnstein Hanssen var i mange år daglig leder, kokk og vert. Våren 1993 overtok det nyopprettete eiendomsselskapet Vega Skjærgårdspark A/S ansvaret for eiendommen. Vega kommune var dominerende part i selskapet. Intensjonen var å bruke bygningen til turisme, kurs, overnatting, turer m.m. Vinteren 2004 sluttet Arnstein Hanssen. Bygningen hadde et stort behov for oppgradering. Vega skjærgårdspark solgte i 2005 eiendommen til det nystiftete selskapet Skogsholmen gjestehus A/S. Selskapet var eid av Vega kommune og firma som tilhørte flere personer med tiknytning til øya. Eierne foretok en omfattende renovering av bygningen. De skiftet vinduer, bordkledning, bygde nye inngangspartier og reparerte taket. Fra sommeren 2007 satset de på sommerdrift med gjestehus og matservering. I 2020 ble eiendommen solgt til Anne Berit Tilrem og Odd Petter Olderskog Leknes, som nå driver den nedlagte internatskolen med overnatting, matservering, pub og arrangement.

Gladstad gamle skole

I 1896 kunne Gladstad skole tas i bruk. Den var en kombinasjon av undervisningslokaler og lærerbolig. Seinere skulle bygningen få en rekke funksjoner, og kom til å spille en viktig rolle i Vegas kulturelle liv.

Skolen på Gladstad var stor og innholdsrik med to store klasserom og leilighet for læreren. Foran, litt til venstre for midten, sto det et lite vindfang med inngangsdør. I utgangspunktet disponerte læreren fire rom og kjøkken. Denne lærerfløyen var fordelt på begge etasjene til venstre for inngangsdøra. I 1899 ble ett av rommene avsatt til telefonstasjon. Lærer og klokker Wahl fikk bijobb som telegrafist. Folkeboksamlingen var plassert på kvisten, men rommene der ble snart tatt i bruk som bolig til tjenestejentene. Ei av dem jobbet på telefonstasjonen. Den andre hadde fjøsstellet for læreren. Utbyttet av gårdsdrifta var den gang en del av lærerlønna.

Skolefløyen besto av ett stort klasserom i 1. etasje og ett i 2. etasje. Rommet oppe ble avdelt så man fikk plass til arkivsaker i et lite rom, mens den største delen ble brukt som møtelokale. Her foregikk kommunale møter. Vega ungdomslag, Kristelig ungdomsforening m.fl. hadde møtene sin der. Dåpsbarna ble også stelt på skolen inntil et eget barnesakristi ble bygd.

Skolen hadde en dårlig lekeplass. Et gjerde ble satt opp i 1908. Fjøset ble reparert og noe påbygd i 1913/1914. Nytt uthus ble bygd i 1923 og nytt fjøs i 1925. I 1919-1920 kom et tilbygg på skolebygningen opp i nordøst, på den ene kortsiden. Klasserommene og lærerfamilien fikk da hver sin inngang. Da var alle foreningene flyttet ut. I 1927 ble en del reparasjoner foretatt på skolen, men etter få år var vedlikeholdet såpass dårlig at skolen fremsto nokså forkommen.

En ny skolelov fra 1937 medførte behov for spesialrom og større skolebygg. På slutten av 1930-tallet begynte planlegging av ny skole på Vega. Som så mye annet stoppet planene opp på grunn av okkupasjonen. I 1947 sendte læreren brev om at både leiligheten og skolen var ubrukelig. Samme år fikk skolen lys fra elektrisk aggregat. Noe reparasjon ble så smått igangsatt. I 1949 ble planene for en sentralskole vedtatt.

Bygningen var i bruk som skole fram til ny skole ble bygd og åpnet på Gladstad i 1953. Den gamle skolen ble ombygd til hybler og leiligheter. Blant annet fikk andre etasje en veranda med flatt tak over inngangspartiet foran. Inngangspartiet ble da utvidet litt, og trappa ble støypt i betong. Da denne støypen for noen år siden ble meislet bort dukket deler av den gamle steintrappa opp.

Den gamle skolen ble brukt til håndarbeidsundervisning, og fra 1957 til undervisning for småskolen. I andre etasje var det fortsatt lærerleilighet og tre hybelleiligheter.

I 1975 oppsto en brann i det gamle klasserommet i andre etasje. Brannen ble slukket før den fikk spredt seg til andre deler av bygget. De siste leietakerne flyttet ut på midten av 1970-tallet. En kort periode fungerte bygningen som anleggskontor, brakke og matsal for arbeiderne som bygde sykehjemmet. Det sto ferdig i 1978. Deretter ble den gamle skolen tatt i bruk som kommunale kontor. Kommunens administrasjonsbygg var for lite. Et tilbygg til Vega rådhus sto ferdig i 1995-1996. Etter det disponerte lag og foreninger den gamle skolen. Etter en rivningsdebatt ble den restaurert og renovert på midten av 2000-tallet. Bygningen var endret fra et stilrent hus i empire/sveitserstil, til et funkisbygg, blant annet med vinduer, dører

og veranda som ikke samsvarte med opprinnelsen. Den gamle skolen er nå i stor grad tilbakeført utseendemessig. Den eies fortsatt av Vega kommune. Nordland fylkeskommune har klassifisert den som et regionalt og nasjonalt verdifullt kulturminne i sin oversikt fra Sør-Helgeland fra 2013.

Sentralskolen på Gladstad

9. august 1953 kunne den nye sentralskolen, «*kvit skola*», på Gladstad innvies. Prisen endte på 735.000, -. Brønnøysunds avis skreiv at skolen var det flotteste skolebygget i bygde-Norge. Skolen hadde fire klasserom, sløydsal, håndarbeidsrom, skolekjøkken, badstue, dusjer, legerom, tannlegerom og bibliotek. I 1967 ble ungdomsskolen innført i Vega. Skolen fikk i den forbindelse et tilbygg, «*blå skola*». Bygningen(e) er blitt renoveret.

8.3 Hus for helse

Doktorgård

Den første doktorgården ble bygd i 1884. Bygningsmassen besto av våningshus som også inneholdt kontor, driftsbygning, uthus med fjøs, høyhus, eldhus, rulleloft og vedbod. Nok jord til 2-3 kufôr fulgte med. Uthuset brant i 1945. Ny doktorgård med legebolig og kontorfløy med legekontor og kontor for helsesøster og legebolig ble bygd i 1960/1961. Den gamle doktorgården ble revet og materialene solgt rundt 1960. Den nye er verdsatt av Nordland fylkeskommune som bevaringsverdig i form av at det er en tidstypisk bygning, som bidrar til å materialisere Gladstads tettstedsfunksjon (2013).

Sykestue

Vega Røde Kors ble stiftet sommeren 1922. Et av formålene var å bygge og drive en sykestue. Foreningens medlemmer samlet inn midler. Sykestua ble innviet 13. juli 1924. Den hadde plass til åtte pasienter. For å kunne ta imot tuberkulosepasienter ble en kurhall tilbygd. Den sto ferdig i 1928. I 1934 ble noe utbedringsarbeid foretatt. På midten av 1950-tallet ble sykestua ytterligere oppusset og utbygd. Den fikk nytt uthus, innlagt vann og kloakk. Våren 1956 var renoveringa ferdig. Deler av bygget var i bruk som blomsterbutikk fra 1990-tallet, og inntil for noen få år tilbake. Nå er det bruktbuikk der, et lokale som brukes til selskaper og onsdagskafé, mens 2. etasje er innredet til utleieleiligheter.

Lensmannsgård og gamlehjem på Grindbakken

I 1850 kjøpte lensmannen Borgen eiendommen Grindbakken på Kolstad. En tid etterpå bygde han bolig som også fungerte som lensmannskontor på eiendommen. Ifølge opplysninger i Vega bygdebok bind 1 er huset fra ca. 1855 (SEFRAK 1815-106-010). Eiendommen ble seinere overtatt av neste lensmann Christian Finbak. Han kom fra Korgen, og ble lensmann i Vega i 1904. Han giftet seg med Borgens datter Anna. I 1924 fikk han ny stilling som lensmann i ei bygd ved Drammen. Mens familien holdt på å pakke ned sakene sine på Vega denne sommeren ble kona drept ved et vådeskudd. Finbak flyttet sørover. Han døde i 1939.

I 1918 hadde fattigstyret i Vega etablert en «fattiggårdskomite» for å undersøke muligheter for å opprette et gamlehjem. I 1922 overtok menighetsrådet oppdraget. I 1924 kjøpte menighetsrådet eiendommen av Christian Finbak. Etter omfattende ombygginger og reparasjoner kunne gamlehjemmet åpne 1. august 1928. Det var eid og drevet av menighetsrådet, men hadde et eget styre og egne vedtekter. Fra 1. juli 1975 overtok kommunen drifta. I 1978 ble Grindbakken sykehjem lagt ned. Vega menighet brukte eiendommen som leirsted/campingplass fra våren 1979. Da vigslet biskopen stedet. Det var bygd sanitæranlegg og hytter. Rommene i det gamle huset ble også utleid. Det fungerte som

menighetshus i mange år. Fra 1986 bodde en del eldre der om vinteren. Om sommeren kom skoleklasser, lag og foreninger til Grindbakken. Konfirmasjon, selskaper, bursdager, bryllup, minnestunder, kurs, seminarer, møter for lag og foreninger m.m. ble arrangert der. Milda Hestmark overtok som eier og driver av Grindbakken leirsted i januar 1993. Hun leide ut 10 rom i hovedhuset, to hytter og en leilighet i tilknytning til sanitæranlegget. Arrangementene fortsatte. I tillegg dreiv hun catering. I 2005 ble eiendommen avertert til salg. Alf Johan og Monica Breivik kjøpte den i 2006. De bbygde det gamle huset om til bolig. Boligen er solgt videre til nye eiere.

Alders- og sykehjem

Et nytt alders- og sykehjem ble bygd på Gladstad fra høsten 1975, og åpnet i mai 1978.

Helsehus

Nordlands første helsehus ble innviet på Gladstad i oktober 1954. Det var i to etasjer med kjeller. Huset inneholdt tannlegebolig og en moderne tannlegeklinikk med røntgen, laboratorium, venterom/møterom og forskjellige mindre rom. Bygget hadde også to rom for spedbarnskontroll og skolebarnundersøkelser, og hybelleiligheter for helsesøster og jordmor. I kjelleren var det folkebad med kar, dusj og dampbad. Fylkesarkitekten hadde utarbeidet tegningene, som måtte godkjennes av en rekke instanser, også av Sosialdepartementet. Vega kommune mottok betydelige tilskudd fra Rikstrygdeverket, Sosialdepartementet og fra fylkeskommunen med tildeling av vinmonopolavgifter. Kommunen måtte kun låne 80.000, - for å få huset bygd til et beløp på 260.000, -, inkludert uteanlegg. Helsehuset ble ombyggt i 1986/87. I dag er det ungdomsklubb i 1. etasje og utleieleiligheter i 2. etasje. Helsehuset er med i Nordland fylkeskommunes oversikt over bevaringsverdige bygninger på Sør-Helgeland (2013). Det utgjør en del av bygningsmiljøet som danner tettstedet Gladstad.

8.4 Administrasjonsbygninger

Borgenstua (gnr. 38, bnr. 28)

Borgenstua (1815-106-022) ligger i sentrum av Gladstad, rett ved Vegsteinveien, og er et bolighus i 1,5 etasje med en grunnflate på ca. 55 kvm. Arnoldus Nicolai B. Borgen fikk satt opp huset som pensjonistbolig rundt 1900. Han var lensmann i Vega fra 1850 til 1905. Han var også kommunekasserer fram til 1900. Lensmannen bodde på Kolstad. Der hadde han kjøpt deler av gården Grindbakken, og bygd et stort våningshus, lensmannsgården. Da Arnoldus Borgen sluttet som lensmann fikk han bygd et eget hus som pensjonistbolig for seg og kona. Det som siden ble kalt Borgenstua. Han bodde i huset til sin død i 1913. Seinere var bygningen bolig for bankkasserer Johan Wika (ca 1950), og fungerte som filial for Vega sparebank. Håkon O. Wika ble fra 1925 ansatt som kommunekasserer og ligningssekretær. Kjøkkenet i Borgenstua ble kontor for disse funksjonene. Fra begynnelsen av 1950-tallet var huset bolig for herredsagronomen. I 1964 nektet nytilsatt agronom å bo der. I 1989 fikk huset ny funksjon som barnekunstscole. Vinteren 1996 ga kommunestyret bygningen til Vegas ungdom, representert ved ungdomsrådet. Huset var i dårlig stand. Renovering ble dyrt og krevde håndverkere. Ungdomsrådet sa derfor huset fra seg etter noen år, og det ble stående tomt. I 2000 ga kommunen Borgenstua til Vega husflidslag vederlagsfritt. De hadde forskjellige aktiviteter der noen år, men bygningen trengte sårt renovering. Kommunen annonserte det for salg i 2008. Vega Skjærgårdspark overtok huset. De fikk eksterne midler og sørget for restaurering, tilbakeføring og renovering i perioden 2009- ca. 2012. I dag er Borgenstua innredet som utleiehus. Nordland fylkeskommune har registrert den i Kulturminnesøk.

Blåkontoret

Dette er et tømret hus i en etasje, på litt over 30 kvadratmeter. Opprinnelig hadde bygget trolig vært et bolighus bygd på slutten av 1800-tallet. Rundt 1930 flyttet Håkon O. Wika for egen regning huset til Gladstad. Han hadde mange offentlige verv, og hadde vært kommunekasserer fra 1925-1938 og ligningssekretær. De offentlige kontorene holdt først til i kjøkkenet i Borgenstua, deretter i hans privatbolig. Wika ble ordfører og skreiv bygdebøker. Han benyttet huset som kontor og skrivestue. En periode ble museumsgjenstander oppbevart i bygningen. Wikas etterkommere ga huset i gave til kommunen. Klesforretningen Flamingo holdt til der en stund. Rundt 2001 ble bygningen flyttet, og kom inn på tomte til bygdemuseet, den tidligere prestegården. Det er per i dag (2022) ikke i bruk.

Vega kommunehus

Kommunens administrasjonsbygg sto ferdig i 1960. Det var et stilrent bygg, sentralt plassert ved kirka. I 1996 gjennomgikk bygningen en renovering med skifte av vinduer og kledning og påbygg av en ekstra fløy med ny hovedinngang. På baksiden ble opprinnelige vinduer og fasadekledning bevart. Nordland fylkeskommune har i sin oversikt fra Sør-Helgeland (2013) nevnt kommunehuset som en del av det regionalt og nasjonalt verdifulle nyere tids bygningsmiljø på Gladstad. I oversikten bemerket fylkeskommunen at kommunestyresalen med sitt opprinnelige interiør og inventar var særlig verneverdig.

8.5 Forsamlingslokaler

Mange av bygningene nevnt hittil har fungert som forsamlingshus av ulike slag. I tillegg finnes egne hus bygd for dette formålet.

Folkets hus

Vega Arbeiderungdomslag var grunnlagt høsten 1935. I 1936 kjøpte laget den gamle meieribygningen på Valla for å ha til forsamlingslokale. De jobbet for å skaffe tomt og få bygd hus på Gladstad. Bygningen på Valla solgt. I 1936 sto nytt lokale klart på Gladstad. Da okkupasjonsmakten kom i 1940 tok de bygningen som sitt administrasjonssenter. I 1943 ble forsyningsnemda plassert her. Vega kommune kjøpte bygningen i 1968. I 1990-1992 gjennomgikk det en renovering. Et tilbygg med kjøkken, garderobe og toalett ble satt opp. Kommunen mottok tilskudd / spillemidler til bygningen flere år fra 1992, totalt 1,6 millioner kr. Huset fungerte i mange år som Vegas storstue. Bryllup, fester, kunstutstillinger, foredrag, minnestunder, offentlige tilstelninger m.m. fant sted her. Huset har i tillegg kino. En periode var det barnehage i bygningen, før den ble stående tom. Kinoen ble nedlagt på midten av 2000-tallet, men i 2018 igangsatt på nytt av Vega Media, som oppgraderte utstyret. Selskapet leier Folkets hus av kommunen. Det brukes som flerbrukslokale for kultur, til konserter, kulturskoleundervisning, pub, kontorfellesskap, utstyrslager, kino m.m. Fylkeskommunen inkluderer Folkets hus i sin oversikt over verneverdige bygninger på Gladstad (2013).

Vega ungdomshus, Gladstad.

Vega ungdomslag (Vega UL) sitt ungdomshus på Gladstad brant i 1942. Forsikringspengene ble brukt til å bygge ei hytte (1974) i Bjørnliå.

Vega samfunnshus

På slutten av 1950-tallet begynte man i Vega å planlegge et samfunnshus. Et andelslag ble opprettet på slutten av 1961. Samfunnshuset med scene sto ferdig i 1971 og har siden vært Vegas storstue. Samfunnshuset brukes til konserter, kurs, revy, teater m.m. Det inneholder idrettsanlegg, gymsal i 2. etasje og svømmehall i 1. etasje. Samfunnshuset er nylig renoverert, blant annet ved hjelp av spillemidler. Det har fått universell utforming på ankomst og heis.

Åsen og marken grendehus/ungdomshus (gnr. 10, bnr. 2, fnr.1)

Hus fra 1980-tallet, som fortsatt brukes.

På Nes og Holand grendehus i Hopen (gnr. 37, bnr. 75)

Grendehuset ble bygd i 1979, og har et areal på 96 m². I 1979 og 1981 fikk det spillemidler, totalt 440.000, -. I dag brukes bygningen som flerbrukslokale for kultur.

Igerøy, ungdomshuset på Fritun.

U.L Friheten bygde ungdomshus etter krigen av materiale fra tyskerbrakker. Det sto ferdig i 1948/49. Minnestunder, basarer, julemesser, bryllup, møter for lag og foreninger, fester, bingo, gudstjenester m.m. har blitt arrangert siden. Huset står fortsatt, og er i bruk som forsamlingslokale for grenda. Det har nylig fått inngangsparti med universell utforming.

9. Samiske kulturminne

Som andre steder langs Helgelandskysten er de samiske sporene i Vega vanskelige å få øye på. De få kjente materielle kulturminnene på Vega som man kan anta har en samisk tilknytning, kan i stor grad relateres til reindrift eller sagn om ganding (å kaste forbannelser). Øvrige kjente spor etter det samiske finnes ellers først og fremst i immateriell kulturarv som fortellinger, begrep og stedsnavn. Sjøsamiske kulturminner er vanskelige å finne, selv om Vega kan ha hatt sjøsamisk bosetting. Fordi det finnes få materielle kulturminner med samisk tilknytning, er noen historier og sagn tatt med her for å vise at samisk kultur er og har vært til stede.

Det skilles mellom norske stedsnavn som forteller om samisk tilstedeværelse og landskapsbruk og fornorskede samiske navn. Med noen unntak vil ikke stedsnavn bli behandlet i denne kulturminneplanen, men sees i sammenheng med en eventuell seinere satsning på immaterielle kulturminner.

9.1. Reinbeiting

Vega med øyene kan nok fra langt tilbake i tid ha vært bruk til jakt på villrein og reindrift, men ble i 1898 ikke inkludert da nesten hele Nordland ble inndelt i forskjellige reinbeitedistrikt. Vega regnes fortsatt ikke som en del av det samiske reinbeiteområdet.

En «lappekommisjon» nedsatt ved kongelig resolusjon i 1892 skulle undersøke og komme med forslag til fastsettelse av grenser for samenes rett til reinbeiter i Nordland. I innstillingen fra 1894 ble Nordland amt foreslått inndelt i 32 reinbeitedistrikt. Internt i kommisjonen var det uenighet om Vega skulle inkluderes eller ikke. Kommisjonen foreslo som første alternativ at Vega skulle inkluderes i distriktsinndelingen, og subsidiært at kommunen ble holdt utenom.

Kommisjonen mente at reinbeitinga i Vega burde opphøre, men hvis Vega ble inkludert i inndelingen kunne i hvert fall bøndene kreve erstatning når reinen beitet utenom avtalte tider og steder. Vega ville i så fall bli en del av Syv Søstre beitedistrikt. Dette var vinterbeitet til gruppene som hadde rein på sommerbeite i Tovenfjellene på vestsida av Drevja. I høringsprosessen poengterte fogden for Sør-Helgeland, amtmannen i Nordland, lensmannen og kommunestyret i Vega at de ikke ønsket reinbeite i Vega. De mente at reinbeite på Vega kun hadde foregått fra 1870-tallet. Samene hadde derfor ikke tilegnet seg sedvanerett til bruk av Vega. Lensmannen i Vega oppga at rein første gang beitet der rundt 1876, seinere med 4-5 års mellomrom tre til fire ganger inntil 1889. Beitet foregikk fra begynnelsen av november til midten av april.

Vega kommunestyre protesterte mot at kommunen ble tatt med i en inndeling i reinbeitedistrikter, og anbefalte at kommisjonens subsidiære forlag ble vedtatt. En del av øyene som nå tilhører Vega var den gang en del av Tjøtta. Lensmannen i Tjøtta opplyste at reinbeiting hadde foregått i «uminnelig tid» i kommunen, til dels også på øyene.

Reindriftssamene selv var ikke høringspartnere og fikk bare uttale seg i begrenset grad. Vega ble, i likhet med Lofoten, Vesterålen og en del andre øyer i Nordland, tatt ut i det endelige vedtaket for Nordland.

Kommisjonen fra 1892 skreiv at i hovedsak søkte to samiske familier sommerbeite i Tovenfjellene, med vinterbeite på øyene utenfor Vefsnfjorden og Ranfjorden. Det gjaldt Nils Jonsen og Kristen Nilsen med sønner. Totalt hadde disse to gruppene noe over 800 rein. Kommisjonen mente at antallet var høyere enn området tålte og foreslo at reinbelegget burde innskrenkes, ved at Kristen Nilsens gruppe forlot området og fikk rettigheter lenger nord på Helgeland.

Kristen Nilsen kom opprinnelig fra Krutfjell i Hattfjelldal. Ut på 1860-tallet flyttet familien ut av Hattfjelldal reinbeiteområde og vestover til kysten av daværende Nesna (Bardal, Neppelberg og Levang i Leirfjord), Lurøy og Rødøy. Gradvis bygde Kristen Nilsen og noen av sønnene opp reinflokken. Til slutt hadde de rein på beite på mange av øyene og holmene fra Rødøy til og med Vega. Flokken skal på det meste ha bestått av rundt 1700 dyr. Vega ble benyttet fra midten av 1870-tallet. De la ut med reinflokken fra Søyvik og dro fra øy til øy sørvestover. En lang og tung svømmetur for dyrene, som hvilte seg på holmer og skjær underveis. Samene overnattet med reinen på de større øyene så reinen fikk hvilt og spist.

To av sønnene til Kristen og kona Anne, Lars og Anders, giftet seg med to søstre fra Holand i Vega. Lars ble i 1886 gift med Ellen Pettersdatter, mens Anders noen år seinere giftet seg med hennes yngre søster Anne. Lars og Ellen forlot Vega ca. 1889. Lars hadde da sammen med broren Nils kjøpt gården Ner-Skaret ved Levangskaret i daværende Nesna. Seinere kjøpte Lars og Ellen et småbruk på Blyset i Bardal. De hadde gård, og dreiv både med rein og storfe. Anders og Anne bosatte seg på Hemnesberget og hadde noe rein og slakteri. I mellomkrigstida holdt Anders og noen av barna rein i Holandsfjorden i Meløy om somrene som en slags turismevirksomhet.

Kristen Nilsen og sønnene skal ha hatt rein på vinterbeite i Vega siste gang i 1889/1890. Kommisjonen av 1892 foreslo at de som dreiv med rein i Brurskanken beitedistrikt skulle få rett til beite i Toven-området, og at driftsgruppa til Kristen Nilsen og hans sønner flyttet ut av området. Kommisjonen mente flokken var for stor, og at det ble for hardt press på ressursene. I tillegg påpekte de at Kristen Nilsen egentlig var bosatt i Hestmannen/Strandtindene

reinbeitedistrikt, trolig i Bardal eller Neppelberg. Hans gruppe fikk rettigheter til reinbeite i dette distriktet. Familien flyttet ut av Toven reinbeiteområde. De sluttet helt å bruke Syv Søstre reinbeitedistrikt. De andre gruppene, Nils Jonsen m.fl. som dreiv i Toven, fortsatte å bruke Syv Søstre distriktet om vintrene, men det var som nevnt tidligere utenom daværende Vega kommune. På 1960-tallet ble endel av øyene og holmene som hadde tilhørt Tjøtta kommune, lagt til Vega. På noen av disse holmene og øyene foregikk reinbeite også på 1900-tallet.

I forbindelse med utbygginga og neddemminga av Åbjøra i Bindal i 1979 gikk vinterbeite for 140 av reinsdyrene til Kappfjell/Bindal reinbeitedistrikt tapt. Kappfjellgruppen ønsket nye beitemuligheter fremfor erstatning. Som kompensasjon vurderte skjønnsretten å la reinsdyrene vinterbeite på Vega. Men Vega lå som nevnt utenfor beitedistriktet og grunnen var eid av private. I likhet med kommunens representanter ønsket ikke disse reinbeite på Vega. Retten kom fram til at ekspropriasjon trolig ville medføre konflikter, siden det i utgangspunktet var såpass massiv motstand fra lokalbefolkningen. Vega ble ikke åpnet for reinbeite da heller. Selv om det ikke har vært rein på beite i Vega på lang tid finnes det noen kulturspor knyttet til reindrift. Rett nok ikke mange, og det kan godt finnes flere som ikke er kjent.

9.2. Huler, huler og steiner

På Vegstein finnes ei hule som kalles Finn-Anders-hola. Den kan ha fått navn etter Anders Kristensen, eller en annen Anders. Den mest kjente hula med samisk tilknytning på Vega ligger i fjellet i Gullsvåg. Den kalles Ol Tomså-hola (id 7038), etter den legendariske bjørnejegeren Ol Tomså. Heia opp mot hula kalles Ol Tomså- heia. Ole Elias Thomassen var født ca. 1812 i fjellene mellom Lomsdalen og Tosbotn, hvor familien holdt til. Ol Tomså fikk mytestatus allerede mens han levde. Han var samisk reineier og bjørnejeger i Namdalen og på Sør- Helgeland. Han døde i 1895 i Kolvereid. Siden ble han brukt som rollemodell i Arvid Svelis roman «Stien til Maajeh-Tjokka», og fungerte som hovedperson i en rekke myter, vandrehistorier og dokumenterte og udokumenterte fortellinger. De handler om tøffe slåsskamper med bjørn, harde skader, seier og tap, barske vandringer, jakt, gullskatter og dramatiske familiehistorier. Skriftlige kilder viser at han skjøt minst 109 bjørner.

I fortellinga om hula på Vega heter det at Ol Tomså bodde der når han oppholdt seg på øya. Det er verken dokumentert at han har vært på Vega eller at han bodde i hula, men navnet finnes. I en avisartikkel fra 1988 i Helgeland Arbeiderblad, om registrering av sørsamiske kulturminner, står det at Ol Tomså kom til Vega med reinen sammen med brødrene Lars og Anders på 1880-tallet. Da bodde de i grotta. Ol Tomså hadde en bror som het Anders. Han var født i 1817 og døde i 1866, så dersom de skal ha vært på Vega sammen må det ha vært før den tid. Ol Tomså hadde også en søstersønn som het Lars Jonsen og som hjalp han med reinflokken de siste årene. Han kan ha hatt forbindelse med Nils Jonsen som hadde rein på vinterbeite på Vega. Det er flere familieforbindelser mellom Ol Tomså og personer med Jonsen til etternavn. Anders og Lars kan også ha blitt sammenblandet med Kristensen-brødrene.

På et lydbåndopptak av samiske Nils Andersen Vesterfjell forteller han at reinen ble svømt både fra Tjøtta og fra Horn i Brønnøy via *Torgnes* ut til Vega. Hans besteforeldre var i live da Ol Tomså oppholdt seg på en Vega en liten periode, visstnok som skatteflyktning. På bruket Krakje på Mo i Brønnøy skal en mann ha mintes at han som 5-åring opplevde at Ol Tomså kom innom på tur til Vega. Ol Tomså var ofte på besøk på denne gården. Han fikk trau fylt

med rømme og flatbrød, og betalte vanligvis ikke, men denne gangen ville han betale. Dette skal ha vært tidlig i 1880-årene. Ol Tomså døde i 1895.

Vefsn-Anna stua

På Eidem finnes en heller som kalles Vefsn- Anna stua. En lettgått sti fører fram til helleren. Under denne er det ly for vær og vind.

Ifølge et sagn ble den unge jenta Anna fra Vefsn dømt for blodskam.

Hun skulle strykes ut av kirkeboka og lyses fredløs. Hun rømte til Vega og gjemte seg i denne helleren. Melk fikk hun fra kyrne som beitet i utmarka. Et informasjonsskilt inne i helleren forteller historien, som også knyttes til det samiske. Helleren er ikke registrert i kulturminnesøk.

Anjsteinen

I lia på Kjøl finnes en bemerkelsesverdig stor stein som heter Anjsteinen. På litt avstand ser den ikke så spesiell ut, men kommer man nærmere blir det tydelig at man kan søke ly under den. Anjsteinen kan bety en pausestein, et sted for hvile. Anj er også et uttrykk knyttet til samisk religion og betyr «den ene».

9.3. Sagnet om Peder Tønder som ble gandet

Mange sagn og myter om samene handler om ganding. En slik historie fortelles om godseier og handelsmann Peder Tønder på Rørøy. En dag kom ledereinen til en reinflokk inn i hagen til Peder Tønder på Rørøy. Han ble rasende, hentet geværet og skjøt reinen. En same eller en samekone gandet da Peder Tønder, og sa at han selv skulle dø for klover. I desember 1896 døde Tønder, 83 år gammel. Han ble stanget av en okse, og døde av skadene. Dette var flere år etter at samene hadde sluttet å ha rein på Vega.

9.4. Stedsnavn med «Finn»

Norske stedsnavn som inneholder «finn» handler ofte om samer. Begrepet ble i likhet med lapp brukt om samer, og har i dag en nedsettende klang. Når det betegner et sted, forteller det likevel vanligvis noe om samisk tilstedeværelse i en fjern eller nær fortid. «Finn» kan også ha andre betydninger. På Vega finner vi flere stedsnavn med «Finn». De gamle plassene Finneset og Finnsken ligger litt vest for Rørøy. Neset nedenfor Finnsken kan ha vært et sted hvor reinen kom i land, uten at dette kan dokumenteres. Tippoldefar til nåværende eier av ei hytte ned ved neset, Hanna Mortensen, hadde også fortalt at det bodde samer der. Ved grusveien som fører ned til det gamle småbruket står en særpreget, kløyvd steinen som har fått flere muntlige fortellinger knyttet til seg. Den heter Finnsteinen. Det skal være en reinsamlingsplass ovenfor dette område ved Hestvannet. Ved myrtraktene bortenfor Hestvannet finnes en steinformasjon som minner om en bogastelle, et skjul ved storviltjakt. Det finnes også flere steder med «Finn» i navnet på Lånan.

10. Krigsminner

I Norge er begrepet «krigen» ensbetydende med andre verdenskrig 1940-1945. Denne perioden hvor Norge var okkupert av Tyskland har en særstilling i nasjonens kollektive

minne. Selve krigen varte to måneder, fra 9. april til kapitulasjonen 10. juni 1940. Deretter fulgte en fem år lang okkupasjon, og krigen fortsatte utenfor Norges grenser.

Kulturminner fra krig har derfor i Norge ofte datering 1940-1945. Det kan være fysiske eller immaterielle minner knyttet til krig og okkupasjonen, både krigshandlinger og dagligliv. I Vega er kystfortet på Ylvingen det mest innlysende kulturminnet knyttet til krig. Lånan har også en dramatisk fortelling fra 2. verdenskrig knyttet til seg. Men krigsminner kan oomhandle andre perioder med ufred. Derfor er også Kjulsveten tatt med i dette kapitlet.

Okkupasjonsmakten fikk i løpet av 1940-1945 gjennomført massive utbygginger. Arbeidet ble i stor grad utført av krigsfanger og tvangsarbeidere, men også av norske sivile i regi av norske firma eller den halvmilitære Organisation Todt som organiserte utbyggingen.

Den omfattende byggevirksomhet medførte at mengden fysiske spor rett etter krigen i utgangspunktet var stor. Men dette var kulturminner som befolkningen i Norge i liten grad ønsket å bevare. Mange hadde vonde og sterke minner som man ikke ville huske eller dvele med. Dette ga seg også utslag i hvilke kulturminner som er bevart. De siste årene har det foregått en holdningsendring fra fortielse, fjerning av spor og gjenbruk til bevaringsønske.

Noen etterlatenskaper ble bevisst ødelagt rett etter krigens slutt. Samtidig gjaldt en pragmatisk holdning til de fysiske levningene. Deler av det som kunne gjenbrukes fikk nye funksjoner. Militære installasjoner og anlegg ble en ressurs for forsvaret, næringslivet og sivilbefolkningen. Kanonene ble fjernet og smeltet om, brakker og andre byggverk i tre demontert og gjenbrukt. Bunkere under jorden, kanonstillinger, løpegraver og rester av grunnmurer fra brakker og andre bygg ble stående igjen, men gradvis forfallende, dersom de ikke ble fylt igjen, gjenbrukt, eller bevisst ødelagt. Anleggene ga dårlige minner for de som hadde opplevd krigen, men kunne være spennende lekeplasser for etterkrigstidas barn.

Okkupantene tok i bruk eksisterende bebyggelse og anlegg til sine prosjekter, blant annet bolighus og forsamlingslokaler. Disse er også en form for krigsminner.

I etterkrigstida har historieforskning og formidling om krigen handlet mest om motstandskamp og nordmenns tapperhet. Mindre flatterende, smertefulle eller problematiske fenomen havnet i skyggen. Det dreier seg om forhold som fangeleirene, arbeidstjeneste, prostitusjon, norsk deltakelse i oppføring av bygninger og anlegg, norsk deltakelse i krigshandlinger på tysk side og behandlingen av enkelte grupper man mente hadde samarbeidet med tyskerne. Dette gjenspeiles også i utvalget av de bevarte kulturminnene og verdsettingen av disse. De siste årene har det foregått en holdningsendring. Avstand i tid medfører at søkelys også er satt på noen av de mer problematiske forholdene, som fangeleirene og tvangsarbeiderne.

En del spor fra krigen er lite synlige, og ikke alle ble lagd av okkupantene. Flukt- og kurerruter, åsteder for sabotasje, våpensmugling, annen motstandskamp og krigshandlinger krever ofte en forklaring for at ettertida skal forstå betydningen stedet en gang hadde.

Kystfort

Tyskerne fryktet et alliert angrep og invasjon fra sjøen. Derfor lagde de kystforsvaret Atlanterhavsvollen fra grensa mellom Spania og Frankrike og opp til den finske ishavskysten. Rundt 360 festninger ble anlagt langs norskekysten. Nord-Norge var et nøkkelområde i Festung Norwegen. På Helgeland fryktet okkupantene angrep på området Mosjøen-Svartisen, slik at landet ble delt i to. På Helgeland ble kystfortene fordelt fra Brønnøysund i sør til Støtt i

Meløy i nord. Festningsanlegget på Ylvingen tilhørte artillerigruppe Brønnøysund som ett av tre fort.

Krigsfangene og fangeleirene

Den tyske krigsmakten sendte rundt 90 000 krigsfanger til Norge under andre verdenskrig. Mange havnet i Nord-Norge. Politiske fanger og tvangsarbeidere er ikke inkludert i tallet. Fangene kom fra Østeuropeiske land, og majoriteten kom fra Sovjetunionen.

Rundt 300 fangeleirer ble etablert i Norge. Det trengtes arbeidskraft for de storstilte utbyggingsprosjekter. Okkupasjonsmakten sto bak tvangsarbeidet, men også norske interesser deltok. På Helgeland (sør for Saltfjellet) fantes 45 fangeleirer. Nesten halvparten lå i Rana i tilknytning til utbygging av Nordlandsbanen. De øvrige var etablert i forbindelse med bygging av veinett og festningsanlegg. 902 krigsfanger døde på Helgeland. 33 sovjetiske krigsfanger døde på Ytre Helgeland i løpet av 2. verdenskrig. På Ylvingen er to drepte krigsfanger kjent, men det mangler dokumentasjon for å skape et helhetlig bilde.

Ved krigens slutt våren 1945 var 77 300 personer registrert som krigsfanger i Norge. Tusenvis av fanger hadde omkommet på grunn av sult og sykdom. Først og fremst russiske og jugoslaviske. Mange var henrettet eller mishandlet til døde. Returen av fangene foregikk i flere uker, delvis måneder, langs særskilte ruter. Også bygninger tatt i bruk i den forbindelse, ruter og transport som ble brukt er krigsminner.

10.1. Kystfortet på Ylvingen

På Tyskerhåjen, også kalt Jo-Knutsåsheia, på Ylvingen finnes godt bevarte rester av et tysk festningsanlegg fra 1942-1945. Festningsanlegget er skiltet langs veien opp, og lett tilgjengelig.

Høsten 1941 kartla okkupasjonsmakten Ylvingen for å finne rett plassering av et festningsanlegg. Langåsheian har svært god utsikt over både indre og ytre lei, hele Vegafjorden og innover mot Velfjorden. Fra disse velegnete høydene kunne man ha kontroll over innseilinga til Sør-Helgeland. Sommeren 1942 ankom en liten tysk tropp øya for å igangsette arbeidet. Ylvingen hadde da rundt 200 innbyggere. I løpet av kort tid ble øya omgjort til et militært anleggsområde. Ei kai ble anlagt og anleggsutstyr fraktet i land. Vei ble bygd. Folk fra forskjellige steder på Sør-Helgeland kom til Ylvingen for å arbeide. Rundt 90 tvangsutskrevne arbeidere fra Østlandet jobbet der i tillegg. Kanskje var det 150-200 mann og noen kvinner på Ylvingen i anleggsperioden, i tillegg til innbyggerne. Festningsanlegget ble plassert på norddelen av Langåsheian. Tunneler ble sprengt i fjellet, og brakker for forskjellige formål bygd. Høsten 1942 ble en 20-åring fra Ylvingen drept i en sprengningsulykke.

Byggematerialet ble fraktet med hester og store vogner. Veiene ble ødelagt. De tålte ikke belastninga av det tunge materialet som ble fraktet. En smal jernbane, 2,5 km lang, ble derfor bygd fra kaiområdet til Engen gård ved anleggsområdet. Et lite lokomotiv fraktet vogner fylt med betong og annet tungt materiell på denne strekningen. Jernbaneskinnene ble fjernet en gang før november 1944. Støypesand ble hentet fra Hamnøya i Vevelstad. Brødet kom fra Trondheim kommunale bakeri. På kassene sto det TKB.

HKB (Heeres küsten batterie) 31/974 Ulvingen, som kystfortet het, var operativt fra desember 1942. Fire franske kanoner var montert. På slutten av krigen ble fortet forsterket med ytterlige

to kanoner. I tillegg fantes mindre kanoner, bombekastere, maskingeværstillinger, lyskastere, luftvern og utkikkstårn. Bak artilleristillingene sto luftvernstillinger. Helt øverst ble nærkampstillinger i form av skyttergraver og løpegraver lagd. Anlegget hadde også et kommandotårn med bunkeranlegg. Kamouflasjenett lå over mesteparten av kampanlegget. Minst en stor og flere mindre lyskastere lyste opp landskapet og et stort sjøområde. Aggregater sørget for alt det elektriske. Nedenfor heia sto smie og stall. Egne brakker for kjøkken, lager, opphold, ledelse m.m. ble bygd langs veien opp mot heia. En fangeleir ble også bygd på nedsiden av hovedveien, rett ved Engen gård. På den andre siden av gården sto brønnen. På oversiden av hovedveien lå grønnsakåkeren og potetåkeren. Rundt fortet ble vakthytter og lurekanoner av tre montert. Bygginga fortsatte med utvidelser etter at fortet var stridsklart. Blant annet sto en mannskapsbunker ferdig i 1943.

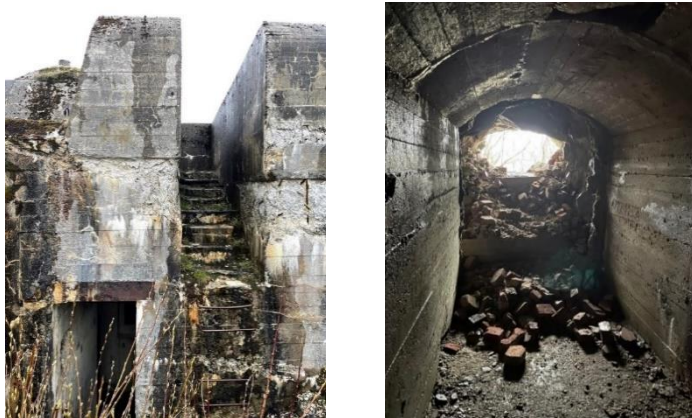

Foto: Ann Kristin Klausen.

De tvangsutskrevne arbeiderne og de norske frivillige arbeiderne bodde privat hos sivilbefolkningen. Da anlegget sto ferdig reiste de fleste av de tilreisende arbeidsfolkene. Noen ble igjen, og jobbet blant annet som arbeidsledere.

15 polske krigsfanger kom til Ylvingen høsten 1942. De bodde først i skolen mens de bygde ei stor trebrakke ved Engen gård, noe lenger oppe i bakken enn der fangeleiren siden ble bygd. Skolebarna gikk på skole i et privathus. Da brakka på Engen var ferdig kom ytterligere 15 polske fanger. En egen fangeleir med brakker og piggråd rundt ble bygd ved Engen gård. Det var et såkalt svensk telt og ei mindre brakke. Disse brakkene besto av tynne metallplater heftet sammen i toppen. Området var inngjerdet med piggråd.

Fangene slepte kanoner, lastet, losset og utførte tunnelarbeid. Sommeren 1943 ble de polske fangene sendt videre til Sandnessjøen. Omtrent 50 serbere ble denne sommeren sendt til Ylvingen fra sykeleiren Øysand utenfor Trondheim. Siden kom flere, slik at de var 60-80 totalt. Fangene lagde tunneler i fjellet, fundament for kanoner, ammunisjonsmagasiner, store steinsaler i fjellet med åpninger for kanoner og mitraljøser m.m. De bodde i brakkene i leiren ved Engen gård. I midten av mai 1944 ble serberne flyttet til en leir i Sandnessjøen.

Noe utpå 1944 kom 70-80 sovjetiske krigsfanger til Ylvingen. De var strengere bevoktet enn de polske og serbiske fangene hadde vært, og bodde i små fangehus, skur av bølgeblikk, inne på festningsområdet.

Innbyggerne på Ylvingen ga mat og klær til de norske arbeidslederne som videreformidlet det og informasjon om fronten til fangene. Rundt 200-300 tyske soldater betjente festningen. Tyskerne bodde i brakker som sto inne på festningsområdet.

Forholdene for fangene var svært ille. De måtte jobbe 12 timers arbeidsdager, hadde dårlig med klær, mat og legehjelp ved sykdom og var også utsatt for mishandling. Det er usikkert hvor mange av fangene som døde på Ylvingen, da dokumentasjon mangler. Men det er kjent at Petar Bjelic og Adam Gabradic fra Serbia ble drept av tyske vakter. Petar var beskyldt for fluktforsøk, men hadde problemer med føttene. Litt seinere ble også Adam drept. Begge ble begravd i utmarka, og gravene markert med to hvite kors. Etter krigen ble de gravd opp. Lege og prest var med og legene konstaterte at de var skutt bakfra. De ble først flyttet til kirkegården på Gladstad, deretter til den felles kirkegården på Tjøtta.

Den russiske krigsfangen Igor Trapitsin kom som fange til Ylvingen i november 1944. Han har skrevet ned sine minner fra krigen, og blant annet fortalt om forholdene i en film. Han mintes hvordan beboerne på Ylvingen la ut små pakker med fisk eller annen mat langs veien. Trapitsin var tilbake på Ylvingen flere ganger. I 1995 plantet han, sammen med barn fra Russland og Ylvingen, en hengebjørk som krigsminnesmerke på fortet.

Kanonene kom aldri i bruk i strid, kun til øvelsesskyting. Etter krigen ble de fraktet bort. Ammunisjonen ble dumpet på Vegafjorden. Fangeleiren og brakkene ble revet og materialet solgt. En av brakkene ble brukt til ungdomshus og en annen til samvirkelag på Ylvingen.

Fortsatt finnes mange omfattende og solide rester av det tyske festningsanlegget. Lyskastere, kanoner og treverket etter alle bygningene er borte, men langs veien opp mot toppen av heia står flere ruiner og grunnmurer. Man kan se sporene etter tomt og grunnmur til bygninger som stall og hønsehus, smie, grisfjøs, skrivestue (administrasjonsbygningen) og «Hauptmannbrakka» hvor sjefen for anlegget bodde. Grunnmuren til spisebrakka og kjøkkenet er svært godt bevart. På toppen av Tyskerhåjen finnes rester av nærforsvaret, de åpne kanonstillingene med store tilknyttete tunnelsystemer, kommandopost med tunnel, bunkere- deriblant kommandobunker og en mannskapsbunker, inngang til skyttergraver og rester av nærforsvarssystem med mitraljøre/geværstillinger. Ved utkikkstårnet fører en lang vindeltrapp nedover gjennom en tunnel som ender i en korridor og derfra til en berghall med sammenraste steinvegger og utganger nede i lia. Ved utgangen finnes rester av skyteskår. Tunnelen skulle fungere som tilfluktsrom og rømningsvei. På åsen er sanitetsbunkeren. Kystfortet på Ylvingen må sies å være viktig og godt bevart krigsminne

Foto: Ann Kristin Klausen.

Flere hus på Ylvingen ble okkupert av tyskerne. Engen gård er nærmeste nabo til festningen. Tett inntil husene ble som nevnt fangeleiren med brakker satt opp. Saniteten tok i bruk stua på gården, og det skal blant annet ha vært frisørsalong der. Husene står fortsatt og er i dag fritidsbolig for kunstnerne Tore Engen og Marianne Roodenburg. Husene på Engen som ble brukt av okkupasjonsmakten er også en form for krigsminne.

10.2. Storheia og Kjelkdalen

Det norske forsvaret skal ha hatt en vaktpost på Storheia ved Kjelkdalen rett sør for Brandsvika. Tre menn skiftet på å holde vakt over flytrafikken. Ved okkupasjonen i 1940 ble denne vaktposten avviklet. Tyskerne etablerte en forlegning med observasjonspost og peilestasjon i Kjelkdalen rett nedenfor. Storstua på gården til Borghild og Gustav Mortensen ble beslaglagt. Familiene som bodde der måtte flytte ut. Rundt 20 tyskere holdt til i Kjelkdalen. På Storheia sprengte de seg inn i fjellet og lagde ei brakke. De etablerte depoter, skyttergraver, og fikk stablet opp en stor steinmur. Flere rester skal finnes, blant annet en stor steinmur, og ei rund steinrøys på toppen av en liten bergrabb ved Kjelkdalen. I enkelte bøker og på kart kalles denne røysa for Restua, men Restua er også navnet på feriehuset på adresse Sundsvollveien 50. Haugen som på kartet er avmerket som Restua kalles lokalt for Borgen. Haugen har en klar ytre markering og er lett synlig med bratte sider. Hele midtpartiet er gravd omtrent til bunns. Mye stein har rast utover på sørvestsiden. Røysa måler 8 m i diameter og den er 0,6-1 m høy. Røysa tjente som vaktpost for militærforlegningen i Kjelkdalen.

10.3. Sundsvoll

På Sundsvoll tok okkupantene i bruk et bolighus som rekreasjonssted for soldater som trengte lettere tjeneste av helsemessige årsaker.

10.4. Vegsteinfjellet

Oppe på Vegsteinfjellet bygde tyskerne ei steinbu som ly for de som hadde observasjonspost der. Vaktene observerte luft- og sjøtrafikken.

10.5. Steinan fyr

Tyskerne overtok vaktholdet på Steinan fyr. Mot sjøen la de ut piggråd og miner, men tungsjøen gjorde at minene sprengte slik at vinduene eksploderte.

10.6. Våpenlager i Baksundet

Lokale motstandsfolk lagret våpen, ammunisjon og proviant i Baksundet mellom Grimsøy og Vegstein. I 1944 fant tyskerne dette våpenlageret.

10.7. Lånan

Birger Sjøberg i Lingekompaniet kom til Lånan i april 1943, for å finne ut om befolkningen der ville hjelpe til med våpensmugling. Fra begynnelsen av januar og til våren 1944 bidro innbyggerne på Lånan til å skjule og frakte våpen, ammunisjon og agenter fra Shetland til fastlandet. Deretter ble nettverket på Indre Helgeland avslørt. Birger Sjøberg ble skutt 9. juni. Avsløringa satte befolkninga på Lånan i fare. Kvelden 31. august ble 24 av innbyggerne evakuert til Shetland. Åtte personer ble igjen. Fra Shetland reiste de evakuerte videre til London. Noen dro deretter tilbake til Shetland. De deltok i militær utdanning og arbeid der,

og vendte først tilbake til Lånan da krigen var slutt. En stor minnesmarkering ble arrangert på Lånan i 2011. Øye fikk også et eget minnesmerke. Det henger i Gammelstuo. Det var også dit Birger Evald Sjøberg hadde kommet i 1943. Til Gammelstuo kom også Asbjørn Schultz, en krigsfange som overlevde bombingene av det tyske fangeskipet Rigel ved Rosøya i Tjøtta 27. november 1944. Kristine på Lånan skjulte han i to uker for tyskerne og hjalp han over til fastlandet. Gammelstuo kan derfor sies å være et materielt kulturminne fra 2. verdenskrig.

10.8. Kjulsveten

På sørøstsida av hovedøya finnes en lav fjellstrekning mellom gårdene Kjul og Hestvika. Fjellstrekningens høydepunkt heter Kjulsveten (272 moh.). Her finnes rester av en gammel vete eller varde. Begrepene varde og vete blandes stadig sammen. Varde er steinhauger, slik vi ofte finner på fjelltopper, som veimerking eller annen markering. Ordet «vete» kommer av gammelnorsk «viti» som betyr varsel. Veter var store varselbål, plassert strategisk på godt synlige steder, på fjelltopper, knauser, nes m.m. Først lagde man en lav steinmur eller røys. På denne ble det reist stokker og bord, tømmer, staur, eller lignende hvor toppene møttes, som en slags pyramide. Innerst ble mindre og lettere brennbart materiale, for eksempel vedkapp, hvalbein el. plassert Et lite vakthus i tre eller stein sto i noen tilfeller ved siden av veten.

Vetene utgjorde et gammelt kommunikasjonssystem knyttet til militærordninger, og ble tent for å varsle om fiender. Budet om ufred ble sendt fra sted til sted. Lyset og røyken kunne være et signal om at leidangen skulle forberede seg til strid. Leidangen var et militærsystem fra middelalderen der bøndene langs kysten var pålagt å ruste ut skip og stille med mannskap. Håkon den gode, som var konge fra 945 til 961, har fått æren for å ha bygd ut vetesystemet i Norge, men det fantes også mer lokale veterrekker før hans tid. Det skal ha vært 800-1000 vetesteder på landsbasis. Systemet ble etter hvert stadfestet i lovs form, men var nedlagt i perioder. Det ble likevel opprettholdt helt til 1800-tallet, selv om det ikke alltid var intakt. Under Napoleonskrigene 1807-1814, lyste sannsynligvis vetene på Helgeland for siste gang som varsel om militær forberedelse. Ingen kjente veter fra middelalderen er bevart, men nyere veter, trolig fra 1600-1700-tallet skal det finnes flere rester av.

Når steder har ordet «Væt» eller «Vet» i seg er det ofte indikasjon på at det har stått en vete der. Kjulsveten består av en steinkonstruksjon som ligner mer på en varde. Den er plassert med god utsikt både sør- og nordover leia. Gangveier opp til fjellet fantes fra både Vika, Kjul og Hestvik. I forbindelse med krigen med svenskene på midten av 1600-tallet skal vetesystemet ha blitt rustet opp igjen. Kaptein Børge Jull organiserte militærvesenet på Vega. Han bosatte seg på Vika gård. Derfra var det lett ankomst til veten / varden. I 1740 bodde sjefen for Helgeland Compagnie Philip Nocoll på Vika. Det er usikkert om Kjulsveten ble tent i 1814. Siden rundt år 2000, da vetene fikk økt oppmerksomhet, er den også tent flere ganger.

Kjulsveten / varden er i dag både turmål, utkikksted og kulturminne. Selve veten / varden er solid, men flere steiner har ramlet ut så den bør repareres.

Foto: Margrethe Wika.

11. Handlingsprogram 2023-2026

Dette kapitlet utgjør handlingsdelen av kulturminneplanen. Den inneholder tiltak for å bevare, forvalte, formidle og bruke et utvalg av kulturminnene og kulturmiljøene i Vega kommune i planperioden 2022-2026.

11.1. Kommunal planregulering

Ved utarbeidelse eller rullering av arealplaner er det ønskelig å opprette hensynsoner rundt enkelte viktige kulturminner og kulturmiljøer. En hensynssone gir ikke direkte vern, men definerer arealet der egenart søkes bevart. Dette inkluderer også et bevisst forhold til nybygg i et slikt område.

I planperioden utarbeides en oversikt over hvilke bygninger som ansees å ha verdi av en slik art at de bør gis et vern via kommunal planregulering.

Forslag til objekter / miljø som i planperioden legges inn i arealplanen med en egen hensynssone, med vektlegging av bygninger og miljøer tilknyttet landbruk:

- Heimgården, Ylvingen (gnr. 1, bnr. 5). Våningshus.
- Nordstua, Ylvingen (gnr. 1, bnr. 4). To våningshus, fjøs stabbur og eldhus.
- Tettingshåjen (gnr. 3, bnr. 1). Våningshus, stabbur, fjøs og jordkjeller.
- Nordre Grindhaug, Igerøy (gnr. 3, bnr. 5). Fjøs og jordkjeller.
- Vikran, Bø (gnr. 4, bnr. 2). Våningshus, fjøs og jordkjeller.
- Staulberget, Bø (gnr. 4, bnr.3). Våningshus, stabbur, fjøs og naust.
- Grimsøy (gnr. 5, bnr. 1). Våningshus, fjøs og jordkjeller.
- Sjåhaugen, Grimsøy (gnr. 5, bnr. 16). Våningshus, borgstue, utedo og jordkjeller.
- Rørøy (gnr. 6, bnr. 1). Gammelt handelssted bestående av ti bygninger.
- Øyhaugen, Rørøy-øya (gnr. 6, bnr. 50). Våningshus, vedskjul, fjøs, smie, jordkjeller og naust nede ved sjøen.
- Færsethaugen, Ferset (gnr. 9, bnr. 2). Våningshus, uthus og jordkjeller.
- Marken, Stavsmarken (gnr. 12, bnr. 1). Våningshus, uthus og smie.
- Fredheim, Stavsmarken (gnr. 12, bnr. 6). Våningshus og fjøs.
- Floa (gnr. 13, bnr. 1). Våningshus og fjøs.
- Floa (gnr. 13, bnr. 6). Våningshus.
- Moen, Floa (gnr. 13, bnr. 5). Våningshus.
- Vika, Skarhaugen (gnr. 16, bnr.7). Bur. Sørgården (gnr. 16, bnr. 3). Sommerfjøs
- Bakken, Nergården, (gnr. 16, bnr. 9). Våningshus og stabbur.
- Eidem (gnr. 17, bnr. 2). Våningshus, fjøs, grisehus, jordkjeller og skjul / bur.
- Nerstua, Eidem (gnr. 17, bnr. 3). Våningshus og stabbur.
- Muddvær (gnr. 18). Hele været.
- Halmøy (gnr. 19, bnr. 1). Hele været, eller kun fjøs.
- Søla (gnr. 23, bnr. 6). Våningshus.
- Kjelkdalen (gnr. 25, bnr. 1). Våningshus og stabbur.
- Osen (gnr. 26, bnr. 1). Strandsitterbolig.
- Nesjan (gnr. 27, bnr. 10). Stabbur.
- Hein, Gullsvåg (gnr. 27, bnr. 41). Våningshus og jordkjeller.
- Dalsbakken, Valla (gnr. 29, bnr. 9). Våningshus, fjøs og uthus.
- Vallasjøen (gnr. 29, bnr.20). Sommerfjøs.

- Nergården, Viksås (gnr. 30, bnr. 4). Våningshus, fjøs og sommerfjøs.
- Vallasjøveien (gnr. 30, bnr. 17). Fjøs.
- Viksås (gnr. 30, bnr. 27). Fjøs.
- Hysværøyan (gnr. 31). Hele været.
- Gården, Holand (gnr. 34, bnr. 1). Våningshus, fjøs, skjå, bur, brygge ved sjøen.
- Alfheimhuset (gnr. 34, bnr. 20). Våningshus, fjøs, jordkjeller og et lite uthus.
- Grytingen, Holand (gnr. 34, bnr. 21). Stabbur.
- Strandbakken, Sørhåjen (gnr. 34, bnr. 33). Våningshus.
- Grindhåjen, Nes Øvre (gnr. 35, bnr. 4). Fjøs.
- Ingertun, Nes (gnr. 35, bnr. 5). Fjøs.
- Nesheian, Nes Nedre (gnr. 35, bnr. 6). Tre våningshus, fjøs og stabbur.
- Kløfthaug, Nes (gnr. 35, bnr. 18). Fjøs.
- Husøya, Nes (gnr. 35, bnr. 33). Våningshus.
- Åkerbakken, Nes (gnr. 36, bnr. 1). Våningshus.
- Olderåsen, Grøtland (gnr. 37, bnr. 1). Jordkjeller
- Olderåsen, Grøtland (gnr. 37, bnr. 2). Våningshus, Grøtlandsstua.
- Risbakken, Grøtland (gnr. 37, bnr. 3). Våningshus og jordkjeller.
- Mallahuset, Risbakken (gnr. 37, bnr. 6). Våningshus, bur, skott, to nedlagte driftsbygninger og hage med steingjerde.
- Sørhaug, Grøtland (gnr. 37, bnr. 13). Jordkjeller.
- Prestegården, Gladstad (gnr. 38, bnr. 1). Våningshus, fjøs og stabbur.
- Nordre Stormyr, Gladstad (gnr. 38, bnr. 7). Våningshus, fjøs, jordkjeller.
- Forsbakken, Kolstad (gnr. 39, bnr. 3). Våningshus, uthus og jordkjeller.
- Lindbakken, Kolstad (gnr. 39, bnr. 7). Våningshus og fjøs.
- Heian, Kolstad (gnr. 39, bnr. 8). Våningshus.
- Øvre Nordgård, Kolstad (gnr. 39, bnr. 57). Våningshus og uthus / kårbolig.
- Kolstadskogen (gnr. 39, bnr. 66). Fjøs.
- Vegstein Øvre (gnr. 40, bnr. 1). Fjøs.
- Vegstein nedre (gnr. 41, bnr. 1). Fjøs.
- Solheim, Vegstein (gnr. 41, bnr. 2). Feriehus, tidligere saltbrygga i Vegstein.
- Forøya, Smibakken, Vegsteinøya (gnr. 41, bnr. 3). To jordkjellere.
- Svea, Svea (gnr. 42, bnr. 4). Våningshus, stabbur og jordkjeller.
- Hongset (gnr. 43, bnr. 2). Våningshus, fjøs og uthus.
- Neset, Hongset (gnr. 43, bnr. 3.). Våningshus, naust og brygge.
- Hongset (gnr. 43, bnr. 6). Jordkjeller.
- Hongsetneset (gnr. 43, bnr. 7). Våningshus, jordkjeller, bur og naust.
- Sørholmen, Forøya (gnr. 43, bnr. 19). Våningshus, fjøs, jordkjeller.
- Omnøya (gnr. 92, bnr 2). Våningshus, fjøs, stabbur.
- Omnøya (gnr. 92). Våningshus, eldhus, fjøs og bu.
- Bukkøya (gnr. 93, bnr. 7). Våningshus, tre uthus, naust og brygge.
- Kvalholmen (gnr. 95, bnr. 2). Våningshuset Emeliusstua.
- Tåvær (gnr. 96). Hele været.
- Solbakken, Nordparten, Nautøya (gnr. 97, bnr. 7). Våningshuset «Richardhuset».
- Fallarhågen, Skogsholmen (gnr. 98, bnr. 3). Våningshus og fjøs.
- Sørgården, Skogsholmen (gnr. 98, bnr. 5). Våningshus.
- Slåttholmen, Kilvær (gnr. 99, bnr. 2). Eldhus.
- Kilvær (gnr. 99, bnr. 3). Våningshus.
- Kilvær (gnr. 99, bnr. 7). Stabbur.
- Kilvær (gnr. 99, bnr. 15). Våningshuset «Marenstua».
- Sørvær (gnr. 100, bnr. 1). Hele eiendommen.

-Flovær (gnr. 102, bnr. 1). Hele været.

11.2. Digital registrering

Registrere kulturminner som ikke er registrert i kulturminnesøk. Da legges de også inn i kart. Eventuelt lage et eget kart med avmerkete kulturminner.

11.3. Skilting

-Skilting av førreformatoriske kulturminner prioriteres, i samarbeid med fylkeskommunen.
-Blå skilt prosjekt oversettes, sammen med samarbeidspartnere, f.eks. Helgeland Museum og lag og foreninger.
-Hvem: Kommunen i samarbeid med fylkeskommunen for automatisk fredete kulturminner.
Kostnader: Eksterne midler søkes, evt. egenandel fra kommunen.
Tidsspenn: Hele planperioden.
-Begynne planlegging av samarbeidsprosjekt med Spillum for skilting av skoler.

11.4. Istandsetting/restaurering

-Ressurser i form av midler og kompetanse, gjennom bygningsvernsenteret.

11.5. Formidling

- Utarbeide hefter, kart, digitale fortellinger.
- DKS- prosjekter for skoleelever.

11.6. Informasjon

-Kommunen legger ut informasjon om kulturminneplanen, kulturminner, søknadsmuligheter og støtteordninger på sine hjemmesider. Grunneiere kontaktes der tiltak iverksettes
Kommunen må samarbeide med for eksempel bygningsvernssenter for å få kontinuitet i dette arbeidet. Forespørsel til fylkeskommunen, og et eventuelt bygningsvernsenter.
-Publisering og formidling av kulturminneplanen til publikum.

11.7. Kulturvernpris

Kommunen etablerer en kulturvernpris som deles ut årlig.

11.8. SEFRAK-registrerte bygninger

Kommunen gir ikke tillatelse til rivning av SEFRAK-registrerte bygninger.

11.9. Fritak fra eiendomsskatt

Fritak fra eiendomsskatt er et tiltak som neppe monner mye økonomisk, men som likevel kan gi signal om verdi knyttet til bygningens alder. Vega har allerede muligheter for søknad om

fritak av eiendomsskatt. Fra 2023 kan fritak søkes for samtlige bygninger som er fredet, vernet eller står oppført i SEFRAK-registeret.

11.10. Veileder om byggeskikk

En slik veileder utarbeides for flere områder enn de som er regulert til hensynssoner.

11.11. O skjelldynger

Registrering/Kartlegging – Restaurering, fjerning av uønsket vegetasjon.

11.12. Ærfugldrifft

For tiltak knyttet til selve ærfuglen og bestandsutviklingen vises det til «Forvaltningsplan for Vegaøyen verdensarvområde 2015-2022». I denne planen poengteres viktigheten av at hekkebestanden øker og at den handlingsbårne kunnskapen tilknyttet ærfuglarkitekturen videreføres. «Slik blir både kulturlandskap, tradisjon og bestand sikret. Gjennom å øke antall fugl kan tradisjonen også gi inntekt og grunnlag for verdiskaping.»

Tiltakene som er skissert i forvaltningsplanens kapitler «ærfugldrifft» (4.4) og «formidling» (6.2) vil også kunne overføres til denne kulturminneplanen. I forvaltningsplanen pekes det på flere tiltak, blant annet predatorbekjempelse, blåskjellfangere, sikre nettverket mellom fuglevokterne, kontinuerlig stimulerings- og rekrutteringstiltak i ærfugldrifften og prioritering av tiltak som kan bidra til økt hekkesuksess for ærfugl, også utenfor dunværene i Vegaøyen verdensarvområde. Det utøves allerede jakt på mink og vånd i fuglefredningsområdene.

I forvaltningsplanen påpekes det i tillegg at mye fokus så langt er satt på tradisjonell ærfugldrifft, mens nye tiltak og produktutvikling innen ærfugldrifft har fått mindre oppmerksomhet. Et av de skisserte tiltakene er derfor i samarbeid med fuglevokterne å øke fokus på produktutvikling.

Bevaring av ærfuglhusene

Tradisjonelt har boligene for ærfuglene blitt lagd av overskuddsmateriale, og gjenbruk av redskap, møbler, bygninger, vrak, rekved m.m. Dette materialet besto tidligere gjerne av tre. Nå gjenbrukes gjenstander av materiale som plast og metall til husbygginga. Natur- og kulturlandskap endres kontinuerlig. Det gjelder også ærfuglhusene. Endringene, også i materialvalg, er en del av den levende kulturarven. Et tiltak kan likevel være å prøve å bevare noen av de gamle e-husene og e-banene uten at de fornyes, altså kun med helt nødvendige reparasjoner etter antikvariske prinsipper.

Kartlegging av ærfuglhus

Unescos verdensarvskomite oppfordrer og anbefaler at forvaltningsmyndighetene skaffer en oversikt over alle ærfuglhus på øyene, og at det utvikles en plan for sikring av disse. Trolig menes det ærfuglhus som er i bruk. Et videre kulturhistorisk tiltak kan være forsøk på kartlegging av eldre ærfuglhus på vær som ikke er i drift lenger. Disse er gjerne av solid stein, med utsatt for gjengroing. Vegetasjonskontroll kan bøte på gjengroinga, men først må husene finnes.

<https://kart15.nibio.no/vegakilden/?X=7290179.08&Y=343769.39&zoom=6&lang=nb&topi>

[c=vega&bgLayer=farger_cache&layers=eksterne_verneomraader.arfugl_ehus.arfugl_dun.arfugl_reir&layers_opacity=0.75,0.75,0.75,0.75\)](#)

Rekruttering og opplæring

Gjennomsnittsalderen på de 17 fuglevokterne som planla drift i 2014 var 60 år. I 2020 var gjennomsnittsalderen på fuglevoktere i Lånan 70 år. Også i noen av de andre værene er gjennomsnittsalderen høy. Det er en utfordring med rekruttering av nye fuglevoktere i alle værene. Skal kulturarven holdes levende er det nødvendig at nye generasjoner får opplæring og deltar. De fleste av dagens fuglevoktere er vokst opp i Vegaøyans verdensarvområde, selv om mange bor andre steder på helårsbasis. Kunnskapsoverføring mellom generasjonene er i mange tilfeller brutt. Likeens kan manglende tilhørighet være en utfordring. Med unntak av Bremstein er værene privateid, slik at videreføring er basert på etterkommernes engasjement.

I 2017 var det på Vegaøyans åtte dunvær 20 fuglevoktere. Disse hadde ni rekrutter i tillegg til hjelp fra familie og venner. Skoleklasser og medlemmer i Vegaøyans Venner deltok på dugnader.

På midten av 1990-tallet begynte Vega barne- og ungdomsskole med et ærfuglprosjekt. Sammen med fuglevokterne lager 6. klassingene reir og ærfuglhus, ser til fuglene og lærer å rense dun. Prosjektet har bidratt til å skape kunnskap, respekt og forståelse for ærfugltradisjonen. Ett tiltak er å stimulere til at prosjektet fortsetter. Vega skole har en egen verdensarvplan. Aktiviteter som strandrydding, sanking av tang til ærfugl og å lage e-hus skaper kunnskap og kjennskap til tradisjonen. Alle dunværene i Vega kan kontakte skolen for å få slik hjelp.

11.13. Samiske spor

For å jobbe vider med samiske kulturminner kan dokumentasjonen videreføres. Det er tidkrevende og bør gjøres lokalt. Eldre skriftlige historiske kilder kan også gjennomgås grundigere. Ett tiltak kan være å lage et prosjekt med det samiske som hovedtema, som inkluderer både immaterielle og materiell kulturminner. Det kan handle om å samle sammen det man har av spor, sammenfatte det og eventuelt prøve å finne nye, blant annet i språket, fuglenavn og dialektord. Det kan f.eks. munne ut i en publikasjon. Det samiske bør uansett tydeliggjøre.

11.14. Krigshistorie

-I planperioden legges informasjon om kystfortet på Ylvingen inn i Kulturminnesøk.
-Avklare om Helgeland Museum kan erstatte skiltene som er rustet. Hvem: Kommunen og evt. i samarbeid med fylkeskommunen. Når: 2023-2026.

11.15. Jordkjellere

Jordkjellere av stein for å oppbevare potet og andre grønnsaker er ofte gravd inn i bakkehellinger, og solid bygd. Mange finnes bevart, men jordkjellerne er også utsatt for forfall og slitasje. I planperioden initieres et prosjekt for å dokumentere og formidle informasjon om jordkjellere, og arrangere kurs i tørrmuring. Det er ønskelig at Helgeland Museum og lag og foreninger deltar som samarbeidspartnere.

Hva: Dokumentasjon og formidling av jordkjellere. Kurs i tørrmuring.
Hvem: Kommunen og evt. Helgeland Museum, lag og foreninger.
Når: 2023-2026.

11.16. Sommerfjøs

Et prosjekt med sikte på å bevare og formidle utvalgte sommerfjøs. Grunneiere kontaktes, finansiering og samarbeidspartnere søkes.

Tiltak: Dokumentasjon og formidling av sommerfjøs.
Ansvarlig: Kommunen og evt. Helgeland Museum, lag og foreninger.
Varighet: 2023-2026.
Estimert kostnads-ramme: Eventuelle eksterne midler søkes.

11.17. Møller

Få avklart om det finnes fysiske spor etter møller.

Litteraturliste

- Ingvar Andersen. Krigsfangenskap. Årbok for Helgeland, 1990.
- Ingvar Andersen. Vegas historie, bind 1-4. Kulturetaten i Vega. Vega 1985-1987.
- Tore Andreas Amundsen. Markenfolket fra Thorsten Hansen: en vegaslekt. T.A. Amundsen. Spikkestad 1996.
- Ina Andreassen. Årsaker til avfolkning av de ytre kyststrøkene på Helgeland, Med fokus på Vega kommune. Bacheloroppgave i historie 2012. Upublisert.
- Nils Anfinset. Snegler, skjell og fjæresand- fragmenter av bronsealderens gravrituale. UMB årbok 2016.
- Johan Antonsen. Vegafuglene. Vegaøyans venner / Norsk ornitologisk forening. Vega / Trondheim 2007. Medansvarlig: Jon Suul, Lars Løfaldli og Alv Ottar Folkestad.
- Randi Bakken. Tåvær-slekta. Årbok for Helgeland 1985. Mosjøen 1996.
- Aslak Bolts jordebog: Fortegnelse over jordegods og andre herligheder tilhørende erkebiskopstolen i Nidaros, avfattet ved erkebiskop Aslak Bolts foranstaltning mellem aarene 1432 og 1449. Utgitt ved Jon Gunnar Jørgensen. Riksarkivet. Oslo 1997.
- Odd Benjaminsen. Gamle brev i Benjaminsen-familien 1862-1876: Hefte 1-5. / (...) og Kristian Bremstein. 1995.
- Bård A. Berg. Mot en korporativ reindrift: samisk reindrift i Norge i det 20. århundre. (...) Universitetet i Tromsø. Tromsø 1997.
- Birgitta Berglund. Innledning og Saga, sentra og kystbosetning. Helgeland Historie, bind 2. Red. B. Berglund. Mosjøen 1994.
- Birgitta Berglund. Tjøtta-riket – En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumsdannelser på Helgelandskysten fra Kr.f. til 1700 e. Kr. Dr. philos. Avhandling. Fakultet for arkeologi og kulturhistorie/AVH Universitetet i Trondheim. Trondheim 1995.
- Birgitta Berglund. Vega-øyene – fiskerbondens og maktens landskap. Innspill til nominasjon av Vega-øyene som Verdensarv. Arkeologi, yngre del. 2002.
- Birgitta Berglund. Øyriket fra Vega til Tjøtta. Godseierens og fiskerbondens landskap i 1500 år. Årbok for Helgeland 2003.
- Birgitta Berglund. Fugela Federum in Archaeological Perspective – Eider Down as a Trade Commodity in Prehistoric Northern Europe, Acta Borealia, 2009. Volume 26, 2.
- Birgitta Berglund og J. Rosvold. Microscopic identification of feathers from 7th century boat burials in Central Sweden: Specialized long-distance feather trade or local bird use? Journal of Archaeological Science: Reports 36 2021.
- Hein Bjerck. Forskningsstyrt kulturminneforvaltning på Vega, Nordland. En studie av steinaldermenneskenes boplassmønstre og arkeologiske letemetoder. Gunnerius 61. Trondheim: Vitenskapsmuseet i Trondheim, Universitetet i Trondheim 1989.
- Hein Bjartmann Bjerck. Forskningsstyrt kulturminneforvaltning på Vega. En studie av steinaldermenneskenes boplassmønstre og arkeologiske letemetoder. Universitetet i Trondheim. Trondheim 1989.
- Hein Bjartmann Bjerck. Opplev steinalderøya. Vitenskapsmuseet, Trondheim. Trondheim 1989.
- Sigurd Brattgjerd. Jordbruk og fiske i Vega. Kombinasjonsformer. Norges landbruksøkonomiske institutt 1970.
- Bodø Tidende 27. september 1907.
- Kristian Bremstein og Ingvar Andersen. Bremstein. Vega kulturkontors historieskrifter. Vega 1992.
- Kristian Bremstein. Et fiskevær på Helgelandskysten. Vega 1992.
- Kristian Bremstein. Slekta til Benjamin Olsen 1803-1882. Vega 1994.
- Brønnøysund avis 15. mars 1980, 14. september 2001, 14. juni 2005.
- Axel Coldevin. Jordegods og storgårder i Nord-Norge. 1943.

Departements-tidende 1898, vol 70.

Trond Eide. Blant måseskrik og nylagte egg. Helgeland Arbeiderblad 7. mai 1994.

Nils Falch. Kvalholmen- mennesker og minner. 2001.

Harald Sverre Falck.: Skjærgårdsnavn i Vega- og Tjøttaøyene. Hovedoppgave i nordisk. Trondheim 1980.

Follestad, Larsen, Nygård, Sjøfuglundersøkelser langs kysten av sør- og Nord-Trøndelag og sørlige deler av Nordland, 1983-1986.

Funn og fornminner i Nordland (søndre del), bind 2. Universitetet i Trondheim 1984.

Albertine Hauglid. Innflytterslekter til Vega og deres røtter. 1981.

Kirsti Holand. Demografiske forhold i ei nord-norsk kystbygd. Vega 1765-1865. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 1986.

Helgeland historie, bind 1. Red. K. Pettersen og B. Wik (Berglund), Birgitta Wik (Berglund). Mosjøen 1985.

Helgelands Blad 15. juli 1926, 22. september 1961, 3. juli 1971, 25. september 1973.

Fylkesmannen i Nordland. Forvaltningsplan for Vegaøyen verdensarvområde 2005-2010. Bodø 2005.

Fylkesmannen i Nordland. Forvaltningsplan for Vegaøyen verdensarvområde 2015-2022. Rapport nr. 27. Bodø 2014.

Fredrik Gaustad. Nye boplassfunn fra Helgeland. Brønnøysunds Avis 9. oktober 1975.

Dagrunn Grønbech. Livet i Flæsen: en øygruppe på Helgelandskysten: beretninger fra første halvdel av 1900-tallet. Selhornet forlag. Mosjøen 2018.

Per Morten Gullsvåg. Vega kirke. Årbok for Helgeland. Mosjøen 2010.

Kåre Hansen. «Husmenn i Tjøtta herred, utbredelse, levekår og sosiale forhold, cirka 1865–1900». Hovedoppgave, Universitetet i Trondheim 1996.

Helgeland Arbeiderblad 7. juni 1975, 18. mars 1976, 31. juli 1979, 8. februar 1980, 24. juli 1986, 31. august 1988, 22. mai 2004, 11. april 2006.

Lillemor Hestvik. Rekonstruerer steinalderhverdagen. Brønnøysunds Avis 6. oktober 2012.

Lillemor Hestvik. Arkeologien har kommet i bakgrunnen. Brønnøysunds Avis 9. april 2015.

Signe Husøy og Solbjørg Koksrud. Mor Kristine – fortellinger fra Lånan. Eget forlag. Vega 1992.

Helge Arnt Johansen. Min oppvekst på Lånan 1952-1966. Eget forlag. 2019.

Rita Johansen. «Med ærfugl som husdyr/ærfuglvokteren på Helgeland: Dokumentasjon for fremtiden». Norsk Husflid 2001, nr 3: 4–12.

Rita Johansen. Vegaøyens venner: arbeidet med Verdensarven i 10 år. Vegaøyens venner. Vega 2013.

Rita Johansen. En beretning om norske øyværingene i Columbia river = The story of Norwegian islanders on the Columbia River. Frifant Vega. Vega 1999.

Rita Johansen. Bremstein tilbake til gammel storhet. Helgeland Arbeiderblad 24. september 2005.

Torleif Idar Johansen. Levd liv på Helgelandskysten: historier fra og refleksjoner om overgang fra gammel til ny tid. Kolofon. Oslo 2016.

Cveja Jovanovic. Blodveien til nordpartisanavdelingen, 1988.

Ann Kristin Klausen. I Ærfuglens rike. Orkana akademisk. Oslo / Stamsund 2013.

Ann Kristin Klausen. «Skolene fra Spillum» I Norsk sagbruksmuseum 20 år 1991-2011. Museet Midt. Namsos 2011.

Kulturminner på Sør-Helgeland: utvalgte nasjonalt regionalt viktige kulturminner i kommunene Vega, Vevelstad, Brønnøy, Sømna og Bindal. Akademika. Trondheim 2013.

Petter J. Liland, Tjøtta: historien om en gård. Eget forlag. Mosjøen 1976.

Lofotens Tidende 16. april 1887.

Lofotposten 25. september 1961.

Morgenbladet 1. august 1896, 12. september 1898.

Anton Nesjan. Vega kirke 125 år. Jubileumsåret 1989. Vega menighetsråd. Vega 1989.

Hildegunn Nielsen Hanssen. Fuglevoktere bekymret for verdensarvområdets fremtid. Brønnøysunds Avis 16. januar 2020.

Hildegunn Nielsen Hansen. Antall hekkende ærfugl var i fjor det beste siden toppåret 2014. Brønnøysunds Avis 7. mai 2018

Hildegunn Nielsen Hanssen. Vega kan ha hatt en stor vikinggård på Eidem. Brønnøysund Avis 21. juni 2019.

Oddbjørn Nikolaisen (red.) Medred: Elin Anna Nilsen. Øyværingsvalsen. Vega kommune, kulturkontoret. Vega 1991.

NIKU: Gamle hus da og nå. Status for SEFRAK-registrerte bygninger. Vega kommune Nordland fylke 2013. 3. omdrev.

Nordlands avis 14. juni 1932, 29. august 1958.

Nordlandsposten 26. september 1924.

Gunnar Nordhus. Jordbrukshistorikk: Sør-Helgeland etter 1950-åra. Eget forlag. Brønnøysund 1997.

Inga E. Næss. «Ærfugl: Rede penger for kystfolket.» Tidsskriftet Kysten. Forbundet Kysten, 1992, nr. 1: 15–17.

Inga E Næss. Med ea som husdyr. Egg- og dunvær i Vega. Fotefar mot nord. Bodø 1998.

Inga E. Næss. «Dunarbeid et ukjent håndverk» I: Gabrielsen, Sussi H. (red.). Av nød, lyst og kjærlighet. Husflid i Nordland gjennom 100 år. Bodø 2001: 88–92.

Inga E. Næss. I fugleværet: Faktabok om ærfuglen. Fortellingen om Isa og Ea. Orkana forlag. Stamsund 2002.

Inga E. Næss. «Ærfuglen og øyværingenes gull». Årbok for Helgeland. Helgeland Historielag. Mosjøen 2008: 40–48.

Inga E. Næss og Rita Johansen. Vegaøyan verdensarv. Kulturhistorisk reisebok Orkana 2008.

Inga Elisabeth Næss. Rytteren: en biografi om Bjarne Ness. Communicatio. Trondheim 2005.

Inga Elisabeth Næss. Øylandet: dagligliv på Helgelandskysten. Orkana. Stamsund 2013.

Organisasjonshistorie i 100 år. Vega Distriktsfiskarlag. Vega 1991.

Inger Pedersen Toppen. Fiskemedene i Bremstein. Årbok for Helgeland. Mosjøen 2008.

Kristian Pettersen. Steinalder på Vega. Universitetet i Trondheim (Rapport. Arkeologisk serie. 1989-2). Trondheim 1982.

Hilda-Marie Roksvaag og Arthur Ronland. Skjærvær. Vega kulturkontor/Vega historielag. Vega 1994.

Arthur Ronland. Rusefisket ved Vega 1932-1982. Vega. Eget forlag. Vega 1982.

Arthur Ronland. Minner og opplevelser fra fødsel til alderdom. Eget forlag. Vega 1993.

K. Rygh. Oldsagsamlingens tilvekst 1907 af sager ældre enn reformationen. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab skrifter 1907. No.9. 1908.

K. Rygh. Oldsagsamlingens tilvekst i 1908 af sager ældre end reformationen. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab skrifter 1908. No.14. 1909.

Unni Aas Sandholm og Joar Sandholm. Eventyr, sagn og fortellinger fra Vega. Eget forlag. 2008.

Berit Sandvik. Skjærvær, eit fiskevær på Helgelandskysten. Hovedoppgave i landskapsarkitektur, Norges landbrukshøgskole. Ås 1997.

Dag Skogheim. Portretter av en fiende. Tiden norsk forlag. Oslo 1989.

Stefan Slettedal. Steinalderøya i endring: en historisk studie av Vegaøyenes utvikling etter 1950. Masteroppgave historie, NTNU. Trondheim 2009.

Johan Bech Slåtterøy. På skreifiske og markedsferd i Nord-Norge: En beretning om dagligliv på Helgelandskysten i tiden 1850– 1914. Tilrettelagt ved Kåre Hansen. Alstahaug Kystlag. Sandnessjøen 1995.

Åse Floa Steinrud. Bremstein 1956: Forsamlingshus på flyttefot. Årbok for Helgeland. Mosjøen 2015.

Bente Sundsvold. Den nordlandske fuglepleie": herligheter, utvær og celeber verdensarv: mellom tekster og praksiser i Vegaøyen. Medansvarlig UiT Norges arktiske universitet. Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning. Tromsø 2015.

Jon Suul. Vegaposten: posthistorien for Vega på Sør-Helgeland / (...) og Rune Kristiansen. Vegaøyens venner. Vega 2012.

Jon Suul. Vegværingenes kirker gjennom tidene. Vega menighetsråd, Vegaøyens venner. Vega 2008.

Nils Svendsen. «Belle Alliances siste reise» I Årbok for Helgeland 1998 / 99. Mosjøen 1999.

Nils Svendsen. Vesterøyen. Vega kulturkontor. Vega 2003.

Skule Olaus Svendsen Spjelkavik. Mohalsen-I, Vega: en arkeologisk og geologisk analyse av råstoffvariasjon og landskapsbruk i tidligmesolitikum. Masteroppgave i arkeologi Trondheim. Trondheim 2016.

Tiltaksrapport kulturlandskap og kulturminner Vegaøyen Verdensarvområde. Vega: Vega kommune og Bioforsk Nord. Ved Lise Hatten, Ronald Bjøru og Rita Johansen. Tjøtta 2008.

Trondhjem Adresseavis, 27. september 1923.

Vegafuglene. Oversikt over fuglelivet i Vega. Vegaøyens Venner og Norsk Ornitologisk Forening. Vega 2007.

Inge Ove Tysnes. Vega: fra fjell til grunner. Syv søstre forlag. Sandnessjøen 2011.

Tore Ulving. Even Ulving: fra Helgeland til Åsgårdstrand. Gyldendal. Oslo 1997.

Vega Samvirkelag 1916-1946. Brønnøysund 1947.

Nils Andersen Vesterfjell. Tia va `sånn: Velfjord historielag 1939-1989. Reinsamen Nils Andersen Vesterfjell forteller. Velfjord 1987.

Tori Virik og Åse Margareta Øen. «Skjærvær. Historisk dokumentasjon og forslag til skjøtselsplan for et fraflyttet fiskevær på Helgelandskysten». Hovedoppgave ved Norges landbrukshøgskole, husdyrfag. Ås 1997.

Haakon Olsen Wika. Vega bygdebok, bind 1-3. Vega kommune. Vega 1961-1977.

Haakon Olsen Wika. Vega kirke 1964.

Haakon Olsen Wika. Utvandrerne. Emigranter fra Vega 1869-1929. Vega 1975.

Helge A. Wold. Utvær. Cappelen 1985.

Arnfinn Wiksaas. Det hendte under krigen: en familiefortelling. Kolofon. 2008.

Arnt O. Åsvang Skipperbruket og Vegstein. Brønnøysunds Avis 11. juni 1988.

Arnt O. Åsvang. Da Ylvingen ble omskapt til et festningsverk. Brønnøysunds Avis 18. juni 1988.

Nettsteder / netressurser

www.visitvega.no

Stiftelsen Vegaøyen verdensarv. url: <http://www.verdensarvvega.no>.

Bremstein fyr. url: <http://www.bremsteinfyr.no/>.

Utværet Lånan. url: <http://www.lanan.no>.

Digitalarkivet. url: www.arkivverket.

www.riksantikvaren.no

Kulturminnesøk. url: www.kulturminnesok.no

SEFRAK-registeret: <http://www.riksantikvaren.no/Veiledning/SEFRAK-registeret>

St.meld. nr. 16 (2004-2005). Leve med kulturminner: Url:

<http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-II/md/Rapporter-ogplaner/2005/leve-med-kulturminner.html?id=260564> St.meld. nr. 35 (2012-2013).

Framtid med fortfeste: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kld/dok/regpubl/stmeld/2012-2013/meld-st-35-20122013.html?id=725021>

Unesco: <http://whc.unesco.org/en/decisions/128> Vega kommune: url:
<http://www.vega.kommune.no>

Vega verneområdestyre: Url: <http://www.nasjonalparkstyre.no/Vega/> Vegetasjonskartlegging
i Vegaøyen Verdensarv (2010-2014).

Verdens vega.

http://www.bioforsk.no/ikbViewer/page/forside/nyhet?p_document_id=110599 Verdens

Vega: <http://verdensvega.no/>.

Riksantikvaren. url: www.riksantikvaren.no.

Foto: Ina Andreassen